

Uniwersytet
Wrocławski

Wrocławska psychologia

Ludzie i idee

Jolanta Kowal
Kiriakos Chatzipentidis

redakcja naukowa

Uniwersytet
Wrocławski

Wrocławska psychologia

Ludzie i idee

Jolanta Kowal

Kiriakos Chatzipentidis

redakcja naukowa

Wrocław – Poznań 2024

Redakcja naukowa:

dr hab. Jolanta Kowal, prof. UWr

Uniwersytet Wrocławski, Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych,

Instytut Psychologii

ORCID: 0000-0002-6241-9603

Kiriakos Chatzipentidis

Uniwersytet Wrocławski, Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych,

Instytut Psychologii

ORCID: 0000-0001-7682-4856

Recenzenci:

dr hab. Michał Białek, prof. UWr

dr hab. Agnieszka Sorokowska, prof. UWr

Korekta: Anna Lubińska

Projekt okładki i skład: Łukasz Hawro

© Jolanta Kowal

© Kiriakos Chatzipentidis

© Wydawnictwo Rys

ISBN 978-83-68006-56-8

Wrocław – Poznań 2024

Wydawnictwo Rys

ul. Kolejowa 41

62-070 Dąbrówka

tel. 600 44 55 80

e-mail: tomasz.paluszynski@wydawnictworys.com

www.wydawnictworys.com

Przedmowa

Psychologia we Wrocławiu jest świadectwem niezwykłego połączenia tradycji naukowych, które przez dekady tworzyły spójny i inspirujący obraz interdyscyplinarnego ośrodka badawczego. Monografia *Wrocławska psychologia. Ludzie i idee* powstała z potrzeby oddania hołdu badaczom, których praca i zaangażowanie wyznaczały kierunki rozwoju tej dyscypliny, nie tylko w skali lokalnej, lecz także międzynarodowej.

Publikacja ta łączy różnorodne perspektywy, prezentując sylwetki postaci i idee inspirujące pokolenia naukowców. Zawarte w niej teksty pozwalają nie tylko zgłębić historyczne korzenie wrocławskiej psychologii, lecz także zrozumieć, w jaki sposób tradycja przyczyniła się do współczesnych osiągnięć. Mamy nadzieję, że monografia ta stanie się punktem wyjścia do dalszych badań nad nieopowiedzianymi dotąd historiami i ukrytymi ścieżkami wiedzy, odkrywając przy tym sylwetki badaczy, których wkład czeka jeszcze na swoje należne uznanie.

Praca, która powstała z potrzeby naukowej (tu dziękujemy pomysłodawcy, profesorowi Piotrowi Sorokowskiemu), po uzyskaniu finansowania prac wydawniczych (tu dziękujemy Dyrektorowi Instytutu Psychologii UW, doktorowi Tomaszowi Frąckowiakowi), miała czas i możliwość przekształcenia się w monografię odpowiadającą na potrzeby wielu serc, potrzeby opisanego Mistrzów i Przyjaciół, by w efekcie rozrosnąć się z kilku do ponad 30 rozdziałów (zarówno ku radości, jak i przerażeniu redaktorów...).

Wyrazy wdzięczności kierujemy również do profesor Kingi Lachowicz-Tabaczek, której zdolność budowania mostów między różnymi środowiskami akademickimi nadała tej książce wymiar międzyuczelniany i międzyśrodowiskowy.

Mamy nadzieję, że lektura monografii, którą oddajemy w ręce Czytelników, stanie się inspiracją do dalszych odkryć oraz dialogu o miejscu psychologii we współczesnym świecie, a także o jej przyszłych kierunkach rozwoju.

Jolanta Kowal i Kiriakos Chatzipentidis

Spis treści

WROCŁAWSKY MISTRZOWIE PSYCHOLOGII. DZIEDZICTWO, KTÓRE INSPIRUJE PRZYSZŁOŚĆ – ZARYS PROBLEMATYKI.....	9
CZĘŚĆ 1. POCZĄTKI PSYCHOLOGII WE WROCŁAWIU	24
1.1. WILLIAM STERN – OD PSYCHOLOGII RÓŻNICOWEJ DO PERSONALIZMU KRYTYCZNEGO..... Iwona Koczanowicz-Dehnel	25
1.2. PAMIĘĆ, CZAS I DAWNY WROCŁAW – DZIEDZICTWO EBBINGHAUSA W PSYCHOLOGII	38
Jarosław Orzechowski	
1.3. THEODOR LIPPS – PIONIER BADAŃ NAD EMPATIA.....	44
Filip Pech	
1.4. WIEDZA JEST PO TO, ABY STOSOWAĆ JĄ W PRAKTYCE – OSIĄGNIĘCIA OTTO LIPMANNA W PSYCHOLOGII PRACY ORAZ ORGANIZACJI	50
Łukasz Hawro	
1.5. EDYTA STEIN – OD PSYCHOLOGII PERSONALISTYCZNEJ WILLIAMA STERNA DO FILOZOFII PSYCHOLOGII W SZKOLE EDMUNDA HUSSERLA	57
Henryk Jarosiewicz	
1.6. KURT GOLDSTEIN – PIONIER NEUROPSYCHOLOGII ORAZ HOLISTYCZNEGO PODEJŚCIA DO CZŁOWIEKA	67
Karolina Olejnik	
1.7. MIECZYŚLAW KREUTZ I POCZĄTKI PSYCHOLOGII WE WROCŁAWIU PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ.....	72
Iwona Koczanowicz-Dehnel	
1.8. MIECZYŚLAW KREUTZ – TEORETYK WOLI I CHARAKTERU ZE SZKOŁY LWOWSKIEJ	84
Henryk Jarosiewicz, Alina Żurek	
CZĘŚĆ 2. PSYCHOLOGIA ROZWOJOWA I WYCHOWAWCZA	94
2.1. MARIA PORĘBSKA – STUDIA I PRACA NAUKOWA NA UNIWERSYTECIE WROCŁAWSKIM.....	95
Alina Czapiga, Zbigniew Łoś	
2.2. ZBIGNIEW SKORNY I JEGO DZIAŁALNOŚĆ NAUKOWO-DYDAKTYCZNA	104
Danuta Borecka-Biernat	
CZĘŚĆ 3. PSYCHOLOGIA KLINICZNA I ZDROWIA	110
3.1. MARIAN KULCZYCKI – PIONIER PSYCHOLOGII ZDROWIA W POLSCE. BLIŻEJ CZŁOWIEKA W ZDROWIU I CHOROBI	111
Ryszard Poprawa	

3.2.	MARIAN KULCZYCKI – PROFESOR-HUMANISTA	125
	Krzysztof Biliński	
3.3.	GRAŻYNA DOLIŃSKA-ZYGMUNT – PIONIERKA PSYCHOLOGII ZDROWIA W POLSCE.....	133
	Agnieszka Nomejko, Aleksandra Włodarczyk	
3.4.	WKŁAD JADWIGI RÓŻYCKIEJ W PSYCHOLOGIĘ KLINICZNĄ, ROZWOJOWĄ I PSYCHOGERONTOLOGIĘ – BADANIA NAD NEUROTYZMEM, ROZWOJEM DZIECI I PSYCHOLOGIĄ STARZENIA SIĘ	137
	Daniel Marek	
3.5.	ALICJA KUCZYŃSKA – WKŁAD W PSYCHOLOGIĘ WIĘZI, PSYCHOLOGIĘ PŁCI I PSYCHOSEKSUOLOGIĘ, BADANIA NAD RELACJAMI MIĘDZYLUDEKIMI I TOŻSAMOŚCIĄ PŁCIOWĄ	141
	Joanna Piskorz	
CZĘŚĆ 4. PSYCHOLOGIA PRACY I ORGANIZACJI.....		147
4.1.	MICHAŁ DĄBEK – TEORIA W PRAKTYCE	148
	Sławomir Jarmuż, Tomasz Witkowski, Agnieszka Fornalczyk	
4.2.	JERZY MĄCZYŃSKI – DZIEDZICTWO BADAŃ NAD PRZYWÓDZTWE MIĘDZYKULTUROWYM.....	153
	Monika Ziobrowska	
4.3.	STANISŁAW A. WITKOWSKI – PRZEDSTAWICIEL PSYCHOLOGII ZARZĄDZANIA W POLSCE	166
	Dorota Kanafa-Chmielewska	
4.4.	STANISŁAW A. WITKOWSKI – PRAKTYCZNA DZIAŁALNOŚĆ W OBSZARZE PSYCHOLOGII PRACY I ZARZĄDZANIA	175
	Magdalena Ślęzyk-Sobol	
4.5.	STANISŁAW A. WITKOWSKI – BADANIA, NAUKA, DYDAKTYKA I OSIĄGNIĘCIA	183
	Katarzyna Durniat	
CZĘŚĆ 5. PSYCHOLOGIA SPOŁECZNA I OSOBOWOŚCI.....		195
5.1.	WIESŁAW ŁUKASZEWSKI I WROCŁAWSKA SZKOŁA OSOBOWOŚCI	196
	Kinga Lachowicz-Tabaczek, Maria Straś-Romanowska, Irena Makower, Dariusz Doliński	
5.2.	NAUKA(-I) WEDŁUG ANDRZEJA SZMAJKE.....	206
	Przemysław Zdybek, Radosław Walczak, Grzegorz Pajestka	
5.3.	ANDRZEJ SZMAJKE – UCZEŃ KOPERNIKA	210
	Piotr Sorokowski, Katarzyna Serafińska	
5.4.	ANDRZEJ SZMAJKE – ŚLAD, KTÓRY ZOSTAJE.....	217
	Justyna Śniecińska	

5.5.	MARIA STRAŚ-ROMANOWSKA – PSYCHOLOGIA WARTOŚCI I OSOBISTEGO ROZWOJU	224
	Magdalena Kapała, Jarosław Klebaniuk, Jolanta Kowal, Magdalena Żurko	
5.6.	EKSPERYMENT I REFLEKSJA – DROGA NAUKOWA DARIUSZA DOLIŃSKIEGO.....	237
	Bogusława Błoch, Tomasz Grzyb	

CZĘŚĆ 6. INTERDYSCYPLINARNE ŚCIEŻKI WROCŁAWSKIEJ PSYCHOLOGII.....245

6.1.	CZESŁAW S. NOSAL – NOWOCZESNA PSYCHOLOGIA POZNAWCZA I PSYCHOLOGIA RÓŻNIC INDYWIDUALNYCH. JAK TEORIĘ POŁĄCZYĆ Z PRAKTYKĄ?.....	246
	Agata Gąsiorowska, Tomasz Zaleśkiewicz	
6.2.	MACIEJ DYMKOWSKI – OD SAMOWIEDZY DO POZNANIA HISTORYCZNEGO Z PERSPEKTYWY PSYCHOLOGII.....	251
	Jakub Kuś, Julita Koszur, Beata Pachnowska, Sylwia Cisek-Ciesielska	
6.3.	BOGUSŁAW PAWŁOWSKI – PIERWSZY POLSKI PSYCHOLOG EWOLUCYJNY.....	261
	Piotr Sorokowski	
6.4.	ROBERT SACIUK I BADANIA NAD PSYCHOANALIZĄ	266
	Ilona Błocian, Jerzy Luty	
6.5.	JOLANTA KOWAL – WIZJONERKA INTERDYSCYPLINARNEJ NAUKI: KAPITAŁ LUDZKI, SYSTEMY INFORMACYJNE I PSYCHOLOGIA ANALITYCZNA	274
	Monika Ziobrowska	

CZĘŚĆ 7. PODSUMOWANIE I DZIEDZICTWO 282

7.1.	PSYCHOLOGIA NA UNIWERSYTECIE WROCŁAWSKIM – DZIAŁALNOŚĆ NAUKOWA PIERWSZYCH POKOLEŃ PROFESORÓW (1946–2015).....	283
	Anna Szemplińska, Danuta Borecka-Biernat	
7.2.	LUDZIE INSTYTUTU PSYCHOLOGII UNIWERSYTETU WROCŁAWSKIEGO. NOWA FAŁA.....	301
	Sylwester Orzechowski	

ZAKOŃCZENIE 310

Wrocławscy mistrzowie psychologii

Dziedzictwo, które inspiruje przyszłość – zarys problematyki

JOLANTA KOWAL

Uniwersytet Wrocławski, Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych

Instytut Psychologii

ORCID: 0000-0002-6241-9603

KIRIAKOS CHATZIPENTIDIS

Uniwersytet Wrocławski, Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych

Instytut Psychologii

ORCID: 0000-0001-7682-4856

Monografia *Wrocławskie psychologia. Ludzie i idee* powstała z potrzeby upamiętnienia niezwykłej drogi, jaką przebyła psychologia we Wrocławiu – od swoich początków, kształtowanych przez zderzenie różnorodnych tradycji naukowych, po współczesne osiągnięcia o globalnym znaczeniu. Jej celem jest ukazanie bogatego dorobku naukowego wybitnych wrocławskich badaczy, którzy wnieśli wkład nie tylko w rozwój lokalnej społeczności akademickiej, lecz także w światową psychologię. Redaktorzy monografii postawili sobie pytania o źródła tej wyjątkowej dynamiki – co sprawiło, że Wrocław stał się miejscem, w którym różne nurty psychologiczne nie tylko współistniały, lecz także wzajemnie się inspirowały? Jakie postacie, idee i wydarzenia wyznaczyły kamienie milowe tej drogi? Zajmując się zarówno historią, jak i współczesnymi wyzwaniem, autorzy starają się odpowiedzieć na pytanie o to, jakie lekcje płyną z tej tradycji i jak mogą one kształtować przyszłość psychologii. Tematyka poruszana w książce jest szczególnie istotna w kontekście interdyscyplinarności i roli, jaką nauka odgrywa w lepszym rozumieniu człowieka oraz wspieraniu jego rozwoju. Monografia, będąca hołdem złożonym zarówno ludziom, jak i ideom, stanowi jednocześnie zaproszenie do refleksji nad współczesną psychologią i jej miejscem w świecie.

Psychologia we Wrocławiu, ukształtowana przez wpływ różnorodnych tradycji naukowych, zawdzięcza swój rozwój wybitnym postaciom wyznaczającym swoją działalnością naukową nowe kierunki w badaniach nad ludzkim umysłem. W niniejszej monografii poświęconej początkom psychologii w tym regionie autorzy poszczególnych rozdziałów przybliżają sylwetki kluczowych badaczy, ukazując ich osiągnięcia w szerokim kontekście historycznym i naukowym (Postman, 1968; Shakow, 1930).

Część 1. Początki psychologii we Wrocławiu

Sylwetki i dokonania badaczy opisanych w książce ukazują, jak różnorodne tradycje naukowe, od psychologii różnicowej po eksperymentalną, wpłynęły na ukształtowanie psychologii we Wrocławiu. Jak wskazują autorzy, Iwona Koczanowicz-Dehnel, Henryk Jarosiewicz, Alina Żurek, Jarosław Orzechowski, Filip Pech, Łukasz Hawro i Karolina Olejnik, miasto stało się przestrzenią integracji tych tradycji, tworząc unikalne środowisko badawcze, które łączyło humanistyczne spojrzenie na człowieka z naukowymi standardami eksperymentalnymi (Shaw, 1930; Pickren, 2003).

1.1. William Stern – od psychologii różnicowej do personalizmu krytycznego

Jak podkreśla Iwona Koczanowicz-Dehnel w swoim rozdziale, William Stern był jednym z pionierów psychologii różnicowej, której fundamentem stały się badania nad indywidualnymi różnicami w zdolnościach i charakterze. William Stern wypracował nowatorskie podejście, w którym łączył analizy statystyczne z humanistycznym zrozumieniem jednostki. Jego personalizm krytyczny, oparty na idei podmiotowości, stworzył ramy teoretyczne, które do dziś inspirują psychologię i pedagogikę. Iwona Koczanowicz-Dehnel zwraca uwagę na jego wkład w budowanie międzynarodowego prestiżu psychologii wrocławskiej, zwłaszcza w zakresie tworzenia systematycznych narzędzi do pomiaru inteligencji (Lamiell, 2020; Lehmann-Muriithi, 2016).

1.2. Pamięć, czas i dawny Wrocław – dziedzictwo Ebbinghausa w psychologii

Jarosław Orzechowski, w swoim rozdziale, przedstawia dorobek Hermanna Ebbinghausa, którego eksperymentalne badania pamięci zrewolucjonizowały psychologię na przełomie XIX i XX wieku. Hermann Ebbinghaus był jednym z pierwszych badaczy, którzy zastosowali ściśle metody eksperymentalne w analizie procesów poznawczych. Jarosław Orzechowski zwraca uwagę na jego słynną „krzywą zapominania” i testy z użyciem list nonsensownych sylab, do dziś stanowiących podstawę badań nad pamięcią i uczeniem się. Jego prace wyznaczyły standardy badawcze, które wpłynęły na ugruntowanie psychologii jako dyscypliny empirycznej (Murre & Dros, 2015; Postman, 1968).

1.3. Theodor Lipps – pionier badań nad empatią

Filip Pech przedstawia sylwetkę Theodora Lippsa, wybitnego niemieckiego filozofa i psychologa XIX i początku XX wieku. Autor rozdziału przybliża życie i karierę Theodora Lippsa, począwszy od studiów, przez okres pracy na Uniwersytecie we Wrocławiu, aż po ostatnie lata

spędzone w Monachium. Charakteryzuje także najważniejsze idee Theodora Lippsa, m.in. koncepcję Einfühlung, oraz ich wpływ na rozwój późniejszych badań w obszarze empatii i estetyki.

1.4. Wiedza jest po to, aby stosować ją w praktyce – osiągnięcia Otto Lipmanna w psychologii pracy oraz organizacji

Łukasz Hawro ukazał Otto Lipmanna jako jedną z kluczowych postaci w początkach psychologii stosowanej, szczególnie w kontekście pracy. Otto Lipmann, inspirowany m.in. przez Williama Sterna, stworzył podstawy dla nowoczesnej psychologii organizacyjnej, koncentrując się na doradztwie zawodowym i optymalizacji doboru pracowników. Jego założenia miały dalekosiężny wpływ na rozwój doradztwa personalnego oraz metodologii badań w psychologii pracy. Autor rozdziału podkreśla również trudne okoliczności, w jakich działał Otto Lipmann, w tym jego marginalizację przez reżim nazistowski, co zakończyło jego karierę naukową w Niemczech.

1.5. Edyta Stein – od psychologii personalistycznej Williama Sterna do filozofii psychologii w szkole Edmunda Husserla

Henryk Jarosiewicz przedstawia fascynującą postać i dorobek Edyty Stein (1891–1942) będącej wybitnym naukowcem, filozofką o zacięciu psychologicznym, która odegrała kluczową rolę w rozwijaniu fenomenologii oraz psychologii filozoficznej. Studiowała na Uniwersytecie we Wrocławiu i w Getyndze pod kierunkiem Edmunda Husserla, będąc jedną z jego najzdolniejszych uczennic. W swojej pracy naukowej koncentrowała się na problematyce struktury ludzkiej świadomości, empatii oraz relacji między indywidualnym doświadczeniem a uniwersalnym bytem.

1.6. Kurt Goldstein – pionier neuropsychologii i holistycznego podejścia do człowieka

Kurt Goldstein, jeden z pionierów neuropsychologii i zwolennik holistycznego podejścia, został opisany przez Karolinę Olejnik, która wnikliwie przedstawiła jego życie i wkład w rozwój nauki. Kurt Goldstein studiował na Uniwersytecie Wrocławskim pod kierunkiem Carla Wernickego, co ukształtowało jego późniejsze badania. W swoich pracach, takich jak przełomowe *The Organism*, Kurt Goldstein propagował ideę integracji funkcji organizmu, ukazując, że człowiek jest złożoną całością, a każda funkcja podporządkowana jest dążeniu do maksymalizacji potencjału (Goldstein, 1939; Wernicke, 1885). Jego koncepcje, w tym pojęcie

samorealizacji, znalazły kontynuację w psychologii humanistycznej, m.in. u Abrahama Masłowa (1954). Kurt Goldstein odegrał kluczową rolę w tworzeniu nowoczesnych metod rehabilitacji neurologicznej, a jego interdyscyplinarne podejście wpłynęło na rozwój psychologii klinicznej i neuropsychologii.

1.7. Mieczysław Kreutz i początki psychologii we Wrocławiu po II wojnie światowej

Iwona Koczanowicz-Dehnel opisuje rolę Mieczysława Kreutza w odbudowie psychologii na Uniwersytecie Wrocławskim po II wojnie światowej. Mieczysław Kreutz, choć związany wcześniej z lwowską szkołą psychologiczną, wniósł do wrocławskiej psychologii unikalny dorobek teoretyczny, wzbogacając ją o badania nad wolą i charakterem. W rozdziale *Mieczysław Kreutz i początki psychologii we Wrocławiu po II wojnie światowej* badaczka wskazuje, że jego działalność nie ograniczała się do tworzenia zaplecza instytucjonalnego – Mieczysław Kreutz aktywnie promował refleksję nad etycznym wymiarem psychologii, postrzegając ją jako narzędzie wspierające rozwój człowieka (Jarosiewicz, 2013; Citlak, 2019).

1.8. Mieczysław Kreutz – teoretyk woli i charakteru ze szkoły lwowskiej

Kolejną perspektywę na dorobek Kreutza przedstawiają Henryk Jarosiewicz i Alina Żurek w rozdziale *Mieczysław Kreutz – teoretyk woli i charakteru ze szkoły lwowskiej*. Autorzy podkreślają, że badania Mieczysława Kreutza nad wolą wyznaczały nowe kierunki w psychologii motywacji, wprowadzając interdyscyplinarne podejście łączące psychologię z filozofią i pedagogiką. Jego prace teoretyczne, inspirowane myślą szkoły lwowsko-warszawskiej, miały istotny wpływ na rozwój psychologii osobowości w Polsce. Henryk Jarosiewicz i Alina Żurek opisują także jego pionierskie badania nad kształtowaniem charakteru, które wniosły praktyczne implikacje w obszarze edukacji i wychowania (Rzepa, 2016; Miśkiewicz, 2016).

Podsumowanie

Twórczy dorobek przedwojennych niemieckich badaczy, takich jak William Stern, Mieczysław Kreutz, Hermann Ebbinghaus, Theodor Lipps, Otto Lipmann i Kurt Goldstein, wskazuje, że psychologia we Wrocławiu nie była jedynie lokalnym fenomenem, ale stanowiła ważny wkład w rozwój tej dyscypliny na skalę światową. Ich prace, choć osadzone w różnych tradycjach, tworzą spójną narrację o nieustannym dążeniu do zrozumienia natury ludzkiej i jej możliwości (Murdock, 1985; Goldstein, 1939). Tuż po wojnie psychologia również

znalazła swoje miejsce nad Odrą, lecz już nie w Breslau, a w polskim Wrocławiu, w osobie Mieczysława Kreutza, ojca polskiej powojennej psychologii.

Część 2. Psychologia rozwojowa i edukacyjna

Część druga monografii jest hołdem złożonym wybitnym postaciom polskiej psychologii rozwojowej i edukacyjnej. Przedstawia sylwetki naukowców, których prace znacząco wpłynęły na rozwój tych dziedzin, analizując ich osiągnięcia zarówno z perspektywy teoretycznej, jak i praktycznej. Autorzy poszczególnych tekstów – badacze o uznanym dorobku naukowym – z niezwykłą starannością odtwarzają życie i twórczość swoich bohaterów, nadając tym opowieściom wymiar głęboko osobisty.

2.1. Maria Porębska – studia i praca naukowa na Uniwersytecie Wrocławskim

O profesor Marii Porębskiej, jednej z pierwszych studentek Uniwersytetu Wrocławskiego po II wojnie światowej, napisali Alina Czapiga i Zbigniew Łoś. Ich tekst jest szczegółowym przedstawieniem jej życiorysu oraz naukowego wkładu w rozwój psychologii rozwojowej i edukacyjnej. Maria Porębska zasłynęła z opracowania funkcjonalno-relacyjnej koncepcji rozwoju psychicznego, w której centralnym punktem była analiza relacji dziecka z rodzicami, uwzględniająca perspektywę samego dziecka. Badania empiryczne, które prowadziła w latach 80., przyczyniły się do rozwoju praktycznych narzędzi diagnostycznych, takich jak Kwestionariusz Pozycji Dziecka w Rodzinie. W swojej pracy naukowej Maria Porębska łączyła wnikliwość badacza z głęboką wrażliwością na potrzeby dzieci i młodzieży. Alina Czapiga i Zbigniew Łoś podkreślają również trudności, z jakimi Maria Porębska zmagала się w realiach powojennej Polski – od braku dostępu do literatury naukowej po naciski ideologiczne. Autorzy oddają jej nie tylko zasłużone uznanie jako uczoney, lecz także jako wychowawcy wielu pokoleń psychologów.

2.2. Zbigniew Skorny i jego działalność naukowo-dydaktyczna

Profesor Zbigniew Skorny, którego działalność przybliżyła Danuta Borecka-Biernat, jawi się jako postać wybitna zarówno w obszarze badań naukowych, jak i dydaktyki. Danuta Borecka-Biernat z wielką starannością odmalowuje jego wkład w rozwój psychologii edukacyjnej, koncentrując się na jego badaniach dotyczących procesów uczenia się i wychowania. Zbigniew Skorny był autorem koncepcji kształtowania odpowiedzialności uczniów, w której ukazywał znaczenie interakcji społecznych oraz roli nauczyciela jako przewodnika w procesie rozwoju

młodego człowieka. Autorka tekstu zwraca również uwagę na unikalny styl dydaktyczny profesora Zbigniewa Skornego, który potrafił łączyć głęboką wiedzę teoretyczną z praktycznym podejściem do edukacji. Jego publikacje do dziś stanowią fundament wielu programów kształcenia nauczycieli i psychologów.

Podsumowanie

Część druga to nie tylko opowieść o wielkich postaciach wrocławskiej psychologii, lecz także zapis historii tej dziedziny w Polsce. Bohaterowie tej części – Maria Porębska i Zbigniew Skorny reprezentują różne oblicza psychologii rozwojowej i edukacyjnej: od empirycznych badań nad pozycją dziecka w rodzinie, przez teorię odpowiedzialności w edukacji, po filozoficzne rozważania o sensie życia. Autorzy tych tekstów – Alina Czapiga, Zbigniew Łoś i Danuta Borecka-Biernat – stworzyli bogaty i wielowymiarowy portret swoich bohaterów, oddając ich wyjątkowość zarówno jako naukowców, jak i ludzi. Morał płynący z tych biografii jest jasny: rozwój psychologii, podobnie jak rozwój człowieka, wymaga odwagi, wytrwałości i wrażliwości na otaczający świat. Bohaterowie tej części, działając w trudnych czasach, pokazali, że praca naukowa może być narzędziem poznania i drogą do lepszego zrozumienia człowieka w jego wielowymiarowości.

Część 3. Psychologia kliniczna i zdrowia

W części tej przedstawiono wybitne postacie oraz ich kluczowy wkład w rozwój psychologii klinicznej i zdrowia, przybliżając jednocześnie ich niezwykle biografie i naukowe osiągnięcia. Tekst opracowali wybitni znawcy tematu, co wzbogaca całość o unikalne spojrzenie na życie i dorobek prezentowanych osób. Wśród opisywanych postaci znaleźli się Marian Kulczycki, Jadwiga Różycka, Grażyna Dolińska-Zygmunt oraz Alicja Kuczyńska. Ich działalność naukowa i praktyczna przyczyniły się do istotnych przemian w podejściu do zdrowia psychicznego i psychologii klinicznej, zarówno w Polsce, jak i na arenie międzynarodowej (Goldstein, 1939; Maslow, 1954).

3.1.-3.2. Marian Kulczycki – pionier psychologii zdrowia w Polsce

Marian Kulczycki, którego życie i dorobek opisali Ryszard Poprawa i Krzysztof Biliński, jest uznawany za jednego z ojców polskiej psychologii zdrowia. Był pierwszym psychologiem promowanym na Uniwersytecie Wrocławskim, a jego działalność naukowa i dydaktyczna odegrała fundamentalną rolę w rozwoju wrocławskiego środowiska psychologicznego (Kulczycki, 1967; Szemplińska, Borecka-Biernat, 2015). Marian Kulczycki był oddanym badaczem

koncentrującym się w swojej pracy na introspekcyjnych metodach badawczych oraz psychologicznych aspektach zdrowia i choroby. Jego publikacje, takie jak *Kształtowanie racjonalnych poczuć winy* czy *Psychologiczne problemy człowieka chorego*, wprowadzały nowatorskie podejście do analizy relacji pacjenta z chorobą i środowiskiem społecznym (Kulczycki, 1967). Marian Kulczycki stworzył także złożoną teorię rozwiązywania problemów życiowych, która do dziś inspirowe badaczy i praktyków.

3.3. Grażyna Dolińska-Zygmunt – pionierka psychologii zdrowia w Polsce

Profesor Grażyna Dolińska-Zygmunt, opisana przez Agnieszkę Nomejko i Małgorzatę Włodarczyk, była wybitną postacią polskiej psychologii zdrowia. Jej badania nad uwarunkowaniami zdrowia psychicznego i dobrostanu obejmowały szerokie spektrum tematów, od zachowań prozdrowotnych po jakość życia w różnych fazach życia (Dolińska-Zygmunt, 2012; Nomejko, 2018). Jej kluczowe publikacje, takie jak *Podmiotowe uwarunkowania zachowań promujących zdrowie* oraz pierwszy w Polsce podręcznik *Elementy psychologii zdrowia* (Dolińska-Zygmunt, 2012), wniosły istotny wkład w rozwój psychologii zdrowia jako odrębnej dziedziny naukowej w Polsce i nadal inspirowe kolejne pokolenia badaczy.

3.4. Wkład Jadwigi Różyckiej w psychologię kliniczną, rozwojową i psychogerontologię – badania nad neurotyzmem, rozwojem dzieci i psychologią starzenia się

Profesor Jadwiga Różycka, której wkład w psychologię przybliżył Daniel Marek, była badaczką wszechstronną, zaangażowaną w takie dziedziny jak psychologia kliniczna, rozwojowa i psychogerontologia (Różycka, 1984). Jej badania nad neurotyzmem, rozwojem dzieci oraz psychologią starzenia się wpłynęły na rozwój nauki w Polsce i za granicą. Publikacje Jadwigi Różyckiej, takie jak *Neurotyzm w aspekcie psychologicznym na podstawie badań empirycznych* oraz *Psychologia zachowania się kobiet w wieku starszym*, były pionierskie w swojej treści i formie (Różycka, 1984). Jej działalność dydaktyczna i naukowa na Uniwersytecie Wrocławskim, a także międzynarodowa współpraca, przyczyniły się do podniesienia rangi polskiej psychologii.

3.5. Alicja Kuczyńska – wkład w psychologię więzi, psychologię płci i psychoseksuologię. Badania nad relacjami międzyludzkimi i tożsamością płciową

Joanna Piskorz w swoim tekście postanowiła przedstawić postać i osiągnięcia Alicji Kuczyńskiej, która wniosła istotny wkład w rozwój psychologii więzi, płci i psychoseksuologii.

Jej badania eksplorowały fundamentalne pytania dotyczące różnorodności społecznej i kulturowej, przyczyniając się do zrozumienia dynamiki relacji interpersonalnych.

Podsumowanie

Część trzecia ukazuje sylwetki naukowców, których wkład w psychologię kliniczną i zdrowia był nieoceniony. Marian Kulczycki, Jadwiga Różycka, Grażyna Dolińska-Zygmunt oraz Alicja Kuczyńska przyczynili się do rozwoju tej interdyscyplinarnej dziedziny, łącząc badania naukowe z praktycznym zastosowaniem ich wyników. Opracowania autorstwa Karoliny Olejnik, Ryszarda Poprawy, Krzysztofa Bilińskiego, Daniela Marka, Agnieszki Nomejko i Małgorzaty Włodarczyk nadają tym postaciom należne im miejsce w historii nauki.

Część 4. Psychologia pracy i organizacji

Część czwarta stanowi pogłębioną analizę wkładu wybitnych postaci w rozwój psychologii pracy i organizacji. Ukazuje różnorodność podejść badawczych i praktycznych oraz ich znaczenie w ewolucji tej dyscypliny w Polsce i na świecie. Autorzy poszczególnych rozdziałów analizując życie i działalność omawianych postaci, przedstawiają nie tylko ich osiągnięcia, lecz także wpływ na współczesne praktyki zarządzania, motywacji i przywództwa.

4.1. Michał Dąbek – teoria w praktyce

Tekst autorstwa Tomasza Witkowskiego, Sławomira Jarmuża i Agnieszki Fornalczyk przybliży sylwetkę profesora Michała Dąbka, który z powodzeniem łączył teorię psychologiczną z praktyką w środowisku pracy. Jego badania nad psychologicznym potencjałem menedżerów miały szczególne znaczenie w okresie transformacji ustrojowej w Polsce. Autorzy podkreślają, że Michał Dąbek był prekursorem wprowadzania psychologii do praktyk zarządzania w polskim biznesie, łącząc swoje badania nad motywacją i adaptacją z rzeczywistymi potrzebami organizacji.

4.2. Jerzy Mączyński – dziedzictwo badań nad przywództwem międzykulturowym

Monika Ziobrowska ukazuje profesora Jerzego Mączyńskiego jako jednego z najważniejszych badaczy przywództwa międzykulturowego. Jego prace w ramach projektu GLOBE przyczyniły się do zrozumienia, jak różnice kulturowe wpływają na style zarządzania i efektywność liderów. Autorka rozdziału podkreśla, że badania Jerzego Mączyńskiego, takie jak porównanie stylów przywództwa w Polsce, Austrii i USA, wprowadziły polską psychologię organizacyjną

do międzynarodowego dyskursu naukowego. Jego koncepcje dotyczące partycypacji decyzyjnej i kompetencji menedżerskich są dziś podstawą wielu praktyk zarządzania.

4.3.- 4.5. Stanisław A. Witkowski – przedstawiciel psychologii zarządzania w Polsce

Sylwetka profesora Stanisława Witkowskiego została przedstawiona w tekstach autorstwa Doroty Kanafy-Chmielewskiej, Magdaleny Ślęzyk-Sobol i Katarzyny Durniat. Stanisław Witkowski jawi się w nich jako wizjoner, który zrewolucjonizował psychologię zarządzania w Polsce, wprowadzając praktyczne metody oceny kompetencji menedżerskich oraz kierując licznymi projektami badawczymi i dydaktycznymi. Jego zaangażowanie w rozwój studiów podyplomowych oraz współpraca z przemysłem uczyniły go jednym z najważniejszych propagatorów praktycznego zastosowania psychologii w organizacjach.

Podsumowanie

Część czwarta ilustruje, jak różnorodność podejść i doświadczeń naukowców może wzbogacać psychologię pracy i organizacji. Każda z omawianych postaci wniosła coś unikalnego – Michał Dąbek pokazał, jak teoria może wspierać transformację gospodarczą, Jerzy Mączyński wniósł polską perspektywę do międzynarodowych badań nad przywództwem, a Stanisław Witkowski zintegrował naukę z praktyką zarządzania.

Autorzy poszczególnych tekstów – Tomasz Witkowski, Monika Ziobrowska, Dorota Kanafa-Chmielewska, Magdalena Ślęzyk-Sobol i Katarzyna Durniat – stworzyli bogaty obraz ewolucji psychologii pracy i organizacji. Wnioskiem płynącym z tych analiz jest podkreślenie znaczenia interdyscyplinarności i praktycznego podejścia w rozwijaniu tej dziedziny, co czyni ją nieodzownym narzędziem w zarządzaniu współczesnymi organizacjami.

Część 5. Psychologia społeczna i osobowości

Piąta część koncentruje się na znaczących postaciach i ich wkładzie w rozwój psychologii społecznej oraz psychologii osobowości w Polsce. Prezentuje sylwetki kluczowych badaczy, ich koncepcje, odkrycia oraz wpływ na rozwój tych subdyscyplin psychologii. Autorzy poszczególnych tekstów nie tylko omawiają osiągnięcia naukowców, lecz także analizują kontekst ich działalności oraz dziedzictwo, jakie pozostawili dla kolejnych pokoleń badaczy.

5.1. Wiesław Łukaszewski i Wrocławska Szkoła Osobowości

Sylwetkę i osiągnięcia Wiesława Łukaszewskiego z wielką charyzmą opisali Kinga Lachowicz-Tabaczek, Maria Straś-Romanowska, Irena Makower i Dariusz Doliński. Wiesław Łukaszewski był twórcą Wrocławskiej Szkoły Psychologii Osobowości i jednym z najważniejszych badaczy polskiej psychologii. Jego teorie, takie jak poznawcza koncepcja osobowości czy analizy lęku przed śmiercią, przyczyniły się do istotnych zmian w podejściu do psychologii poznawczej i społecznej. Jego warsztaty i szkoły osobowości były miejscem ożywionej wymiany myśli naukowej, a publikacje takie jak *Osobowość. Struktura i funkcje regulacyjne* czy *Udręka życia*, stały się klasyką w literaturze psychologicznej.

5.2.–5.4. Andrzej Szmajke

Kilkoro uczniów, kolegów i współpracowników Andrzeja Szmajke, w tym Przemysław Zdybek, Radosław Walczak, Grzegorz Pajestka, Piotr Sorokowski, Katarzyna Serafińska i Justyna Śniecińska opisało z zaangażowaniem jego osiągnięcia i postać. Autorzy podkreślają, że Andrzej Szmajke zasłynął jako badacz psychologii społecznej i autoprezentacji. Jego prace dotyczące kultury honoru, atrakcyjności fizycznej czy dynamiki relacji interpersonalnych wyznaczały nowe kierunki w badaniach eksperymentalnych. Książki takie jak *Autoprezentacja. Maski – pozy – miny* są świadectwem jego wszechstronności i odwagi w podejmowaniu kontrowersyjnych tematów. W swoich badaniach łączył pasję z wymaganiami wobec studentów i doktorantów, co skutkowało powstaniem innowacyjnych projektów.

5.5. Maria Straś-Romanowska – psychologia wartości i osobistego rozwoju

Postać profesor Marii Straś-Romanowskiej została opisana przez Magdalenę Kapałę, Jarosława Klebaniuka, Jolantę Kowal i Magdalenę Żurko. Tekst ten stanowi refleksję nad psychologią wartości, którą Maria Straś-Romanowska uczyniła centralnym punktem swojej pracy naukowej. Autorka *Psychologii wartości* wносиła do psychologii rozwojowej i edukacyjnej głębokie zainteresowanie egzystencjalnym wymiarem ludzkiego życia, ukazując rozwój osobisty jako proces osiągania dojrzałości emocjonalnej i etycznej. Magdalena Kapała i współautorzy przedstawiają Marię Straś-Romanowską jako osobę o wyjątkowej charyzmie, zdolną do inspirowania studentów i współpracowników do poszukiwania odpowiedzi na najtrudniejsze pytania egzystencjalne. Jej podejście łączyło psychologię z filozofią, co uczyniło jej badania wyjątkowymi w polskim krajobrazie naukowym.

5.6. Eksperyment i refleksja – droga naukowa Dariusza Dolińskiego

Droga naukowa Dariusza Dolińskiego łączyła eksperymenty z refleksją nad mechanizmami zachowań społecznych, jak skonstatowali w swoim rozdziale Bogusław Błoch i Tomasz Grzyb. Współpraca z innymi naukowcami, takimi jak Andrzej Szmajke, zaowocowała licznymi publikacjami dotyczącymi motywacji, autoprezentacji i wpływu społecznego. Podejście Dariusza Dolińskiego do badań charakteryzuje się unikalną perspektywą oraz doskonałością metodologiczną, którymi wciąż inspirowe swoich uczniów i kolejne pokolenia badaczy.

Podsumowanie

Część piąta ilustruje, jak różnorodne podejścia i badania nad osobowością i psychologią społeczną mogą uzupełniać się wzajemnie, tworząc złożony obraz ludzkiej psychiki. Pokazuje on także, że interdyscyplinarność oraz otwartość na nowe perspektywy badawcze są kluczowe dla dalszego rozwoju psychologii jako nauki.

Część 6. Interdyscyplinarne ścieżki wrocławskiej psychologii

Część szósta analizuje interdyscyplinarne podejścia w badaniach wybitnych polskich psychologów, którzy przekraczali tradycyjne granice nauki. Autorzy opisują sylwetki takich postaci jak Czesław Nosal, Maciej Dymkowski, Bogusław Pawłowski, Robert Saciuk i Jolanta Kowal. Omawiają także ich wpływ na psychologię poznawczą, historyczną, ewolucyjną i psychoanalizę, podkreślając jak interdyscyplinarność ich prac wzbogaciła zrozumienie ludzkiej psychiki, łącząc psychologię z historią, biologią, filozofią i technologiami. Ta część ukazuje, jak polska psychologia wyznacza nowe kierunki dzięki integracji wiedzy z różnych dziedzin.

6.1. Czesław S. Nosal – nowoczesna psychologia poznawcza i psychologia różnic indywidualnych. Jak teorię połączyć z praktyką?

Czesław Nosal specjalizuje się w psychologii poznawczej i różnic indywidualnych. Jego dorobek obejmuje teorie umysłu, diagnozę typów osobowości oraz podejmowanie decyzji. Jego książki, takie jak *Psychologiczne modele umysłu* i *Psychologia myślenia i działania mendedżera*, integrują teorię z praktycznym zastosowaniem, m.in. w psychoterapii i zarządzaniu. Czesław Nosal stworzył narzędzia diagnostyczne używane w edukacji i biznesie, np. adaptację Kwestionariusza Hollanda. Obecnie wspiera interdyscyplinarność, łącząc psychologię z naukami społecznymi i biologicznymi.

6.2. Maciej Dymkowski – od samowiedzy do poznania historycznego z perspektywy psychologii

Maciej Dymkowski pioniersko łączy psychologię z historią, analizując wpływ samowiedzy i autoprezentacji na tożsamość. Jego prace, takie jak *Samowiedza w okowach przywdziewanych masek*, badają regulacyjne funkcje samowiedzy oraz jej przemiany pod wpływem publicznej autoprezentacji. Uczony rozwija psychologię historyczną, w której podkreśla rolę deformacji poznawczych w interpretacji historii. Maciej Dymkowski uczy także interdyscyplinarnego podejścia, które pozwala łączyć psychologię z historią i naukami społecznymi.

6.3. Bogusław Pawłowski – pierwszy polski psycholog ewolucyjny

Bogusław Pawłowski jako pionier psychologii ewolucyjnej w Polsce badał biologiczne podstawy ludzkich zachowań, w tym atrakcyjność i dobór płciowy. Jego badania publikowano w czołowych czasopismach, np. „Nature”. Łącząc psychologię i biologię, wprowadzał polską naukę do międzynarodowego obiegu. Jego interdyscyplinarne podejście ukazuje, jak ewolucja wpływa na współczesne zjawiska psychologiczne, m.in. miłość czy preferencje.

6.4. Robert Saciuk i badania nad psychoanalizą

Robert Saciuk promował psychoanalizę jako narzędzie analizy kulturowej i społecznej, inspirowany myślą Fromma. Jego badania podkreślają filozoficzne i humanistyczne aspekty psychoanalizy, reinterpreterując jej założenia w polskim kontekście. Uczony wprowadził psychoanalizę do polskiej humanistyki, wskazując na jej wartość w literaturoznawstwie i filozofii. Publikacje Roberta Saciuka poszerzają rozumienie ludzkiej kondycji.

6.5. Jolanta Kowal – wizjonerka interdyscyplinarnej nauki: kapitał ludzki, systemy informacyjne i psychologia analityczna

Monika Ziobrowska przedstawia Jolantę Kowal jako naukowca, który bada związek technologii z kapitałem ludzkim, łącząc psychologię analityczną z zarządzaniem wiedzą. Interdyscyplinarne podejście badaczki obejmuje zastosowanie technologii informacyjnych w edukacji i diagnostyce psychologicznej. Prace Jolanty Kowal ukazują, jak nowe technologie mogą wspierać rozwój człowieka, przyczyniając się do transformacji nauk psychologicznych.

Podsumowanie

Interdyscyplinarność stała się znakiem rozpoznawczym wrocławskiej psychologii. Badacze, tacy jak Czesław Nosal, Bogusław Pawłowski, Maciej Dymkowski czy Jolanta Kowal, łączą psychologię (także z uwzględnieniem podejścia psychoanalitycznego) z biologią, historią, ekonomią, zarządzaniem i technologią, otwierając nowe perspektywy. Ich prace pokazują, że nauka nie zna granic, a psychologia najlepiej rozwija się na styku różnych dziedzin.

Część 7. Podsumowanie i dziedzictwo

Psychologia wrocławska to opowieść o ludziach, ideach i przełomach. Od pierwszych profesorów po współczesną „Nową Falę” – badacze konsekwentnie budowali jej pozycję. Ta część ukazuje, jak tradycja i nowoczesność łączą się w dynamicznym rozwoju tej fascynującej dziedziny nauki.

7.1. Psychologia na Uniwersytecie Wrocławskim – działalność naukowa pierwszych pokoleń profesorów (1946–2015)

Tekst autorstwa Anny Szemplińskiej i Danuty Boreckiej-Biernat jest opowieścią o pionierskiej działalności psychologów, którzy tworzyli i rozwijali tę dyscyplinę w trudnych warunkach powojennego Wrocławia. Autorki wnikliwie analizują sylwetki kluczowych postaci, ich wkład naukowy oraz działania na rzecz budowy Instytutu Psychologii, który stał się jednym z wiodących ośrodków psychologicznych w Polsce.

Rozdział rozpoczyna się od przedstawienia działalności profesora Mieczysława Kreutza, który w 1946 roku założył pierwszą Katedrę Psychologii w powojennym Wrocławiu. Jego prace nad metodologią introspekcji oraz publikacje, takie jak *Podstawy psychologii*, miały kluczowe znaczenie dla zdefiniowania kierunku badań psychologicznych w nowym środowisku akademickim. Mieczysław Kreutz, uczeń słynnego filozofa Kazimierza Twardowskiego, wniósł do Wrocławia tradycję lwowsko-warszawskiej szkoły filozoficznej i psychologicznej, kładąc nacisk na rygorystyczne podejście naukowe i dydaktyczne.

Rozdział omawia również działalność innych wybitnych postaci, takich jak Helena Słoniewska, która organizowała badania z zakresu psychologii stosowanej, czy Marian Kulczycki, który zainicjował rozwój psychologii klinicznej we Wrocławiu. Wspomniani są również profesorowie Maria Porębska i Zbigniew Skorny, którzy odegrali kluczową rolę w rozwijaniu psychologii rozwojowej i edukacyjnej. W latach 50. i 60. Instytut zmagał się z ograniczeniami

wynikającymi z polityki władz, które faworyzowały materialistyczne nurty naukowe. Mimo to, dzięki determinacji pracowników, psychologia wrocławska przetrwała trudne czasy. Lata 70. i 80. to okres dynamicznego rozwoju Instytutu Psychologii. Wybitni naukowcy, tacy jak Wiesław Łukaszewski, wprowadzali nowoczesne teorie osobowości, a zespoły badawcze kierowane przez Andrzeja Szmajkę czy Bogusława Pawłowskiego zyskały międzynarodowe uznanie. Instytut stał się także miejscem intensywnej współpracy między różnymi dziedzinami, co zaowocowało interdyscyplinarnymi badaniami z zakresu psychologii społecznej, ewolucyjnej i klinicznej.

Ten fragment książki to nie tylko historia ośrodka naukowego, lecz także świadectwo niezwyklej wytrwałości i pasji ludzi, którzy mimo licznych przeszkód zbudowali renomowaną jednostkę akademicką. To opowieść o ciągłości tradycji naukowej i adaptacji do zmieniających się realiów. Autorki zwracają uwagę na to, że rozwój psychologii wrocławskiej był możliwy dzięki zaangażowaniu wielu pokoleń badaczy, którzy umiejętnie łączyli teorię z praktyką. Dzięki temu rozdziałowi czytelnik może zrozumieć, jak wielowymiarowy i dynamiczny był rozwój psychologii w Uniwersytecie Wrocławskim – od skromnych początków na gruzach powojennego miasta po współczesną jednostkę, która wytycza nowe kierunki badań naukowych w Polsce i na świecie.

7.2. Ludzie Instytutu Psychologii Uniwersytetu Wrocławskiego. Nowa fala

Sylwester Orzechowski w swoim rozdziale krótko przybliży najnowszy okres Instytutu Psychologii UWr, który choć trudny do uznania za historyczny ze względu na jego otwarty charakter, przyniósł istotne zmiany nadające Instytutowi nowy kształt. Zmiany te wiązały się przede wszystkim z umiędzynarodowieniem działalności naukowej, imponującym wzrostem liczby wysoko punktowanych publikacji afiliowanych w IPs, indeksowanych w czasopismach z listy *ISI JCR*, awansami Instytutu w zajmowanych pozycjach rankingowych w kraju i za granicą, zwiększeniem liczby samodzielnych pracowników naukowych oraz liczby studentów chcących zdobywać wykształcenie psychologiczne. W niniejszym opracowaniu autor przedstawił sylwetki badaczy, którzy mieli największy udział w tym sukcesie, grupę tę określając mianem Nowej Fali.

Ważniejsze pozycje bibliograficzne:

- Citlak, A. (2019). Polish psychological thought in the interwar period. W: *Historical Studies in Psychology* (72–91). Springer.
- Dolińska-Zygmunt, G. (2012). *Podmiotowe uwarunkowania zachowań promujących zdrowie*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Fromm, E. (1941). *Escape from freedom*. Farrar & Rinehart.
- Goldstein, K. (1939). *The organism: A holistic approach to biology derived from pathological data in man*. American Book Company.
- Jarosiewicz, H. (2013). Reflections on the psychological theories of Mieczysław Kreutz. *Polish Psychological Bulletin*, 44(3), 230–245.
- Kulczycki, M. (1967). *Kształtowanie racjonalnych poczuć winy*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Lamiell, J. T. (2020). *Beyond individual and group differences: Human individuality, scientific psychology, and William Stern's critical personalism*. Routledge.
- Lehmann-Muriithi, K. (2016). Revisiting William Stern: Contributions to the psychology of personality. *Journal of Personality Assessment*, 98(3), 289–298.
- Maslow, A. H. (1954). *Motivation and personality*. Harper & Row.
- Miśkiewicz, B. (2016). Educational applications of Kreutz's psychological theories. *Journal of Educational Sciences*, 25(2), 178–194.
- Murre, J. M. J., Dros, J. (2015). Replication and analysis of Ebbinghaus' forgetting curve. *PLOS ONE*, 10(7), e0120644.
- Nomejko, A. (2018). *Wprowadzenie do psychologii zdrowia: Teoria i praktyka*. Scholar Publishing.
- Nosal, C. S. (2001). *Psychologiczne modele umysłu*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Pawłowski, B. (2015). Evolutionary psychology in Poland: Contributions and future directions. *Journal of Evolutionary Psychology*, 13(3), 187–205.
- Pickren, W. E., Rutherford, A. (2003). *A history of modern psychology in context*. Wiley.
- Postman, L. (1968). Hermann Ebbinghaus and the origins of experimental psychology. *American Journal of Psychology*, 81(1), 1–23.
- Rzepa, T. (2016). The concept of will and character in the works of Mieczysław Kreutz. *Archives of Polish Psychology*, 67(4), 45–60.
- Szemplińska, A., & Borecka-Biernat, D. (2015). Polish contributions to the psychology of health: Perspectives from Wrocław. *Health Psychology Quarterly*, 33(1), 56–68.

Część 1. Początki psychologii we Wrocławiu

1.1. William Stern – od psychologii różnicowej do personalizmu krytycznego

Iwona Koczanowicz-Dehnel

1.2. Pamięć, czas i dawny Wrocław – dziedzictwo Ebbinghausa w psychologii

Jarosław Orzechowski

1.3. Theodor Lipps – pionier badań nad empatią

Filip Pech

1.4. Wiedza jest po to, aby stosować ją w praktyce – osiągnięcia Otto Lipmanna w psychologii pracy i organizacji

Łukasz Hawro

1.5. Edyta Stein – od psychologii personalistycznej Williama Sterna do filozofii psychologii w szkole Edmunda Husserla

Henryk Jarosiewicz

1.6. Kurt Goldstein – pionier neuropsychologii oraz holistycznego podejścia do człowieka

Karolina Olejnik

1.7. Mieczysław Kreutz i początki psychologii we Wrocławiu po II wojnie światowej

Iwona Koczanowicz-Dehnel

1.8. Mieczysław Kreutz – teoretyk woli i charakteru ze szkoły lwowskiej

Henryk Jarosiewicz, Alina Żurek

1.1. William Stern – od psychologii różnicowej do personalizmu krytycznego

IWONA KOCZANOWICZ-DEHNEL

Uniwersytet Wrocławski, Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych

Instytut Psychologii

ORCID: 0000-0002-1825-4952

Abstrakt

William Stern (1871–1938), wybitny psycholog i filozof niemiecki, podczas 19-letniej pracy badawczej na Uniwersytecie Wrocławskim stworzył podwaliny dla wielu współczesnych nurtów psychologicznych. W rozdziale zostały przedstawione jego najważniejsze osiągnięcia z zakresu różnic indywidualnych, badań nad inteligencją wraz z opracowaniem stosowanego do dziś ilorazu inteligencji. Wszechstronne zainteresowania Sterna doprowadziły również do opracowania nowatorskiego spojrzenia na problemy psychologii rozwojowej. Wszystkie działania Sterna na polu badawczym psychologii znalazły swoje miejsce w systemie wiedzy o świecie i człowieku. Podstawową ideą personalizmu krytycznego było stworzenie jasnej i spójnej perspektywy teoretycznej, umożliwiającej połączenie rozproszonego obszaru badawczego psychologii w jedną sensowną całość.

Słowa kluczowe: William Stern, różnice indywidualne, iloraz inteligencji, psychologia rozwojowa, personalizm krytyczny, historia psychologii.

Abstract

William Stern (1871–1938), a prominent German psychologist and philosopher, laid the foundation for many modern psychological trends during his 19-year research work at the University of Breslau. The article presents his most important achievements in the field of individual differences, intelligence research along with the development of the intelligence quotient, which is still used today. Stern's wide-ranging interests also resulted in an innovative view of the problems of developmental psychology. The basic idea of his critical personalism was to create a clear and coherent theoretical perspective that made it possible to unite the scattered research area of psychology into a single meaningful whole.

Keywords: William Stern, individual differences, intelligence quotient, developmental psychology, critical personalism, history of psychology.

Jak psychologia stała się dyscypliną uniwersytecką?

W 2011 roku obchodzono 200-lecie Uniwersytetu Wrocławskiego, który powstał w wyniku połączenia założonej przez jezuitów w 1702 roku Wyznaniowej Akademii Leopoldyńskiej z frankfurcką Viadriną. Uczelnia opierała się na projekcie szkolnictwa wyższego

opracowanym w 1810 roku przez filozofa Wilhelma von Humboldta, który zrealizowano, tworząc uniwersytet w Berlinie. Program Humboldta składał się z czterech zasad, które stały się istotne dla wyjaśnienia miejsca i czasu powstania psychologii jako samodzielnej nauki:

- 1) Wolność uczenia się i nauczania (*Lehr- und Lernfreiheit*) – oznaczała to swobodę wyboru przez studentów nauczycieli i przedmiotu studiów. Również profesorowie mogli decydować, czego i jak uczyć. Oznaczało to oczywiście radykalne zerwanie z jakimkolwiek zestawem programów nauczania.
- 2) Jedność nauczania i badań naukowych (*Einheit von Lehre und Forschung*) – nauka jest wspólnym przedsięwzięciem, w którym profesorowie nie są dla studentów, lecz razem ze studentami są dla nauki.
- 3) Jedność nauki i wiedzy (*Einheit der Wissenschaft*) – nie ma różnicy w podstawowych zasadach między naukami przyrodniczymi a humanistycznymi, ponieważ koncepcja *Wissenschaft* zawiera oba te pojęcia nauki.
- 4) Prymat „czystej nauki” (*Bildung durch Wissenschaft*) nad wyspecjalizowanym szkoleniem zawodowym (*Ausbildung, Spezialschulmodell*) – nauka rozumiana jest jako proces dochodzenia do umiejętności uczenia się, nastawienia umysłu na myślenie, a nie na zdobywanie wiedzy specjalistycznej (Ash, 2006).

W ocenie amerykańskich historyków psychologii symboliczny „wzór na powstanie psychologii” właśnie na niemieckich uniwersytetach to iloczyn: *Lernfreiheit* x *Lehrfreiheit* x *Wissenschaft* (Pickern, Rutherford, 2010). To całkowicie odmienne znaczenie niemieckiego terminu *Wissenschaft* od angielskiego *science* umożliwiło zajmowanie się psychologią jako dyscypliną uniwersytecką. Treść *Wissenschaft* wywodzi się z modelu jedności nauki i wiedzy opracowanego przez Humboldta, według którego każdy problem może być potraktowany naukowo, niezależnie od przedmiotu danej dyscypliny. Takiemu szerokiemu ujęciu nauki w tradycji niemieckiej przeciwstawia się rozumienie nauki w tradycji anglosaskiej czy francuskiej, gdzie pojęcie nauki zarezerwowane było dla fizyki i chemii (Smith, 1998).

W Uniwersytecie Królewskim we Wrocławiu nauczanie uniwersyteckie odbywało się na pięciu wydziałach: teologii katolickiej, teologii protestanckiej, filozofii, medycyny i prawa (Alechnowicz, 2007). Z punktu widzenia omawianej tu historii psychologii we Wrocławiu najistotniejsze są informacje o tym, co działo się na Wydziale Filozoficznym, gdyż właśnie tam pojawiły się impulsy kształtujące dzieje wrocławskiej psychologii. W 1871 roku przybył tu Wilhelm Dilthey (1833–1911), który objął katedrę filozofii i kierował nią aż do 1882 roku (Alechnowicz, 2007). W okresie wrocławskim rozwijał on myślenie o nowym kształcie nauk

humanistycznych, w którym ważną rolę odgrywała psychologia. Traktował ją jednak jako naukę niepotrzebującą wsparcia eksperymentalnego. Następca Diltheya, Benno Erdmann (1851–1921), nie tylko interesował się psychologią eksperymentalną, lecz nawet poczynił pierwsze kroki we wprowadzeniu jej na uniwersytet. Po Erdmannie kierownictwo Wydziału Filozoficznego przejął Teodor Lipps (1851–1914) reprezentujący pogląd uzasadniający prawa logiczne czy estetyczne w empirycznych badaniach umysłu.

Największa zmiana w myśleniu o psychologii dokonała się jednak wtedy, gdy do Wrocławia trafił Hermann Ebbinghaus (1850–1909), propagator metody eksperymentalnej. Obejmując kierownictwo protestanckiego wydziału, zaproponował swojemu młodemu współpracownikowi z czasów berlińskich, Williamowi Sternowi, przeprowadzenie procedury habilitacyjnej we Wrocławiu. Wkrótce to właśnie Stern będzie miał największe zasługi dla rozwoju psychologii we Wrocławiu. Najszybszy rozwój psychologii na Wydziale Filozoficznym tamtejszego uniwersytetu datuje się od 1895 roku ze względu na powstanie Seminarium Filozoficznego. Iwona Alechnowicz (2010), analizując organizację i strukturę tego przedsięwzięcia, zwraca uwagę, że potrzeba uzupełnienia wykładów ćwiczeniami wymagała nowej formuły organizacji Wydziału Filozoficznego i odpowiedniego zaplecza. Możemy podejrzewać, że miało to związek z rozwijaniem psychologii w ramach struktur filozoficznych. Ebbinghaus zorganizował pracownię psychologiczną, w której wykorzystał aparaturę gromadzoną przez Erdmanna i Lippsa.

Na mocy rozporządzenia ministra do spraw wyznań, oświaty i spraw medycznych w październiku 1895 roku Seminarium Filozoficzne podzielono na dwa oddziały: historyczno-systematyczny i psychologiczny. Dyrektorem psychologicznej sekcji seminarium został Ebbinghaus. Początkowo część urządzeń do badań eksperymentalnych oraz bibliotekę psychologiczną umieszczono w Instytucie Rolnym. Po pewnym czasie seminarium otrzymało pomieszczenia w Konwiku św. Józefa oraz sale na trzecim piętrze gmachu głównego uniwersytetu (Alechnowicz, 2010). Pierwszym docentem prywatnym, czyli osobą mającą habilitację, mogącą prowadzić wykłady i seminaria ze studentami, ale nieposiadającą stałego zatrudnienia na uniwersytecie, był William Stern. W 1907 roku został on oficjalnie mianowany profesorem nadzwyczajnym filozofii, psychologii i pedagogiki. Wraz z tą nominacją stał się jednym z trzech dyrektorów seminarium, co umożliwiło mu pogłębienie prac badawczych w różnym obszarze. Już w semestrze zimowym 1899/1900 Stern prowadził na uniwersytecie wykłady, w których przedstawił swoje poglądy na związek psychologii z filozofią oraz zaprezentował nowy program psychologii. Odrzucił dotychczasowe myślenie o nadrzędności filozofii i zerwał z tak popularnym pod koniec XIX wieku psychologizmem. Pojawił się nowy sposób

ujęcia związku między tymi dyscyplinami, który Stern żartobliwie wyraził słowami: „maszerować oddzielnie, ale razem walczyć” (Stern, 1927, s. 141). W psychologii budził w nim respekt ścisły model badawczy, potwierdzający ugruntowanie tej dyscypliny w naukach przyrodniczych. Czuł jednak wewnętrzny opór, by wyrazić zgodę również na mechaniczny i atomistyczny sposób interpretacji zjawisk psychicznych. Napięcie między ścisłością metod a poszukiwaniem podmiotowości stało się podstawowym fundamentem jego prac badawczych.

Założenia i metody psychologii różnicowej

Pod koniec XIX i na początku XX wieku funkcjonowała metodologiczna dyrektywa, aby wszelkie różnice indywidualne występujące podczas badań psychologicznych traktować „jako błąd, odchylenie od prawidłowości ogólnych” (Danziger, 2013, s. 76). Stern jako pierwszy psycholog dostrzegł w tych odrzuconych danych, w odstępstwach od uogólnień, ogromny potencjał badawczy. Tworząc program psychologii różnicowej, podkreślał cel tej nauki: ma on polegać na poszukiwaniu ogólnych prawidłowości tkwiących w faktach psychicznych. Dla oddania zmienności tych różnorodności potrzebne są w psychologii nowe pojęcia, takie jak typ czy stopień. Najważniejszym zadaniem dla psychologii różnicowej pozostawało jednak zdefiniowanie podmiotu psychicznego różnicowania. Indywiduum odznacza się zawsze jednostkowością, nigdy nie występuje w podwójnej formie. Ta niepowtarzalność indywidualności nie oznaczała jednak, zdaniem Sterna, że nie rządzą nią jakieś prawidłowości, że nie można wyróżnić tutaj pewnych typów. I co najważniejsze, psychologia różnicowa była próbą odpowiedzi dyscypliny na oczekiwania ze strony praktyki życia codziennego. Psychologia, wzorując się na przyrodoznawstwie w zakresie praktyk badawczych, zaniedbała albo raczej nie wytworzyła więzi z kulturowymi aspektami codzienności. Ten brak szybko wypełniła psychologia naiwna, która, pozbawiona naukowych podstaw, próbowała zrozumieć i ocenić życie psychiczne jednostek oraz w jakimś stopniu wywierać na nie wpływ. Różnice między psychologią naukową a psychologią zdroworozsądkową, w opinii Sterna, tkwią w metodzie oraz w przedmiocie ich zainteresowań. „Nauka jest ścisła, posługuje się indukcją, nauka popularna używa nielogicznych intuicji, przypadkowych doświadczeń” (Stern, 1911, s. 2).

Na początku XX wieku mamy więc, według Sterna, dwie formy psychologii: naukową i nienaukową, które posługują się odmiennymi językami. Nie ma między nimi żadnego mostu. Psychologia naukowa mówi o ogólnych prawach tworzenia spostrzeżeń, o ogólnych prawach czynności umysłu, czyli przedmiotem jej badań jest wszystko to, co może być uogólnione i pozbawione formy osobowej. Psychologia nienaukowa, zdroworozsądkowa dostrzega

takie właściwości jednostek, które określane są za pomocą takich terminów jak inteligencja, zdolności, temperament, charakter. Silne naciski ze strony kulturowych form życia, na przykład szkolnictwa czy przemysłu, sprawiały natomiast, że psychologia naukowa musiała zreorganizować swój przedmiot badań, podjąć pewne kroki naprawcze. Jedynym środkiem zaradczym, według Sterna, jest program psychologii naukowej, która, posługując się metodami naukowymi, byłaby w stanie zrealizować kulturowe zapotrzebowanie na obiektywną wiedzę psychologiczną. Program psychologii różnicowej staje się odpowiedzią na kulturowe wymagania otoczenia. Jako nauka stosowana, czyli zajmująca się obszarem praktycznego życia codziennego, realizuje ona dwa podstawowe cele. Pierwszy z nich polega na poznaniu psychiki człowieka przez zgromadzenie wiedzy o różnorodności psychicznej oraz wyodrębnienie pewnych typów lub stopni tej różnorodności. Tym samym wiedza na temat różnic tworzy obszar nazwany przez Sterna psychognostyką. Praktyczne zastosowanie tej wiedzy, czyli sposoby oddziaływania na ludzi, stanowi natomiast centrum obszaru psychotechniki.

Dopiero teraz zaczynamy to rozumieć. Wychowanie powinno być zróżnicowane, na przykład nieśmiałość wymaga innego traktowania niż zuchwalstwo; niedokładność, niedbalstwo – innego niż pedanteria. Sanguinik powinien być inaczej traktowany niż flegmatyk (Stern, 1911, s. 12).

Obawy Sterna były związane z historycznymi tendencjami dążenia do różnicowania ludzi ze względu na charakter lub inne cechy wskazujące na różnice międzyosobowe. Psychologia różnicowa jest czymś zupełnie innym niż fizjonomika, frenologia czy grafologia, ponieważ inny jest punkt wyjścia szukania różnorodności. Przede wszystkim, w związku z dążeniem do czystości metodologicznej, Stern przedstawił cztery schematy badawcze, umożliwiające naukowe badanie podstawowej koncepcji indywidualności i cech. Są to:

- 1) Wariancja – badania wariancyjne umożliwiają zbadanie tego, jak pojedyncze cechy są rozproszone u wielu indywidualności w populacji;
- 2) Korelacja – badania korelacyjne są kontynuacją metody wariancji jako kowariancji w mierzeniu dwóch lub więcej cech wśród wielu indywidualności w populacji;
- 3) Psychografia – bada pojedynczą indywidualność w kategoriach wielu cech;
- 4) Badania porównawcze – stanowią przedłużenie psychografii i opierają się na poszukiwaniu podobieństw lub ich braku między dwoma czy też większą liczbą indywidualności w kategoriach wielu cech (Stern, 1911).

Pojęcie inteligencji i jej miary

Zainteresowania inteligencją miały swój początek u Sterna w rozwijanej przez niego stosowanej psychologii różnicowej. Traktował ją jako pewną formę dyspozycji i, jak podkreślał, charakteryzuje się ona trwałą zdolnością oraz dążeniami do wykonania czynności myślenia, i w tym sensie stanowi część niepodzielnej całości osoby. Stern tak o tym pisał:

Gdy podejmujemy badania inteligencji, chodzi nam właśnie o owe dyspozycje; pragniemy zgłębić „chroniczną” naturę duchową osoby badanej, a nie ograniczyć się jedynie do rozcłonkowania wykonanych przez nią w określonych chwilach aktów i doznanych stanów świadomości” (1912–1927, s. 2).

W książce *Inteligencja dzieci i młodzieży* Stern (1912–1927) przedstawił zarówno rozważania teoretyczne, jak i empiryczne wyniki badań nad istotą inteligencji. Jego tendencja do spójności psychologii z filozoficznymi podstawami teorii personalistycznej również w tym wypadku znalazła swoje odzwierciedlenie. Nie można mówić o inteligencji bez wskazania na jej teleologiczny charakter; chodzi tu o zwrócenie uwagi na jej całościowy charakter, pozwalający na przystosowanie się osoby do nowych zadań i warunków życia. Tak sformułowana definicja inteligencji pozwala na odróżnienie jej od talentu. Kryterium umożliwiającym rozgraniczenie tych dwóch dyspozycji jest ich poziom ogólności. W przypadku talentu mówimy o ograniczonej charakterystyce, sprawności w częściowej dziedzinie. Inteligencja jest natomiast centralnym i stałym czynnikiem przystosowującym jednostkę do różnorodnych warunków. Talent jest zaś sprawnością materialną skierowaną na konkretną dziedzinę, na przykład naukę języków obcych, na zdolności muzyczne lub matematyczne. Inteligencję cechuje sprawność formalna, czyli ogólny poziom zdolności przystosowania się do zmieniających się warunków. Podkreślenie całościowego aspektu inteligencji staje się jeszcze jednym argumentem za personalistyczną koncepcją człowieka. Istota inteligencji tkwi nie tylko w zdolnościach przystosowawczych, lecz także w antycypowaniu zdarzeń, przewidywaniu sytuacji, przystosowaniu się do potencjalnych czy prawdopodobnych warunków otoczenia. Zdefiniowanie inteligencji w postaci teorii personalizmu wymaga ustaleń dotyczących uwarunkowań tego, co wewnętrzne, i tego, co zewnętrzne. W tym celu, zgodnie z zasadami personalizmu, Stern wprowadził dwa pojęcia: dyspozycji i konwergencji. Przez dyspozycję rozumiał wewnętrzne przyczyny poszczególnych aktów i treści świadomości, natomiast konwergencje to szeroko rozumiane czynniki zewnętrzne. Stern przedstawił to następująco:

Toteż najważniejszym zagadnieniem przy wyjaśnianiu jakichkolwiek dyspozycji, a więc i inteligencji, jest stosunek pomiędzy uwarunkowaniami wewnętrznymi, tkwiącymi w samej istocie dyspozycji,

a warunkami zewnętrznymi, współdziałającymi jako środowisko (wychowanie i nauczanie, lektura, przykład, zabawa itd.) (1912–1927, s. 12).

Inteligencja jako dyspozycja posiada dwa podstawowe wymiary: zdolności (*Anlagen*) i właściwości (*Eigenschaften*). Jeżeli chodzi o pierwszą cechę dyspozycji, znaczy to, że choć inteligencję uznaje się za wrodzoną, to jednak nie jest ostatecznie zdeterminowana tym faktem. Rozwój i idące w parze z nim współdziałanie czynników zewnętrznych stwarzają możliwość przeobrażenia się właściwości inteligencji w jeden wytwór powstający przez połączenie czynników wewnętrznych i zewnętrznych. Traktując inteligencję jako jedną z dyspozycji składających się na różnice indywidualne, Stern zastanawiał się, w jaki sposób można wykazać tę różnorodność.

Swój pomysł na przedstawienie miary inteligencji w formie ilorazu inteligencji przedstawił podczas V Kongresu Psychologii Eksperymentalnej, który odbył się w 1912 roku w Berlinie. Punktem wyjścia jego argumentacji był podział już istniejących miar stosowanych do określenia stopnia inteligencji. Wyróżnił on dwa wymiary, które były stosowane w tym celu. Pierwszy z nich podkreśla względną lub bezwzględną miarę inteligencji; chodzi tu o porównania w grupie badanej tym samym testem. Względna miara inteligencji charakteryzuje się tym, że punktem odniesienia jest utworzona dowolnie jednorodna grupa przebadana tym samym testem. Wynik poszczególnej jednostki powstaje więc w powiązaniu z wynikami innych osób, co znaczy tylko tyle, że ukazuje nam miejsce poszczególnej jednostki w danej grupie. Miara bezwzględna polega natomiast na oznaczeniu dla grupy naturalnej miary inteligencji, która jest porównywana z wynikiem jednostki. Pierwszy krok dla uzyskania stałej miary inteligencji poczynił francuski badacz Alfred Binet (1857–1911), którego dokonania Stern bardzo cenił, w szczególności za „genialną ideę” ustanowienia stałej miary inteligencji. Analizując materiał badawczy pochodzący z zakrojonych na szeroką skalę badań dzieci ze szkół wrocławskich, które przeprowadził Otto Bobertag (1879–1934), Stern zauważył, że miara inteligencji opracowana przez Bineta i obliczana metodą szczebelkową zawodzi wtedy, gdy pojawia się problem opóźnienia lub przyspieszenia rozwoju inteligencji. Problem polegał na traktowaniu miary wieku inteligencji jako wartości stałej, co oznaczało oderwanie jej od wieku życia. Taki sposób myślenia Stern uważał za nieprawidłowy, ponieważ jego zdaniem liczba wyrażająca opóźnienie lub przyspieszenie rozwoju inteligencji może odnosić się tylko do aktualnego wieku życia. Nie stanowi więc ona stałej wartości miary inteligencji, gdyż liczba określająca odchylenie w rozwoju nie jest wielkością stałą, a stwierdzenie opóźnienia lub przyspieszenia rozwoju ma sens tylko w odniesieniu do aktualnego wieku życia. Poszukiwanie takiego sposobu wyrażania miary inteligencji, który byłby wartością stałą oraz trwałą

miarą indywidualnej dyspozycji, doprowadziło Sterna do sformułowania nowej metody wyrażania miary inteligencji. W ten oto sposób powstał słynny wzór przedstawiający wskaźnik inteligencji w postaci IQ.

Do dnia dzisiejszego Stern jest przede wszystkim kojarzony przez psychologów z ilorazem inteligencji. On sam, kiedy przebywał na emigracji w Stanach Zjednoczonych, w rozmowach z amerykańskimi psychologami wielokrotnie wspominał o szoku, jaki przeżył, zapoznając się z praktykami testowania inteligencji dzieci w szkołach amerykańskich. Świadczenie tych rozmów odnajdujemy w komentarzu Allporta: „Jego [Sterna] głównym pragnieniem było wprowadzenie psychologii personalistycznej do Ameryki, w celu przeciwdziałania zgubnemu wpływowi jego wczesnego wynalazku, ilorazu inteligencji (IQ)” (Allport, 1968, s. 324). Również w czasie podróży do Stanów Zjednoczonych w 1929 roku Stern poczynił takie uwagi:

Siedemnaście lat temu, kiedy wprowadziłem pojęcie ilorazu inteligencji jako zasady pomiaru w testach inteligencji, nie przypuszczałem, że IQ stanie się swego rodzaju wzorem światowym i jednym z najczęściej używanych wyrażen w amerykańskim żargonie. [...] Ale poza tym przedstawiono, opracowano, znormalizowano i zastosowano wiele wyników dodatkowych badań nad niezliczonymi innymi funkcjami psychicznymi, takimi jak percepcja, sprawność manualna, uwaga, uleganie wpływom, wiedza, umiejętności arytmetyczne, cechy charakteru [...] zawsze z uwzględnieniem celu, czyli normy ilościowej, z którą pojedynczy wynik jest następnie porównywany. Niekiedy głównym celem w Ameryce wydaje się być stosowanie testów w celu otrzymania miar liczbowych, które mogą być korelowane i analizowane statystycznie. Oczywiście jest w tym wszystkim niebezpieczeństwo mechanizacji [...] i można mieć nadzieję, że to apogeum kultury testowania będzie wkrótce należało do przeszłości (Stern, 1929, cyt. za: Lamiell, 2010, s. 380).

Psychologia rozwojowa

Na zainteresowanie psychologią rozwojową Sterna miało niewątpliwie wpływ to, że wraz z żoną prowadził dzienniki postępów w rozwoju każdego potomka. W książkach Sternów, *Die Kindersprache* (Stern i Stern, 1907) oraz *Erinnerung, Aussage und Lüge in der ersten Kindheit* (Stern i Stern, 1909), znajdziemy dokładne obserwacje zachowań ich dzieci, Hildy, Evy i Günthera, dotyczące zjawisk psychicznych sygnalizowanych w tytułach. W wymiarze metodologicznym przedstawione dokładne opisy etapów rozwoju możemy zaklasyfikować jako realizację badań metodą psychograficzną.

Stern uważał, że problemy psychologii rozwoju dziecka narzucają się w całej swojej wieloznaczności, jeśli postępuje się systematycznie i uważnie w studium indywidualnego przypadku, pozwalającym na wykrycie dynamiki zmian we właściwościach psychicznych dziecka. Dane pochodzące z obserwacji indywidualnych odgrywają znaczącą rolę w poznaniu

psychologicznym i w kolejnym etapie mogą być porównywane z danymi pochodzącymi z dużej grupy (danymi masowymi). Analiza dzienników obserwacji pozwoliła Sternowi na sformułowanie pewnych ogólnych właściwości rozwoju, które zawarł w *Psychologie der frühen Kindheit bis zum sechsten Lebensjahr* (1914).

W programie badawczym psychologii rozwojowej można wyróżnić pewne najistotniejsze elementy, które według Sterna charakteryzują rozwój. Ważne jest to, że rozwój aktywności dziecka przebiega zawsze w świecie osobowym (*personaler Nahraum*), co oznacza przestrzeń, w której na dziecko wpływa jego środowisko i którą dziecko kształtuje przez swoje potrzeby i zdolności. Z tego powodu aktywność dziecka była przez Sterna rozpatrywana zawsze w całej strukturze środowiska i osoby oraz interakcji między osobą a środowiskiem. W związku z tym należy odrzucić tradycyjne sposoby określania źródeł rozwoju, ponieważ ani natywizm, ani czynniki środowiskowe same w sobie nie stanowią korzeni rozwoju, można je jedynie uznać za dwa aspekty jednego procesu powstawania indywidualności (Stern, 1918). W kształtowaniu rozwoju biorą udział zarówno czynniki wynikające ze stopniowego rozwoju indywidualnych cech, jak i warunki środowiskowe, które wspierają albo utrudniają ten proces.

Ważnym elementem prac badawczych Sterna dotyczących psychologii dziecka było zwrócenie uwagi na zagadnienia metodologiczne. Dostrzegał on pewne niedostatki metody eksperymentalnej w badaniu dzieci, wynikające z podstaw teoretycznych personalizmu. Założenie o osobie jako pewnej celowo zorganizowanej jedności, charakteryzującej się psychofizyczną integralnością, powoduje, że procesy fizyczne i psychiczne nie są powiązane ze sobą w relacjach przyczynowo-skutkowych, lecz swoje istnienie zawdzięczają temu, że są zintegrowane w dążeniu do celu.

Rozumowanie Sterna w kwestii eksperymentu przebiega następująco: po pierwsze, eksperyment fałszuje rzeczywistość przez izolowanie warunków w celu poznania poszczególnych funkcji. Dzieje się tak, ponieważ nigdy nie występuje proces, w którym poszczególne części otoczenia, wyizolowane z empirycznej całości, oddziałują na jednostkę. Funkcje częściowe są zrozumiałe tylko w oddziaływaniu w perspektywie personalistycznej orientacji na cel. W związku z tym eksperyment ma ograniczony zasięg i może wyjaśnić jedynie problemy szczegółowe. Po drugie, każdy eksperyment wymusza pewną reaktywność zachowania, bada przecież odpowiedź jednostki na bodziec, natomiast natura działań osoby ma charakter spontaniczny, co szczególnie uwidacznia się w psychologii dziecka. Z tego właśnie powodu Stern w obszarze psychologii rozwojowej zapoczątkował metody, które ujmują całe zachowanie dziecka w jego naturalnym środowisku. W psychologii dziecka eksperyment musi być na drugim miejscu, za metodami obserwacyjnymi.

Kurt Kreppner, w artykule *William L. Stern, 1871–1938. A neglected founder of developmental psychology*, przedstawia argumenty pozwalające uznać, że to właśnie William Stern zasługuje na miano prawdziwego pioniera tej gałęzi psychologii, w szczególności w konfrontacji jego osiągnięć z ważnymi odkryciami z lat 70. i 80. XX wieku z zakresu psychologii rozwojowej.

Personalizm – między filozofią a psychologią

We Wrocławiu, równoległe do badań psychologicznych, Stern tworzył program filozoficzny personalizmu krytycznego. W książce *Grundgedanken der personalistischen Philosophie* (1918) zwrócił uwagę na potrzebę zdefiniowania na nowo obrazu świata i człowieka. Między życiem wypełnionym wartościami a teorią porusza się filozofia, której zadaniem jest stawianie pytań w nowy sposób, tak aby narodził się krytyczny system obiektywnych przekonań, zawierający nowe sensy i konteksty. Personalizm w centrum swojego systemu umieszcza osobę.

Osoba – według personalizmu – jest takim istniejącym bytem, który pomimo wielości części stanowi realną, jedyną w swoim rodzaju i specyficzną jedność; i tak pomimo wielości funkcji każdej poszczególniej części jest jednolitym, zorientowanym na cel bytem (Stern, 1918, s. 8).

Przeciwieństwo osoby stanowi rzecz; jest to byt składający się z wielu części, nieposiadający żadnej instancji łączącej owe części i tym samym nie jest zorganizowany wedle podstawowej zasady personalizmu, czyli celowości. Osoba, czyli pewna autonomiczna całość zawierająca cel i podporządkowana jakiemuś sensowi, oraz rzecz, bezcelowa, mechaniczna suma części, to personalistyczne odpowiedniki tego, co psychiczne, i tego, co fizyczne.

Jeżeli przyjmiemy perspektywę psychologiczną, to „ja” może być rozpatrywane jako wiązka przedstawień oparta na systemie neuronalnym. Tak rozumiane „ja” należy do świata rzeczy. Jest tak również wtedy, kiedy zgodnie ze stanowiskiem psychologii środowiskowej uznamy, że całość psychiczna człowieka jest jedynie odbiciem środowiska. Takie rozdzielenie na elementy psychiczne i fizyczne w historii filozofii przybiera postać problemu psychofizycznego, którego rozwiązanie, począwszy od Kartezjusza, przybiera różnorodne formy. Personalizm krytyczny odsłania nowe horyzonty tego sporu o to, co jest psychiczne, a co fizyczne. Po pierwsze, neguje tezę mówiącą, że świat jako taki składa się z mechanicznie działających, połączonych ze sobą elementów o charakterze duchowym i materialnym. Po drugie, wprowadza pojęcie psychofizycznej neutralności oznaczające, że podstawowa charakterystyka osoby, jedność w wielości i działanie zorientowane na cel, pozwalająca odróżnić osobę od rzeczy, staje się też sposobem przewyciężenia odwiecznego dualizmu ducha i materii. „Dotychczasowe sztucznie dzielone zjawiska stają się teraz po prostu istotowym jądrem

świata i człowieka, których istnienie i działanie może być zrozumiałe całkiem inaczej” (Stern, 1918, s. 10). Wymaga to rewizji pojęcia osoby i przyjęcia założenia, że jest ona niepodzielną całością, a nie po prostu sumą swoich części. Sposób, w jaki osoba definiuje siebie w świecie i jest przez ten świat określana oraz jak zmienia się pod wpływem tego świata, jest kluczowym pytaniem. „Człowiek traktowany jest jako coś zewnętrznego wobec świata, jest rzeczą i podlega prawidłowościom mechanicznym. Sam w sobie jest osobą i działa w sposób teleologiczny. Jak to ze sobą pogodzić?” (Stern, 1918, s. 34).

Pomocne w odpowiedzi na to pytanie staje się doświadczenie Sterna w obszarze badań psychologicznych. Analizując dwa podstawowe ujęcia problemu człowiek–świat, a mianowicie empiryzm i natywizm w badaniach nad psychologią różnicową oraz psychologią rozwojową, wskazuje na ich ograniczenia. Empiryzm koncentrował się na tym, co zewnętrzne, natywizm natomiast wskazywał na wewnętrzne czynniki rozwoju. Powodowało to zaniechanie myślenia o istnieniu wspólnej części wynikającej z relacji człowiek–świat. Personalizm krytyczny rozwijany przez Sterna wysuwa tezę tzw. konwergencjonizmu, w którym nie stawiamy pytania o to, co jest wrodzone, a co nabyte, lecz co w danej charakterystyce osoby wynika z dziedziczenia, a co z uwarunkowań zewnętrznych. Po drugie, nigdy nie chodzi o to, aby ustalić, w jakim stopniu któryś z tych czynników wpływa na działanie osobowe. Po trzecie, czyny osobowe są zawsze połączeniem doznań wewnętrznych i zewnętrznych. Ostatnia i najważniejsza teza brzmi następująco:

Po czwarte, pojęcie konwergencji dotyczy psychofizycznie neutralnych i nierozdzielnych warstw tworzących osobę. We wszystkich aktach konwergencji osoba uczestniczy jako całość i jedność. A więc nie jest tak, że pojedynczym procesom wewnętrznym towarzyszą jakieś pojedyncze procesy zewnętrzne. Osoba jest raczej tym, co jest usytuowane między tymi procesami (Stern, 1918, s. 37).

Związek między filozoficzną koncepcją personalizmu krytycznego a psychologią wymaga wyprowadzenia pojęć charakterystycznych dla psychologii, tak aby mogły one jednocześnie być odpowiedzią filozofii na istotę indywiduum ludzkiego. Stern uważał, że zadanie to najlepiej spełnia pojęcie osobowości. W nim zawarta jest koncepcja osoby, która jednocześnie umożliwia prowadzenie badań z zakresu psychologii. Żadna nauka nie może czynić postępów, dopóki nie podejmie próby przedstawienia swoich podstaw ogólnych. Taka prezentacja nie polega jednak na połączeniu różnych metod, rezultatów czy punktów widzenia, ale musi przedstawiać pewną harmonijną całość (Stern, 1935). Książka *Allgemeine Psychologie auf personalistischer Grundlage* przedstawia takie właśnie podstawy psychologii jako nauki. Podstawy te zostały ujęte z punktu widzenia teorii personalistycznej, która, zdaniem Sterna,

po raz pierwszy miała okazję ukazać swój zasięg i swoje możliwości jako uzasadnienie nauki empirycznej – psychologii.

Zakończenie

We współczesnej psychologii problemy metodologiczne i pytania o przedmiot psychologii od czasu do czasu stają się przedmiotami dyskusji. Wiele tych kwestii dyskusyjnych dotyczy bardzo zróżnicowanego pola badawczego. Rozwój subdyscyplin łączących tradycyjne działy psychologii z badaniami z zakresu neuronauk spowodował, że:

liczne badania są omawiane tylko w odniesieniu do mózgu lub wydarzeń neuronowych. Często bywa tak, że trudno odnaleźć w tym osobę – człowieka [...]. Jednym ze skutków jest podział, albo przynajmniej odzielenie od tego, czego ludzie sami doświadczają jako istoty psychiczne (Pickren, 2012, cyt. za: Lamiell, 2014, s. 3).

Lisa Osbeck w 2013 roku, tradycyjnie jako nowy prezydent 1 działu APA, sformułowała temat dyskusji: *Psychologia ogólna w XXI wieku. Unifikacja, integracja, pluralizm lub...?* Być może właśnie takie pytanie postawił sobie Stern, tworząc system psychologii ogólnej z punktu widzenia personalistycznego. Amerykański badacz dorobku Sterna, James Lamiell, mówi nawet o „lekcji Sterna”, którą powinniśmy my, współcześni psychologowie, odrobić. Składają na nią następujące postulaty:

- 1) Człowiek musi być rozpatrywany z perspektywy *unitas multiplex*, która stanowi swojego rodzaju pryzmat, przez który spostrzegamy wiedzę o ludzkich poczynaniach, zdobywaną w wyniku działań różnych nauk, których przedmiotem jest istota ludzka, jak chociażby w psychologii, biologii, socjologii czy antropologii.
- 2) Ten sam krok może być stosowany wobec problemu koordynowania wiedzy uzyskanej w wyniku prac prowadzonych w obrębie poszczególnych subdyscyplin psychologii. Zapewni to jasną i spójną perspektywę teoretyczną, pozwalającą połączyć rozproszony obszar badawczy.
- 3) Każde badanie, bez względu na jego szczególny charakter lub koncepcyjny poziom badanego zjawiska, musi zawierać w sobie to, co szczególnie akcentował Stern, a mianowicie ideę psychologii personalistycznej przedstawiającej, jak z poziomu abstrakcyjnie ujętych ogólnych mechanizmów wyłania się obraz działania człowieka w jego realnym, codziennym życiu.
- 4) Uniknięcie błędu mereologicznego. Jak zauważyli Maxwell Bennett i Peter Hacker (Bennett i Hacker, 2003), błąd ten powstaje wtedy, gdy procesy psychologiczne,

takie jak postrzeganie, myślenie czy podejmowanie decyzji, są przypisywane częściom osoby, na przykład jakiemuś segmentowi mózgu czy pojedynczemu neuronowi, tak jakby te części stanowiły całość osoby (por. Koczanowicz-Dehnel, 2017).

Bibliografia

- Alechnowicz, I. (2007). *Filozofia na Uniwersytecie Wrocławskim w latach 1895–1935*. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Alechnowicz, I. (2010). *Spór o psychologię eksperymentalną w dyskusjach filozoficznych na początku XX wieku*. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Allport, G. (1968). The personalistic psychology of William Stern. W: B. B. Wolman (red.), *Historical Roots of Contemporary* (ss. 331–337). New York: Harper and Row.
- Ash, M. G. (2006). Bachelor of what, master of whom? The Humboldt Myth and historical transformations of higher education in German-speaking Europe and the US. *European Journal of Education*, 41(2), 245–267.
- Bennett, M. R., Hacker, P. M. S. (2003). *Philosophical foundations of neuroscience*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Danziger, K. (2013). Historical psychology of person: Categories and practice. W: J. Martin, M. Bickhard (red.), *Contemporary perspectives in the psychology of personhood: Philosophical, historical, psychological and narrative* (ss. 59–80). Cambridge: Cambridge University Press.
- Koczanowicz-Dehnel, I. (2017). *William Stern w perspektywie nowej historii psychologii*. Warszawa: Scholar.
- Kreppner, K. (1992). William Stern, 1871–1938: A neglected founder of developmental psychology. *Developmental Psychology*, 28, 229–236.
- Lamiell, J. T. (2010). Why was there no place for personalistic thinking in 20th century psychology? *New Ideas in Psychology*, 28, 135–142.
- Lamiell, J. T. (2014). Toward a critically personalistic general psychology in consideration of its unifying potential. *Review of General Psychology*, 18(1), 1–6.
- Pickren, W. E., Rutherford, A. (2010). *A history of modern psychology in context*. New Jersey: Wiley & Sons.
- Smith, R. (1988). Does the history of psychology have a subject? *History of the Human Sciences*, 2(1), 147–177.
- Stern, C., Stern, L. W. (1907). *Die Kindersprache*. Leipzig: Barth.
- Stern, C., Stern, L. W. (1909). *Erinnerung, Aussage und Lüge in der ersten Kindheit*.
- Stern, W. (1911). *Die Differentielle Psychologie in ihren methodischen Grundlagen*. Leipzig: Barth.
- Stern, W. (1912/1927). *Inteligencja dzieci i młodzieży oraz metody jej badania*, przekł. T. Klimowicz. Warszawa: Książnica Atlas.
- Stern, W. (1914). *Psychologie der frühen Kindheit bis zum sechsten Lebensjahr (Mit Benutzung ungedruckter Tagebücher von Clara Stern)*. Leipzig: Quelle & Meyer.
- Stern, W. (1918). *Grundgedanken der personalistischen Philosophie*. Berlin: Reuther & Reichard.
- Stern, W. (1927). Selbstdarstellung. W: R. Schmidt (red.), *Philosophie der Gegenwart in Selbstdarstellung* (t. 6, ss. 128–184). Leipzig: Barth.
- Stern, W. (1935). *Allgemeine Psychologie auf personalistischer Grundlage*. Den Haag: Nijhoff.

1.2. Pamięć, czas i dawny Wrocław – dziedzictwo Ebbinghausa w psychologii

JAROSŁAW ORZECOWSKI

Uniwersytet SWPS

ORCID: 0000-0001-7722-4932

Abstrakt

Hermann Ebbinghaus, jako pionier badań nad pamięcią, wprowadził nowatorskie metody eksperymentalne, które miały kluczowe znaczenie dla rozwoju psychologii jako nauki empirycznej. Jego odkrycia, takie jak krzywa zapominania i efekt oszczędności, ujawniły mechanizmy zapamiętywania i zapominania, wskazując na znaczenie powtórek w procesie uczenia się. Ebbinghaus wprowadził metodologię eksperymentalną opartą na zapamiętywaniu bezsensownych sylab, eliminując wpływ znaczenia, skojarzeń i mnemotechnik na pamięć. Jego prace miały daleko idący wpływ na pedagogikę, psychologię poznawczą oraz neuropsychologię, inspirowały kolejne pokolenia badaczy, a odkryte przez niego prawa wciąż są przedmiotem badań i dyskusji. Mimo krytyki osiągnięcia Ebbinghausa pozostają fundamentem współczesnych badań nad pamięcią i uczeniem się.

Słowa kluczowe: Ebbinghaus, pamięć, krzywa zapominania, efekt oszczędności, psychologia eksperymentalna, metodologia badawcza.

Abstract

Hermann Ebbinghaus, as a pioneer in memory research, introduced innovative experimental methods that were crucial to the development of psychology as an empirical science. His discoveries, such as the forgetting curve and the savings effect, revealed the mechanisms of remembering and forgetting, pointing to the importance of repetition in the learning process. Ebbinghaus introduced an experimental methodology based on the memorisation of meaningless syllables, eliminating the influence of meaning, associations and mnemonics on memory. His work had a far-reaching impact on pedagogy, cognitive psychology and neuropsychology, inspiring generations of researchers, and the laws he discovered are still being studied and debated. Despite criticism, Ebbinghaus's achievements remain the cornerstone of modern research on memory and learning.

Keywords: Ebbinghaus, memory, forgetting curve, savings effect, experimental psychology, research methodology.

Wprowadzenie

Hermann von Ebbinghaus (1850–1909) to psycholog niemiecki, profesor psychologii na uniwersytetach we Wrocławiu (1894–1905) i w Halle (1905–1909). Jako jeden z pierwszych podjął się eksperymentalnego badania procesu uczenia się i zjawisk pamięciowych. Jego przełomowa praca (Ebbinghaus, 1885) przekształciła w dużej mierze tę dziedzinę z filozoficznej

w rygorystyczną, empiryczną naukę. Jego osiągnięcia, w tym słynna krzywa zapominania, pokazały, jaka jest dynamika zapamiętywania i zapominania, oraz jak kluczową rolę w procesie utrwalania informacji odgrywa powtarzanie. Badania Ebbinghausa pomogły w legitymizacji psychologii jako nauki. Niniejszy rozdział przedstawia więc jego sylwetkę, pokazując jednocześnie jego wkład w rozwój psychologii naukowej.

Główne osiągnięcia

Hermann von Ebbinghaus, urodzony w 1850 roku w Niemczech, był samoukiem, który początkowo skierował swoje zainteresowania w kierunku filozofii. Sfrustrowany brakiem badań empirycznych w badaniach nad poznaniem, podjął samotną misję zgłębiania pamięci w sposób systematyczny i wymierny. Misja ta była samotna, gdyż Ebbinghaus opracowywane przez siebie metody eksperymentalnego badania pamięci testował na sobie. Najśłynniejsze prawa pamięci sformułowane zostały więc na podstawie badania jednej osoby. Mimo tego był to kluczowy moment w rozwoju psychologii. Jego przełomowe dzieło, *Memory. A contribution to experimental psychology* (1885), stanowiło podwaliny rozwoju badań nad pamięcią. Ebbinghaus był pierwszym badaczem, który w swoich eksperymentach wykorzystał bezsensowne sylaby (na przykład DAX, QOP, ZIF) jako materiał do nauki. W ten sposób chciał wyeliminować wpływ zakłóceń, w tym przypadku semantyki, asocjacji oraz mnemotechnik, umożliwiając badanie „czystych” procesów pamięciowych. Badacz stworzył bibliotekę 2300 sylab. Dobierając je losowo, tworzył listy o długości od 7 do 36 sylab, których uczył się w tempie 400 ms na sylabę, a następnie próbował je odtwarzać. Kryterium efektywności odtworzenia było dwukrotne bezbłędne powtórzenie listy sylab. Kluczowe odkrycia Ebbinghausa obejmują takie zagadnienia jak:

1) Krzywa zapominania

Ebbinghaus udokumentował dynamikę procesu zaniku informacji w pamięci w funkcji czasu, ustalając, że największe straty informacji zachodzą w krótkim czasie po nauce, a potem tempo zapominania maleje. To odkrycie miało ogromny wpływ na rozwój pedagogiki i psychologii edukacji, wskazując na wagę powtórek i rozłożonych w czasie sesji uczenia się. Niedawno zreplikowano wyniki uzyskane przez badacza (Murre i Dros, 2015).

2) Efekt oszczędności przy ponownym uczeniu się

Ebbinghaus wykazał, że ponowne uczenie się tego samego materiału wymaga znacznie mniejszej liczby powtórek niż pierwsza nauka. Odkrycie to stanowi podwaliny

konceptu mimowolnego uczenia się, efekt ten występuje bowiem również wtedy, gdy pierwotny ślad pamięciowy nie jest świadomie dostępny. Efekt oszczędności przy ponownym uczeniu się został później wielokrotnie wykazany (Fellers i Storm, 2024; Wixted i Carpenter, 2007).

3) Wpływ długości serii na zapamiętywanie

Ebbinghaus badał, w jaki sposób długość uczonej serii wpływa na efektywność zapamiętywania. Wykazał niezbicie, że efektywność spada wraz ze wzrostem długości serii.

4) Wpływ powtórzeń na zapamiętywanie

Ebbinghaus pokazał, że częstotliwość powtórzeń znacząco wpływa na skuteczność zapamiętywania.

5) Iluzja Ebbinghause

Ebbinghaus badając procesy percepcji wzrokowej, odkrył złudzenie optyczne, które pokazuje, że kontekst ma wpływ na ocenę wielkości obiektów. W najbardziej znanej wersji tej iluzji koło zaprezentowane w otoczeniu większych kół wydaje się mniejsze niż otoczone małymi kółkami.

Te i inne odkrycia Ebbinghause stanowią fundament dla rozwoju psychologii eksperymentalnej i nadal są obecne w dzisiejszych badaniach nad pamięcią. Jego metody badawcze, choć proste, były innowacyjne i nadały psychologii status dyscypliny naukowej opartej na empirycznych dowodach.

Znaczenie dla współczesności

Prace Ebbinghause wpłynęły na rozwój wielu dziedzin, dla których zrozumienie praw i mechanizmów funkcjonowania pamięci jest istotne. Są to:

1) Pedagogika i psychologia edukacyjna

Jego odkrycia dotyczące tempa zapominania i efektywności powtórek wywarły istotny wpływ na pedagogikę. Współczesne techniki uczenia się, takie jak rozłożone w czasie przyswajanie informacji, spiralny program nauczania itd., są rozwinięciem jego prac. Współczesne badania nad efektywnością uczenia się potwierdzają wartość podejścia opartego na powtórkach i rozłożonym czasie nauki, co jest zgodne z wnioskami Ebbinghause (Cepeda i in., 2006).

2) Psychologia poznawcza

Odkrycia Ebbinghausa zainspirowały dalsze badania nad pamięcią, które stały się kluczowymi zagadnieniami w psychologii poznawczej. Jego eksperymentalne podejście i opracowane metody badawcze stanowiły podstawę dla późniejszych badań nad procesami poznawczymi, a w szczególności różnymi rodzajami pamięci (Squire, 2004).

3) Neurologia i psychologia rozwoju

Prace Ebbinghausa wpłynęły również na rozwój teorii związanych z neuropsychologią, prowadząc do zrozumienia, w jaki sposób procesy pamięciowe zmieniają się w różnych okresach życia. Badania nad demencją i innymi zaburzeniami pamięci można częściowo odnieść do jego wczesnych odkryć dotyczących pamięci (Otani i in., 2019).

4) Interdyscyplinarne powiązania

Ebbinghaus wywarł wpływ nie tylko na psychologię, lecz także na inne dziedziny, takie jak neurobiologia oraz kognitywistyka. Wiedza na temat procesów pamięci, wykształcona na podstawie jego badań, wpłynęła na sposób, w jaki badane są mechanizmy pamięci w kontekście neurologicznym. Badania nad neuroplastycznością i śladami pamięci stały się bardziej zrozumiałe dzięki podstawom dostarczonym przez Ebbinghausa (Squire, 2004).

Idee Ebbinghausa spotkały się także z krytyką. Zauważono, że krzywa zapominania ilustruje specyficzny proces zapominania i być może częściej przebiega on inaczej niż chciał badacz. Badania wykazały, że na tempo zapominania może mieć wpływ wiele czynników, takich jak rodzaj materiału, kontekst uczenia się i odtwarzania, różnice indywidualne w strategiach pamięciowych (Roediger i Butler, 2011). Badania przeprowadzone przez Johna T. Wixteda (2004) sugerują, że różne źródła informacji mogą wiązać się różną trwałością śladów pamięciowych; krzywa zapominania Ebbinghausa jest zatem zbyt uproszczona.

Innym źródłem kontrowersji jest specyfika materiału używanego przez Ebbinghausa. Pomimo elegancji tego materiału krytycy zauważali, że zastosowanie nonsensownych sylab może nie oddawać rzeczywistych mechanizmów pamięci, zwłaszcza w kontekście różnych rodzajów pamięci długoterminowej (Bahrick, 1984). Badania nad naturalnym materiałem pamięciowym, takim jak słowa czy pojęcia, ujawniły, że zapamiętywanie jest w dużej mierze zależne od ich znaczenia, co nie było uwzględnione w pracach Ebbinghausa.

Związki Ebbinghausa z Wrocławiem

Ebbinghaus w 1894 roku objął stanowisko profesora filozofii na Uniwersytecie Wrocławskim, wnosząc ze sobą bogactwo rygoru naukowego i niezachwiane oddanie badaniom empirycznym. Jego przyjazd był punktem zwrotnym w krajobrazie akademickim miasta, m.in. z powodu jego działalności w komisji badającej zdolności umysłowe dzieci, gdzie wykazano, że zmieniają się one w trakcie dnia szkolnego, a także utworzenia laboratorium testów psychologicznych, co przyczyniło się do ugruntowania silnej tradycji psychologii eksperymentalnej we Wrocławiu.

Podsumowanie

Pomimo krytyki Ebbinghaus pozostaje kluczową postacią w historii psychologii, a jego działalność jest nieoceniona. Jego wkład w rozwój psychologii jako dyscypliny naukowej, a także w kształtowanie metod badawczych pozostaje fundamentem współczesnych badań nad pamięcią i uczeniem się (Otani i in., 2019). Współczesne badania nie tylko czerpią z odkryć Ebbinghausa, lecz także rozwijają jego idee, tworząc bardziej złożony obraz tego, jak funkcjonują procesy poznawcze. Dzięki jego innowacyjnym metodom, psychologia zyskała status dyscypliny opartej na dowodach empirycznych, a jego odkrycia wpłynęły na wiele dziedzin, w tym edukację, neuropsychologię oraz kognitywistykę. Dziedzictwo Ebbinghausa jako pioniera psychologii eksperymentalnej pozostaje żywe i inspirujące, a opracowane przez niego metody badawcze stosowane są praktycznie bez zmian w wielu współczesnych pracach badawczych.

Bibliografia

- Bahrick, H. P. (1984). Semantic and perceptual priming in the visual modality. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 10(4), 919–926.
- Cepeda, N. J., Pashler, H., Vul, E., Wixted, J. T., Rohrer, D. (2006). Distributed practice in verbal memory: A review and quantitative synthesis. *Psychological Bulletin*, 132(3), 659–679.
- Ebbinghaus, H. (1885). *Über das Gedächtnis: Untersuchungen zur experimentellen Psychologie*. Leipzig: Duncker & Humblot.
- Fellers, C., Storm, B. C. (2024). The saving enhanced memory effect can be observed when only a subset of items are saved. *Memory & Cognition*, 52, 1325–1337. DOI: 10.3758/s13421-024-01545-4.
- Murre, J. M. J., Dros, J. (2015). Replication and analysis of Ebbinghaus' forgetting curve. *PLoS ONE*, 10(7), e0120644. DOI: 10.1371/journal.pone.0120644.
- Otani, H., Schwartz, B. L., Knoll, A. R. (2019). History of methods in memory science: From Ebbinghaus to fMRI. W: H. Otani, B. L. Schwartz (red.), *Handbook of research methods in human memory* (ss. 1–18). Routledge.

- Roediger, H. L., Butler, A. C. (2011). The critical role of retrieval practice in long-term retention. *Trends in Cognitive Sciences*, 15(1), 20–27.
- Squire, L. R. (2004). Memory systems of the brain: A brief history and current perspective. *Neurobiology of Learning and Memory*, 82(3), 171–177.
- Wixted, J. T. (2004). The psychology and neuroscience of forgetting. *Annual Review of Psychology*, 55, 235–269.
- Wixted J. T., Carpenter S. K. (2007). The Wickelgren Power Law and the Ebbinghaus Saving Function. *Psychological Science*, 18(2), 133–134.

1.3. Theodor Lipps – pionier badań nad empatią

FILIP PECH

Uniwersytet Wrocławski, Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych

Instytut Psychologii

ORCID: 0000-0001-5240-4910

Abstrakt

Rozdział przedstawia sylwetkę Theodora Lippsa, wybitnego niemieckiego filozofa i psychologa XIX i początku XX wieku. Szczególny nacisk położono w nim na wkład uczonego w rozwój psychologii, zwłaszcza w obszarze badań nad empatią. Przybliżono także życie i karierę Lippsa, począwszy od studiów teologicznych, przez okres pracy na Uniwersytecie we Wrocławiu, aż po ostatnie lata spędzone w Monachium. Przedstawiono również najważniejsze idee Lippsa, takie jak koncepcja *Einfühlung*, oraz ich wpływ na rozwój późniejszych badań w dziedzinie psychologii, estetyki i filozofii.

Słowa kluczowe: Theodor Lipps, empatia, estetyka, *Einfühlung*, Wrocław, historia psychologii.

Abstract

This article presents a profile of Theodor Lipps, a prominent German philosopher and psychologist of the 19th and early 20th centuries. Particular emphasis is placed on his contribution to the development of psychology, especially in the area of empathy research. The author outlines Lipps' life and career, from his theological studies to his time at the University of Wrocław and his final years in Munich. The most important ideas of Lipps, such as the concept of *Einfühlung*, and their impact on the development of later research in the field of psychology, aesthetics, and philosophy are also presented.

Keywords: Theodor Lipps, empathy, aesthetics, *Einfühlung*, Wrocław, Breslau, history of psychology.

Wprowadzenie

W mroźnym, zimowym styczniu 1915 roku, gdy w Europie miliony żołnierzy tkwiły naprzeciwko siebie w okopach I wojny światowej, ukazał się kolejny numer amerykańskiego kwartalnika „The American Journal of Psychology”, pierwszego anglojęzycznego czasopisma poświęconego głównie psychologii eksperymentalnej. A w nim – jednostronicowy wpis zatytułowany *Theodor Lipps*. Był to swoisty naukowy nekrolog, poświęcony dorobkowi i osobie zmarłego w październiku 1914 roku Theodora Lippsa. Można się z niego dowiedzieć, że Lipps zmarł w wieku 63 lat jako emerytowany profesor Uniwersytetu w Monachium. Według anonimowego autora tekstu Lipps był bardzo dobrze znanym psychologiem i uczonym legitymującym się okazałym dorobkiem naukowym. Na pierwszym miejscu wymieniono

Grundtatsachen des Seelenlebens [Podstawowe fakty życia psychicznego] (1883–1912) oraz wkład Lippsa w teorię postrzegania przestrzeni i psychologię estetyki („Theodor Lipps”, 1915).

Pierwsze lata

Theodor Lipps urodził się 28 lipca 1851 roku w Wallhalben koło Pirmasens, małej nadreńskiej miejscowości, jako syn ewangelickiego pastora Karla Theodora Lippsa oraz córki innego pastora, Elise z domu Hoss. Miał dwójkę rodzeństwa (jego młodszy brat Gottlob Friedrich Lipps również został filozofem i profesorem między innymi w Lipsku czy Zurychu). Matka osierociła ich, gdy przyszły filozof i psycholog miał zaledwie dwa lata (Lipps, 1888; Devonis, 2012; Montag i in., 2008). Po śmierci matki wraz z ojcem i rodzeństwem rozpoczął wędrówkę po terytorium ówczesnych Niemiec. Do szkoły podstawowej początkowo uczęszczał w Rheingonheim, by w późniejszym okresie przenieść się do Korntal niedaleko Stuttgartu.

Kolejnym etapem jego edukacji było słynne, założone w 1559 roku Herzog-Wolfgang-Gymnasium w Zweibrücken, gdzie w 1867 roku, w wieku 16 lat jako najlepszy w swojej klasie zdał maturę (Lipps, 1888; Devonis, 2012; Montag i in., 2008). Za namową ojca Lipps rozpoczął swoją akademicką przygodę od studiów teologicznych; kolejno na uczelniach w Erlangen, Tybindze i Utrechcie. W drugim z wyżej wymienionych miast zapoznał się z dorobkiem Hegla i Schellinga oraz ideami rewolucji francuskiej. To z kolei zaowocowało decyzją o niekontynuowaniu studiów teologicznych. Mimo namowy ojca-pastora i obiecującej kariery w kościele ewangelickim odrzucił tę ścieżkę i postanowił podjąć studia z zakresu filozofii i nauk przyrodniczych. Od tego momentu jego kariera akademicka nabiera tempa, gdyż już w 1874 roku na Uniwersytecie w Bonn uzyskał doktorat, a w 1877 roku (znów w Bonn) – habilitację z filozofii na podstawie jednej z jego najsłynniejszych prac *Grundtatsachen des Seelenlebens* (Lipps, 1888; Devonis, 2012; Montag i in., 2008).

Od uzyskania habilitacji aż do 1890 roku pracował na macierzystym Uniwersytecie w Bonn. W 1890 roku uzyskał etat profesora na Uniwersytecie we Wrocławiu. Wrocław stał się ważnym przystankiem w jego akademickiej karierze, choć spędził w nim tylko cztery lata. Po nim trafił do Monachium, gdzie od 1894 roku pracował aż do śmierci w 1914 roku.

Okres wrocławski

Wrocław odegrał istotną rolę w życiu i pracy Theodora Lippsa. W latach 1890–1894 objął stanowisko profesora filozofii, co umożliwiło mu rozwinięcie nowych obszarów badawczych. W czasie pobytu w Breslau Lipps skupił się na rozwoju swoich badań nad estetyką

i psychologią percepcji. Był również aktywnym członkiem środowiska akademickiego, co pozwoliło mu nawiązać liczne kontakty naukowe, które miały wpływ na jego późniejsze prace. Choć Wrocław nie był długim przystankiem w jego życiu, to jednak pozwolił Lippsowi na głębsze ugruntowanie swojej pozycji jako jednego z najważniejszych filozofów i psychologów swojej epoki. Wykłady prowadzone przez Lippsa w tym okresie były otwarte dla szerokiego kręgu odbiorców, co wpłynęło na popularyzację jego koncepcji zarówno wśród studentów, jak i wrocławskiej inteligencji (Salvia, 2014).

Ważnym aspektem jego wrocławskiej pracy była także próba sformułowania spójnej teorii wrażeń estetycznych w kontekście codziennego doświadczenia. Choć jego najbardziej znane dzieła powstały w późniejszym okresie, to właśnie we Wrocławiu zyskały one pierwsze zręby. Ten czas był kluczowy w ewolucji jego teorii empatii (*Einfühlung*), która później zyskała międzynarodowy rozgłos (Salvia, 2014).

Praca naukowa

Jako *Privatdozent* na Uniwersytecie w Bonn Lipps zajmował się stworzeniem ogólnej teorii na temat ludzkiej wiedzy i kultury. W swoich staraniach opierał się na zasadach i metodach opracowanych przez Wilhelma Wundta, który był nie tylko promotorem jego doktoratu, lecz także, a raczej przede wszystkim, twórcą psychologii eksperymentalnej (Salvia, 2014). Lipps, który w odróżnieniu od Wundta i innych swoich kolegów nie był lekarzem, lecz filozofem, zwracał szczególną uwagę na aspekty doświadczeń człowieka nie tylko w kontekście zewnętrznym, ale może przede wszystkim wewnętrznym, szczególnie przez pryzmat fenomenologii, za której przedstawiciela uważał się do końca życia (Fabbianelli, 2014). Właśnie w myśl tych założeń badał doświadczenie estetyki w życiu człowieka, co, wraz z badaniami nad empatią, stało się jednym z jego najbardziej rozpoznawalnych osiągnięć (Montag i in., 2008).

Co ważne, wprowadził on pojęcie empatii do nauk psychologicznych, zapożyczając je od Roberta Vischera jako niemieckie *Einfühlung*, oznaczające sympatię, współodczuwanie, wczuwanie się jako wyraz doświadczenia estetycznego, związanego zarówno ze sztuką, jak i ludzkim doświadczeniem. To właśnie pojęcie *Einfühlung* zostało następnie przełożone przez innego ucznia Wundta, anglosaskiego uczonego Edwarda B. Titchenera, jako *empathy*, czyli empatia (Schultz, 2008; Montag i in., 2008). Lipps był zdania, że estetyka (oraz semiotyka, stanowiąca kluczowe połączenie z językiem, komunikacją i interpretacją) nie była teorią percepcji zmysłowej (*Theorie der Sinneswahrnehmung*) ani tym bardziej filozofią sztuki (*Kunstphilosophie*). Dostrzegał jasno napięcie między tak zawężonym rozumieniem estetyki, która była

według niego odpowiedzialna za twórcze i proaktywne formowanie i wyrażanie siebie przez danego człowieka, z całym jego bagażem doświadczeń i „odczuć”. Oczywiście holistycznie zarówno jedno, jak i drugie rozumienie pojęcia estetyki występuje u osoby, ale dopiero ich koherentne połączenie wyraża jej prawdziwy sens. Odwołując się bezpośrednio do źródła, możemy zacytować to, co Lipps wprost napisał na temat empatii w swoim *Einfühlungstheorie* (1903) (Eckert, 2001): „Unter Einfühlung einen Grundvorgang beim unmittelbaren Verstehen von Ausdruckserscheinungen. Einfühlung ist ein inneres Mitmachen, eine imaginierte Nachahmung des Erleben des anderen”, co można przełożyć jako: „Empatia jest podstawowym procesem bezpośredniego rozumienia zjawisk ekspresyjnych. Empatia to wewnętrzne uczestnictwo, wyobrażone naśladownictwo doświadczenia drugiej osoby”.

Empatia, według Lippsa, jest tym, co czyni człowieka człowiekiem (Montag i in., 2008). W tym miejscu można, a nawet trzeba, zauważyć, że było to twórcze i rozwijające nawiązanie do poglądów innego słynnego filozofa, a mianowicie Davida Hume’a piszącego o sympatii (współczuciu) (Grzebiński, Markwart, 2022).

Uczniowie i następcy

Wpływ Theodora Lippsa na kolejne pokolenia filozofów i psychologów był niezwykle znaczący. Wśród jego uczniów i następców można wymienić m.in. Maxa Schelera, który rozwijał koncepcję fenomenologii wartości (Zahavi, 2014), oraz Edmunda Husserla, którego podejście do empatii w dużej mierze opierało się na teoriach Lippsa (von Fircks, 2022). Wpływ jego myśli można dostrzec także w pracach Karla Jaspersa, który adaptował idee empatii w kontekście psychopatologii (Bormuth, 2019). Lipps odegrał również istotną rolę w rozwoju estetyki, inspirując badaczy takich jak Alois Riegl czy Heinrich Wölfflin, którzy zajmowali się psychologią percepcji w sztukach wizualnych (Valsiner, 2014; Ionescu, 2013).

Współczesna recepcja

Współczesna recepcja dorobku Theodora Lippsa świadczy o trwałości i aktualności jego myśli. Współczesne badania nad empatią, zarówno w psychologii, jak i w neuronaukach, czerpią z fundamentów, które położył Lipps. Jego koncepcje są obecnie rozwijane w kontekście badań nad sztuczną inteligencją, gdzie zagadnienia związane z symulacją emocji i percepcją estetyczną znajdują zastosowanie praktyczne (Upendra, 2021). Dzieła Lippsa są również przedmiotem zainteresowania filozofii analitycznej, szczególnie w zakresie teorii umysłu i języka (Jahoda, 2005).

Ponadto jego prace nad estetyką znalazły nowe życie w interdyscyplinarnych badaniach nad kulturą wizualną i semiotyką (Salvia, 2014; von Fircks, 2022).

Podsumowanie

Dorobek Theodora Lippsa stanowi trwały wkład w rozwój filozofii, psychologii i estetyki. Jego koncepcje empatii oraz estetyki znalazły szerokie zastosowanie w różnych dziedzinach nauki i nadal inspirują współczesnych badaczy. Od jego pierwszych badań na Uniwersytecie w Bonn, przez ważny okres we Wrocławiu, aż po lata spędzone w Monachium, Lipps nieustannie poszerzał granice wiedzy, pozostawiając po sobie dziedzictwo, które przetrwało próbę czasu.

Bibliografia

- Bormuth, M. (2019). Karl Jaspers. W: *The Oxford handbook of phenomenological psychopathology* (s. 96). Oxford University Press.
- Devonis, D. C. (2012). Lipps, Theodor. W: R. W. Rieber (red.), *Encyclopedia of the History of Psychological Theories* (ss. 721–722). Springer.
- Eckert, J. (2001). Empathie und Psychotherapie. W: M. Cierpka, P. Buchheim (red.), *Psychodynamische Konzepte* (ss. 425–439). Springer.
- Fabianelli, F. (2018). *Theodor Lipps. Schriften zur Einführung*.
- von Fircks, E. F. (2022). Daseinssemiosis: A new look at the phenomenology of Theodor Lipps. *Human Arenas*, 5(3), 592–608.
- Grzeliński, A. J., Markwart, A. (2022). David Hume i Adam Smith o sympatii. *Studia z Historii Filozofii*, 13(2), 33–53.
- Hiebsch, H. (1977). *Wilhelm Wundt und die Anfänge der experimentellen Psychologie* (t. 1184). Walter de Gruyter GmbH & Co KG.
- Ionescu, V. (2013). The rigorous and the vague: Aesthetics and art history in Riegl, Wölfflin and Worringer. *Journal of Art Historiography*, 9, VI1.
- Jahoda, G. (2005). Theodor Lipps and the shift from “sympathy” to “empathy”. *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, 41(2), 151–163.
- Lipps, G. F. (1888). *Die logischen Grundlagen des mathematischen Funktionsbegriffs*. Druck von A. Kranzbühler.
- Montag, C., Gallinat, J., Heinz, A. (2008). Theodor Lipps and the concept of empathy: 1851–1914. *American Journal of Psychiatry*, 165(10), 1261–1261.
- Salvia, S. (2014). Theodor Lipps in Breslau (1890–1894): Between Experimental Psychology and “Geistesphilosophie”. *Die Universität Breslau in der europäischen Kultur des*, 19, 381–390.
- Schultz, D. P., Schultz, S. E., Andruszko, R. (2008). *Historia współczesnej psychologii*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Theodor Lipps. (1915). *The American Journal of Psychology*, 26(1), 160.
- Upendra, S. (2021). Empathy and Artificial Intelligence: Examining the role of artificial empathy as a protective factor in interpersonal relationships. *Confluence: Journal of Interdisciplinary Studies*.

- Valsiner, J. (2014). The traumaesthetics of theodor lipps as a dialogical Research Programme. W: *Invited Lecture at the 8th International Conference on Dialogical Self Den Haag* (ss. 1–25).
- Zahavi, D. (2014). Max Scheler. W: *The New Century* (ss. 171–186). Routledge.

1.4. Wiedza jest po to, aby stosować ją w praktyce – osiągnięcia Otto Lipmanna w psychologii pracy oraz organizacji

ŁUKASZ HAWRO

Uniwersytet Wrocławski

Abstrakt

Wraz z początkiem XX wieku różne dziedziny zawodowe wymagały zoptymalizowania działań oraz założeń, dzięki którym pełniły funkcje w życiu społecznym. W tym okresie psychologią zaczął zajmować się, urodzony we Wrocławiu, Otto Lipmann. Wprowadzony w tę dyscyplinę przez Williama Sterna i Hermanna Ebbinghausa szybko zauważył potencjał psychologii jako nauki, która odpowiednio stosowana, może usprawnić wiele aspektów życia i poprawić funkcjonowanie społeczeństwa. W ten sposób udało mu się opracować szereg metod naukowych, które w tamtym czasie okazały się kluczowe w doradztwie zawodowym oraz zwiększeniu efektywności poszukiwania odpowiednich pracowników na odpowiednie stanowiska. Dorobek niemieckiego naukowca skupia się przede wszystkim na psychologii pracy, lecz nie można pominąć innych dziedzin, takich jak edukacja czy prawo. Lipmann był współzałożycielem Instytut Psychologii Stosowanej w Berlinie, którego kierownictwo objął w 1916 roku. W latach 1906–1933 wspólnie z Williamem Sternem wydawał też czasopismo „Zeitschrift für angewandte Psychologie”. Przejęcie władzy w Niemczech przez hitlerowców skutkowało stopniowym wdrażaniem ideologii nazistowskiej, w której nie było miejsca dla dalszej działalności naukowej Otto Lipmanna.

Słowa kluczowe: psychologia stosowana, psychotechnika, psychologia pracy, doradztwo zawodowe, psychogram zawodu, testy psychologiczne.

Abstract

With the beginning of the 20th century, various professional fields needed to optimize the activities and assumptions by which they performed their function in society. During this period, Otto Lipmann, who was born in Breslau, began to work on psychology. Introduced to this discipline by William Stern and Hermann Ebbinghaus, he quickly saw the potential of psychology as a science that, when properly applied, could streamline many aspects of life and improve the functioning of society. Thus, he was able to develop a number of scientific methods that, at the time, proved crucial in vocational guidance and increasing efficiency in finding the right employees for the right jobs. The German scientist's oeuvre focuses primarily on work psychology, but other fields like education and law, should not be overlooked. Lipmann was the co-founder of the Institute of Applied Psychology in Berlin, which he took over as head in 1916. From 1906 to 1933, he also published the journal „Zeitschrift für angewandte Psychologie” jointly with William Stern. The seizure of power in Germany by the Nazis, resulted in the gradual implementation of Nazi ideology, in which there was no place for Otto Lipmann's continued scientific activities.

Keywords: applied psychology, psychotechnics, work psychology, vocational guidance, professions psychogram, psychological tests.

Osiągnięcia Otto Lipmanna w psychologii pracy oraz organizacji

Opisując dzieje psychologii we Wrocławiu, należy spojrzeć z szerszej perspektywy i wziąć pod uwagę specyfikę wydarzeń historycznych, które zmieniły to miasto na zawsze. Wraz z końcem II wojny światowej w 1945 roku, w wyniku ustaleń zwycięskich mocarstw, Wrocław znalazł się w granicach odradzającego się państwa polskiego, i choć jego los był wówczas niepewny, dzisiaj już wiemy, że niemieckie Breslau stanowi tylko odległą historię. Mimo wyniszczających działań wojennych miasto pozostawiło po sobie coś więcej niż ruiny.

Na przełomie XIX i XX wieku Wrocław był piątym miastem w Cesarstwie Niemieckim pod względem liczby ludności. Żył w nim ponad 400 tysięcy ludzi. Wśród nich urodzony w 1880 roku, w zamożnej żydowskiej rodzinie, Otto Lipmann, studiujący wówczas filozofię oraz psychologię w Berlinie, Monachium i właśnie we Wrocławiu. To w tym mieście obronił w 1904 roku swój doktorat u Hermanna Ebbinghausa; była to praca pod tytułem *Der Einfluß der einzelnen Wiederholungen auf verschieden starke und verschieden alte Associationen* (von Rosenstiel, 1985). Otworzyło mu to dalsze ścieżki rozwoju. W środowisko niemieckiej psychologii wprowadzany był przede wszystkim przez wspomnianego Hermanna Ebbinghausa, ale również przez Williama Sterna, znanego już wtedy badacza m.in. psychologii stosowanej, z którym Lipmann współpracował przy swoich najważniejszych projektach (Stern, 1934).

W 1906 roku rozpoczął się dla Lipmanna okres intensywnej działalności naukowej, który trwał aż do jego śmierci, co potwierdza olbrzymi dorobek pozostawiony przez tego niemieckiego naukowca. Najważniejszą rolę zdają się tu pełnić dwa pola działalności Lipmanna. W 1906 roku William Stern założył Instytut Psychologii Stosowanej w Berlinie i prowadził go z nieocenioną pomocą swojego młodszego kolegi po fachu. Lipmann był odpowiedzialny między innymi za klasyfikowanie, archiwizowanie i opracowanie „surowego materiału”, który był zbierany w Instytucie w postaci kwestionariuszy, tabel, schematów, protokołów dotyczących eksperymentów itp. Na tyle ofiarnie poświęcał się swojej pracy, że 10 lat po założeniu Instytutu, przejął kierownictwo po Sternie. O tymże poświęceniu świadczą też trudy organizacyjne, z jakimi zmagał się Otto Lipmann. Instytut, jako placówka całkowicie prywatna, była finansowana w dużym stopniu z funduszy prywatnych Lipmanna. Naukowiec starał się o pomoc finansową u różnych organizacji, między innymi u Amerykańskiego Towarzystwa Psychologicznego, z którego członkami miał dobre relacje. Instytut nie mógł też liczyć na uzyskanie statusu placówki uniwersyteckiej, o co starał się Lipmann (Zeidler, Lück, 2014; Köhne, 2019).

Głównymi założeniami Instytutu były rozwój psychologii stosowanej w wymiarze instytucjonalnym oraz koordynacja pracy zespołów badawczych i gromadzenie literatury

z psychologii stosowanej (Koczanowicz-Dehnel, 2017). Do grupy stałych współpracowników Lipmanna należeli Baade, Bobertag, Bogen, Kern i Plaut (Stern, 1934).

Drugim istotnym polem działalności Lipmanna było wydawane wraz z Williamem Sternem w latach 1907–1933 czasopismo „Zeitschrift für angewandte Psychologie”. Przyczyniło się ono znacząco do rozpowszechnienia psychologii stosowanej, będącej wówczas bardzo młodą nauką, a Lipmannowi pozwoliło na zdobycie szerszego uznania w środowisku. Od samego początku czasopismo odznaczało się wysokim poziomem naukowym. Redaktorzy pozostawili po sobie aż 45 tomów pisma, 68 dodatkowych zeszytów (tzw. *Beihefte*) oraz 47 innych publikacji (Żebrowska, 1935).

Aby móc wymieniać osiągnięcia Otto Lipmanna, trzeba wyjaśnić, na czym polegał fenomen psychologii stosowanej, której poświęcał swoją uwagę przez lata. Przede wszystkim nauka ta odpowiadała na rosnące zapotrzebowania niemieckiego społeczeństwa w szczycie jego rozwoju. Posiadając wiedzę, zdobywaną przez pokolenia badaczy, należało ją tylko wykorzystać w praktyce. Psychologia okazała się brakującym ogniwem w usprawnieniu wielu dziedzin życia, przede wszystkim w szeroko pojętej pracy.

Już w 1908 roku Otto Lipmann opublikował tekst *Grundriss der Psychologie für Juristen* [Podstawy psychologii dla prawników] (Plaut, 1930), który był ważnym źródłem nowej wiedzy dla prawniczej grupy zawodowej oraz skłaniał do spojrzenia z innej perspektywy na skomplikowane sprawy, jakie miały miejsce w sądach. Pozycja ta była wiele razy wznawiana. Warto też wspomnieć, że Lipmannowi zdarzało się pełnić funkcję doradcy technicznego podczas rozpraw. Dzięki absolutnemu obiektywizmowi i profesjonalizmowi, ekspertyzy psychologa dotyczące zeznań świadków i oskarżonych miały znaczący wpływ na podjęcie prawidłowego wyroku, często uniewinniającego (Stern, 1934).

Następne lata Lipmann poświęcił na badania dotyczące *stricto* psychologii pracy i doradztwa zawodowego. Od 1912 roku pod jego kierunkiem sporządzano pierwsze psychogramy różnych profesji, określające predyspozycje do podejmowania określonego rodzaju pracy (Plavinskaya, 2013). W tym celu stosowano założenia psychotechniczne, które były już znane w Stanach Zjednoczonych dzięki działalności Hugo Münsterberga. Za oceanem bardzo rozpowszechniona była komunikacja tramwajowa, jednak skutkowało to zbyt dużą liczbą wypadków. Dlatego zaczęto badać uwagę amerykańskich motorniczych tramwajów metodami psychotechnicznymi (Domański, 2018). Dygresja ta dobrze wyjaśnia cel psychotechniki. Określenie przydatności zawodowej znacząco usprawniało funkcjonowanie wielu organizacji i zakładów pracy. Otto Lipmann zajmował się implementacją tychże założeń na warunki

europeskie, a ściślej rzecz ujmując – niemieckie. Tamtejsza gospodarka rosła w siłę, jednak liczne miejsca pracy wymagały optymalizacji efektów.

W 1916 roku Lipmann podsumował wyniki swoich wieloletnich badań w książce *Wybór zawodu*. Doszedł w niej do fundamentalnego wniosku, że dokonanie profesjonalnej selekcji jest korzystne dla każdej ze stron. Odpowiednio wykwalifikowana siła robocza jest przecież niezbędna dla każdego pracodawcy, a dystrybuowana w odpowiedni sposób, skuteczniej zasila gospodarkę kraju. Sami pracownicy natomiast korzystają na właściwym wyborze zawodu, w czym opracowywane przez zespół Lipmanna metody miały pomagać. W książce tej Lipmann podjął również kwestię młodzieży, twierdząc, że osoba w wieku szkolnym nie jest w stanie wybrać zawodu. Dlatego wczesne szkolenie zawodowe nie stanowi skutecznego rozwiązania, a co więcej, może okazać się szkodliwe (Lipmann, 1922). W tym celu wspomagał się wykorzystaniem danych statystycznych, co na tamte czasy było nowatorskie (Plavinskaya, 2013). Właśnie takie metody były domeną psychologii stosowanej, której poświęcił się niemiecki naukowiec.

Warto wspomnieć także o opracowanym przez Lipmanna *Kwestionariuszu psychologicznej charakterystyki rzemiosła i działalności zakładu*, który zdobył uznanie środowiska psychotechników i był wykorzystywany w wielu krajach. Kwestionariusz składał się ze 105 pytań. W 1917 roku został wysłany po raz pierwszy do związków zawodowych górników, stolarzy, garncarzy, papierników itp. Respondenci musieli w nim zaznaczać różne atrybuty, które uważali za ważne i potrzebne do wykonywania swojego zawodu. Zgodnie z wynikami ankiety sporządzono „psychogram zawodu”, a na jego podstawie – „kartę zawodową” (Plavinskaya, 2013).

Lipmann dokonywał też klasyfikacji zawodów pod względem rodzaju inteligencji (naukowo poznawczej, technicznej i artystycznej) oraz tego, czego dane zawody miały dotyczyć (ludzi, myśli i rzeczy) (Claparède, 1936/1937). W ten sposób można stworzyć przykładową tabelę, gdzie zawód inżyniera dotyczy rzeczy, a wymaga inteligencji technicznej. Dziś wiemy, że ten podział nie uwzględnia wielu różnych innych czynników oraz zmiennych, jednak wówczas był to dobry punkt odniesienia do dalszych badań.

O wszechstronności zainteresowań Lipmanna może świadczyć także jego działalność w trakcie I wojny światowej, podczas której nastąpiła zmiana priorytetów w społeczeństwie, a uwaga badaczy skupiła się na celach wojskowych. W latach 1914–1915 Lipmann, we współpracy z Williamem Sternem oraz Paulem Plautem, opracował obszerny kwestionariusz, którego celem było szczegółowe rozpoznanie motywacji, warunków życia i gotowości mentalnej żołnierzy walczących na froncie oraz zbadanie zmian psychofizjologicznych zachodzących w ekstremalnych warunkach wojennych. Ankieta zawierała standardowe pytania dotyczące

wieku, oddziału oraz stopnia służbowego. Kolejne pytania dotyczyły bardziej szczegółowych kwestii, takich jak stosunek do wojny, wroga, innych żołnierzy, jeńców oraz ludności cywilnej. Inne poruszane tematy dotyczyły własności, rodziny, życia seksualnego oraz religijności. Interesujący jest fakt, że po zaledwie kilku tygodniach, kwestionariusz został zakazany przez dowództwo wojskowe. Z perspektywy państwa istniało bowiem zbyt poważne ryzyko spadku morale w armii oraz możliwego upublicznienia informacji o urazach psychicznych odniesionych przez żołnierzy, co spowodowałoby z kolei niezadowolenie opinii publicznej. Ponadto publikacja kwestionariusza została zablokowana przez cenzurę. Dopiero kilka lat później Paul Plaut powrócił do zebranego materiału, chcąc na jego podstawie napisać esej (Köhne, 2019).

Otto Lipmann badał również dla wojska przydatność zawodów istotnych do prowadzenia działań wojennych, na przykład radiotelegrafistów. Wykorzystywał on do tego eksperymentalne badania sensoryczne, które miały zmierzyć zdolność uczenia się, szybkość reakcji, poziom słuchu oraz percepcję optyczną (Köhne, 2019). Powyższe działania naukowca były ściśle związane z ideą psychotechniki, zostały one po prostu zaadaptowane do warunków wojennych.

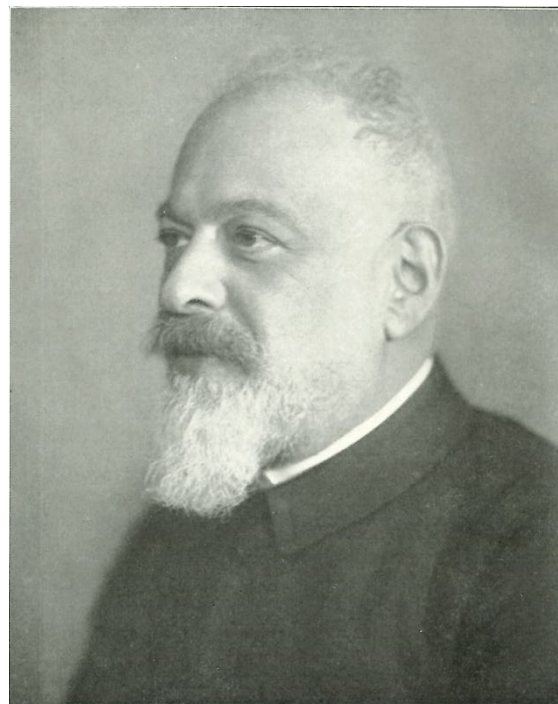
Niemiecki naukowiec cieszył się powszechnym uznaniem w międzynarodowym środowisku psychologów, a swoimi licznymi publikacjami wyrobił sobie renomę i autorytet. Jego prace pojawiały się w wielu ważnych czasopismach, między innymi w „British Journal of Psychology”, „Journal of Educational Psychology” czy „The Psychological Bulletin”. Oczywisty jest też wkład Lipmanna jako wieloletniego redaktora „Zeitschrift für angewandte Psychologie” (Plaut, 1930).

W 1933 roku władzę w Niemczech objęła Narodowosocjalistyczna Niemiecka Partia Robotników (NSDAP) na czele z Adolfem Hitlerem. Agresywna polityka nowego rządu wobec osób pochodzenia żydowskiego stanowiła dla Lipmanna duże niebezpieczeństwo. Dalsze publikowanie czasopisma, wydawanego wspólnie z Williamem Sternem, zostało zakazane. Bojówki Sturmabteilung (SA) zdewastowały Instytut Psychologii Stosowanej oraz dom naukowca (Zeidler, Lück, 2014). Interesującym faktem jest też, że Lipmann nigdy nie pełnił żadnej funkcji *stricte* uniwersyteckiej. W lutym 1933 roku taką posadę zaproponował mu Uniwersytet Berliński, jednak z powodów politycznych było już za późno (Stern, 1934). Lipmann nie miał wątpliwości, że nowa władza jest zdecydowanie wroga wobec niego i w kraju nie ma miejsca na jego dalszą działalność jako naukowca. Dramatyczna sytuacja postawiła go w trudnym położeniu, z którego nie mógł znaleźć wyjścia. Otto Lipmann popełnił samobójstwo 7 października 1933 roku.

W źródłach można natknąć się na różne wiadomości dotyczące śmierci naukowca. Sam Stern pisze o „ataku serca” Lipmanna we wspomnieniu opublikowanym w „American

Journal of Psychology”. Informację tę powtarza za nim Maria Żebrowska, która zamieściła tekst o naukowcu w jednym z tomów „Polskiego Archiwum Psychologii” z 1935 roku. Prawdopodobnie Stern nie chciał oficjalnie przyznawać, że jego wieloletni przyjaciel targnął się na własne życie.

Z pewnością Otto Lipmann został natomiast zapamiętany jako oddany pracy naukowiec oraz przyjazny człowiek, dbający o relacje nie tylko ze współpracownikami, lecz także z badaczami z innych krajów na licznych międzynarodowych kongresach naukowych (Stern, 1934). Skromność, systematyczność, uczciwość i bezstronność to tylko niektóre z zalet, jakie przypisywali mu koledzy po fachu (Żebrowska, 1935). Pracował głównie w zaciszu swojego gabinetu, kształtując naukowe wnioski na podstawie materiałów faktograficznych, pochodzących z eksperymentów, statystyk i innych wyników badań. Porządkował dane, klasyfikował je, czynił zrozumiałymi oraz ujawniał fakty w nich ukryte. Jeszcze bardziej umiejętnie potrafił z nich korzystać, formułując trafne spostrzeżenia w swoich dziełach, które przez lata stanowiły podstawę psychologii pracy i były ważnym źródłem informacji dla kolejnych pokoleń badaczy.

Zdjęcie nr 1: Otto Lipmann

Źródło: Zeitschrift für angewandte Psychologie, 36 (1930).

Bibliografia

- Claparède, É. (1936/1937). *Poradnictwo zawodowe: Zadania i metody*. Warszawa: Wydawnictwo „Ligi Pracy”.
- Domański, C.W. (2018). *Historia psychologii w Europie Środkowej: Badacze, inspiracje i koncepcje*. Warszawa: PWN.
- Koczanowicz-Dehnel, I. (2017). *William Stern w perspektywie nowej historii psychologii*. Warszawa: Scholar.
- Köhne, J.B. (2019). Paper psyches: On the Psychography of the Front Soldier According to Paul Plaut. W: J. Crouthamel, M. Geheran, T. Grady, J. B. Köhne (red.), *Beyond Inclusion and Exclusion: Jewish Experiences of the First World War in Central Europe* (ss. 317–360). Oxford: Berghen Books.
- Lipmann O. (1922). *Berufseignung, Berufswahl, Berufsberatung*. Berlin: Siegfried Seemann Verlag.

- Plaut, P. (1930). Die Arbeiten von Otto Lipmann. *Zeitschrift für angewandte Psychologie*, 36, 201–208.
- Plavinskaya, J. (2013). Otto Lipmann (1880–1933): Life and Scientific Work. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 86, 458–462. DOI: 10.1016/j.sbspro.2013.08.597.
- von Rosenstiel, L. (1985). Lipmann, Otto. W: F. Wagner F., *Neue Deutsche Biographie* 14 (ss. 645–646). Berlin: Duncker & Humblot.
- Stadt und Landkreis Breslau (poln. Wrocław) (b.d.). Pobrane 10 grudnia 2024 z: http://web.archive.org/web/20171103074345/http://www.verwaltungsgeschichte.de:80/sch_breslau.html.
- Stern, W. (1934). Otto Lipmann: 1880–1933. *The American Journal of Psychology*, 46(1), 152–154.
- Zeidler, W., Lück, H. E. (2014). Zapomniany dokument: „Księga pamiątkowa” pierwszej ogólnopolskiej konferencji psychotechnicznej Warszawa, styczeń 1930. *Studia Psychologica*, 14(2), 77–94.
- Żebrowska, M. (1935). Ci co odeszli: Wspomnienia pośmiertne: Otto Lipmann. *Polskie Archiwum Psychologii*, 7, 139–140.

1.5. Edyta Stein – od psychologii personalistycznej Williama Sterna do filozofii psychologii w szkole Edmunda Husserla

HENRYK JAROSIEWICZ

Uniwersytet Wrocławski, Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych

Instytut Psychologii

ORCID 0000-0001-7057-362X

Abstrakt

W rozdziale ukazano Edytę Stein jako wybitną przedstawicielkę szkoły fenomenologicznej, studentkę i współpracowniczkę Edmunda Husserla. Metoda analityczna, jaką pielęgnowano w szkole Husserla, pozwoliła jej na poszukiwanie fundamentu dla psychologii, pedagogiki i innych nauk humanistycznych. Z jej bogatej twórczości, która obejmuje kilkanaście tomów prac, zwrócono uwagę na prace koncentrujące się wokół problemu „budowy” osoby ludzkiej. Ponadto, co przewija się w myśli tej wybitnej wrocławianki, osoba ta jest z natury mężczyzną lub kobietą, co wpływa na jej powołanie życiowe i zawodowe.

Słowa kluczowe: wczucie, osoba ludzka, wola, charakter kobiety i mężczyzny, powołanie zawodowe kobiety i mężczyzny.

Abstract

In this chapter, I present Edyta Stein as an outstanding representative of the phenomenological school, a student and collaborator of Edmund Husserl. The analytical method cultivated in Husserl's school allowed her to search for the foundation of psychology, pedagogy, and other humanities. From her extensive work, which spans over a dozen volumes, I draw attention to works that focus on the problem of the 'construction' of the human person. Moreover, as this outstanding Wrocław native emphasizes, a person is by nature male or female, which influences their life and professional calling.

Keywords: empathy, human person, will, character of women and men, professional vocation of women and men.

Wczesne dzieciństwo i młodość (1891–1911)

Edyta Stein urodziła się 12 października 1891 roku we Wrocławiu. W latach 1897–1906 uczęszczała do państwowego liceum Viktoriaschule we Wrocławiu, a od roku 1908 do 1911 do włączonego doń zakładu naukowego o kierunku gimnazjum realnego, w którym zdała maturę z wyróżnieniem. Była najmłodszą z 11 dzieci w rodzinie żydowskiego handlarza drewna

Siegfrieda Steina i jego żony Augusty Courant. Ojciec Edyty zmarł, gdy miała zaledwie dwa lata. Już od najmłodszych lat wykazywała wyjątkowe zdolności intelektualne, a jako nastolatka świadomie odeszła od wiary i stała się z wyboru agnostyczką.

Początek edukacji akademickiej i studia na Uniwersytecie Wrocławskim (1911–1913)

W 1911 roku Edyta Stein rozpoczęła studia na Uniwersytecie Wrocławskim (wówczas Uniwersytecie im. Fryderyka Wilhelma). Studiowała głównie filozofię, psychologię oraz germanistykę. Jak wspomina:

27 kwietnia 1911 roku stałam przed sławną tablicą ogłoszeń. W wąskim korytarzu naszego kochanego, starego Uniwersytetu Wrocławskiego wisiały całe rzędy ściennych tablic. Pokrywały je małe, białe karteczki, na których docenci zawiadamiali o temacie, czasie, miejscu i dniu rozpoczęcia wykładów. [...] indogermański, starogermański i niemiecka gramatyka, historia dramatu niemieckiego, historia Prus w czasach Fryderyka Wielkiego, historia ustawodawstwa angielskiego, kurs greki dla początkujących [...], do tego dochodziły wykłady, które mnie najbardziej ciekawiły: czterogodzinne wprowadzenie do psychologii u Williama Sterna i godzinny wykład z filozofii przyrody u Richarda Höningswalda. Obaj już w pierwszym semestrze przyjęli mnie na swe seminaria. Wykład z psychologii był pierwszym, jakiego w ogóle słuchałam. Można to wziąć za wróżbę, gdyż w czterech semestrach moich studiów we Wrocławiu zajmowałam się przede wszystkim psychologią. Wykłady Sterna były bardzo proste i zrozumiałe. Siedziałam jak na milej pogawędce i byłam nieco rozczarowana (Stein, 2016, s. 246).

W tamtym czasie psychologia była nową i dynamicznie rozwijającą się dziedziną. Stein chciała lepiej zrozumieć naturę ludzkiego umysłu. Interesowała się też pedagogiką:

Chodziłam na wykłady filozoficzne i psychologiczne i dzięki nim weszłam w krąg młodych ludzi, którym zawdzięczam na pewno to, co było najbardziej wartościowe w okresie moich studiów we Wrocławiu. Zwalili się oni Grupą Pedagogiczną i składali się głównie z uczniów i uczennic seminarium Sterna. [...] Stern wspólnie dał nam do dyspozycji siedzibę seminarium psychologicznego na miejsce naszych zebrań. [...] Zbieraliśmy się raz w tygodniu od 8 do 10 wieczorem. o 10 zamykano budynek. Jeżeli nie skończyliśmy dyskusji, szliśmy jeszcze do kawiarni; latem chodziliśmy często do parku (Park Szczytnicki piękny, stary, angielski park we wschodniej części miasta), aby posłuchać śpiewu słowików. Podczas tych wieczornych spotkań wykładano i omawiano różne kwestie pedagogiczne. [...] Często przychodzili także profesorowie uniwersytetu; raz w semestrze zapraszaliśmy Sterna (Stein, 2016, s. 257–258).

Studując, zetknęła się z najnowszymi prądami w nauce, a jej szczególną uwagę przykuła fenomenologia – nowatorski nurt filozoficzny. Poszukiwała odpowiedzi na fundamentalne pytania dotyczące natury człowieka, co później okazało się kluczowe dla jej dalszej drogi życiowej.

Wyjazd do Getyngi (1913) i doktorat

Pod wpływem prac Edmunda Husserla, ojca fenomenologii, Stein postanowiła kontynuować studia filozoficzne pod jego kierunkiem. W 1913 roku przeniosła się do Getyngi, aby studiować bezpośrednio u Husserla, co miało ogromny wpływ na jej rozwój intelektualny i filozoficzny. Wkrótce po rozpoczęciu nauki w Getyndze stała się jedną z jego najzdolniejszych uczennic, a następnie – współpracowniczką. W 1917 roku opublikowała swój doktorat pt. *O zagadnieniu wczucia*.

Praca nauczycielska

Po doktoracie podejmowała bezowocne próby habilitowania się na Uniwersytecie w Getyndze, Fryburgu, Kolonii. W latach 1920–1921 prowadziła prywatne seminarium filozoficzne w salonie domu rodzinnego we Wrocławiu, na ulicy Nowowiejskiej 38, w którym obecnie mieści się siedziba wrocławskiego Towarzystwa im. Edyty Stein. W latach 30. pracowała jako nauczycielka w żeńskiej wyższej szkole i instytucie formacyjnym dominikanek św. Magdaleny w Spirze. W tym czasie powstały tłumaczenia, praca naukowa i wykłady międzynarodowe.

Myśl Edyty Stein biegnie od fenomenologii, którą studiowała i twórczo uprawiała w szkole Husserla, do tomizmu, z którym zapoznała się po swoim nawróceniu i rozpoznaniu powołania zakonnego. Tłumaczyła i twórczo komentowała dzieła Tomasza z Akwinu.

Główne osiągnięcia

O zagadnieniu wczucia

Edyta Stein porzuciła studia psychologiczne u Williama Sterna, gdyż pod wpływem prac Edmunda Husserla „nawróciła się” na fenomenologię. Według słów Husserla:

Być może okaże się, iż całkowite nastawienie fenomenologiczne i przynależna mu *epoché*, są najpierw przeznaczone w istocie do sprawienia pełnej osobistej przemiany, porównywalnej najpierw z konwersją religijną, które przy tym jednak mieści w sobie znaczenie największej egzystencjalnej przemiany, która ludzkości jako ludzkości jest zadana (Stein, 2016, s. 8).

Sama Stein pisała:

Całe moje studia psychologiczne doprowadziły mnie do przekonania, że ta nauka tkwi jeszcze w powijkach, że brak jej wciąż koniecznego fundamentu w postaci jasnych pojęć, i że sama nie jest w stanie tych pojęć sobie wypracować.

Po tym pierwszym nawróceniu pojawiło się drugie, na katolicyzm. Ale wcześniej oddała się poszukiwaniom odpowiedzi na pytanie o istotę człowieka. Już od wczesnego dzieciństwa Stein posiadała cechę, o której napisała w swojej biografii: „Gdy studenci ze mną omawiali swoje prace doktorskie i przygotowania do egzaminu państwowego, dzięki mej łatwości posługiwania i niezwyklej zdolności wnikania w drugich, rozumiałam ich natychmiast”.

W sposób naturalny kierowało ją to w stronę fenomenologii. Pod wpływem pracy *Logische Untersuchungen* [Badania logiczne] Husserla, którą studiowała około 1912 roku, porzuciła psychologię i wyjechała do Getyngi studiować filozofię u twórcy nowego prądu intelektualnego. Tam poznała Romana Ingardena, który studiował filozofię u Kazimierza Twardowskiego we Lwowie, i zaprzyjaźnia się z nim. W referacie, który wygłosił Ingarden przy okazji polskiego wydania doktoratu swej przyjaciółki, wskazał na dwa okresy twórczości Stein: czas poświęcony fenomenologii i okres poświęcony studiom nad tomizmem:

Myślę, że są dwa cykle w dorobku naukowym Edith Stein [...]. Te dwa cykle prac różnią się między sobą problematyką. Nie różnią się w znacznej mierze stylem pracy, metodą roboty. Edith Stein była fenomenologiem i dalej to tak samo mniej więcej robi [...]. Natomiast wyraźna różnica występuje w problematyce. W problematyce pierwszego okresu wszystko jest skupione dokoła tego samego zagadnienia, mianowicie zadania, jak się to mówi po niemiecku i jak ona tego używa, „Grundlegung”, czyli stworzenia podstaw dla nauk humanistycznych. Od jej pierwszej pracy aż po *Über den Staat* [O bycie] właściwie wszystko do tego samego celu służy, z tym, że potem robi się jeszcze pewne różnice pomiędzy uzasadnieniem psychologii a uzasadnieniem „Geisteswissenschaften” [nauk humanistycznych], co stoi w związku z jej koncepcją człowieka, ewentualnie osoby ludzkiej (Stein, 1988, str. 164).

Jak podkreślał Ingarden:

Jej pierwsza praca, doktorska, ma dwa tematy: jeden to wczucie, do którego zaraz chcę wrócić, a drugi to właśnie budowa tego, co się nazywa „psychophysisches Individuum”. Tam pojawia się w pewnym momencie „Geist” i pojawia się „Person”. Najgłębsze, najbardziej interesujące, chociaż także może najbardziej wątpliwe rozważania w *Individuum und Gemeinschaft* to są rozważania nad strukturą człowieka, jego duszą i jego [...] duchem (Stein, 1988, s. 170).

Drogą do poznania człowieka jest wczucie:

Dlaczego zajęła się jednak „Einfühlung” zamiast od razu centralnie osobą? Bo były w niej owe zainteresowania dla uzasadnienia, stworzenia podstaw dla nauk humanistycznych, „Geisteswissenschaften”, a uważała, że jest to droga do wyjaśnienia podstaw teoretycznych wiedzy nie tylko o człowieku, ale i o wspólnocie ludzkiej (Stein, 1988, s. 171).

Czym jest „wzucie”? Nie jest to projekcja, lecz rodzaj doświadczenia fenomenologicznego. Według Ingardena teza Stein jest oryginalna:

Edith Stein także chce przeprowadzić tę tezę, że jest to pewna szczególna postać doświadczenia [...]. Kiedy się mówi o doświadczeniu, mówi się o spostrzeżeniu zmysłowym przede wszystkim, zaczyna się od niego, w którym dane mi są, jak powiada Husserl, osobiście, w oryginale, cieleśnie, rzeczy i ich kwalifikacje. (Stein, 1988, s. 175).

Sama Stein tak postawiła tę tezę w pierwszym zdaniu swej rozprawy: „U podstaw wszelkiego sporu o wzucie leży milczące założenie: dane nam są cudze podmioty i ich przeżywanie”. Jak są dane?

[Indywidualum] dane jest nie jako ciało fizyczne, lecz jako doznające ciało [żywe], do którego przynależy pewne Ja, Ja, które doznaje, myśli, czuje, chce [...] Wiem nie tylko o tym, co wyraża się w minach i gestach, ale i o tym, co się za nimi kryje; widzę na przykład, że ktoś robi smutną minę, ale naprawdę się nie smuci (Stein, 1988, s. 18).

Ingarden twierdził, że jest to tylko początek dociekań, metoda dotarcia do świata „drugiego”. I tu zaczyna się ten drugi temat. Co to jest człowiek? Jakie są jego elementy? Rozpoczyna się tym samym właściwy dla Stein temat do rozwiązania: jaka jest budowa człowieka, do którego mam uzyskać dostęp między innymi w „Einfühlung” (Stein, 1988, s. 177)? Według Ingardena Stein wskazuje na pięć elementów:

Ponieważ jest ona uczennicą Husserla, to przede wszystkim jest „das reine Ich” – „czyste ja”, potem świadomość, czysta świadomość, potem jest coś, czego po polsku nie mogę powiedzieć, jest „Leib”, to znaczy ciało ludzkie, które się jednak bardzo istotnie odróżnia od „Körper. [...] Teraz znowu powiem po niemiecku: jest „Seele” – dusza, a potem „Geist” – duch (Stein, 1988, s. 177).

Jak te „elementy” pracują w człowieku, jaki jest mechanizm ludzkiego działania? W rozdziale pt. *Wola i ciało* Stein napisała:

Tak jak uczucie wydaje z siebie albo motywuje akt woli (czy inny możliwy „wyraz” w szerokim sensie), tak wola uzewnętrznia się w działaniu. Działanie jest zawsze stwarzaniem czegoś [przedtem] nie istniejącego. Owemu „fiat!” decyzji woli odpowiada „fieri” tego, co chciane i „facere” podmiotu woli w działaniu (Stein, 1988, s. 78).

I dodała:

Wola posługuje się psychofizycznym mechanizmem, aby się wypełnić, aby zrealizować to, czego chce, tak jak uczucie używa go, aby zrealizować swój wyraz. Równocześnie jednak panowanie nad tym mechanizmem – a przynajmniej „włączenie tej maszyny” – jest przeżywane (Stein, 1988, s. 78).

Filozofia psychologii i humanistyki

Po doktoracie wydanym w 1917 roku Stein oddała się polityce i filozofii. Jak napisała: „Najogólniej mówiąc, właściwie tylko te dwie rzeczy dodają mi sił: chęć przekonania się, co będzie z Europą, i nadzieja, że dokonam czegoś z pożytkiem dla filozofii” (Stein, 2016, s. 5). W zakresie filozofii powstają rozprawy, które miały stać się jej rozprawą habilitacyjną. Treści te zostały wydane w 1922 jako *Filozofia psychologii i humanistyki*.

Po zakończeniu I wojny światowej wróciła do Wrocławia, gdzie prowadziła prywatne seminarium filozoficzne w salonie domu rodzinnego i pracowała naukowo. Powstały wówczas dwie części wspomnianego wyżej dzieła: I *Przyczynowość psychiczna* oraz II. *Jednostka a wspólnota*. W jednym z rozdziałów, pt. *Wzajemne przenikanie się przyczynowości i motywacji*, pojawiało się rozwianie zasadniczego problemu w wyjaśnianiu działania ludzkiego: czy jest ono przyczynowane przez element materialny: ciało, czy przez ducha: osobę? Rozwiązanie znajduje w woli, która jest „poruszana” przez motywy, czyli treści duchowe.

Wola jest w dwojakim sensie „zależna”: zakłada pewną siłę witalną i wymaga podstawy przedmiotowej wraz z motywami wytyczającymi kierunek. [...] wola (rozumiana jako zamiar) jest wolna w trojakim sensie pozytywnym: 1) jako powstająca z własnego impulsu, 2) jako czerpiąca spontaniczne siły ze sfery witalnej, 3) jako wydobywająca siły z siebie samej (Stein, 2016, s. 207).

Fenomenologiczne uzasadnienie tej tezy, czyli wskazanie na realne zjawiska, dane przedmiotowo w postaci pojęć, wymaga oczywiście więcej niż odwołania się do treści słów. Wymaga „powrotu do rzeczy samej”, czyli poznawczego wglądu w budowę podmiotu ludzkiego.

Budowa osoby ludzkiej – antropologia filozoficzna

Do nurtującego Stein problemu budowy osoby ludzkiej wróciła w wykładzie, który przygotowała już po swoim przejściu na katolicyzm w 1922 roku, ale jeszcze przed wstąpieniem do zakonu karmelitańskiego. Tytuł pracy wydanej w 1932 roku to *Budowa osoby ludzkiej. Wykład z antropologii filozoficznej*. Chodzi w niej o wykazanie, że człowiek jako podmiot materialny jest „osobą”. Pojawiają się wówczas dwa nowe aspekty problemu osoby. W ujęciu tematu osoby nawiązuje już do myśli św. Tomasza. Następnie ukierunkowuje swe analizy w stronę pedagogiki. Tytuł I rozdziału brzmi: *Nauka o wychowaniu i praca wychowawcza. Idea człowieka jako ich podstawa*. Tekst ten ma zasadnicze znaczenie dla pedagogiki oraz człowieka. W szóstym rozdziale tej pracy, w części II, pt. *To, co specyficznie ludzkie*, napisała:

„On” to ktoś, kto mówi o sobie: „ja”. Żadne zwierzę tego nie potrafi. Patrę w oczy zwierzęcia – z których coś patrzy ku mnie. Spoglądam do wnętrza, w duszę, która odczuwa moje spojrzenie i moją obecność. Jednak jest to niema i uwięziona dusza: uwięziona w sobie, niezdolna cofnąć się w głąb siebie i uchwycić samą siebie, niezdolna {wyjść} poza siebie i dotrzeć do mnie.

Patrę w oczy człowieka, który swym spojrzeniem mi odpowiada. Pozwala mi wnikać w swoje wnętrze bądź broni się przede mną. Jest panem swojej duszy: otwiera bądź zamyka jej wrota. Jest w stanie wyjść z siebie i wnikać w rzeczy. Gdy ludzie spoglądają jeden na drugiego, jedno *ja* stoi naprzeciw drugiego *ja* może to być spotkanie u wrót {duszy} bądź w {jej} wnętrzu. Gdy jest to spotkanie we wnętrzu, wtedy drugie *ja* jest *ty*. Spojrzenie człowieka mówi. W jego spojrzeniu przygląda mi się czuwające *ja*, które jest panem samego siebie. Mówimy również: „wolna osoba duchowa”. Być osobą to znaczy: być wolną i duchową istotą (Stein, 2015, s. 161).

Dowodzi, że takie widzenie podmiotu osobowego jest zasadnicze dla humanistyki. Mówi też więcej o ludzkim podmiocie. Mówi o typach człowieczeństwa: „Człowieczeństwo występuje w podwójnej postaci – jako męskie i jako kobiece; indywiduum od narodzin, by tak rzec, należy do jednego bądź drugiego «gatunku cząstkowego»” (Stein, 2015, s. 255). Wiąże się z tym problem wpływu określonego typu, charakteru kobiecego lub męskiego, na bieg życia.

Zawód jako powołanie kobiety i mężczyzny

Już za czasów studenckich Stein interesowała się kwestią kobiecą:

Występowałam zdecydowanie za prawem głosu kobiet, co wśród mieszczańskiego ruchu kobiet nie było jeszcze wówczas zrozumiałe. Pruski Związek dla Prawa Głosu Kobiet do którego wstąpiłam razem z moimi przyjaciółkami, gdyż miał na celu zapewnienie kobietom pełnego równouprawnienia politycznego składał się przeważnie z socjalistek (Stein, 2016, s. 257).

Jej prace, takie jak referaty, wykłady i artykuły zebrane w tomie *Kobieta. Pytania i refleksje* (2015), poruszają szeroką problematykę, od politycznego równouprawnienia po specyfikę natury kobiecej przejawiającej się w ciele, psychice i duchu. W wykładzie *Etos zawodów kobiecych*, wygłoszonym w 1930 roku, podała bardzo precyzyjne określenie pojęcia charakteru, rozumianego jako etos:

Przez etos zawodu rozumiemy trwałą postawę duszy (albo habitus) ujawniającą się w życiu zawodowym jako pochodząca z wnętrza i kształtująca wszystko zasada, wyciskająca na nim rzeczywiście określone, jednolite piętno. Nie powoduje jej jakaś zewnętrzna konieczność, legalność obowiązująca w pracy, albo określona zewnętrznymi przepisami, lecz coś, co wyraźnie pochodzi z wnętrza człowieka (Stein, 1978, s. 20).

Znaczenie charakteru widziała przede wszystkim w zawodzie:

Taką trwałą postawą duszy, miarodajną dla etosu zawodowego jest wierność obowiązkom i sumienność, wypływająca zasadniczo z nastawienia do samego zawodu. Kto swoją pracę uważa jedynie za źródło dochodu albo sposób spędzenia czasu, ten podchodzi do niej inaczej aniżeli ktoś, dla kogo jest ona rzeczywistym zawodem, do którego czuje się powołanym. Biorąc ściśle, tylko w ostatnim przypadku można też mówić o etosie zawodu.

Każdy zawód ma swoje szczególne etos jemu odpowiadające (na przykład pielęgniarka – usługowość, gotowość niesienia pomocy; przedsiębiorca – zdecydowanie). Można te cechy posiadać z natury (naturalne uzdolnienia do pewnych zawodów), można je też wypracować w sobie przez częste ponawianie wymaganych czynności i sposobu zachowania się oraz nadawać od wnętrza kierunek zachowaniu czysto naturalnemu, choć nie wymaga ono jeszcze zewnętrznej regulacji (Stein, 1978, s. 21).

Charakter kobiet niesie ze sobą szczególne powołania

Mówiąc na temat etosu zawodu kobiety, można założyć, że dusza kobieca posiada właściwe sobie trwałe postawy, które od wnętrza kształtują jej życie zawodowe; w tym zaś mieści się drugie założenie, mianowicie, że specyfika kobieca zawiera w sobie powołanie do określonych zadań (Stein, 1978, s. 21). Na pytanie, czy istnieje naturalne powołanie kobiety i odpowiadający mu charakter Stein odpowiada:

Kobieta nastawiona jest na osobiste podtrzymywanie życia (Lebendig-Persönliche) i obejmuje wszystko całościowo. Nosić, karmić, strzec, chronić, żywić, dopomagać do wzrostu – oto jej naturalne inklinacje o czysto macierzyńskim wydźwięku. Sprawy nie związane bezpośrednio z życiem interesują ją przede wszystkim ze względu na ich użyteczność temu, co żywe i osobiste (Lebendig-Persönlichen), nie zaś wyłącznie ze względu na nie same. Z tym łączy się druga cecha kobieca, ta mianowicie, że abstrakcja w każdym znaczeniu jest jej naturze dość obca. Sprawy życiowo-osobiste (Lebendig-Persönliche) będące przedmiotem jej troski, są jakąś konkretną całością, którą jako całość trzeba strzec i pomagać jej w rozwoju nie wyróżniając poszczególnych części kosztem drugiej, czy to ducha kosztem ciała i odwrotnie, czy umiejętności duchowych kosztem innych. Kobieta nie znosi tego zarówno u siebie jak i u kogokolwiek. Tej praktycznej dyspozycji odpowiada również teoretyczna: naturalny sposób kobiecego poznawania nie tyle jest pojęciowo-analizujący, ile raczej zmierzający do konkretności, oglądowy i intuicyjny (wczuwający się) (Stein, 1978, s. 22).

W 1931 roku Stein ogłosiła wykład pt. *Powołanie mężczyzny i kobiety w porządku przyrodzonym i nadprzyrodzonym*. Dowodziła, że do wykonywania zawodu trzeba mieć powołanie, tak jak do życia zakonnego:

O zawodzie myśli się przy tym przeważnie już jako o działalności zarobkowej. Pierwotny sens tego słowa pojawia się jeszcze tylko w pewnych powiązaniach na przykład, kiedy mówi się o kimś, że minął się ze swym powołaniem {Beruf}, albo kiedy mówi się o powołaniu zakonnym {Klosterberuf}. W takich

zwrotach chce się wyrazić, że zawód {Beruf} jest czymś, do czego musi się być powołanym {berufen} (Stein, 2015, s. 108).

Termin *powołanie* rozumie bardzo gruntownie – jako to wszystko, w co „wyposażony” jest człowiek „z natury”:

Zgodnie z tym powołanie przez jakieś ludzkie „ciało” {Körperschaft} zakłada rzecz jasna jakieś inne, które ci ludzie w swoim mniemaniu rozpoznają i którego czynią się wyrazicielami: „powołany ze względu na swe uzdolnienia i uprzednie wykształcenie”. Nad swym wykształceniem pracował on sam i wielu innych, dobrowolnie i niedobrowolnie, jednak zrealizowało się ono na bazie „uzdolnienia” (Begabung) w najszerzym znaczeniu tego słowa, czyli wszystkich darów {Gaben}, które otrzymał wraz z życiem. W „naturze człowieka” jest więc wytyczone jego powołanie i zawód, czyli działanie i tworzenie, do którego jest przeznaczony; droga życia przyczynia się do jego dojrzewania i sprawia, że staje się widoczne dla ludzi, w następstwie czego mogą go „powołać” i w szczęśliwym przypadku ktoś znajdzie wtedy swe miejsce w życiu (Stein, 2015, s. 109).

Stein opowiadała się za równymi prawami wyborczymi dla kobiet, zarówno czynnymi, jak i biernymi, oraz za ich dostępem do wykształcenia. Podkreślała jednak, że kobiety i mężczyźni mają różne, lecz komplementarne role, które powinny harmonijnie się dopełniać, a nie prowadzić do rywalizacji.

Znaczenie dla współczesności

Problemem współczesności jest dewaluacja słów. Nie wiadomo, co one w istocie oznaczają. Mało tego – często pojawia się rezygnacja z tego ambitnego programu, jakim jest rekonstrukcja poznawcza budowy osoby ludzkiej. Człowieka się opisuje, lecz nie wyjaśnia. Konsekwencje tego są ogromne. Według Kazimierza Ajdukiewicza, ucznia Kazimierza Twardowskiego, który od roku 1913 studiował u Edmunda Husserla razem z Edytą Stein, w myśleniu o człowieku mamy bowiem do wyboru dwie logiki i dwie metody: logikę formalną i metodę *demonstrandum* (wywieranie wpływu) i logikę pragmatyczną i metodę *explanandum* (wyjaśnianie). W konsekwencji tego spłylenia, choć można nim nawet skutecznie manipulować, nie sposób go rozumieć i pomagać w pracy nad sobą, czy to w psychologii, czy w pedagogice.

Wspomniano tu o dwóch pasjach Stein: polityce i filozofii. Jej wkład w politykę, a więc, jak to określiła, w „świadomy udział w życiu narodu” (2015, s. 270), jako świętej Kościoła Katolickiego jest coraz większy. W życiorysie załączonym do pracy doktorskiej napisała, że jest „obywatelką pruską i żydówką”. Dziewiątego sierpnia 1942 roku poniosła śmierć w komorze gazowej w niemieckim obozie zagłady Auschwitz-Birkenau, oddając życie za swój naród.

We Wrocławiu, w jej domu rodzinnym, działa Towarzystwo im. Edyty Stein. Można tam nabyć jej wydane prace naukowe.

Jej wkład w filozofię i psychologię jest nie mniej doniosły. W opracowaniu *Fenomenologia Husserla a filozofia św. Tomasza z Akwinu. Próba konfrontacji* (Stein, 1989) wskazała na istotę jej powołania jako filozofa. Łączyła starą i nową szkołę rzeczowego myślenia. W wykładzie tym, który opublikowała w roku 1929, mając już kontakt z myślą św. Tomasza, wykazała, że metody fenomenologiczna i scholastyczna są zbieżne. U obu myślicieli widziała podobne założenia (Stein, 1989, s. 93–94):

- 1) „Wszelkie poznanie rozpoczyna się od zmysłów”. Również u Husserla konieczny jest wyraźny ogląd materialnej rzeczy; może to być wyraźny ogląd wyobrażony, który może dać więcej niż niewyraźne aktualne spostrzeżenie;
- 2) Tomasz mówi, że wszelkie naturalne ludzkie poznanie uzyskuje się przez intelektualne opracowanie materiału zmysłowego. „Jeśli Tomasz określił jako właściwe zadanie intelektu: *intus legere* – czytać wewnątrz rzeczy, to fenomenolog może to uznać za trafne opisanie tego, co on sam rozumie pod słowem *intuicja*. Intuicja oznacza bowiem czynność wnikania w przedmioty i związki przedmiotowe, które mogą być substratem twierdzeń;
- 3) Realizm:

Wgląd intelektu, do którego zmierzają ostatecznie wszelkie poruszenia intelektu, ma charakter przyjmowania. Fenomenologia szczególnie uwypukliła ten bierny element, ponieważ określa on przeciwieństwo między jej sposobem badania, kierującym się obiektywną *ratio*, a owymi nowożytnymi kierunkami filozoficznymi, dla których myślenie oznacza „konstruowanie”, poznawanie zaś „twórczość” badającego intelektu.

Bibliografia

- Stein, E. (1978). *Z własnej głębi: Pisma różne*. Kraków: Wydawnictwo ZNAK.
- Stein, E. (1988). *O zagadnieniu wczucia*. Kraków: Wydawnictwo ZNAK.
- Stein, E. (1989). Fenomenologia Husserla a filozofia św. Tomasza z Akwinu. *Znak*, 80–100.
- Stein, E. (1995). *Byt skończony a byt wieczny*. Kraków: Wydawnictwo OO. Karmelitów Bosych.
- Stein, E. (2015). *Budowa osoby ludzkiej: Wykład z antropologii filozoficznej*. Kraków: Wydawnictwo karmelitów Bosych.
- Stein, E. (2015). *Kobieta: Pytania i refleksje*. Kraków: Wydawnictwo Karmelitów Bosych.
- Stein, E. (2015). Zawód mężczyzny i kobiety według natury i łaski. W: E. Stein, *Kobieta: Pytania i refleksje* (ss. 107–140). Kraków: Wydawnictwo Karmelitów Bosych.
- Stein, E. (2016). *Dzieje pewnej rodziny żydowskiej*. Kraków: Wydawnictwo Karmelitów Bosych.
- Stein, E. (2016). *Filozofia psychologii i humanistyki*. Kraków: Wydawnictwo Karmelitów Bosych.

1.6. Kurt Goldstein – pionier neuropsychologii oraz holistycznego podejścia do człowieka

KAROLINA OLEJNIK

Uniwersytet Wrocławski, Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych

Instytut Psychologii

ORCID: 0000-0001-5708-1575

Abstrakt

Rozdział przedstawia najważniejsze fakty z życia i dorobku Kurta Goldsteina (1878–1965), jednego z pionierów neuropsychologii i holistycznego podejścia do funkcjonowania człowieka. Goldstein kształcił się na Uniwersytecie Wrocławskim pod kierunkiem Carla Wernickego. Goldsteinowi zawdzięczamy wprowadzenie znaczących koncepcji, m.in. takich jak samorealizacja i podejście holistyczne do badania neurologicznego. Jego badania nad adaptacją mózgu do uszkodzeń neurologicznych i zdolnością kompensacji funkcji wpłynęły na rozwój współczesnych metod rehabilitacji neurologicznej oraz neuropsychologii. Najważniejsze twierdzenia Goldsteina opierają się na postrzeganiu organizmu jako zintegrowanej całości, w której każda funkcja jest podporządkowana dążeniu do maksymalizacji potencjału, co było niespotykanym wcześniej podejściem. Rozdział podkreśla znaczenie dzieła *The Organism* (1934), w którym Goldstein przedstawił koncepcje holistyczne oraz krytykę redukcjonistycznych teorii lokalizacji funkcji mózgowych. Omawia także rolę Goldsteina w rozwoju rehabilitacji neuropsychologicznej oraz jego wpływ na psychologię humanistyczną, w tym prace Abrahama Masłowa. Goldstein stworzył zintegrowany model zachowania organizmu, który znalazł zastosowanie w terapii, rehabilitacji neurologicznej, a także w badaniach nad rozwojem osobistym.

Słowa kluczowe: Kurt Goldstein, Uniwersytet Wrocławski, neuropsychologia, holizm, historia psychologii.

Abstract

This article presents highlights of the life and work of Kurt Goldstein (1878–1965), one of the pioneers of neuropsychology and the holistic approach to human functioning. Goldstein was educated at the University of Wrocław under Carl Wernicke. Goldstein is credited with introducing significant concepts such as self-realization and the holistic approach to neurological research, among others. His research on the brain's adaptation to neurological damage and the ability to compensate for function influenced the development of modern methods of neurological rehabilitation and neuropsychology. The most important claims of Goldstein's conclusions are based on seeing the organism as an integrated whole, in which every function is subordinated to the pursuit of maximizing potential, an unprecedented approach. The article emphasizes the importance of the work *The Organism* (1934), in which Goldstein presented holistic concepts and a critique of reductionist theories of brain function localization. Also discussed is Goldstein's role in the development of neuropsychological rehabilitation and his influence on humanistic psychology, including the work of Abraham Maslow. Goldstein created an integrated model of organism behavior that has found applications in therapy, neurological rehabilitation and also in personal development research.

Keywords: Kurt Goldstein, University of Wrocław, neuropsychology, holism, history of psychology.

Wprowadzenie

Kurt Goldstein (1878–1965) był niemiecko-amerykańskim neurologiem oraz psychiatrą mającym ogromny wpływ na rozwój takich dziedzin jak neuropsychologia, rehabilitacja neuropsychologiczna czy psychosomatyka (Pow, Stahnisch, 2013). Swoje pierwsze doświadczenia zdobywał we Wrocławiu, gdzie ukończył studia medyczne, które zakończyły się uzyskaniem stopnia doktora (Simmel, 1968). Jego holistyczne podejście do funkcjonowania mózgu i ludzkiego organizmu do dzisiaj inspiruje. Wpłynęło na sposób, w jaki postrzegamy interakcje między różnymi obszarami mózgu a zachowaniem człowieka oraz na rozwój metod rehabilitacji pacjentów z uszkodzeniami neurologicznymi.

Zdjęcie nr 2: Kurt Goldstein

Źródło: Acta Neurochirurgica (2017)

Życiorys

Kurt Goldstein urodził się w 1878 roku w Katowicach, wówczas znajdujących się w granicach Cesarstwa Niemieckiego. Pochodził z żydowskiej rodziny o silnych tradycjach intelektualnych, a od młodości interesował się zarówno naukami przyrodniczymi, jak i humanistyką (Pow, Stahnisch, 2013). Wykształcenie akademickie Goldsteina początkowo obejmowało filozofię, którą studiował w Heidelbergu. Przejście do medycyny następowało etapami, podczas gdy zainteresowanie literaturą i filozofią do końca jego życia nie osłabło. Ostatecznie, po krótkim, sześciomiesięcznym epizodzie studiowania filozofii, podjął decyzję o wyborze medycyny na Uniwersytecie Wrocławskim, co uzasadniał chęcią niesienia pomocy ludziom. W 1903 roku uzyskał tytuł doktora medycyny na Uniwersytecie Wrocławskim, a, jak sam podkreślał, jedną z najważniejszych postaci w jego przed- i podoktorskim szkoleniu był Carl Wernicke, jeden z czołowych neurologów tamtego okresu (Teuber, 1966).

Do I wojny światowej Goldstein rozwijał swoje holistyczne podejście do uszkodzeń mózgu. W tamtych czasach w neurologii dominowały redukcjonistyczne koncepcje lokalizacji funkcji mózgowych. Goldstein szybko zaczął kwestionować te założenia. Uważał, że mózg

działa jak zintegrowana całość, a inne jego obszary mogą przejmować funkcje zniszczonych części, co umożliwia rehabilitację i adaptację organizmu (Simmel, 1968; Noppeney, Wallesch, 2000). I wojna światowa była kluczowym momentem w jego karierze. W 1916 roku objął kierownictwo Instytutu Badawczego ds. Skutków Uszkodzeń Mózgu we Frankfurcie. Wraz z psychologiem Adhémerem Gelbem opracowywał programy rehabilitacji żołnierzy rannych na froncie. Jego interdyscyplinarne podejście łączyło psychologię Gestalt, filozofię holistyczną i nowoczesne techniki neurofizjologiczne, pozwalając na opracowanie nowatorskich metod rehabilitacyjnych (Pow, Stahnisch, 2013).

W 1933 roku, po dojściu do władzy nazistów, Goldstein został aresztowany i poddany torturom. Po zwolnieniu z więzienia zmuszono go do opuszczenia Niemiec. Znalazł tymczasowe schronienie w Amsterdamie, gdzie napisał swoje najważniejsze dzieło *The Organism* [Organizm]. W tej książce przedstawił tezy o złożonych interakcjach między uszkodzeniami mózgu a zaburzeniami funkcji organizmu, kwestionując tradycyjne teorie lokalizacji funkcji i łącząc psychologię z neurologią. Po krótkim pobycie w Holandii Goldstein wyemigrował do Stanów Zjednoczonych. Pracował na wielu prestiżowych uczelniach, w tym na Uniwersytecie Columbia i Harvardzie, kontynuując badania oraz promując swoje holistyczne podejście w neurologii i psychologii (Pow, Stahnisch, 2013).

Związek z Wrocławiem

Kurt Goldstein przebywał we Wrocławiu w latach swojej młodości, gdzie rozwijał się jako lekarz. Niemniej Wrocław odegrał istotną rolę w formowaniu się Goldsteina nie tylko jako lekarza, lecz także badacza oraz myśliciela aspirującego do bycia jednym z twórców neuropsychologii i psychosomatyki. Uniwersytet Wrocławski (Königliche Universität Breslau) w tym czasie był jednym z czołowych uniwersytetów w Niemczech, szczególnie w dziedzinie medycyny. Właśnie tam Goldstein rozpoczął studia medyczne po krótkim epizodzie studiowania filozofii w Heidelbergu, do czego namówił go ojciec. Uniwersytet Wrocławski jako ośrodek akademicki był miejscem, w którym skupiano się na nowatorskich badaniach neurologicznych. W tym czasie we Wrocławiu znajdowała się liczna i znacząca społeczność naukowa, która rozwijała idee nowoczesnej medycyny i badań nad mózgiem.

Ogromną rolę w życiu Kurta Goldsteina podczas pobytu we Wrocławiu odegrał Carl Wernicke, u którego Goldstein studiował. Wernicke był wybitnym neurologiem, znanym m.in. z odkrycia tzw. ośrodka Wernickego w mózgu, odpowiedzialnego za rozumienie mowy. Pod jego kierunkiem Goldstein nauczył się podejścia do badań neurologicznych, które uwzględniało funkcjonowanie mózgu w kontekście całego organizmu. Podczas studiów

we Wrocławiu Goldstein zaczął dostrzegać, jak ważne znaczenie ma patrzenie na organizm jak na zintegrowaną całość. Zarówno podejście Wernickego, jak i doświadczenie zebrane podczas studiów na Uniwersytecie Wrocławskim okazały się ważnym fundamentem jego własnych późniejszych teorii holistycznych (Pow, Stahnisch, 2013).

Pionier neuropsychologii oraz holistycznego podejścia do człowieka

Kurt Goldstein odegrał kluczową rolę w rozwoju neuropsychologii oraz holistycznego podejścia do człowieka. Jego badania nad adaptacją mózgu i jego zdolnością do kompensacji uszkodzeń wyprzedziły swoje czasy, a wiele z jego koncepcji nadal znajduje zastosowanie we współczesnej neurologii i psychologii. Goldstein twierdził, że objawy neurologiczne należy analizować w kontekście całościowej adaptacji organizmu do zmian, a nie jako proste skutki lokalnych uszkodzeń mózgu (Goldstein, 1990; Noppeney, U., Wallesch, 2000).

Goldstein wprowadził pojęcia symptomów pozytywnych i negatywnych. Symptomami negatywnymi były deficyty spowodowane uszkodzeniami, pozytywne natomiast odzwierciedlały reakcje adaptacyjne organizmu. Dobrym przykładem jest „katastroficzna reakcja” – intensywny lęk i dezorganizacja, które występują, gdy pacjenci z uszkodzeniami mózgu nie są w stanie wykonać zadania. Goldstein interpretował te reakcje jako mechanizmy ochronne, pomagające pacjentom dostosować się do nowych ograniczeń (Goldstein, 1990). Między innymi dzięki temu opracował metody oceny i terapii, które uwzględniały holistyczne podejście do pacjenta. Jego praca podkreślała konieczność nie tylko przywracania utraconych funkcji, lecz także rozwijania nowych strategii kompensacyjnych, co było nowatorskim podejściem w tamtym czasie (Murray, 1990).

Goldstein wprowadził jako jeden z pierwszych także pojęcie samorealizacji jako centralnego celu życia organizmu. Postulował, że wszystkie działania jednostki są nakierowane przez dążenie do pełnego wykorzystania swojego potencjału. Ta idea znalazła później rozwinięcie w pracach m.in. Carla Rogersa czy Abrahama Masłowa. Maslow osadził ją w swojej hierarchii potrzeb jako najwyższy poziom ludzkiej motywacji. Goldstein jednak podkreślał, że samorealizacja dotyczy zarówno ludzi, jak i innych organizmów, co nadało jego podejściu bardziej uniwersalny wymiar (Murray, 1990).

Swoistym podsumowaniem jego poglądów jest jego książka *The Organism*, wydana po raz pierwszy w 1934 roku. Jest ona fundamentalnym dziełem przedstawiającym holistyczne podejście do biologii i psychologii. Główne tematy tej pracy obejmują analizę ludzkiego zachowania, strukturę organizmu oraz zdolność adaptacyjną w kontekście uszkodzeń neurologicznych. Główne założenia książki opierają się na koncepcji samorealizacji

jako podstawowego napędu organizmu. Goldstein uważał, że każdy organizm dąży do maksymalizacji swojego potencjału w ramach możliwości stwarzanych przez środowisko. Ponadto argumentował, że organizm należy traktować jako nierozdzieloną całość, a nie zbiór odrębnych części czy procesów. Wszelkie funkcje organizmu są wzajemnie powiązane i podporządkowane nadrzędnemu celowi – przetrwaniu i samorealizacji. *The Organism* była przełomowa w swoim czasie, łącząc podejście filozoficzne, biologiczne i psychologiczne. Goldstein stworzył zintegrowany model zachowania, który znalazł zastosowanie w terapii, rehabilitacji neurologicznej i badaniach nad rozwojem osobistym (Goldstein, 1934).

Kurt Goldstein to przykład naukowca, który dzięki interdyscyplinarnemu podejściu i wytrwałości zmienił sposób myślenia o funkcjonowaniu ludzkiego mózgu i rehabilitacji neuropsychologicznej. Jego idee stanowią fundament współczesnych badań zarówno w dziedzinach medycyny, jak i psychologii.

Bibliografia

- Goldstein, G. (1990). Contributions of Kurt Goldstein to neuropsychology. *Clinical Neuropsychologist*, 4(1), 3–17.
DOI: 10.1080/13854049008401492.
- Goldstein, K. (1934). *The Organism: A holistic approach to biology: Derived from Pathological Data in Man*. American Book Company.
- Murray, K. (1990). Kurt Goldstein and the Psychology of the Self. *Contemporary Psychoanalysis*, 26(4), 621–629.
DOI: 10.1080/00107530.1990.10746680.
- Noppeney, U., Wallesch, C. W. (2000). Language and cognition – Kurt Goldstein’s theory of semantics. *Brain and Cognition*, 44(3), 367–386. DOI: 10.1006/brcg.1999.1199.
- Pow, S., Stahnisch, W. F. (2013). *Kurt Goldstein (1878–1965): Pioneers in neurology*. DOI: 10.1007/s00415-013-7020-1.
- Simmel, M. (1968). *The reach of mind essays in memory of Kurt Goldstein*. Nowy Jork: Springer Verlag. DOI: 10.1007/978-3-662-40265-8.
- Teuber, H. L. (1966). Kurt Goldstein’s role in the development of neuropsychology. *Neuropsychology*, 4, 299–310.

1.7. Mieczysław Kreutz i początki psychologii we Wrocławiu po II wojnie światowej

IWONA KOCZANOWICZ-DEHNEL

Wyższa Szkoła Kształcenia Zawodowego we Wrocławiu

ORCID: 0000-0002-1825-4952

Abstrakt

Rozdział jest poświęcony pierwszemu okresowi kształtowania się psychologii w powojennym Wrocławiu w latach 1946–1952. W tym czasie rozpoczęła się bardzo intensywna praca Mieczysława Kreutza nad budową, w zasadzie z niczego, studiów psychologicznych na pozyskanych w wyniku przemian politycznych ziemiach zachodnich. Do Wrocławia Kreutz przybył z ogromnym doświadczeniem naukowym, dydaktycznym i instytucjonalnym zdobytym na Uniwersytecie Lwowskim. Polityczny klimat tamtych czasów nie sprzyjał jednak rozwojowi psychologii. Reaktywacja nastąpiła dopiero w 1967 roku, ale bez działania Kreutza w latach 1946–1952 byłaby niemożliwa.

Słowa kluczowe: Mieczysław Kreutz, psychologia powojenna, Uniwersytet Wrocławski, szkoła lwowsko-warszawska, introspekcja w psychologii, historia psychologii w Polsce.

Abstract

The article is devoted to the first period of the formation of psychology in post-war Wrocław in the years 1946–1952. At that time began the very intensive work of Mieczysław Kreutz to build, basically from nothing, the study of psychology in the western lands acquired as a result of political changes. Kreutz arrived in Breslau with vast scientific, teaching and institutional experience gained at Lviv University. However, the political climate of the time was not conducive to the development of psychology in Wrocław. It was not reactivated until 1967, but without Kreutz's action in 1946–1952 it would have been impossible.

Keywords: Mieczysław Kreutz, post-war psychology, University of Wrocław, Lviv-Warsaw School, introspection in psychology, history of psychology in Poland.

Rys historyczny

W latach 1918–1939 psychologia w Polsce przeżywała okres burzliwego rozwoju. Entuzjazm wywołany odzyskaniem niepodległości przejawiał się w różnych formach działań społecznych i gospodarczych. Priorytetem było tworzenie w wolnym kraju struktur działalności naukowej. Procesowi temu podlegała także psychologia, która z dużymi sukcesami była rozwijana na Uniwersytecie Lwowskim od 1895 roku, czyli jeszcze przed utworzeniem na nowo państwa polskiego. Podwaliny pod kształtowanie się teoretycznych, metodologicznych i personalnych form rozwoju psychologii związane były z osobą Kazimierza Twardowskiego.

W dalszych częściach rozdziału zostanie bardziej szczegółowo opisane znaczenie szkoły lwowsko-warszawskiej dla rozwoju polskiej nauki, przede wszystkim dla psychologii. Po 1918 roku uczniowie Twardowskiego rozjechali się po Polsce i w poszczególnych uniwersytetach tworzyli studia psychologiczne. I tak psychologia jako dyscyplina była obecna na Uniwersytetach: Warszawskim, Krakowskim, Poznańskim, Lwowskim i Wileńskim. W ośrodkach tych prowadzono badania oraz rozwijano studia psychologiczne. Ważnym obszarem działalności na polu psychologii stanowiły czasopisma psychologiczne. Najbardziej znane z nich to „Kwartalnik Psychologiczny” i „Psychologia Wychowawcza”, w których drukowano również artykuły zagranicznych psychologów oraz prezentowano anglojęzyczne, niemieckie i francuskie nowości wydawnicze. Psychologowie polscy w tym okresie utrzymywali żywe kontakty z naukowcami zagranicznymi poprzez uczestnictwo w międzynarodowych konferencjach oraz system wyjazdów stypendialnych.

Druga wojna światowa przyniosła takie zniszczenia w ledwie powstałej w Polsce psychologii, że wszystko trzeba było budować od podstaw. Stefan Błachowski, we wstępie do pierwszego numeru „Kwartalnika Psychologicznego” wydanego po wojnie, wymienił ogromne zniszczenia budynków, bibliotek, testów i aparatury badawczej we wszystkich przedwojennych ośrodkach akademickich. Aby zrozumieć ogrom strat, wystarczy wspomnieć, że na przykład Zakład Psychologiczny Uniwersytetu Warszawskiego został zniszczony podczas bombardowania i w wyniku pożaru utracono książki oraz aparaturę, które gromadzono przez 20 lat! Taki sam los spotkał Zakład Psychologii Doświadczalnej Uniwersytetu Jagiellońskiego, a z całego zbioru bibliotecznego udało się uratować jedynie 200 książek. W Poznaniu również na skutek pożaru stracono aparaturę, pomoce naukowe i dydaktyczne: „Spłonął również wspaniały zbiór czasopism powstały z wymiany «Kwartalnika Psychologicznego» z czasopismami psychologicznymi całego świata” (Błachowski, 1947, s. XIII). Dodatkowo na mocy traktatu w Jałcie Polska utraciła dwa mocne ośrodki akademickie: Wilno i Lwów, w których prężnie rozwijała się psychologia, a Lwów był nawet matecznikiem dla przynajmniej dwóch pokoleń psychologów. Wojna przede wszystkim wpłynęła na ogromne straty wśród ówczesnych uczonych, gdyż wielu psychologów nie doczekało wyzwolenia. Ustalenie nazwisk wszystkich psychologów, którzy nie przeżyli wojny, było bardzo trudne i dlatego Błachowski podaje listę osób bezpośrednio współpracujących z „Kwartalnikiem Psychologicznym”. Na liście znajdowało się 20 osób, co stworzyło obawy, czy uda się w krótkim czasie odbudować działalność naukową w psychologii. W związku z tym podjęto inicjatywy jak najszybszego uruchomienia studiów psychologicznych. Już w maju 1946 roku odbyła się w Krakowie Konferencja Uniwersyteckich Psychologów z udziałem delegata Ministerstwa Oświaty. Opracowano tam

projekt rozporządzenia o egzaminach magisterskich z psychologii, wyodrębniający tę dyscyplinę jako przedmiot nauczania z obszaru akademickiej filozofii. Projekt ten zyskał akceptację środowiska psychologicznego i, co najważniejsze, Ministerstwa Oświaty. Rodziła się nadzieja, że w krótkim czasie pojawi się rozporządzenie regulujące status studiów psychologicznych.

Za proces budowy studiów psychologicznych na Ziemiach Zachodnich odpowiedzialny był Mieczysław Kreutz. I w tym przypadku pracę należało rozpocząć od zera, gdyż budynki uniwersyteckie zostały zniszczone w wyniku działań wojennych. W tych trudnych warunkach, praktycznie na zgłiszczach zniszczonego miasta, w ocalałym budynku przy ulicy Szewskiej, w marcu 1946 roku odbył się pierwszy wykład z psychologii poprowadzony przez Kreutza. Jak wspominała Maria Porębska, zajęcia te miały na celu zachęcić studentów Wydziału Humanistycznego do wyboru psychologii jako dziedziny wiodącej w ich programie studiów. Na wykład przyszły tłumy, jednak po słowach Kreutza: „To trudna dziedzina nauki, usytuowana między biologią a humanistyką. Trzeba mieć specjalne uzdolnienia”, wielu zrezygnowało. Ostatecznie po pytaniu: „Kto naprawdę chce studiować psychologię?” zgłosiły się jedynie trzy–cztery osoby, w tym Marian Kulczycki i Maria Porębska.

Problemem w początkach wrocławskiej psychologii były materiały dydaktyczne; właściwie studenci zmuszeni byli do korzystania z niemieckich podręczników. Jak wspominała Porębska, z ocalałej biblioteki na Piasku Kreutz wraz ze studentami wydobywał psychologiczne podręczniki niemieckie, z których w tym czasie musieli zdobywać wiedzę polscy studenci. Jesienią 1946 roku do Wrocławia przybyła Helena Słoniewska, która również była uczennicą Twardowskiego i pod jego opieką uzyskała tytuł doktorski. Jak wspomina Porębska, przeszła ona jednak szybko do pracy w obszarze psychologii stosowanej (por. Porębska, 1991). W krótkim czasie Słoniewska zorganizowała i kierowała pracami Zakładu Psychologii Wychowawczej, który – oprócz prowadzonego przez Kreutza Zakładu Psychologii Ogólnej – rozpoczął tworzenie formalnych struktur dyscypliny na Uniwersytecie. Przyczyniło się to do tego, że w krótkim czasie znalazło się paru chętnych studentów do pisania prac magisterskich z psychologii. Rozwijano też w ramach utworzonych zakładów formę wsparcia nauczycieli w wiedzę psychologiczną. Kreutz nie zaniedbał przy tym własnej pracy naukowej – w 1949 roku wydał monografię *Podstawy psychologii. Studium nad metodami i pojęciami współczesnej psychologii* będącą pierwszym podręcznikiem wydany po wojnie.

Niestety okres rozwoju psychologii i aktywności Kreutza nie trwał długo. Już w 1952 roku rozpoczął się proces całkowitej likwidacji wszelkich instytucjonalnych form nauczania i studiowania psychologii na Uniwersytecie Wrocławskim. Na mocy rozporządzenia rządowego Kreutz został przeniesiony na Uniwersytet Warszawski do Katedry Psychologii Ogólnej

Wydziału Filozoficzno-Społecznego. Stanowiła ona w tym czasie jedyną formę instytucjonalną, w której można było zajmować się psychologią. Sposób traktowania tej dyscypliny w latach 1952–1956 przez decydentów politycznych w dużej mierze przypominał to, co stało się w latach 30. w ZSRR. W 1936 roku została tam podjęta uchwała o likwidacji wszystkich form naukowych, dydaktycznych i praktycznych powiązanych z psychologią. Zamknięto instytuty psychologii oraz laboratoria psychotechniczne, z bibliotek wycofywano i niszczone książki psychologiczne, zlikwidowano czasopisma psychologiczne, a nawet zniszczono składy czcionek wykorzystywanych do druku książek z psychologii (por. Brutus, 2011). Chodziło o całkowitą likwidację i unicestwienie dyscypliny. Informacje o tym, co się działo w Polsce w latach 1952–1956, pochodzą od samych zainteresowanych osób, ponieważ w wyniku przemian w październiku 1956 roku mogły one dochodzić do głosu i przedstawić swoje racje.

Odbывая się w Warszawie w dniach 9–10 lutego 1957 roku Krajowa Narada Psychologów miała również charakter rozliczeniowy. Psychologowie zyskali możliwość wypowiedzenia się na temat ostatnich lat. Przeważały głosy ostrej krytyki i zdziwienia, że do takich sytuacji doszło w powojennej Polsce. Mówili między innymi o tym, że:

W porównaniu z innymi dziedzinami nauki – mimo ich błędów i wypaczeń – psychologia po wojnie zahamowana została w swoim rozwoju i ekspansji życiowej. Zniesiono, nie przebijając, prawie wszystkie zakłady tzw. psychologii stosowanej i zdyskwalifikowano – bez przewodu sądowego – ich pracowników. Jeżeli niektóre placówki przy generalnej czystce się ostały, to na zasadzie niemal konspiracji (Schiller, 1958, s. 189).

Dalej padły następujące słowa: „Przyznać się w owym czasie do tego, że się jest psychologiem, było wyznaniem żenującym i aktem niemałej odwagi, równym dobrowolnemu narażaniu się na infamię” (Schiller, 1958, s. 189).

Wszystkie działania władzy odbywały się w bardzo szybkim tempie i, jak wyżej zostało to określone, bez jakiegokolwiek wcześniejszego uprzedzenia. Jeszcze w lutym 1952 roku wyszło nowe czasopismo, „Przegląd Psychologiczny”, w którym wszystkie artykuły i propozycja programu studiów psychologicznych były zgodne z założeniami materializmu dialektycznego (Żebrowska, 1952). Nie wystarczyło to jednak do uratowania psychologii; rozpoczął się proces niszczenia wszelkich form związanych z psychologią. Pierwszym akordem tej likwidacji było zamknięcie uniwersyteckich form badań i edukacji psychologicznej. Zlikwidowano wszystkie prawie ośrodki, w których podejmowano próby kształcenia psychologów. Na przykład we Wrocławiu na mocy dekretu Ministerstwa Szkolnictwa Wyższego z 28 października 1952 roku przeniesiono profesora Kreutza do Warszawy. W ten sposób zablokowano całkowicie tworzenie studiów psychologicznych we Wrocławiu. W innych uniwersytetach,

w których już funkcjonowały studia psychologiczne, jak na przykład w Poznaniu, wstrzymano nabór na następny rok akademicki. Działania na rzecz „aresztu psychologii” miały rządowy charakter, zawsze towarzyszył im konkretny dekret. Co oznaczało to dla rozwoju psychologii w Polsce, najlepiej oddają słowa profesora Kreutza podsumowujące Naradę Psychologów z 1958 roku:

Dzisiaj stan personalny jest zastraszający. Psychologów, którzy mogą się wykazać jakimś dorobkiem naukowym, można wyliczyć zaledwie kilkunastu, a i z tego jedna trzecia to ludzie starsi, po sześćdziesiątce, od których intensywnej pracy już wymagać nie można. Wielu psychologów w tym okresie się załamało (Kreutz, 1958, s. 200).

Ponadto wstrzymano wydawanie wszystkich czasopism psychologicznych, z bibliotek wycofywano książki psychologiczne. Nastąpiła według słów Kreutza „zupełna pustka” (Kreutz, 1958).

Podobne działania podjęto również na polu psychologii stosowanej, zamykano różnego rodzaju placówki – od poradni wychowawczych po likwidację stanowisk psychologów w ośrodkach medycznych. Działania te miały charakter personalny i instytucjonalny, ale całość krytyki metodologicznej i teoretycznej wobec psychologii skierowano na prace naukowe Kreutza, który w tym czasie był ostatnim żyjącym przedstawicielem psychologii szkoły lwowsko-warszawskiej. Pierwszy numer „Przeglądu Psychologicznego” rozpoczął artykuł autorstwa Tadeusza Tomaszewskiego *Kryzys metodologiczny w psychologii*. Źródłem kryzysu, według Tomaszewskiego, była sprzeczność między obecną zupełnie nową problematyką a metodami, które tkwią w przestarzałej formie. Główny trzon krytyki został skierowany przeciw przedstawicielom szkoły lwowsko-warszawskiej, a w szczególności przeciw nurtowi psychologii świadomości reprezentowanej przez Mieczysława Kreutza.

Podstawowy zarzut dotyczył idealistycznej koncepcji nauki, zarówno w postaci idealizmu, jak i obiektywnego subiektywizmu. Ten pierwszy idealizm odpowiada za pogląd wiążący problematykę naukową z wewnętrzną logiką rozwoju nauki, natomiast idealizm subiektywny, z podkreśleniem dokonany przez Tomaszewskiego, charakteryzuje burżuazyjny liberalizm, gdzie podstawowym motywem zainteresowania daną problematyką jest subiektywna ciekawość badacza. Takie podejście widział Tomaszewski w przedwojennej psychologii u przedstawicieli szkoły lwowsko-warszawskiej. Nowa problematyka psychologiczna ma natomiast przede wszystkim wyrażać się w społecznej funkcji, zgoła odmiennej od przedwojennej, która skierowana była na przeżycia wewnętrzne jednostki. W odczuciu Tomaszewskiego miało to swoje społeczne uzasadnienie, gdyż: „Celem było zneutralizowanie narastającej tendencji ludzi do aktywnego mieszania się w bieg wypadków oraz odebrania im wiary

w skuteczność takiej interwencji. Była to ideologiczna forma walki mieszczaństwa o utrzymanie chwiejącego się status quo” (Tomaszewski, 1952, s. 3).

Zdaniem Tomaszewskiego dwie główne metody, które przyczyniły się do obecnego kryzysu, to: metoda testowa i introspekcja. Za to właśnie krytykował on starą psychologię, głównie reprezentowaną przez Kreutza, który w czasach lwowskich podjął temat krytycznej analizy testów. W szczególności niepokój metodologiczny budziła w nim zmienność wyników badań testowych. Dla Tomaszewskiego była to tylko krytyka „z prawa”, niemająca nic wspólnego z kształtem nowej psychologii, a wręcz przeciwnie – uznał on, że motyw, którym kierował się Kreutz, był na usługach burżuazyjnej metodologii. Nie chodziło tu wcale o likwidację testów, lecz o ich ulepszenie. Prawdziwa krytyka, atakująca fałszywe założenia teoretyczne testów, została przedstawiona w uchwale CK WKB(b) z 1936 roku. Akcentowano w niej przede wszystkim nienaukowe założenia teoretyczne testów, ugruntowane w koncepcji rozwojowej opartej na niezmiennikach dziedzicznych i środowiskowych. Podstawowy zarzut wobec introspekcji sformułowany przez Tomaszewskiego był natomiast taki, że dane introspekcyjne dotyczą subiektywnego świata uczuć i przeżyć, oderwanego od obiektywnych przedmiotów i zdarzeń. Prowadzi to do stwierdzenia o braku różnicy między przedmiotami przeżyć wewnętrznych a urojeniami. Tomaszewski podsumował swoją krytykę w następujący sposób: „Takie przykłady programowej obojętności psychologów wobec materialnej rzeczywistości przy materialistycznej można czerpać pełnymi garściami z literatury psychologicznej od Wundta do Köhlera” (Tomaszewski, 1952, s. 27).

Introspekcja była więc modelowym przykładem niedopasowania starej metodologii do nowej problematyki, a w konsekwencji – źródłem kryzysu w psychologii. Nowa psychologia, oparta na celach nauki socjalistycznej, przede wszystkim miała wspomagać proces przekształcania rzeczywistości i budowania nowej świadomości jednostki. Wymagało to stworzenia nowej metodologii i nie chodziło tu o zastąpienie introspekcji bardziej obiektywną obserwacją zewnętrzną, lecz o wypracowanie zupełnie nowych metod badawczych, nieskażonych idealistycznym modelem nauki.

Tradycja szkoły lwowsko-warszawskiej

Szkoła lwowsko-warszawska to nazwa formacji intelektualnej skupionej wokół Kazimierza Twardowskiego (1866–1938), filozofa i psychologa, który w 1915 roku objął we Lwowie katedrę filozofii i wkrótce doczekał się wielu wybitnych uczniów reprezentujących rozmaite dyscypliny, takie jak: filozofia, logika matematyczna, psychologia, pedagogika oraz metodologia. Według Jana Woleńskiego szkołę lwowsko-warszawską możemy określić przez następujące

aspekty: genetyczny, czyli działalność naukową i dydaktyczną Kazimierza Twardowskiego; geograficzny – usytuowanie we Lwowie, a po uzyskaniu przez Polskę niepodległości również w Warszawie; czasowy – koniec XIX wieku do II wojny światowej oraz najważniejszy czynnik – zasób wspólnych idei (por. Woleński, 1985). Woleński wyróżnił pięć podstawowych okresów rozwoju szkoły lwowsko-warszawskiej. Pierwszy to okres wstępny, który rozpoczyna się w 1885 roku, kiedy to z Wiednia do Lwowa przybywa Twardowski, posiadający już znaczny dorobek naukowy. Jego mistrzem jeszcze w czasach studenckich był Franz Brentano, który sprawował merytoryczną opiekę nad rozprawą doktorską Twardowskiego *Idee Und Perzeption. Eine erkenntnistheoretische Studie aus Descartes*. Obrona doktoratu odbyła się w Wiedniu w 1892 roku, dwa lata później Twardowski otrzymał habilitację na podstawie rozprawy *Zur Lehre von Inhalt und Gegenstand der Vorstellungen* i rozpoczął pracę dydaktyczną na Uniwersytecie w Wiedniu. Kiedy jednak pojawiła się propozycja stanowiska profesora filozofii na Uniwersytecie we Lwowie, Twardowski porzucił rozpoczynającą się karierę w Wiedniu na rzecz tworzenia nauki polskiej. Charakterystyczne było to, że od tego momentu swoje prace pisał tylko w języku polskim. W tym początkowym okresie lwowskim Twardowski publikował wiele prac z zakresu psychologii, dlatego też niektórzy z jego uczniów wybrali psychologię jako kierunek wiodący. Tak było w przypadku Władysława Witwickiego (1878–1948), który już w roku 1901 obronił pisaną pod kierownictwem Twardowskiego pracę doktorską z psychologii (Rzepa, 1997). Innym obszarem badawczym w Szkole Lwowsko-Warszawskiej była logika i metodologia nauk, co stało się głównym obszarem zainteresowań m.in. Jana Łukasiewicza (1878–1948) oraz Kazimierza Ajdukiewicza (1890–1963).

Drugi okres rozwoju szkoły przypada na okres 1916–1918, który wiązał się z krystalizacją poglądów i zainteresowań następnego pokolenia uczniów Twardowskiego. W tym czasie do grona osób specjalizujących się w psychologii dołączył Mieczysław Kreutz.

Następny etap kształtowania się tej formacji intelektualnej to czas pełnego tworzenia się zasadniczej linii rozwoju w obszarach: filozofii, logiki matematycznej, metodologii nauk oraz psychologii. Część naukowców przeniosła się do Warszawy, gdzie kontynuowała podstawowe prace badawcze. Konstytuowała się warszawska szkoła logiczna, którą tworzyli wspomniani już Jan Łukasiewicz oraz Stanisław Leśniewski (1886–1939). Wkrótce do ich grona dołączyli m.in. Alfred Tarski (1901–1983) i Jerzy Śłupecki (1904–1987).

Lata 30. XX wieku to okres największego rozkwitu szkoły lwowsko-warszawskiej także na arenie międzynarodowej. Ostatni etap natomiast, już po II wojnie światowej, jak zauważył Woleński: „charakteryzował się stosunkowo dużym rozproszeniem geograficznym identyfikujących się ze szkołą myślicieli – i to nie tylko rozproszeniem w skali krajowej,

ale i międzynarodowej” (Woleński, 1985, s. 10). Warto w tym miejscu wspomnieć, że rozwój logiki w Stanach Zjednoczonych był bezpośrednio związany z osobą Tarskiego, który pracując na stanowisku profesora logiki na Uniwersytecie Kalifornijskim, stworzył kalifornijską szkołę logiki (Woleński, 1985). Mieczysław Kreutz studiował na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Lwowskiego w latach 1911–1914. Wraz z rozpoczęciem I wojny światowej został wcielony do służby wojskowej armii austriackiej, a po odzyskaniu niepodległości przez Polskę walczył w szeregach wojska polskiego. Zdemobilizowany w listopadzie 1920 roku w randze kapitana rozpoczął pracę w charakterze asystenta w Zakładzie Psychologii Uniwersytetu Lwowskiego. Po obronie pracy doktorskiej w 1924 roku otrzymywał stypendium, które przeznaczal na staże naukowe w Berlinie, Lipsku, Hamburgu oraz Paryżu. Wyjazdy stypendialne zaowocowały napisaniem pracy habilitacyjnej *O zmienności wyników testów*. W 1928 roku, po przejściu na emeryturę Kazimierza Twardowskiego, Kreutz został mianowany kierownikiem Zakładu Psychologii UL. Na Uniwersytecie Lwowskim pracował do końca czerwca 1941 roku. Po rozpoczęciu wojny Niemiec ze Związkiem Radzieckim i po zamknięciu Uniwersytetu przez niemieckie władze okupacyjne, Kreutz podjął pracę jako nauczyciel w polskiej szkole dla przedszkolank. I ta szkoła wkrótce została jednak zamknięta. Jedynym źródłem utrzymania w tym czasie była dla Kreutza praca w charakterze karmiciela wszy w wytwórni szczepionek przeciwtyfusowych.

Mieczysław Kreutz i obrona introspekcji

Obszarem zainteresowań naukowych Kreutza były zagadnienia związane z przedmiotem i metodami badań w psychologii. W jego pracach badawczych na ten temat można odnaleźć wiele punktów świadczących o inspiracjach pochodzących z prac Kazimierza Twardowskiego. W wydanej w 1949 roku książce *Podstawy psychologii* jako przedmiot psychologii uznaje Kreutz zjawiska świadome i tym samym określa podstawową metodę badawczą – introspekcję. Od samego początku powstania psychologii funkcjonował podział w obrębie metod: na podmiotowe i przedmiotowe, co w przybliżeniu można porównać do współczesnego sporu metodologicznego dotyczącego podejścia jakościowego i ilościowego w badaniach psychologicznych. W czasach Kreutza wiodącym kierunkiem psychologicznym był behawioryzm wraz ze swoimi sztandarowymi hasłami dotyczącymi między innymi całkowitego wyeliminowania introspekcji z badań psychologicznych. Rozwój tego amerykańskiego punktu widzenia psychologii doprowadził do radykalnej wersji określanej jako behawioryzm ontologiczny, w którym neguje się istnienie życia psychicznego. Zdaniem Kreutza przypomina to XIX-wieczną ideę paralelizmu psychofizycznego:

Jeżeli każdemu zjawisku psychicznemu odpowiadają jakieś zmiany fizjologiczne i jeśli jedno i drugie są tylko dwiema stronami jednego i tego samego koła, jak to uczył Fechner, wówczas możemy teoretycznie rzecz biorąc, te same problemy badać albo od strony wewnętrznej, to jest metodą introspekcyjną, albo od strony zewnętrznej, to jest badając zachowanie się człowieka – i tę drugą drogę uważają behawioryści za jedyną możliwą w praktyce (Kreutz, 1949, s. 37).

Określenie *podstawowa metoda* wiąże się z tym, że jest to metoda bezpośrednia, co oznacza, według Kreutza, spostrzeganie zjawisk psychicznych tak, jak jawią się one w świadomości. Do poznania życia psychicznego nie potrzebujemy żadnego dodatkowego zmysłu. Kreutz traktował obronę metody introspekcyjnej jako pewną misję badacza, który obawiał się o utratę przez psychologię jej rzeczywistego przedmiotu badań. Argumenty Kreutza w tej kwestii były następujące: tylko przez introspekcję mamy jakiś ogłód przeżyć psychicznych, wiemy, jakie treści mogą się tam pojawić i, co najważniejsze, dane pochodzące z introspekcji stanowią podstawę do zastosowania metod pośrednich. Te ostatnie są w psychologii bardzo ważne, ponieważ są obiektywne; według Kreutza ich obiektywność polega na tym, że badane zjawisko w swojej formie zewnętrznej dostępne staje się równocześnie dla większej liczby badaczy. Rozszerza to tym samym pole badań psychologicznych, ale badanie metodami pośrednimi jest zawsze wtórne w stosunku do introspekcji. Oznacza to, że bez introspekcji nie byłoby psychologii. Próby zupełnego wyeliminowania introspekcji podejmowali behawioryści, ale w ocenie Kreutza bez powodzenia i, jak sam pisał:

Sądzę, że przedstawienie głównych zasad tego kierunku i uzyskanych przezeń wyników stanowić może doskonałą obronę introspekcji i może przekonać bezstronnych, że mimo wielu rzeczywistych wad i braków introspekcja jest dla psychologii i dla całej wiedzy ludzkiej, mającej dać nam pełny obraz rzeczywistości, nieodzowna (Kreutz, 1949, s. 35).

Obrona introspekcji jako metody badawczej w ujęciu Kreutza polega przede wszystkim na uporządkowaniu procedur badawczych, ponieważ słusznie zauważył, że metoda ta była w psychologii stosowana bardzo dowolnie. Pozwoli to również w jakimś stopniu przybliżyć introspekcję do ścisłych zasad metod nauk przyrodniczych i, co za tym idzie, umożliwić weryfikację uzyskanych wyników metodami pośrednimi. W etapach stosowania introspekcji najważniejszy jest ostatni krok, polegający na zebraniu przez badacza większej liczby zeznań introspekcyjnych i opracowaniu ich według wskazówek logiki i metodologii ogólnej. Zastosowanie tego etapu introspekcji było tym, co pozwoliło uwolnić dane introspekcyjne od zarzutu nienaukowości. Argumentacja Kreutza na rzecz obrony introspekcji polegała w głównej mierze na założeniu, że rzeczywiście jednostkowy sąd introspekcyjny nie ma statusu sądu naukowego, ponieważ nie spełnia podstawowego założenia sprawdzalności. Nie można

przyjąć jego prawdziwości, ale też nie ma podstaw do jego odrzucenia. Dzieje się tak dlatego, że: „Sądy jednostkowe stanowią tylko materiał na podstawie, którego badacz wykrywa i formułuje pewne prawa, to jest zależności między zjawiskami badanymi” (Kreutz, 1949, s. 58). Nauka dąży do praw ogólnych, i taki cel przyświeca również psychologii. Prawa ogólne sformułowane na podstawie większej liczby sądów introspekcyjnych są weryfikowalne, co skutkuje tym, że posiadają status sądów naukowych.

Reasumując, obrona introspekcji w ujęciu Kreutza polega na uznaniu ważności ogólnych sądów introspekcyjnych, dla których podstawą jest większa liczba sądów jednostkowych. Od czasów obrony introspekcji przez Kreutza psychologia przeszła głębokie zmiany, pojawiło się wiele nowych nurtów i koncepcji. Stosując niekumulatywną teorię rozwoju nauki propagowaną przez Thomasa S. Kuhna, możemy uznać kognitywizm za nowy paradygmat w psychologii. Do końca nie jest to jednak takie oczywiste, ponieważ pojawiają się również stanowiska wskazujące, że jest to raczej powrót do przeszłości psychologii niż rewolucja. Reprezentantem takiego stanowiska jest Alan Costall, który wyróżnił cztery etapy rozwoju psychologii:

- 1) introspekcjonizm – psychologia jako nauka o umyśle;
- 2) behawioryzm – reakcja na metodę introspekcji oraz ponownie zdefiniowanie psychologii jako nauki o zachowaniu;
- 3) wczesny kognitywizm – reakcja na koncepcję psychologii jako nauki o zachowaniu i powrót do rozumienia psychologii jako nauki o umyśle;
- 4) dojrzały kognitywizm – powrót do świadomości jako prawdziwego obiektu badań psychologicznych przez powrót do introspekcji i ostatecznej realizacji celów wczesnych introspekcjonistów (Costall, 2006).

Drugim zagadnieniem, którym interesował się Kreutz, była krytyka metody testowej. Według niego najpoważniejszym zarzutem wobec testów była zmienność rezultatów. Chodziło tu o fakt, że przy powtarzaniu badania testowego u tej samej osoby otrzymujemy zgoła odmienne wyniki. Kreutz w 1923 roku przeprowadził serię badań, które potwierdziły jego założenia teoretyczne dotyczące zmienności rezultatów testów. Do badań wykorzystał test do badania pamięci bezpośredniej, który został zapożyczony ze Skali Inteligencji Bineta i Simona. Badanie trwało łącznie osiem tygodni, a osobami badanymi byli studenci Uniwersytetu Lwowskiego biorący udział w zajęciach z psychologii eksperymentalnej. Warunki przeprowadzania badań były takie same za każdym razem: zawsze dniem badania była środa, godzina 19, miejscem – sala wykładowa. Wykonanie testu było powtarzane trzykrotnie podczas jednego spotkania. Kreutz otrzymał więc dość bogaty materiał do dalszego wnioskowania

o rzetelności testów. Już wstępna analiza wykazała dużą zmienność rezultatów wykonywanego zadania testowego u tej samej osoby, co stanowiło zaprzeczenie praktyki stosowania testów w jednorazowym badaniu. Powstaje pytanie, jak sformułować ocenę o stopniu pamięci na podstawie kilku, przeważnie różnych, rezultatów. Nie można wybrać jednego z nich i uważać go za wskaźnik pamięci, gdyż nie mamy żadnych danych, które mogłyby uzasadnić wybranie pewnych, a odrzucenie innych rezultatów, tym bardziej, że zależnie od wyboru zmienia się ogromnie oceny. Zwykle postępuje się w ten sposób, że oblicza się średnią arytmetyczną z tych rezultatów, chociaż i takie postępowanie nie da się wystarczająco uzasadnić i jest rozstrzygnięciem dowolnym (Kreutz, 1949, s. 141).

Przyczyny zmienności rezultatów testów mają swoje źródło. Po pierwsze, w czynnikach wewnętrznych, na przykład w dyspozycjach osoby badanej, i po drugie – w zmienności warunków fenomenologicznych, czyli zewnętrznych i wewnętrznych aspektach doświadczenia. Chodzi tu o czynniki fizjologiczne, to znaczy aktualny stan zdrowia osoby badanej: temperaturę ciała, ciśnienie tętnicze, funkcje serca itp. Istotnym warunkiem wpływającym na rezultat testu, według Kreutza, są również fizyczne parametry otoczenia: oświetlenie, temperatura w pomieszczeniu, ciśnienie atmosferyczne oraz jakość materiału i narzędzi używanych w badaniach testowych. Na wewnętrzne aspekty doświadczenia składają się stany emocjonalne, motywacyjne i intelektualne osoby podczas podejmowania czynności rozwiązywania testu. Pomysł, którego celem było rozwiązanie problemu zmiennych rezultatów testu, polegał na wyznaczeniu dolnej i górnej granicy zmian dobroci rezultatu dla danego testu. Wiąże się to z opracowaniem dla każdego testu wszystkich możliwych kombinacji warunków zmienności, które mogą wpływać korzystnie lub niekorzystnie na otrzymany wynik. Pozwoli to na otrzymanie wyniku nazwanego przez Kreutza rezultatem maksymalnym, czyli jest to wynik testu uzyskany w najbardziej sprzyjających warunkach. Oznacza to:

Praktycznie zaś rzecz biorąc, twierdzę, że w szeregu rezultatów rezultat najlepszy jest wartością bardziej niż jakikolwiek inny rezultat do prawdziwej miary stopnia dyspozycji zbliżoną i że przyjmując go za miarę dyspozycji, popełniamy błąd mniejszy od błędów, jakie byśmy popełnili przyjmując jakikolwiek bądź inny rezultat (Kreutz, 1949, s. 303).

Wszystkie uwagi krytyczne Kreutza wobec metody testowej miały służyć wyeliminowaniu dostrzeżonych przez niego braków tej metody, ponieważ uważał, że testy mają wielką przyszłość w psychologii. Ich główną zaletą jest obiektywność, dają możliwość jednoznacznego oznaczenia tego, co było badane i jakim testem. Pozwala to psychologom unikać wielu nieporozumień odnośnie do interpretacji danego badania.

Post scriptum

Powracając do początków psychologii na Uniwersytecie Wrocławskim w latach 1946–1952, możemy dopisać właściwe zakończenie. W czasie swojego pobytu we Wrocławiu Kreutz zdążył wypromować na doktora psychologii jednego z tej grupy, która na pierwszym wykładzie w marcu 1946 roku wyraziła chęć wyboru psychologii do dalszego studiowania. Chodzi o Mariana Kulczyckiego, który w symboliczny sposób przejął dziedzictwo intelektualne i moralne wypracowane w Szkole Lwowsko-Warszawskiej. Dzięki jego staraniom w roku 1967 reaktywowano studia psychologiczne na Uniwersytecie Wrocławskim.

Bibliografia

- Błachowski, S. (1947). Po ośmiu latach. *Kwartalnik Psychologiczny*, 13, VI–XV.
- Bratus, B. (2011). Obraz człowieka w psychologii rosyjskiej od Rewolucji 1917 r. do drugiej wojny światowej, W: W. Zeidler, H.Lück (red.), *Psychologia europejska w okresie międzywojennym* (ss. 17–25). Warszawa: Vizja Press&IT.
- Costall, A. (2006). 'Introspectionism' and mythical origins of scientific psychology. *Consciousness and Cognition*, 15, 634–654.
- Dybalska, W. (2002). Po Bożym Narodzeniu na studia. *Gazeta Wyborcza Wrocław*, 28–29 XII, 7.
- Kreutz, M. (1949). *Podstawy psychologii*. Warszawa: Nasza Książnica.
- Kreutz, M. (1958). Wnioski ogólne. *Przegląd Psychologiczny*, 2, 199–203.
- Kuhn, T. S. (2001). *Struktura rewolucji naukowych*. Warszawa: Fundacja Aletheia.
- Porębska, M. (1991). 40 lat psychologii w Uniwersytecie Wrocławskim. W: M. Porębska (red.), *40 lat psychologii w Uniwersytecie Wrocławskim* (ss. 5–18). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Rzepa, T. (red.) (1997). *Psychologia w szkole lwowsko-warszawskiej*. Warszawa: PWN.
- Schiller, I. (1958). Zadania psychologii stosowanej w sztuce. *Przegląd Psychologiczny*, 2, 189–198.
- Tomaszewski, T. (1952). Kryzys metodologiczny w psychologii. *Przegląd Psychologiczny*, 1, 1–36.
- Woleński, J. (1985). *Filozoficzna szkoła lwowsko-warszawska*. Warszawa: PWN.
- Żebrowska, M. (1952). Problemy organizacyjne i naukowe studiów psychologicznych, *Przegląd Psychologiczny*, 1, 36–57.

1.8. Mieczysław Kreutz – teoretyk woli i charakteru ze szkoły lwowskiej

HENRYK JAROSIEWICZ

Uniwersytet Wrocławski, Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych

Instytut Psychologii

ORCID 0000-0001-7057-362X

ALINA ŻUREK

Uniwersytet Wrocławski, Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych

Instytut Psychologii

ORCID 0000-0002-0047-3516

Abstrakt

Mieczysław Kreutz (1893–1971) jest przedstawicielem szkoły lwowskiej założonej przez Kazimierza Twardowskiego, ucznia Franza Brentano. Studiował filozofię, biologię i psychologię w Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie, gdzie doktoryzował się u Twardowskiego w 1924 roku. Od 1928 aż do wybuchu II wojny światowej kierował Zakładem Psychologii utworzonym przez Kazimierza Twardowskiego. Po swoim Mistrzu przejął rozumienie przedmiotu psychologii i jej metody, twórczo rozwijając analityczno-deskryptywną metodę analizy zjawisk psychicznych. Łączył dane doświadczenia wewnętrznego, czyli introspekcji i obserwacji zachowania. W swojej głównej pracy pt. *Podstawy psychologii. Studium nad metodami i pojęciami współczesnej psychologii* (1949) podał jasne definicje zjawiska psychicznego oraz przedmiotu psychologii uprawianej metodą empiryczną. Zasłynął jako nie tylko obrońca metody introspekcyjnej, lecz także teoretyk woli oraz znawca charakteru i metod pracy nad charakterem. Z zamiłowania był pedagogiem i wychowawcą, co znalazło swój wyraz w pracach *Rozwój psychiczny młodzieży i Kształcenie charakteru*. Po II wojnie światowej zorganizował studia psychologiczne we Wrocławiu i wykształcił grono swoich następców.

Słowa kluczowe: szkoła lwowska, psychologia woli, praca nad charakterem, Kreutz jako wychowawca, rozwój psychiczny młodzieży.

Abstract

Mieczysław Kreutz (1893–1971) was a representative of the Lwów School founded by Kazimierz Twardowski, a student of Franz Brentano. He studied philosophy, biology, and psychology at the Jan Kazimierz University in Lwów, where he obtained his doctorate under Twardowski in 1924. From 1928 until the outbreak of World War II, he headed the Department of Psychology established by Kazimierz Twardowski. Following in his teacher's footsteps, he adopted his understanding of the subject of psychology and its methods, creatively developing the analytical-descriptive method of analyzing psychological phenomena. He combined data from inner experience, or introspection, and behavioral observation. In his major work entitled *Foundations of Psychology. A Study on the Methods and Concepts of Contemporary Psychology* (1949), he provided clear definitions of psychological

phenomena and the subject of psychology studied using the empirical method. He became renowned not only as a defender of the introspective method but also as a theorist of the will and an expert on character and methods of working on character. As a passionate educator and teacher, this was expressed in his works *The Psychological Development of Youth* and *Character Education*. After World War II, he organized psychology studies in Wrocław and trained a group of successors.

Keywords: Lwów school, psychology of the will, work on character, Kreutz as an educator, psychological development of youth.

Droga naukowa w okresie lwowskim i wrocławskim

Przełom XIX i XX wieku jest czasem wyodrębniania się psychologii jako nauki empirycznej z filozofii. Założyciel tzw. szkoły lwowskiej, Kazimierz Twardowski (1866–1938), studiował filozofię i psychologię na Uniwersytecie Wiedeńskim u Franza Brentano (1838–1917), autora przełomowej pracy *Psychologia z empirycznego punktu widzenia* (Brentano, 1999). Od 1898 roku psychologia wykładana była na Uniwersytecie Lwowskim, gdzie w 1901 roku powstała pracownia psychologiczna.

Mieczysław Kreutz (1893–1971) studiował filozofię, biologię i psychologię w Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie, gdzie doktoryzował się u Twardowskiego w roku 1924, pisząc pracę o złożoności pragnień. Tam też, od 1928 roku aż do wybuchu II wojny światowej, kierował Zakładem Psychologii utworzonym przez Kazimierza Twardowskiego w 1920 roku. W 1927 roku habilitował się z psychologii, przedstawiając pracę pt. *Zmienność rezultatów testów*. W 1934 roku został mianowany profesorem nadzwyczajnym, rozwijając badania w obszarze introspekcji i metodologii psychologicznej.

Po wojnie osiedlił się we Wrocławiu, gdzie w 1946 roku został profesorem zwyczajnym i zorganizował Katedrę Psychologii na Uniwersytecie Wrocławskim. W 1953 roku przeniósł się na Uniwersytet Warszawski, gdzie kierował Katedrą Psychologii Eksperymentalnej.

Główne osiągnięcia

U swych narodzin psychologia miała jasny przedmiot: była nauką o duszy (Arystoteles, 1992). Sytuacja uległa zmianie w XVII wieku. Jak pisał Kreutz:

Dopiero John Locke w swym *Traktacie o rozumie ludzkim*, ogłoszonym w 1690 r., dał podstawy *psychologii empirycznej* przez przeprowadzenie analizy życia psychicznego, wolnej od wszelkich założeń metafizycznych; realizował on zatem już zadanie psychologii empirycznej, ale nie posiadał jeszcze odpowiednich metod badania (1949, s. 15).

Mimo pracy Brentano i całej szkoły fenomenologicznej powstałej u boku Edmunda Husserla, mimo wielkiego wkładu Twardowskiego, autora przełomowej pracy *O czynnościach i wytworach* (1965b), pytanie o to, czy psychologia jest nauką na tyle dojrzałą, że posiada swój repertuar podstawowych pojęć, jest ciągle otwarte. Współcześnie mówi się raczej o kilku naukach, które pretendują do miana „psychologii” (Kozielecki, 1998b). Można przecież zasadnie zapytać, co łączy na przykład psychoanalizę z psychologią behawiorystyczną, czy – w ogóle – jest to ta sama nauka? Chociaż już Twardowski ogłosił znaczące prace na temat przedmiotu psychologii i jej metody (1965f; 1965e), to dopiero w pracach Kreutza położony został solidny fundament pod psychologię uprawianą w duchu nauki empirycznej. W 1949 roku ukazała się główna praca Kreutza pt. *Podstawy psychologii. Studium nad metodami i pojęciami współczesnej psychologii*. Określił w niej przedmiot psychologii tak, jak jest rozumiany w szkole lwowskiej:

Przedmiotem psychologii [...] są zjawiska psychiczne. [...] przedmiotem badań psychologicznych są także i warunki powstawania i przebiegu zjawisk psychicznych, a więc w pierwszej linii tzw. *dyspozycje psychiczne* (to znaczy właściwości istot żywych, a specjalnie człowieka, od których zjawiska psychiczne zależą) oraz te zjawiska fizyczne, w których pewne procesy psychiczne się wyrażają, jak tzw. *symptomy fizyczne*, i te, które są od psychiki zależne – jak przede wszystkim *ruchy i czynności* dowolne. Wymienione zjawiska fizyczne można w całości nazwać „zachowaniem się” danej jednostki (Kreutz, 1949, s. 16).

Dalej definiuje czym są „zjawiska psychiczne”: „Zjawisko psychiczne jest to przedmiot realnie istniejący, psychiczny i dany bezpośrednio w doświadczeniu. Powyższa definicja podaje *genus proximum* i trzy cechy charakterystyczne” (Kreutz, 1949, s. 349). Zgodnie z założeniami psychologii empirycznej sięga wyłącznie po pojęcia opisowe, które nie wymagają przyjęcia żadnych wcześniejszych założeń teoretycznych. *Genus proximum*, czyli ogólniejszą kategorią, jest pojęcie przedmiotu użyte w znaczeniu filozoficznym, a nie potocznym. Potocznie bowiem wyraz *przedmiot* bywa często używany synonimowo z wyrazem „rzecz”, na przykład stół, krzesło – to są przedmioty. Myśl, uczucie, barwa zaś nie. W filozoficznym znaczeniu termin ten wyraża najogólniejsze, *najwyższe pojęcie*, jakie w ogóle istnieje, pojęcie, które nie posiada żadnych cech, a ma za to najszerszy zakres. Przedmiotem w tym znaczeniu jest wszystko bez żadnych ograniczeń. Potocznie używamy w tym sensie zaimka „coś” (Kreutz, 1949, s. 350).

Następnie szczegółowo analizuje dwie cechy tych specyficznych przedmiotów: uzasadnia, że są realne i psychiczne, gdyż są dane bezpośrednio w doświadczeniu wewnętrznym, które nazywa się introspekcją. Następnie określa, czym jest „życie psychiczne”, przyjmując, że „jest to grupa zjawisk psychicznych związanych wyłącznie z jednym organizmem biologicznym” (Kreutz, 1949, s. 353).

Kolejny obszar, będący przedmiotem psychologii, to dyspozycje psychiczne oraz zjawiska fizyczne dane w doświadczeniu zewnętrznym, czyli w obserwacji. Dyspozycje były już wcześniej skatalogowane przez Twardowskiego, nowym aspektem było natomiast wskazanie na zachowanie jednostki.

Takie sformułowanie przedmiotu psychologii – pisze Kreutz – umożliwi nam włączenie do systemu naszej nauki badań nad zachowaniem się uprawianych przez tzw. behawiorystów, które dotychczas ani do fizjologii, ani do żadnej innej nauki oficjalnie nie należały (1949, s. 16).

Zjawiska fizyczne są dwojakie. Jedne z nich tylko wyrażają zjawiska psychiczne, takie jak na przykład emocje, których symptomy można obserwować. Inne zaś to ruchy i czynności zależne od woli. Zachowania dowolne są jednym z głównych przedmiotów zainteresowań Kreutza. Dokładny opis jest wstępem do dalszych prac nad stworzeniem „podstaw” psychologii.

Określiwszy w ten sposób przedmiot psychologii, przejdziemy do omówienia jej zadań. Psychologia ma dwa zasadnicze zadania:

1. *opisać* i poklasyfikować zjawiska psychiczne;
2. *wykryć prawa* nimi rządzące.

Zadanie pierwsze, to jest *opis*, jakkolwiek niezbędne, jest tylko środkiem do rozwiązania zadania drugiego. Właściwym, głównym zadaniem jest *wykrywanie praw*, to jest stałych związków zachodzących między danymi zjawiskami psychicznymi a innymi psychicznymi lub fizycznymi (Kreutz, 1949, s. 16).

Kolejnym krokiem – po opisie – była klasyfikacja zjawisk psychicznych. W dalszej analizie wprowadził trzy pojęcia: przeżycie psychiczne, stan oraz elementy psychiczne. Przeżycia psychiczne są to kolejne fazy życia psychicznego, gdyż jego zasadniczą cechą jest „czasowość”: „jest to część życia psychicznego jednostki zawarta w określonych granicach czasowych” (Kreutz, 1949, s. 359). Przeżycie jest zmienne. Można jednak uchwycić takie wąskie wycinki czasowe, w których nie obserwuje się zmian; są to stany psychiczne: „jest to krótka część czasowa przeżycia, w której żadnych zmian psychicznych nie spostrzegamy lub, innymi słowy, jest to względnie niezmienna część czasowa przeżycia” (Kreutz, 1949, s. 361).

Określony stan psychiki nie jest zjawiskiem jednolitym. Można w nim wyróżnić tzw. elementy psychiczne. Jest to zabieg analogiczny do innych nauk, które wprowadzają pewne pojęcia elementarne, na przykład w fizyce są to cząstki elementarne. „Element psychiczny – pisze Kreutz – jest to najdrobniejsza dająca się jeszcze wyróżnić część stanu psychicznego, w której jednak już żadnych szczegółów rozpoznać nie potrafimy” (Kreutz, 1949, s. 362). Jakie elementy wyróżnił?

Ponieważ dotychczas lepszej klasyfikacji nie ma przeto należy oprzeć się na tradycyjnym podziale i przyjąć cztery zasadnicze grupy elementów, a mianowicie:

1. Elementy spostrzeniowe, na przykład barwy, tony itd.
2. Elementy intelektualne, na przykład przekonanie, elementy stosunków itd.
3. Elementy emocjonalne, na przykład przyjemność zmysłowa, element złości, strachu itd.
4. Elementy wolicjonalne, na przykład chcenie, element zgody, „fiat” itd. (Kreutz, 1949, s. 392).

Podział ten był, w gruncie rzeczy, uniwersalny. Jak zauważył Kreutz:

Podział ten przyjęli w gruncie rzeczy nawet behawioryści, którzy mówią o przedstawieniach spostrzegawczych jako o bodźcach, o myśleniu jako o reakcjach werbalnych, o uczuciach jako o reakcjach emocjonalnych i o objawach woli jako o reakcjach motorycznych, wyuczonych lub niewyuczonych (s. 391).

Te podstawowe elementy wchodzi, zdaniem Kreutza, w różnych proporcjach w skład przeżyć psychicznych. Dlatego przy klasyfikacji przeżyć można przyjąć za zasadę podziału właśnie te centralne warstwy występujące w przeżyciach i wtedy otrzymalibyśmy następujące grupy:

1. przeżycia spostrzeniowe, w których główną rolę odgrywają wrażenia zmysłowe, na przykład przeżycia na koncercie, przeżycia w czasie oglądania wystawy obrazów, przeżycia w czasie dokonywania obserwacji przyrodniczych, badania lekarskiego itd.;
2. przeżycia intelektualne, w których centrum znajdują się myśli, na przykład przeżycia uczenia się, lektury, pisanie pracy naukowej, załatwiania aktów biurowych itd.;
3. przeżycia, uczuciowe, jak na przykład wybuchy gniewu, przeżycia radości, strachu, zazdrości itd.;
4. przeżycia wolicjonalne w których elementy wolicjonalne wysuwają się na plan pierwszy.

Tę grupę przeżyć dzieli na dwie drobniejsze podgrupy:

- a. przeżycia wolicjonalne *wewnętrzne*, jak na przykład pragnienie, oczekiwanie, tęsknota, przymuszanie się, dokonywanie wyboru itd.;
- b. przeżycia wolicjonalne *motoryczne* przy uważnym wykonywaniu jakiejś pracy psychofizycznej lub fizycznej, na przykład przy rysowaniu, rzeźbieniu, porządkowaniu, szyciu, haftowaniu itd. (Kreutz, 1949, s. 394).

Podstawy psychologii są ostatnią pracą w polskiej psychologii powojennej, w której tak jasno zwraca się uwagę na zjawisko woli. Jest to temat, który towarzyszył Kreutzowi w całej jego twórczości.

Psychologia woli i charakteru

Jak napisał William James w swej słynnej *Psychologii*: „Pragnienie, życzenie, wola – to stany psychiczne znane każdemu i żadna definicja nie jest w stanie sprawić, by były one dla nas bardziej zrozumiałe” (James, 2002, s. 388). Tym niemniej mimo wielu prac, jakie ukazały się w pierwszej połowie XX wieku, brak było jasnej definicji woli i opisu mechanizmu działań dowolnych. Było to wyzwanie dla analitycznego umysłu Kreutza. Po doktoracie, który dotyczył pragnień, podejmuje się analizy woli. W 1935 roku ukazała się praca pt. *Zarys ramowej teorii woli*. Jak napisał we wstępie jej autor, w literaturze tematu „rozbieżność poglądów jest wprost zadziwiająca” (Kreutz, 1935, s. 315). Przyczyny takiego stanu wiedzy są związane z samym przedmiotem badania i – dodajmy – utrzymują się one do dziś. Według Kreutza zróżnicowanie poglądów na temat woli wynika z trzech przyczyn.

Pierwszą z nich jest nieustalenie terminologii, które sprawia, że przy pomocy tych samych terminów są określane zupełnie różne zjawiska. Drugą przyczyną jest fakt, że procesy wolicjonalne są ogromnie czasowo rozległe i zróżnicowane, a przy tym ściśle wplecione w przebieg całego życia psychicznego człowieka tak, że poszczególni badacze zajmując się pewną tylko częścią tych obszernych procesów, wyniki swych badań przedwcześnie uogólniają i błędnie rozszerzają na całość odnośnych zjawisk. Trzecią wreszcie przyczyną rozbieżności poglądów są trudności metodologiczne w badaniu. Objawów woli eksperymentalnie, w laboratorium, przeważnie badać nie można, gdyż prawdziwych motywów, działających w życiu każdej jednostki stworzyć sztucznie nie potrafimy, a wskutek tego podstawa empiryczna jest w większości prac poświęconych woli bardzo szczupła, wiele zaś miejsca zajmują teoretyczne spekulacje. Kreutz przyjął, że wola jest dyspozycją:

W badaniach naszych nie możemy bowiem od samego początku zajmować się „wolą”, gdyż jest to dyspozycja nie dana nam bezpośrednio w doświadczeniu, o której możemy jedynie to wiedzieć, co potrafimy z jej aktualnych korelatów wywnioskować (Kreutz, 1935, s. 317).

Powstaje zatem pytanie, jak pojawia się wola w treściach danych empirycznie. Innymi słowy – od czego zależy „użycie” woli? Syntetyczną odpowiedź znajdujemy w pracy pt. *Kształcenie charakteru. Wskazówki praktyczne* (Kreutz, 2007), w której pisze:

Rozwiązanie tego problemu pomoże nam ustalić, co należy robić a czego unikać, by postępować w pewien pożądaný przez nas sposób. W odpowiedzi na to pytanie ograniczę się znowu do kilku tylko zasad, których słuszność można, według mego zdania, wystarczająco uzasadnić.

Nasze czynności dowolne zależą od szeregu czynników:

1. Od sytuacji zewnętrznej, w jakiej w danej chwili ktoś się znajduje. Czynności nasze muszą być dostosowane do całej sytuacji, są one w wielu wypadkach przez daną sytuację zewnętrzną wywołane, lub też okoliczności ułatwiają jakieś postępowanie, które by kiedy indziej wcale nie wystąpiło [...].
2. Każda czynność dowolna jest poprzedzona myślą, przedstawieniem albo tego, co mam robić, albo celu tej czynności, albo czegoś, co jest z tą czynnością ściśle związane. Nie mogę zrobić czegoś, co mi na myśl nie przyszło, choćbym miał najlepsze chęci. [...] Wola, można by obrazowo powiedzieć, jest ślepa i konieczny jest udział intelektu, by nią pokierować. Nasze myśli kierują naszym postępowaniem.
3. Nie wszystko jednak, co komu przychodzi na myśl – jest zaraz w czyn wprowadzane. Do tego konieczne jest jeszcze, by cel lub dana czynność, były pociągające, by dany osobnik uważał ten czyn za dobry, przyjemny, by przypisywał mu pewną wartość. Im większą wartość, oczywiście w oczach danego osobnika, ta czynność posiada, tym łatwiej ją zrealizować i pokonać pewne opory, bądź to zewnętrzne, bądź to wewnętrznie, jak lenistwo, wstręt itp. W ocenach wartości odgrywają główną rolę uczucia, i na tym przede wszystkim polega znaczenie uczuć dla działania.
4. Czynności często powtarzane, o ile nie wywołują uczuć przykrych, wykonuje się coraz łatwiej, nie trzeba się do nich przymuszać, lecz przeciwnie one same często przychodzą na myśl i są pociągające, niekiedy w takim stopniu, że z czasem powstrzymać się od nich trudno. Są to czynności nawykowe, opierające się na mniej lub więcej trwałych przyzwyczajeniach, które z wiekiem coraz bardziej opanowują człowieka.
5. W końcu zaznaczyć należy, że poszczególni ludzie potrafią wykonać czynności jednego rodzaju, choćby nawet wydawały się bardzo trudne i przezwyciężyć wszelkie przeszkody; pewnych zaś czynności, choćby dla innych łatwych – ci sami ludzie wykonać nie mogą, nie z braku odpowiednich zdolności, lecz wskutek przeszkód natury wolicjonalnej – stąd wniossek, że nie mamy jakiejś centralnej, jednolitej woli – lecz szereg oddzielnych mechanizmów, tzw. skłonności, z których jedne są lepiej rozwinięte, silniejsze, inne zaś są słabsze, a wzajemna ich zależność jest niewielka (Kreutz, 2007, s. 42).

Znajdujemy tu zatem te zjawiska, które w *Podstawach psychologii* uznaje jako elementy aktu psychicznego. Są to spostrzeżenia sytuacji, elementy intelektualne i uczuciowe. Centralne miejsca zajmuje element wolitywny dany jako „fiat” – niech się stanie. Wszystko to łącznie jest aktem woli:

przez akt woli rozumieć będę stan psychiczny, czyli ogół zjawisk psychicznych występujących bezpośrednio przed wykonaniem danego ruchu dowolnego w świadomości. Ponadto przez akt woli będę rozumiał również i te stany psychiczne, które są w swym składzie i strukturze zupełnie podobne do wyżej wymienionych, chociażby po nich żaden ruch nie nastąpił (Kreutz, 1935, s. 324).

Obok „ruchów dowolnych” mamy zatem takie czynności jak pragnienia, oczekiwania czy też wybory, których wytworem są cele, a więc pewne stany przyszłe. Jak pisze Józef

Kozielecki, w którego pracach problematyka woli odżyła w okresie powojennym, „Wola to system kierowniczy osobowości, który umożliwia formułowanie celów, wybór i wykonanie działania transgresyjnego” (Kozielecki, 1987, s. 357).

Praca nad charakterem jest – według Kreutza – metodycznym kształtowaniem nawyków poprzez motywowanie woli: „praca nad kierowaniem postępowania sprowadza się do: 1. tworzenia dzięki pamięci i uczuciom motywów, oraz 2. kształcenia nawyków” (Kreutz, 2007, s. 43).

Kreutz jako wychowawca młodzieży

Chociaż Kreutz rozpoczął studia filozoficzne i biologiczne we Lwowie już w 1911 roku, to przerwała je I wojna światowa. Walczył m.in. na froncie włoskim aż do 1929 roku, a po powrocie rozpoczął pracę naukową jako asystent Twardowskiego w Zakładzie Psychologii. Jednocześnie pracował jako nauczyciel biologii w III i IV Gimnazjum we Lwowie aż do roku 1935, kiedy został mianowany profesorem nadzwyczajnym. Swoje bogate doświadczenie pedagogiczne zawarł w kilku znaczących pracach. W 1936 roku ukazała się praca *Rozwój psychiczny młodzieży*. Sięgając do wypracowanego wcześniej aparatu pojęciowego, zdefiniował zjawisko rozwoju: „Rozwój psychiczny dziecka nie polega tylko na zwiększaniu się już istniejących nawet u niemowlęcia zdolności i skłonności, ale przeciwnie jest ciągłym przekształcaniem się całego życia psychicznego, które staje się coraz bogatsze” (Kreutz, 2005, s. 13).

Dzieli życie psychiczne od 1. do 2. roku życia na dwa okresy: dzieciństwo i młodość, a następnie na sześć faz rozwojowych:

- I. faza, obejmująca czas od urodzenia do piątego roku życia (0 do 5), to okres intensywnego rozwoju, który będziemy nazywać „wczesnym dzieciństwem”.
- II. faza, od 5 do 7 lat, to okres przejściowy, charakteryzujący się powolną zmianą zainteresowań dziecka, okres zwolnienia tempa rozwojowego, który nazwiemy „okresem pierwszego zastoju”.
- III. faza, od 7 do 11 lat, to znowu okres intensywnego rozwoju psychicznego, który, ze względu na kierunek zainteresowań, nazwiemy „okresem obiektywnym”.
- IV. faza, od 11 do 14 lat, stanowi okres przejściowy, drugiego zastoju, tzw. „okres lub wiek przekory”.
- V. faza, od 14 do 17 lat, jest okresem intensywnego rozwoju, tzw. „okresem dojrzewania”.
- VI. faza, od 17 do 21 lat, to znowu okres przejściowy, zwolnienia tempa rozwojowego, który ze względu na dokonywujące się przemiany psychiczne można nazwać „okresem harmonizacji”.

Zasadą podziału jest dominacja pewnych elementów psychicznych, co powoduje, że życie psychiczne ulega reorganizacji:

W pewnym okresie dominującą rolę odgrywają przedstawienia spostrzegawcze i one decydują o całym zachowaniu się osobnika, w innych znów biorą górę czynniki emocjonalne, uczucia i pragnienia. Później znów znaczenie ich słabnie, tracą one swe stanowisko na rzecz refleksji, rozumowania itp. (Kreutz, 2005).

W 1938 roku wydał pracę *Osobowość nauczyciela-wychowawcy*, w której postawił pytanie: „Jakie dyspozycje są niezbędne dla uzyskania wpływu wychowawczego?” (Kreutz, 1947, s. 13). Przyjął, że „nauczyciel ma przede wszystkim młodzież wychowywać i kształcić jej charakter; udzielenie wiadomości nie jest bynajmniej jego głównym zadaniem. Ponadto wobec dzieci nauczanie zlewa się z wychowaniem w jedną, nierozdzieloną całość” (Kreutz, 1947, s. 13). Po dłuższej refleksji dochodzi do wniosku, że „o wpływie wychowawczym decyduje pewna cecha osobowości, którą nazwę «zdolnością sugestywną» [...]. Ważne jest kto i jak przemawia, mniejszą zaś rolę odgrywa treść tego, co on mówi” (Kreutz, 1947, s. 30–34). Jak napisał dalej:

Zachowanie się zaś osobnika, który posiada zdolność sugestywną, wykazuje na ogół następujące trzy cechy:

1. Można w nim zauważyć pewność siebie, objawiającą się zwłaszcza w sytuacjach trudnych, a dalej spokój i łączącą się z tymi cechami odwagę działania. [...]
2. Drugą cechą, która jest niekiedy źródłem wspomnianej poprzednio pewności siebie, jest głęboka, nie dopuszczająca cienia wątpliwości wiara w siebie, we własne zdolności, w prawdziwość swych przekonań lub w wartość swych ideałów. [...]
3. Trzecią wreszcie cechą, jaka objawia się w postępowaniu osobników mających silny wpływ sugestywny, jest bezkompromisowe i prostolinijne dążenie do realizowania swych celów, sprawiedliwość i nieubłagana konsekwencja, nie liczącą się z żadnymi względami. (Kreutz, 1947, s. 37).

Znaczenie dorobku Kreutza dla psychologii

Specyfika dorobku naukowego Kreutza polega na tym, że udało się mu połączyć dorobek jego Mistrza, Twardowskiego, polegający na fenomenologicznym opisie zjawisk psychicznych uchwyconych tak, jak dane są one w introspekcji, z nowymi prądami, które skupiały uwagę wyłącznie na zachowaniu się podmiotu. Stwierdził, że zasadnicze znaczenie dla zachowań celowych ma wola. Motywacja jest bowiem oddziaływaniem motywów na wolę, zaś zachowanie – wytworem nietrwałym czynności woli. Ponadto są też dwa wytwory trwałe; wytworem nieprzechodnim jest charakter, zaś wytworem przechodnim jest wykonana praca. W polskiej psychologii powojennej zachowania celowe zaczęto określać terminem „czynność” i wyjaśniać jej przebieg, wskazując na sytuację zewnętrzną, którą człowiek poznaje, i która jest motywem działania. Bez odwołania się do dyspozycji, jaką jest wola, nie sposób jednak pokazać mechanizm, który prowadzi do działania dowolnego, a nie tylko do kierunkowych spostrzeżeniami reakcji emocjonalnych.

Bibliografia

- Arystoteles (1992). O duszy. W: Arystoteles, *Dzieła wszystkie* (t. 7, ss. 138–146). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Brentano, F. (1999). *Psychologia z empirycznego punktu widzenia*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kozielecki, J. (1987). *Koncepcja transgresyjna człowieka*. Warszawa: PWN.
- Kozielecki, J. (1998). *Koncepcje psychologiczne człowieka*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- Kreutz, M. (1935). Zarys ramowej teorii woli. *Kwartalnik Psychologiczny*, 6.
- Kreutz, M. (1947). *Osobowość nauczyciela – wychowawcy*. Warszawa.
- Kreutz, M. (1949). *Podstawy psychologii: Studium nad metodami i pojęciami współczesnej psychologii*. Warszawa: S.W. Czytelnik.
- Kreutz, M. (1962). *Metody współczesnej psychologii*. Warszawa: Państwowy Zakład Wydawnictw Szkolnych.
- Kreutz, M. (2005). *Rozwój psychiczny młodzieży*. Wrocław: TUM – Wydawnictwo Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej.
- Kreutz, M. (2007). *Kształcenie charakteru*. Lublin: Instytut Edukacji Narodowej.
- Twardowski, K. (1965b). O czynnościach i wytworach: Kilka uwag z pogranicza psychologii, gramatyki i logiki. W: K. Twardowski, *Wybrane pisma filozoficzne*. Warszawa: PWN.
- Twardowski, K. (1965e). O metodzie psychologii. W: T. Twardowski, *Wybrane pisma filozoficzne* (ss. 206–216). Warszawa: PWN.
- Twardowski, K. (1965f). O psychologii, jej przedmiocie, zadaniach, metodzie, stosunku do innych nauk i jej rozwoju. W: K. Twardowski, *Wybrane pisma filozoficzne* (ss. 241–291). Warszawa: PWN.

Część 2. Psychologia rozwojowa i wychowawcza

2.1. Maria Porębska – studia i praca naukowa na Uniwersytecie Wrocławskim

Alina Czapiga, Zbigniew Łoś

2.2. Zbigniew Skorny i jego działalność naukowo-dydaktyczna

Danuta Borecka-Biernat

2.1. Maria Porębska – studia i praca naukowa na Uniwersytecie Wrocławskim

ALINA CZAPIGA

Uniwersytet Wrocławski, Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych

Instytut Psychologii

ORCID: 0000-0001-5915-8943

ZBIGNIEW ŁOŚ

Uniwersytet Wrocławski, Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych

Instytut Psychologii

ORCID: 0000-0001-5195-8030

Abstrakt

Maria Porębska (1923–2019) to psycholog, pracownik naukowo-dydaktyczny Uniwersytetu Wrocławskiego, wychowawca wielu pokoleń studentów i grona uczniów, którzy pozostają w bliskich relacjach. Należała do grupy pierwszych studentów i asystentów, którzy rozpoczęli naukę na Uniwersytecie kilka miesięcy po zakończeniu II wojny światowej i byli nie tylko studentami, lecz także organizatorami studiów. Jej pasję stanowiły badania aktywności dzieci i młodzieży, co doprowadziło do sformułowania całościowej, funkcjonalno-relacyjnej koncepcji rozwoju psychicznego, nazywanej też koncepcją pozycji dziecka w rodzinie. Charakterystyczne dla tej koncepcji było ujęcie relacji dziecko-rodzice z perspektywy dziecka, a nie tzw. postaw rodzicielskich. W latach 80. zespół pod jej kierunkiem prowadził szeroko zakrojone badania empiryczne młodzieży, których wyniki opublikowane na początku lat 90. pokazywały naukową wartość i praktyczną użyteczność tej koncepcji. Tytuł profesora Maria Porębska otrzymała w 1991 roku. Na emeryturę przeszła w 1993 roku, lecz nadal była aktywna naukowo. Zmarła w 2019 roku, żegnana przez liczne grono uczniów i przyjaciół, zapamiętana została jako umiarkowana w poglądach i pełna wiary w sens pracy naukowej.

Słowa kluczowe: rozwój dziecka, relacje interpersonalne, pozycja dziecka w rodzinie, nastolatki, ukierunkowanie aktywności, podmiot.

Abstract

Maria Porębska (1923–2019) psychologist, research and didactic employee of the University of Wrocław, educator of many generations of students and a group of students who remain in close relations. She was among the first students and assistants who started at the University a few months after the end of World War II and was not only a student, but also an organizer of studies. Her passion was the study of the activities of children and adolescents, which led to the formulation of a holistic, functional-relational concept of mental development, also known as the concept of the child's position in the family. Characteristic of this concept was the view of child-parent relations from the child's perspective, rather than the so-called parental attitudes. In the 1980s, a team under her direction conducted extensive empirical studies of adolescents, the results

of which, published in the early 1990s, showed the scientific value and practical usefulness of this concept. Maria Porębska received the title of professor in 1991. She retired in 1993 but continued to be academically active. She died in 2019, farewelled by a large circle of students and friends, remembered as moderate in her views and full of faith in the meaning of scientific work.

Keywords: child development, interpersonal relations, child's position in the family, teenagers, direction of activity, subject.

Wprowadzenie – trudne czasy i trudne początki wrocławskiej psychologii

Maria Porębska urodziła się w sierpniu 1923 roku w Myślenicach (województwo podkarpackie). Jeszcze przed wybuchem II wojny światowej, w 1939 roku ukończyła Gimnazjum w Szkole im. E. Plater w Sosnowcu, po czym rozpoczęła naukę w liceum o profilu matematyczno-przyrodniczym. W okresie gimnazjalnym należała do Sodalicji Mariańskiej (*Congregatio Mariana*) – katolickiego stowarzyszenia świeckich, którego celem było łączenie chrześcijańskiego życia i edukacji. Uczestniczyła w zajęciach z przysposobienia wojskowego, które zakończyły się obozem wojskowym dla dziewcząt w Istebnej, prowadzonym przez studentki Uniwersytetu Warszawskiego. Na zakończenie gimnazjum uczennice pojechały na wycieczkę do Warszawy i Gdańska. Odległe i piękne były wspomnienia z tego okresu i spotkanie z prezydentem Ignacym Mościckim. Beztroskie dzieciństwo zakończyło się wraz z wybuchem II wojny światowej. Maria Porębska miała wówczas 16 lat i mówiła po latach:

Należałam do pokolenia, które przez rodziców i szkołę miało rozwinięte uczucia patriotyczne. Utrata wolności, pogarda z jaką traktowani byli Polacy, ciągła obawa o życie, to były warunki, które uniemożliwiały normalne przeżywanie młodości i wyraźnie przyspieszały dojrzałość.

Kolejnym etapem były – w ramach przymusowego przesiedlenia – Gorlice. Tam Maria Porębska ukończyła Kurs Handlowy w Gimnazjum im. M. Kromera. Pracowała w księgowości w niemieckiej firmie naftowej Karpathen Öl A.G. Praca ta zabezpieczała przed wywiezieniem na przymusowe roboty do Niemiec. Wieczory były wypełnione nauką i przerabianiem w tajnym nauczaniu materiału szkoły średniej. Po przejściu przez Gorlice frontu w 1945 roku zaczęto organizować naukę w szkołach. W lipcu 1945 roku przystąpiła do matury.

Do Wrocławia Maria Porębska przyjechała w grudniu 1945 roku, jak rozpoczęły działalność uczelnie wyższe Wrocławia: Uniwersytet i Politechnika. Widziała zrujnowane miasto: „Ten rozpaczliwy widok można było znieść dlatego, że skończyła się wojna i pojawiła się perspektywa normalnego życia”. Studia rozpoczęła na Uniwersytecie na Wydziale Humanistycznym. Najpierw była to polonistyka, a po przyjeździe do Wrocławia ze Lwowa, w marcu

1946 roku – psychologia. Studiowała przez dwa lata oba kierunki, aby ostatecznie wybrać psychologię. Studia psychologiczne Maria Porębska ukończyła w 1950 roku i została starszym asystentem u profesora Kreutza. Jej pierwsze publikacje dotyczyły organizacji pracy psychologa w szkole i trudności u uczniów w rozwiązywaniu tekstowych zadań matematycznych. Kiedy, ośrodek psychologiczny zaczął się rozwijać, powstał Zakład Psychologii Ogólnej i Wychowawczej.

Zdjęcie nr 3: *Maria Porębska (1946)*

Źródło: zbiory prywatne Aliny Czapigi.

Rozwój psychologii w Uniwersytecie Wrocławskim przerwała w 1952 roku decyzja o zamknięciu studiów psychologicznych, która dotyczyła wszystkich uniwersytetów w Polsce, poza Uniwersytetem Warszawskim. Pod naciskiem władz komunistycznych przebudowywano program studiów. Usunięto historię filozofii, którą zastąpiono filozofią marksistowską. Psychologia miała opierać się na koncepcji Pawłowa, były nawet próby włączenia psychologii do fizjologii. Profesor Mieczysław Kreutz został przeniesiony do Warszawy, a we Wrocławiu pozostała Katedra Psychologii, z doktor Heleną Słoniewską oraz dwojgiem asystentów: Marią Porębską i Marianem Kulczyckim. W celu utrzymania katedry prowadzone były zajęcia dydaktyczne na kierunkach nauczycielskich. Był to trudny czas dla młodych psychologów ze względu na brak dostępu do literatury naukowej i naciski ideologiczne.

Studia psychologiczne, które przetrwały w Warszawie, z nowym programem kształcenia uruchomiono w 1956 roku także w Krakowie i Poznaniu. Maria Porębska brała czynny udział

w przygotowywaniu warunków do utworzenia studiów także we Wrocławiu, prowadząc wykłady, publikując artykuły, w których wskazywała na potrzebę zatrudniania psychologów na Dolnym Śląsku. Pracowała w Oddziale Wrocławskim Polskiego Towarzystwa Psychologicznego, będąc sekretarzem, a od 1967 roku przewodniczącą. Przy dużym wsparciu władz Uniwersytetu Wrocławskiego Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego wydało w 1967 roku zgodę na utworzenie studiów psychologicznych. Maria Porębska była wówczas zastępcą Kierownika Katedry, którą kierował doc. dr hab. Marian Kulczycki. W tym okresie Maria Porębska opublikowała kilka artykułów oraz monografię *Oporne zachowanie się i jego odmiany* (Porębska, 1968).

Praca naukowa

W pracy naukowej Marii Porębskiej można wyodrębnić kilka okresów odpowiadających zarówno formalnym awansom naukowym, jak i społeczno-politycznym przemianom w historii PRL-u, a potem III RP.

Pierwszy okres, kiedy pracowała jako asystentka, przypadł na koniec lat 40. i 50. Aktywność człowieka interpretowano wówczas jako opartą na mechanizmach odruchowych układu nerwowego, co spopularyzował na początku XX wieku Iwan Pawłow (a po „zachodniej” stronie zimnej wojny – behawioryści). Maria Porębska jako obszar swoich badań wybrała jednak sytuacje trudne, czyli takie, w których automatyzmy odruchowe są niewystarczające. Osoby badane wykonywały pozornie proste zadanie zręcznościowe na urządzeniu zwanym tremometrem i były zmuszone pogodzić się z wynikiem poniżej swoich oczekiwań. To był eksperymentalny aspekt badania. Ale prowadząca badanie dokonywała również obserwacji zachowań oraz prowadziła rozmowę kierowaną z osobami badanymi. Zbierane dane dotyczyły zatem całej osoby, nie tylko jej zewnętrznej aktywności (wyników pomiaru i zachowań), lecz także subiektywnych przeżyć, czyli emocji, rozumowań, decyzji, indywidualnego znaczenia doświadczonej porażki i powodów przyjęcia określonego sposobu poradzenia sobie z doświadczoną sytuacją trudną. To uwzględnienie aspektu subiektywnego aktywności człowieka wynikało w pewnej mierze ze sposobu, w jaki opisywał człowieka założyciel wrocławskiej psychologii – Mieczysław Kreutz. W oparciu o te badania, a pod kierunkiem profesor Słoniewskiej, Porębska przygotowała rozprawę doktorską *Analiza zachowania się pod wpływem trudności*. Na tej podstawie Rada Wydziału Filozoficzno-Historycznego nadała jej w 1961 roku stopień doktora nauk humanistycznych. Skrócona wersja pracy została opublikowana trzy lata później (Porębska, 1964). Rozbudowany katalog potencjalnych zachowań i ich wewnętrznych (podmiotowych) uwarunkowań w odpowiedzi na sytuacje trudne przydatny był zwłaszcza dla nauczycieli stojących niejednokrotnie wobec niezrozumiałych zachowań uczniów.

Ta oczywista społeczna przydatność prowadzonych badań psychologicznych była też dobrym uzasadnieniem dalszego istnienia trzyosobowej Katedry.

Drugi okres pracy badawczej Marii Porębskiej przypadł na lata 60. Zajęła się wówczas analizą tzw. zachowań opornych u dzieci (Porębska, 1968). Chodziło o zachowania, którymi dzieci przeciwstawiają się poleceniom lub innym ogólnym wymaganiom w swojej aktywności. Badaczka opisała osiem rodzajów zachowań opornych, zróżnicowanych pod względem przejawów i (zwłaszcza) wewnętrznych uwarunkowań, takich jak odczuwany stres, powody negatywnego nastawienia oraz oczekiwane następstwa. W psychologii zachodniej lat 60. zjawiska takie jak reaktancja czy „oczekiwanie” również cieszyły się zainteresowaniem. Konsekwentnie materiał badawczy był zbierany zarówno od strony „obiektywnej”, przez wywiad środowiskowy i obserwacje, jak i „subiektywnej” (rozmowy kierowane). Dzieci szkolne nieuchronnie funkcjonują w nakładających się na siebie, zróżnicowanych kontekstach interpersonalnych i zadaniowych. W opublikowanych analizach materiału badawczego widać zatem nie tylko kontynuację całościowego ujmowania człowieka (aktywność oraz stany wewnętrzne), lecz także uchwycenie znaczenia relacji rówieśniczych, zwłaszcza pozycji dziecka w grupie. Ten akcent na społeczny kontekst aktywności dziecka wynikał przede wszystkim z danych empirycznych, choć także znajdował wsparcie w publikacjach na świecie. Na podstawie wyżej wymienionej monografii w 1968 roku Rada Wydziału Filozoficzno-Historycznego Uniwersytetu Wrocławskiego nadała Marii Porębskiej stopień doktora habilitowanego. Jego Magnificencja Rektor Uniwersytetu Wrocławskiego wystawił potwierdzający to dyplom w 1970 roku.

Trzeci okres to lata 70. W 1967 roku władze polityczne wydały zgodę na uruchomienie studiów w zakresie psychologii we Wrocławiu, a w 1972 Katedra została przekształcona w Instytut Psychologii Uniwersytetu Wrocławskiego. Maria Porębska została zastępcą dyrektora Instytutu Psychologii i kierownikiem Zakładu Psychologii Rozwoju, którym kierowała przez 21 lat. W latach 1978–1988 dwukrotnie pełniła także funkcję dyrektora Instytutu Psychologii.

W latach 70. także zaczęła wyłaniać się autorska koncepcja rozwoju psychicznego od wczesnego dzieciństwa do dorosłości (określona jako koncepcja rozwoju osobowości, Porębska, 1982). Teoretyczne i badawcze podejście Marii Porębskiej wynikało z widocznych już wcześniej metazałożeń: obiektem koncepcji i badań jest człowiek ujmowany całościowo. Kluczowe pojęcia to organizacja aktywności, orientacja w otoczeniu, świadomy podmiot, ustosunkowanie, układ związków podmiotu z otoczeniem, pozycja dziecka w rodzinie, pozycja w grupie koleżeńskej (Porębska, 1982, 1983). Wniosek o tytuł profesora – mimo bardzo dobrych recenzji i jednogłośniego poparcia na Radzie Wydziału i w Senacie – wstrzymano. Prowadzone w latach 70. badania empiryczne (w ramach prac magisterskich) koncentrowały

się na możliwie wielostronnym sprawdzeniu, jak różni się funkcjonowanie dzieci z różnych pozycji w rodzinie. Takie podejście było wówczas bardzo potrzebne, ponieważ koncepcja Piageta mimo założeń o ujmowaniu aktywności dziecka całościowo, ostatecznie koncentrowała się na rozwoju myślenia. Psychospołeczna koncepcja Eriksona była natomiast w latach 70. mało znana w Polsce. Większość publikacji koncentrowała się na opisywaniu wybranych aspektów zmian rozwojowych. „Mamy raczej psychologię rozwoju procesów psychicznych, a nie psychologię rozwoju człowieka”, pisała Porębska (1985, s. 205).

Czwarty okres, który przypadł na lata 80., był wypełniony badaniami empirycznymi. Przygotowany w 1980 roku Kwestionariusz Pozycji Dziecka w Rodzinie pozwalał badać duże próby nastolatków w celu wyłonienia tych, które zajmowały wyraźnie różniące się pozycje w rodzinie. Były to pozycja „dobra”, zwana też korzystną (dla dalszego rozwoju), pozycja uprzywilejowania dziecka, oraz pozycja podporządkowania dziecka (zwana również wcześniej pozycją pokrzywdzenia). W 1980 roku zbadana została pierwsza duża próba 480 uczniów wrocławskich szkół średnich, z której wytypowano po 18 osób reprezentujących powyższe rodzaje pozycji w rodzinie do drugiego etapu, w którym przeprowadzono z nimi kilka rozmów kierowanych o różnych obszarach ich aktywności i zainteresowań. Po tym badaniu również ulepszony został Kwestionariusz Pozycji Dziecka w Rodzinie i postanowiono w dalszych badaniach uwzględniać czwarty rodzaj pozycji w rodzinie, zwanej „neutralną” (o przeciętnych wynikach, jako odpowiednik grupy kontrolnej). W latach 1982–1984 w ramach prac magisterskich i doktorskich badane były podobnie liczne próby, a w drugim etapie badania koncentrowały się na ustalaniu, czy funkcjonowanie uczniów zajmujących różne pozycje w rodzinie znacząco różni się pod względem ustosunkowania do otoczenia, ukierunkowania aktywności, relacji z rówieśnikami, umiejętności współdziałania, wizji przyszłych partnerów życiowych lub mierzalnych cech ilościowych (na przykład temperamentu, neurotyczności, lęku, agresji, poczucia winy, poczucia kontroli, itp.). W 1986 roku rozpoczęte zostało wyjątkowo duże badanie, do którego zebrano próbę 1511 uczniów z 28 wrocławskich szkół średnich – wielozadaniowy temat *Pozycja zajmowana w rodzinie a rozwój indywidualny człowieka* był realizowany w ramach tzw. Centralnego Projektu Badań Podstawowych (CPBP 09.02/V.3). W drugim etapie wytypowani uczniowie w liczbie 93 byli badani przez czworo współpracowników doc. Porębskiej. Z wymienionych oraz mniejszych, tutaj nieopisanych, badań wynikał wniosek, że kształtująca się od wczesnego dzieciństwa pozycja dziecka w rodzinie ma znaczną trwałość i wpływ na stosunek do samego siebie oraz wyobrażenia własnej przyszłości, a zwłaszcza na organizację oraz ukierunkowanie dużej części aktywności młodzieży w środowisku pozarodzinym. Wyniki tych badań przedstawione są zwięźle w dedykowanej

monografii (Porębska, 1993). Pozycja korzystna w rodzinie wiąże się z ukierunkowaniem na otoczenie, pozycja podporządkowania z ukierunkowaniem obronnym, a pozycja uprzywilejowania z ukierunkowaniem na dominację. Zwłaszcza pojęcie uprzywilejowania dziecka w rodzinie okazało się w następnych dekadach użyteczne dla wyjaśniania psychospołecznych problemów młodzieży (i z młodzieżą).

Podsumowanie – osoba i dzieło

Tytuł i stanowisko profesora Maria Porębska uzyskała dopiero w 1991 roku (ukazało się wtedy drugie wydanie monografii *Osobowość i jej kształtowanie się w dzieciństwie i młodości*). Badania naukowe, które prowadziła, dotyczyły rozwoju indywidualnego oraz zachowania w sytuacjach trudnych wobec przeszkód, nacisków i ograniczeń wynikających na przykład z niepełnosprawności jednostki. Ich specyfiką było odchodzenie od poznawania poszczególnych przejawów rozwoju dziecka na rzecz całościowego i funkcjonalnego ujmowania rozwoju w ciągu całego życia.

Koncepcja Marii Porębskiej okazała się trafna i dająca ważny wgląd w przebieg rozwoju psychicznego, choć z dzisiejszej perspektywy trzeba stwierdzić, że sposób zbierania danych empirycznych był wyjątkowo czasochłonny dla badaczy i osób badanych (wizyty w szkołach, kilkakrotne rozmowy), a integracja i analiza danych – skomplikowana. W latach 90. takie podejście stało się dla młodych badaczy niepragmatyczne, a w dzisiejszych czasach ten rodzaj badań byłby wręcz trudny do wykonania ze względu na ochronę danych osobowych. Dodać należy, że w 1986 roku jako dyrektor Instytutu doc. Porębska zorganizowała konferencję upamiętniającą 40-lecie uruchomienia studiów psychologicznych na UW (Porębska, 1991).

Po przejściu na emeryturę w 1993 roku jeszcze przez pięć lat profesor Maria Porębska była członkiem Rady Instytutu i przewodniczyła Komisji Egzaminów Doktorskich. Nadal brała udział w konferencjach naukowych (na przykład Porębska 1995a) i popularyzowała swoje stanowisko jako koncepcję rozwoju indywidualnego (Porębska, 1995b). Podkreślała podmiotowość rozwoju psychicznego, wskazując, że właściwe jest tworzenie sprzyjających warunków dla rozwoju, a nie zaplanowane „modelowanie” dziecka (Porębska, 2003). Zwracała uwagę na kontynuację rozwoju w dorosłości, kierowanie rozwojem przez podmiot, osiąganie dojrzałości psychicznej, refleksję nad sensem aktywności i życia ludzkiego (Porębska, 2013). Pełniła też funkcję nieformalnego kronikarza dziejów Instytutu, gdyż uczestniczyła w istnieniu jego różnych form organizacyjnych przez ponad 60 lat. Jeden z jej ostatnich artykułów, *Rozwój psychiczny człowieka: koncepcja funkcjonalna*, został opublikowany w książce *Drogi*

rozwoju psychologii wrocławskiej: tom jubileuszowy z okazji 45-lecia studiów psychologicznych w Uniwersytecie Wrocławskim. Był to rok 2013, a Pani Profesor obchodziła 90. urodziny.

Okres emerytury był dla Pani Profesor bardzo pogodny, obfitujący w spotkania z ludźmi i stały kontakt z Instytutem Psychologii. Nie była samotna, a my lubiliśmy patrzeć jak można spokojnie przeżywać życie w wieku 96 lat. Lubiliśmy też słuchać wspomnień, bo dzieciństwo i młodość, dorosłość i wiek senioralny obejmowały bardzo różne okresy historyczno-społeczne w Polsce. Osoba, która widziała i przeżywała lata 30. minionego stulecia, czas wojny i powojenny, ale też czas przemian ustrojowych po roku 1980, była dla nas kustoszem pamięci wspierającym szczególnie obszar edukacyjny i naukowy. Warto podkreślić, jak ważnym zadaniem okazało się także promowanie kolejnych generacji absolwentów, w tym pracowników naukowych i dydaktycznych – przekazywanie wzoru solidnej pracy oraz umiarkowanej postawy w niełatwych warunkach społeczno-politycznych.

Zdjęcie nr 4: Prof. Maria Porębska

Źródło: zbiory prywatne prof. Aliny Czapigi

Bibliografia

- Porębska M. (1964). *Analiza zachowania się pod wpływem trudności*. Acta Universitatis Wratislaviensis, 32.
- Porębska M. (1968). *Oporne zachowanie się i jego odmiany*. Acta Universitatis Wratislaviensis, 83.
- Porębska M. (1982). *Osobowość i jej kształtowanie się w dzieciństwie i młodości*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Porębska M. (1983). Pozycja zajmowana przez dziecko w rodzinie jako wynik i perspektywa rozwoju psychicznego. *Psychologia Wychowawcza*, XXVII(1), 18–25.
- Porębska M. (1985). Związki człowieka z otoczeniem a jego rozwój psychiczny. W: Maria Porębska (red.), *Środowisko społeczne a rozwój psychiczny człowieka* (ss. 205–217). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

- Porębska M. (1991). 40 lat psychologii w Uniwersytecie Wrocławskim. W: M. Porębska (red.), *40 lat psychologii w Uniwersytecie Wrocławskim: Historia, kierunki rozwoju i aktualne osiągnięcia* (ss. 5–17). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Porębska M. (1995a). Ograniczenia poznania procesu rozwoju człowieka i perspektywy ich przewyższania. W: J. Trempała (red.), *Rozwijający się człowiek w zmieniającym się świecie. Materiały z IV Ogólnopolskiej Konferencji Psychologów Rozwojowych* (ss. 29–35). Bydgoszcz: Wydawnictwo Uczelniane WSP w Bydgoszczy.
- Porębska M. (1995b). Rozwój człowieka jako kształtowanie się organizacji funkcjonowania jednostki w ciągu życia. *Kwartalnik Polskiej Psychologii Rozwojowej*, 1(3), 3–15.
- Porębska M. (2003). Co warto wiedzieć o procesie rozwoju człowieka, gdy próbujemy ingerować w jego przebieg. W: A. Czapiga (red.), *Psychospołeczne problemy rozwoju dziecka. Aspekty diagnostyczne i terapeutyczne* (ss. 26–33). Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Porębska M. (2013). Rozwój psychiczny człowieka: Koncepcja funkcjonalna. W: M. Straś-Romanowska (red.), *Drogi rozwoju psychologii wrocławskiej* (ss. 79–93). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

2.2. Zbigniew Skorny i jego działalność naukowo-dydaktyczna

DANUTA BORECKA-BIERNAT

Uniwersytet Wrocławski, Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych

Instytut Psychologii

ORCID: 0000-0001-5915-8943

Abstrakt

Zbigniew Skorny (1926–2012) urodził się we Lwowie. W 1947 roku rozpoczął studia na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Wrocławskiego. W 1951 roku pod kierunkiem profesora Mieczysława Kreutza obronił pracę maderską *Badanie staranności pracy*. W latach 1952–1958 pracował jako nauczyciel i urzędnik oświatowy, zaś w latach 1960–1998 był zatrudniony na Uniwersytecie Wrocławskim. W 1963 roku uzyskał stopień doktora, a w 1969 roku stopień doktora habilitowanego na podstawie pracy *Psychologiczna analiza agresywnego zachowania się*. W 1977 roku otrzymał tytuł naukowy profesora nadzwyczajnego nauk humanistycznych w zakresie psychologii. Dorobek naukowy prof. hab. Zbigniewa Skornego obejmuje 16 monografii i prac o charakterze podręcznikowym oraz około 140 rozpraw, artykułów i sprawozdań z badań, które były publikowane w czasopi-smach psychologicznych i pedagogicznych. W ramach działalności dydaktycznej na Uniwersytecie Wrocławskim profesor Zbigniew Skorny prowadził liczne wykłady, konwersatoria, ćwiczenia, seminaria maderskie zarówno w ramach specjalizacji z psychologii wychowawczej, jak i zaocznych studiów pedagogicznych oraz wykładów dla nauczycieli, kierowników szkół, kuratorów sądowych i rodziców. Za publikacje naukowe i dydaktyczne został odznaczony Złotym Krzyżem Zasługi, Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski i odznaką tytułu honorowego „Zasłużony Nauczyciel PRL”. W latach 1969–1989 profesor Zbigniew Skorny pełnił funkcje kierowniczo-organizacyjne, m.in. na Wydziale Filozoficzno-Historycznym Uniwersytetu Wrocławskiego, w Instytucie Psychologii, w Komisji Programowej Psychologii przy Ministerstwie Oświaty i w Zespole Dydaktyczno-Wychowawczym Psychologii przy Ministerstwie Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki.

Słowa kluczowe: rozwój naukowy, prace naukowo-badawcze, działalność dydaktyczna, odznaczenia, funkcje kierowniczo-organizacyjne.

Abstract

Zbigniew Skorny (1926–2012) was born in Lviv. In 1947, he started studying at the Humanities Department of the University of Wrocław. In 1951, under the supervision of professor, Ph. D. Mieczysław Kreutz he defended his MA thesis titled *Study of Diligence at Work*. Between 1952 and 1958, he worked as a teacher and an education official; from 1960 to 1998, he was employed by the University of Wrocław. In 1963, he earned the academic degree of Doctor, and in 1969, he presented the thesis *Psychological Analysis of Aggressive Behaviour*, on the basis of which he became assistant professor. In 1977, he obtained the title of full professor of humanities in the field of psychology. The Professor's academic record includes 16 monographs and textbooks, as well as around 140 dissertations, articles, and research reports, which were published in psychological and pedagogical journals.

The Professor's didactic activity at the University of Wrocław included numerous lectures, practical classes, and M.A. seminars, both for the specialty of educational psychology and part-time courses in pedagogy; he also gave lectures for teachers, school principals, probation officers, and parents. For his scientific and didactic publications, the Professor was awarded the Gold Cross of Merit, the Knight's Cross of the Order of Polonia Restituta, as well as the badge of Distinguished Teacher of the Polish People's Republic. Between 1969 and 1989 professor Zbigniew Skorny was employed in managerial positions at the Philosophy and History Department of the University of Wrocław, at the Institute of Psychology, at the Program Psychology Commission attached to the Ministry of Education, and at the Didactic and Educational Psychological Association attached to the Ministry of Science, Higher Education, and Technology.

Keywords: academic development, scientific research papers, didactic activity, awards, managerial roles.

Zbigniew Skorny urodził się 5 października 1926 roku we Lwowie. W 1947 roku rozpoczął studia na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Wrocławskiego. W czasie studiów aktywnie uczestniczył w działalności Związku Młodzieży Polskiej oraz Zrzeszenia Studentów Polskich, był także przewodniczącym Koła Naukowego Studentów Psychologii Uniwersytetu Wrocławskiego. Przed obroną pracy magisterskiej w 1949 roku otrzymał propozycję pracy na Uniwersytecie Wrocławskim w Katedrze Psychologii Ogólnej. W 1951 roku obronił pracę magisterską zatytułowaną *Badanie staranności pracy*, napisaną pod kierunkiem profesora Mieczysława Kreutza (Porębska, Straś-Romanowska, Czapiga, 2015).

W 1952 roku stracił pracę, gdy Ministerstwo Szkolnictwa Wyższego podjęło decyzję o zamknięciu studiów psychologicznych na Uniwersytecie Wrocławskim. Przeniósł się wówczas do Wałbrzycha. W latach 1952–1956 podjął pracę nauczyciela przedmiotów pedagogicznych w Liceum Pedagogicznym w Wałbrzychu. W szkole pełnił funkcję kierownika praktyk pedagogicznych i zastępcy dyrektora. W latach 1956–1958 pracował jako kierownik

Zdjęcie nr 5: Zbigniew Skorny

Źródło: zbiory prywatne Piotra Skornego

Sekcji Przedmiotów Pedagogicznych w Wojewódzkim Ośrodku Doskonalenia Kadr Oświatowych we Wrocławiu jako przewodniczący Sekcji Psychologii Stosowanej przy Wrocławskim Oddziale Polskiego Towarzystwa Psychologii i jako wykładowca psychologii w Studium Nauczycielskim we Wrocławiu (Borecka-Biernat, 2012).

W 1960 roku wrócił na Uniwersytet Wrocławski, został zatrudniony w Instytucie Psychologii i pracował w nim do 1998 roku, kolejno na stanowisku starszego asystenta, adiunkta, docenta i profesora nadzwyczajnego. W 1963 roku uzyskał stopień doktora nauk humanistycznych na podstawie dysertacji doktorskiej zatytułowanej *Kierunki, treść i geneza zainteresowań psychologicznych*, napisanej pod kierunkiem doc. dr Heleny Słoniewskiej. Sześć lat później, w 1969 roku, Rada Wydziału Filozoficzno-Historycznego Uniwersytetu Wrocławskiego nadała mu stopień naukowy doktora habilitowanego nauk humanistycznych w zakresie psychologii na podstawie pracy *Psychologiczna analiza agresywnego zachowania się*. W 1977 roku otrzymał tytuł naukowy profesora nadzwyczajnego nauk humanistycznych w zakresie psychologii (Porębska, 1991; Porębska, Straś-Romanowska, Czapiga, 2015).

Dorobek naukowy profesora. Zbigniewa Skornego obejmuje 16 monografii i prac o charakterze podręcznikowym oraz około 140 rozpraw, artykułów i sprawozdań z badań, które były publikowane w czasopismach psychologicznych i pedagogicznych. Prace naukowo-badawcze koncentrowały się wokół problematyki kształtowania się aspiracji, mechanizmów dostosowania i niedostosowania społecznego oraz metod badań i diagnostyki psychologicznej (Garczyńska, Doliński, 2006; Porębska, 1991). W odniesieniu do problematyki kształtowania się aspiracji wypracował koncepcję dotyczącą wpływu rozbieżności poziomu aspiracji i warunków osobistych na powstanie zaburzeń w zachowaniu, którą przedstawił w monografii *Aspiracje młodzieży oraz kierujące nimi prawidłowości* opublikowanej w 1980 roku. Zanalizował również możliwość praktycznego wykorzystania mechanizmu rozbieżności poziomu aspiracji i warunków osobistych w działalności wychowawczej.

W odniesieniu do problematyki mechanizmów dostosowania i niedostosowania społecznego wydał trzy prace monograficzne: *Psychiczne mechanizmy zachowania się* (1972), *Proces socjalizacji dzieci i młodzieży* (1977) oraz *Mechanizmy regulacyjne ludzkiego działania*, (1989). W recenzji monografii pt. *Psychiczne mechanizmy zachowania się* autorstwa profesor H. Polakiewicz („Głos Nauczycielski”, 1972, nr 44, str. 10) napisała, że: „niełatwe treści przekazuje w sposób jasny i popularny. Wiedzę teoretyczną wiąże ze wskazaniem praktycznymi podając konkretne rady wychowawcze. Cała książka ma konstrukcję ułatwiającą przyswajanie zawartych w niej wiadomości”.

Problematykę metod badań i diagnostykę psychologiczną Zbigniew Skorny przedstawił obszernie w opracowaniu monograficznym *Metody badań i diagnostyka psychologiczna*, opublikowanym w 1974 roku. Praca ta, będąca próbą syntezy metod badań psychologicznych i metod diagnostyki oraz poradnictwa psychologicznego, stała się szczególnie przydatna dla osób zajmujących się praktycznym rozwiązywaniem problemów psychologicznych na terenie szkoły i różnego rodzaju zakładów wychowawczych.

Profesor Zbigniew Skorny był autorem wielu artykułów dotyczących między innymi biblioterapii i arteterapii, np. *Emocje a korekcyjna funkcja biblioterapii* („Bibliotekoznawstwo”, 1988, nr 1), *Arteterapia a zaburzenia emocjonalne* („Arteterapia”, 1989, nr 48), *Teorie psychologiczne jako podstawa arteterapii* („Arteterapia”, 1990, nr 57), *Psychospołeczne mechanizmy agresywnego zachowania się a arteterapia* („Arteterapia”, 1990, nr 57). Można przyjąć, że był prekursorem biblioterapii w Instytucie Psychologii Uniwersytetu Wrocławskiego (Szemplińska, Borecka-Biernat, 2015).

Wiele jego publikacji wykorzystywano w procesie kształcenia nauczycieli (Porębska, Straś-Romanowska i Czapiga, 2015). Dysponując doskonałą znajomością współczesnej szkoły i jej problemów, ujmował on bowiem wiele zagadnień psychologicznych w taki sposób, by można było je rozwiązać na terenie szkoły, a dorobek nauk psychologicznych stał się częścią doświadczenia zawodowego nauczyciela. Tendencja ta występuje wyraźnie w większości jego prac.

Na zlecenie różnych uczelni i wydawnictw napisał: 3 recenzje prac habilitacyjnych, 6 recenzji prac doktorskich, 20 recenzji wydawniczych prac monograficznych, 20 recenzji wydawniczych artykułów i 2 oceny dorobku naukowego do wniosku o mianowanie na stanowisko docenta (Prywatne notatki profesora).

W ramach działalności dydaktycznej na Uniwersytecie Wrocławskim prowadził liczne wykłady, konwersatoria, ćwiczenia, seminaria magisterskie zarówno w ramach specjalizacji z psychologii wychowawczej, jak i zaocznych studiów pedagogicznych oraz wykładów dla nauczycieli, kierowników szkół, kuratorów sądowych i rodziców. Wykształcił 3 doktorantów i 177 magistrów, w tym 107 magistrów psychologii oraz 70 magistrów pedagogiki. Był autorem programu nauczania psychologii, który przez wiele lat obowiązywał na studiach nauczycielskich oraz opracował szereg skryptów i materiałów pomocniczych do nauczania psychologii, jest także autorem podręcznika *Psychologia wychowawcza dla nauczycieli*, opublikowanego w 1987 roku (Borecka-Biernat, 2012).

Profesor Zbigniew Skorny otrzymał sześciokrotnie Nagrodę Rektora Uniwersytetu Wrocławskiego za osiągnięcia naukowe, dydaktyczne i organizacyjne, czterokrotnie Nagrodę Ministra Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki za osiągnięcia w dziedzinie autorstwa

wyróżniających się podręczników dla studentów oraz w dziedzinie badań naukowych. Ministerstwo Edukacji Narodowej przyznało mu nagrodę za osiągnięcia dydaktyczno-wychowawcze. Uchwałą Rady Państwa za 20-letnią nienaganną pracę pedagogiczną został odznaczony Złotym Krzyżem Zasługi i Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski. Ministerstwo Oświaty i Wychowania za zasługi dla oświaty i wychowania odznaczyło profesora Medalem Komisji Edukacji Narodowej i odznaką tytułu honorowego „Zasłużony Nauczyciel PRL” (Prywatne notatki profesora).

W latach 1969–1998 profesor Zbigniew Skorny pełnił liczne funkcje kierowniczo-organizacyjne. Był prodziekanem Wydziału Filozoficzno-Historycznego Uniwersytetu Wrocławskiego, dyrektorem Instytutu Psychologii, kierownikiem Zakładu Psychologii Nauczania i Wychowania, redaktorem „Prac Psychologicznych” Wydawnictwa Uniwersytetu Wrocławskiego, konsultantem naukowym Instytutu Organizacji i Zarządzania Politechniki Wrocławskiej, konsultantem naukowym Instytutu Telekomunikacji i Akustyki Politechniki Wrocławskiej oraz konsultantem naukowym Dziecięcego Sanatorium Kardiologicznego w Polanicy Zdroju. Ponadto członkiem: Rady Naukowej w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Opolu, Rady Naukowej Głównego Instytutu Górniczo-Hutniczego w Katowicach, Komisji Programowej Psychologii w Ministerstwie Oświaty oraz Zespołu Dydaktyczno-Wychowawczego Psychologii przy Ministerstwie Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki (Prywatne notatki profesora).

W dniu 12 lutego 2012 roku we Wrocławiu zmarł tragicznie profesor Zbigniew Skorny, wybitny psycholog i pedagog. W opinii wielu człowiek niezwykle życzliwy, pomagający swoim studentom i współpracownikom w życiowych i zawodowych sprawach. Jego pogrzeb odbył się 21 lutego 2012 roku na Cmentarzu Parafialnym św. Wawrzyńca we Wrocławiu.

Bibliografia

- Borecka-Biernat, D. (2012). Zbigniew Skorny (1926–2012). *Przegląd Biblioterapeutyczny*, 2, 179–181.
- Garczyńska, B., Doliński, D. (2006). Historia wrocławskiej psychologii od jej początków do roku 2005. W: M. Hałub, A. Mańko-Matysiak (red.), *Śląska Republika Uczonych* (t. 2, ss. 492–509). Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT-Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe.
- Porębska, M. (1991). 40 lat psychologii w Uniwersytecie Wrocławskim, [w:] M. Porębska (red.), *40 lat psychologii w Uniwersytecie Wrocławskim: Historia, kierunki rozwoju i aktualne osiągnięcia* (t. 15, ss. 5–17). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Porębska, M., Straś-Romanowska, M., Czapięga, A. (2015). Historia Instytutu Psychologii Uniwersytetu Wrocławskiego. W: J. Szablicka-Żak, A. Gryglewska (red.), *Salve lux post tenebras: Historia instytucji oświatowych w budynku dawnego Gimnazjum św. Elżbiety przy ulicy Dawida we Wrocławiu* (ss. 137–148). Wrocław: Wydawnictwo Via Nova.

Prywatne notatki profesora Zbigniewa Skornego, przedstawiono dzięki uprzejmości Piotra Skornego.

Szemplińska, A., Borecka-Biernat, D. (2015). Działalność naukowa Profesorów Instytutu Psychologii Uniwersytetu Wrocławskiego jako przestrzeń inspiracji do powstania akademickiego ośrodka biblioterapii. *Przegląd Biblioterapeutyczny*, 5(1), 65–79.

Część 3. Psychologia kliniczna i zdrowia

3.1. Marian Kulczycki – pionier psychologii zdrowia w Polsce. Bliżej człowieka w zdrowiu i chorobie

Ryszard Poprawa

3.2. Marian Kulczycki – profesor-humanista

Krzysztof Biliński

3.3. Grażyna Dolińska-Zygmunt – pionierka psychologii zdrowia w Polsce

Agnieszka Nomejko, Małgorzata Włodarczyk

3.4. Wkład Jadwigi Różyckiej w psychologię kliniczną, rozwojową i psychogerontologię – badania nad neurotyzmem, rozwojem dzieci i psychologią starzenia się

Daniel Marek

3.5. Alicja Kuczyńska – wkład w psychologię więzi, psychologię płci i psychoseksuologię. Badania nad relacjami międzyludzkimi i tożsamością płciową

Joanna Piskorz

3.1. Marian Kulczycki – pionier psychologii zdrowia w Polsce. Blżej człowieka w zdrowiu i chorobie

RYSZARD POPRAWA

Uniwersytet Wrocławski, Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych

Instytut Psychologii

ORCID: 0000-0002-3711-8710

Abstrakt

W rozdziale prezentowana jest sylwetka Mariana Kulczyckiego, pierwszego studenta psychologii w powojennym Wrocławiu, który przeszedł błyskotliwą karierę zawodową, skończył medycynę i stał się pierwszym wypromowanym w Uniwersytecie Wrocławskim doktorem psychologii, później pierwszym dyrektorem Instytutu Psychologii i ostatecznie założycielem Zakładu Psychologii Klinicznej. Był nauczycielem i mistrzem wielu wrocławskich psychologów i psycholożek, obecnie już starszego pokolenia. W swojej naukowej twórczości pozostawał wierny metodologii introspekcyjnej i nawiązywał, a często twórczo wyprzedzał, w swoich badaniach i teoriach dokonania nie tylko psychologii polskiej, lecz także światowej. Jako pierwszy psycholog zdrowia wnikliwie opisywał funkcjonowanie psychiczne ludzi chorych i wskazywał, jak należy z nimi pracować. Przez lata budował złożoną teorię rozwiązywania problemów życiowych, która miała stanowić teoretyczne podłoże praktycznego poradnictwa życiowego. Był osobą o szczególnych przymiotach humanisty, dobrego człowieka i wspaniałego mistrza. Na zakończenie rozdziału zamieszczono wykaz wypromowanych przez Kulczyckiego doktorów psychologii, z których pięcioro uzyskało habilitacje i dalej rozwijało psychologię na Uniwersytecie Wrocławskim.

Słowa kluczowe: Marian Kulczycki, psycholog zdrowia, introspekcja, poczucie winy, koncepcja choroby, rozwiązywanie problemów życiowych.

Abstract

The chapter presents the profile of Marian Kulczycki, the first psychology student in post-war Wrocław, who had a brilliant professional career, graduated in medicine and became the first doctor of psychology promoted at the University of Wrocław, later the first director of the Institute of Psychology and finally the founder of the Department of Clinical Psychology. He was a teacher and master of many psychologists from Wrocław, now of the older generation. In his scientific work, he was faithful to the introspective methodology and referred to, and often creatively anticipated in his research and theories the achievements of not only Polish psychology, but also world psychology. As the first health psychologist, he thoroughly described the mental functioning of sick people and indicated how to work with them. Over the years, he built a complex theory of solving life problems, which was to constitute the theoretical basis for practical life counselling. He was a person with special attributes of a humanist, a good man and a great master. At the end of the chapter there is a list of doctors of psychology promoted by Kulczycki, five of whom obtained habilitations and further developed psychology at the University of Wrocław.

Keywords: Marian Kulczycki, health psychologist, introspection, guilt, disease concept, solving life problems.

Wprowadzenie

Profesor Marian Kulczycki zajmuje szczególne miejsce w historii psychologii polskiej, szczególnie wrocławskiej. Jego wybitna postać i osiągnięcia były już wielokrotnie opisywane, głównie na tle dziejów psychologii w Uniwersytecie Wrocławskim (Heszen-Niejodek, 1995; Kuczyńska, 1998; Porębska, 1996; Porębska, Straś-Romanowska, Czapiga, 2015; Straś-Romanowska i Koczanowicz-Dehnel, 2015; Szemplińska i Borecka-Biernat, 2015).

Curriculum vitae

W 1946 roku Marian Kulczycki został pierwszym studentem psychologii na Wydziale Humanistycznym w polskim Uniwersytecie Wrocławskim. Zrealizował najpewniej swoje młodzieńcze zainteresowania z czasów, kiedy mieszkał jeszcze w rodzinnym Stanisławowie (dzisiaj Iwano-Frankiwnsk), gdzie w 1944 roku przez rok studiował w Państwowym Instytucie Nauuczycielskim. Studia psychologiczne realizował pod kierunkiem – przybyłego tak jak on sam, w transporcie repatriacyjnym z Kresów Wschodnich – Mieczysława Kreutza, profesora Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie. Już jako student w roku akademickim 1946/1947 asystował profesorowi Kreutzowi, który doceniając zaangażowanie i walory intelektualne Kulczyckiego, zatrudnił go na etacie starszego asystenta zaraz po uzyskaniu tytułu magistra w 1950 roku. Uznanie, jakim darzył prof. Kreutz swojego studenta i asystenta, znalazło wyraz m.in. w pracy o *Metodach współczesnej psychologii* (Kreutz, 1962), w której wspominał on Mariana Kulczyckiego z wyraźną dumą, opisując jak sprawnie jako student realizował on ważne eksperymenty pod jego kierunkiem. Już w 1952 roku Kulczycki pod przewodnictwem Kreutza uzyskał stopień doktora na podstawie dysertacji *Niektóre warunki myślenia produktywnego*. Niestety, w tym samym roku decyzją ówczesnych władz państwowych PRL zlikwidowano studia psychologiczne w Uniwersytecie Wrocławskim, a niedługo po tym Kreutza przeniesiono na Uniwersytet Warszawski.

Młody dr Kulczycki, mimo oferty przeniesienia się wraz z Mistrzem na Uniwersytet Warszawski, pozostał w Uniwersytecie Wrocławskim, kontynuując swoją pracę naukową i z dużym powodzeniem przekazując wiedzę psychologiczną na innych – niestety nie psychologicznych – kierunkach uniwersyteckich. W międzyczasie podjął studia na Wydziale Medycznym, które ukończył w 1957 roku, uzyskując tytuł lekarza. Wpłynęło to wyraźnie na jego dalszą karierę zawodową, gdyż zaczął specjalizować się w psychologii klinicznej. W celu zdobycia cennej dla każdego psychologa klinicznego praktyki zatrudnił się na pół etatu jako lekarz i psycholog w Wojewódzkiej Poradni Zdrowia Psychicznego we Wrocławiu. Jego liczne

aktywności dydaktyczne i praktyczne nie przeszkadzały w rozwoju kariery naukowej. W 1964 roku wydał monografię *Kształtowanie racjonalnych poczuć winy* (Kulczycki, 1964), która stała się podstawą uzyskania w 1966 roku habilitacji na Wydziale Filozoficzno-Historycznym UAM w Poznaniu. Dzięki usilnym staraniom m.in. doc. dr hab. Mariana Kulczyckiego, po 15 latach został przywrócony kierunek psychologia w Uniwersytecie Wrocławskim. Mając znaczący, i zarazem największy, dorobek naukowy wśród pracowników Katedry Psychologii, został w 1967 roku jej kierownikiem. Katedra rozrastała się i od 1972 roku stała się Instytutem Psychologii, którego pierwszym dyrektorem został doc. dr hab. Marian Kulczycki. Funkcję tę pełnił do 1975 roku i ponownie w latach 1977–1980.

Pozytywne wyniki pracy naukowej i organizacyjnej zaowocowały nadaniem Marianowi Kulczyckiemu w 1973 roku tytułu naukowego profesora nadzwyczajnego. Profesor Kulczycki w latach 1974–1978 pełnił też funkcję dziekana Wydziału Filozoficzno-Historycznego, będąc zarazem kierownikiem Zakładu Psychologii Ogólnej w Instytucie Psychologii. W 1987 roku prawie 20-osobowy Zakład Psychologii Ogólnej przekształcił się w dwa odrębne: Zakład Psychologii Ogólnej, którego kierownikiem został uczeń Kulczyckiego, profesor Michał Dąbek, oraz Zakład Psychologii Klinicznej, kierowany przez Kulczyckiego aż do jego śmierci.

Twórczość

W twórczości naukowej Mariana Kulczyckiego można wyróżnić trzy etapy. W każdym z nich Kulczycki był wiernym uczniem swojego Mistrza, Mieczysława Kreutza. Uznawał, że głównym przedmiotem badań psychologii są świadome zjawiska psychiczne, a tym samym fundamentalną metodą badawczą jest introspekcja, którą dzisiaj nazwalibyśmy fenomenologiczną analizą hermeneutyczną czy narracjami autobiograficznymi (Baumeister, Stillwell, Heather-ton, 1995; Elvin-Nowak, 1999; Straś-Romanowska, 2000). Znalazło to wyraz w całej aktywności naukowej Kulczyckiego, poczynając od pracy magisterskiej poświęconej metodzie badania twórczości, przez dysertację *Niektóre warunki myślenia produktywnego*, po habilitację, na którą złożyła się wyjątkowa praca – *Kształtowanie racjonalnych poczuć winy* (Kulczycki, 1964). Wyjątkowość tej pracy polega na tym, że na początku lat 60. XX wieku podejmowała bardzo istotny dla rozumienia funkcjonowania człowieka temat poczucia winy, odróżniając jego racjonalne doświadczanie od nieracjonalnego. To pierwsze może mieć istotne, pozytywne funkcje kontrolujące zachowanie w kierunku zgodności ze standardami i wartościami, drugie natomiast może wiązać się z zaburzeniami nerwicowymi. Co więcej, praca ta stanowiła wzorcowy przykład zastosowania metodologii introspekcyjnej dla opisanego i wyjaśnienia ważnych zjawisk psychicznych. Kulczycki (1964) bardzo precyzyjnie opisał cały

przebieg badania, udzielane instrukcje, prowadzone analizy, przytaczając wiele fragmentów relacji autobiograficznych i narracji badanych. Skoncentrował się na świadomie doświadczanych poczuciach winy u osób bez rozpoznanych jakichkolwiek zaburzeń psychicznych. Uznał, że tylko analiza codziennych doświadczeń życiowych osób będących w tzw. normie psychicznej pozwoli w pełni zrozumieć i wyjaśnić te zjawiska oraz zrozumieć kiedy i w jakich warunkach reakcje człowieka stają się problemowe czy dysfunkcjonalne.

Trudno nie odnieść wrażenia, że takie podejście Kulczyckiego wyraźnie nawiązywało i wyprzedzało nowy model psychologii klinicznej, który rodził się dopiero w latach 80. XX wieku. Model ten nie koncentrował się na psychopatologii, lecz zwracał się w kierunku przeciętnego, zdrowego człowieka i szeroko pojętych uwarunkowań oraz przebiegu jego codziennego życia i funkcjonowania psychicznego. Jego cechami charakterystycznymi jest skoncentrowanie na osobie, na jej subiektywnych przeżyciach, które osadzone są w kontekście relacji ze światem i podlegają procesualnym zmianom. Psychologiczne badania naukowe w tym paradygmacie mają głównie charakter idiograficzny i kontekstualny, a główną metodą poznania jest autorelacja badanych osób (*self-report*) (Lazarus, 1981; Lazarus, Folkman, 1984; Lefcourt, Martin, Ebers, 1981), którą od dawna określano mianem introspekcji (Kreutz, 1962).

Kulczycki (1964) przed przystąpieniem do badań empirycznych na doświadczanymi w codziennym życiu poczuciami winy dokładnie zdefiniował to zjawisko i następnie przedstawił to rozumienie 100-osobowej grupie badanych obu płci, prosząc o prowadzenie dzienniczków obserwacji, w których mieli oni zapisywać tego typu przeżycia w ciągu miesiąca. Następnie w indywidualnych rozmowach z badanymi analizował ich przeżycia, starając się zrozumieć, jak i w jakich okolicznościach badani doświadczali opisywanych emocji. Analizy te stały się podstawą wyróżnienia zjawisk biorących udział w pojawianiu się poczucia winy. Uważał, zresztą zgodnie ze szkołą swojego Mistrza (Kreutz, 1962), że tylko tą drogą można adekwatnie zrozumieć te przeżycia i warunki ich powstawania.

Kiedy spojrzymy na badania Kulczyckiego z perspektywy badań prowadzonych nad poczuciem winy ponad 30 lat później, przez takich światowych badaczy jak Roy Baumeister (1995) czy Ylva Elvin-Nowak (1999), to możemy wyciągnąć wniosek, że badania Kulczyckiego były wyjątkowo nowoczesne, owocne i metodologicznie trafne. Baumeister i wsp. (1995) w swoich badaniach – tak jak Kulczycki – zastosowali narracje autobiograficzne, czyli zbieranie relacji z pierwszej ręki na temat doświadczeń z codziennego życia badanych. Badacze ci – niestety nie znając prac Kreutza (1962) ani Kulczyckiego (1964) – opisując zastosowaną przez siebie metodologię, twierdzili, że pojawiła się ona dopiero w ostatnich latach (90.) jako ważne uzupełnienie konwencjonalnych eksperymentów laboratoryjnych. Dalej twierdzili,

podobnie jak Kulczycki (1962), że narracje autobiograficzne mają wysoką trafność zewnętrzną, ponieważ obejmują rzeczywiste doświadczenia z życia ludzi, w przeciwieństwie do symulacji laboratoryjnych. Są one również przydatne do badania wielu zjawisk, które z przyczyn praktycznych lub etycznych są trudne do odtworzenia w laboratorium (Baumeister, Stillwell, Heatherton, 1995). Również szwedzka badaczka Ylva Elvin-Nowak (1999), podobnie jak Kulczycki, badając poczucie winy, oparła się na podejściu fenomenologicznym do opisywania zjawisk psychicznych, którego istotą jest odtworzenie subiektywnych znaczeń nadawanych przez jednostki swojemu „światu” w kontekstach, w jakich one powstają. Badaczka ta doszła do podobnych jak Kulczycki (1964) wniosków, że zbierane przez nią retrospektywne opisy doświadczanych poczuć winy badanych kobiet okazały się niewystarczające do ich fenomenologicznego, pełnego zrozumienia i wyjaśnienia, dlatego musiała uzupełniać je o rozmowy psychologiczne z badanymi, w których starała się odtworzyć kontekst znaczeniowy pojawiających się stanów. W zakończeniu swojej monografii Kulczycki (1964) przedstawił zalecenia dla działań profilaktycznych i terapeutycznych dotyczących zapobiegania i eliminowania nieracjonalnych poczuć winy, co jest jedną z ważnych cech jego twórczości.

Drugi etap twórczości Mariana Kulczyckiego, obejmujący lata 1964–1980, z pewnością zainspirowany był ukończonymi przez niego studiami medycznymi i zdobytą praktyką w pracy klinicznej z pacjentami. Przechodząc w tym etapie w swoich zainteresowaniach badawczych z zagadnień psychologii ogólnej do psychologii klinicznej, zawsze mocno akcentował konieczność wykorzystania zdobyczy i wiedzy w zakresie tej pierwszej w psychologii stosowanej. Zawsze dominowała idea, aby wiedza z psychologii ogólnej znajdowała zastosowanie w bezpośredniej pomocy ludziom w rozwiązywaniu ich problemów życiowych (Kulczycki, 1991; Straś-Romanowska, Koczanowicz-Dehnel, 2015). Głównym owocem pracy w tych latach była monografia pt. *Psychologiczne problemy człowieka chorego. Z zagadnień współpracy pracownika służby zdrowia z pacjentem* (Kulczycki, 1971). Jak pisze we wspomnieniu o Kulczyckim jedna z czołowych przedstawicielek psychologii człowieka chorego i psychologii zdrowia w Polsce Irena Heszen-Niejodek (1998, s. 9), „w końcu lat sześćdziesiątych polscy psycholodzy interesujący się problematyką ludzi chorych somatycznie stanowili grupę nieliczną”. Wydana w 1971 roku przez Kulczyckiego monografia, nosząca wyraźne osobiste piętno autora, jak ocenili to jej recenzenci, Stanisław Gerstmann, Józef Reutt i Tadeusz Tomaszewski, była pracą oryginalną i pionierską „nie tylko w skali kraju”. Uznali oni Kulczyckiego w tamtym czasie za czołowego przedstawiciela psychologii klinicznej w Polsce (Porębska, 1996). Jego twórczość w tym obszarze miała ogromny wpływ na rozwijającą się dopiero psychologię człowieka chorego i relacji personelu medycznego z pacjentami, którą wówczas

nazywano „psychologią medyczną” czy „lekarską” (Heszen-Klemens, 1979; 1983; Jarosz, 1978). Dzisiaj stanowi ona ważny obszar psychologii zdrowia (Heszen, Sęk, 2007).

Kulczycki (1971, 1978a, 1978b) zajął się całościowo zachowaniem się człowieka w chorobie i analizował tego uwarunkowania. Wskazując na różne działające dynamicznie i zmiennie czynniki na jednostkę w stanie choroby, przyjął, że tworzą one w psychice jednostki strukturę, którą nazwał „obrazem własnego położenia życiowego”. Najważniejszym elementem tej struktury psychicznej jest „koncepcja choroby”, od której zależy, co będzie przeżywał człowiek chory, i jak będzie się zachowywał i radził sobie z chorobą. Pisał:

koncepcja choroby jest tym elementem obrazu własnego położenia życiowego, w którym układają się w mniej lub bardziej zwartą całość zarówno ogólne wiadomości o chorobach i o własnych możliwych zachowaniach się, jak i specyficzne przekonania dotyczące posiadanej choroby, własnej odporności na nią, związków pomiędzy chorobą a własną aktywnością, itp. (Kulczycki, 1971, s. 109).

W koncepcji własnej choroby zawarte są przekonania na temat tego, czym ta choroba jest, jak powstała i jaki będzie jej przebieg. Szczególnie ważnym spostrzeżeniem Kulczyckiego (1971) jest to, że koncepcja choroby jest taką strukturą psychiczną, poprzez którą ludzie chorzy nadają swoim chorobom różnorodne znaczenia, co w konsekwencji prowadzi do zarówno określonego zachowania się w ogóle, jak i specyficznie wobec własnej choroby. W swojej pracy analizuje szczegółowo różne uwarunkowania i konsekwencje posiadania koncepcji choroby, która nie zawsze musi w sytuacji choroby jasno powstać i być jej realistycznym odzwierciedleniem. Co więcej, wskazuje on, że dopiero poznanie całościowego aktualnego położenia życiowego chorego – człowieka i przeżywanych przez niego emocji – pozwala zrozumieć nadawane przez niego znaczenia rzeczywistości. Taki punkt widzenia był i jest w pełni zgodny z założeniami transakcyjnej poznawczej psychologii stresu i radzenia sobie oraz z idiograficzną metodologią badań narracyjnych (Lazarus, 1981, 1999; Straś-Romanowska, 2000).

Idee Kulczyckiego (1971) rozwijali i nawiązywali do nich też inni badacze, szczególnie Irena Heszen-Klemens (1979), kiedy badała podejmowanie przez chorych na gruźlicę działań zdrowotnych i używała zmodyfikowanego – zgodnie z ówczesnymi trendami w terminologii psychologicznej – pojęcia obrazu własnej choroby (u Kulczyckiego – „koncepcja choroby” jako element „obrazu własnego położenia życiowego”), wzbogacając ten konstrukt treściowo. Podobnie idee Kulczyckiego rozwijał Kazimierz Wrześniewski (1980), kiedy definiował pojęcie percepcji sytuacji choroby i wskazywał na jej wpływ na kształtowanie indywidualnych znaczeń determinujących zachowania i emocje chorych po zawale serca.

W ostatnim etapie (od 1980 do 1995 roku) swojej twórczości Marian Kulczycki skupił się głównie na budowaniu ogólnej teorii rozwiązywania problemów życiowych. Teorię tę prezentował przede wszystkim na licznych konferencjach naukowych i następnie publikował w materiałach z nich, tak więc niestety nie zyskała szerszego rozgłosu. Artykuł podsumowujący ją, *Psychologia rozwiązywania problemów życiowych*, ukazał się w tomie jubileuszowym poświęconym 40-leciu psychologii w Uniwersytecie Wrocławskim (Kulczycki, 1991). Również autor tego artykułu zebrał z licznych publikacji Mistrza i omówił tę teorię, porównując ją do teorii stresu i radzenia sobie Richarda S. Lazarusa, z którą ma ona wiele punktów stycznych, należąc do nurtu teorii relacyjno-(transakcyjno-)fenomenologicznych (Poprawa, 1994).

Przedmiotem teorii rozwiązywania problemów życiowych jest życie człowieka ujęte w jego wzajemnych relacjach ze światem. Autor wyraźnie nawiązuje tu do teorii aktywności życiowej człowieka uczestniczącego w świecie Tadeusza Tomaszewskiego (1977, 1984). Życie człowieka ujmowane jest jako zorganizowana i rozwijająca się aktywność we wzajemnych relacjach ze światem (otoczeniem), ukierunkowana na rozwiązywanie codziennych problemów, w dążeniu do osiągania coraz wyższego poziomu jakości życia. Mówiąc o relacjach, badacz ma na myśli: 1) wzajemne wymagania człowieka i świata, 2) czynności, które służą spełnieniu tych wymagań i osiągnięciu w tym względzie rezultaty oraz 3) warunki utrudniające lub ułatwiające spełnianie tychże wymagań i związane z tym kary oraz nagrody. W układzie tych relacji powstają problemy życiowe, w których podmiot, jeśli nie podejmie odpowiedniej aktywności lub nie uzyska właściwej pomocy, poniesie straty lub/i nie wykorzysta szans osiągnięcia wyższego poziomu jakości życia (Kulczycki, 1980, 1985, 1988; por. Poprawa, 1994).

Jakość życia ujmowana jest jako całościowy układ wartościowych wymiarów egzystencji podmiotu w danym środowisku, na które składają się: własna aktywność i skuteczność, zmienność życia (bogactwo przeżyć), produktywność (twórczość), kooperacyjność, czyli możliwość wartościowej współpracy i posiadania więzi z innymi ludźmi oraz sensowność (por. Tomaszewski, 1984). Kulczycki (1981) podkreślał, że człowiek dąży do uzyskania pewnej autonomii w przeżywaniu swojego życia w każdym z wymienionych wymiarów, bo tylko uzyskanie tej autonomii sprzyja podnoszeniu jakości życia na wyższe poziomy.

Opisując powstawanie problemów życiowych, autor ponownie wykorzystuje pojęcie obrazu aktualnego położenia życiowego podmiotu, którego treść i struktura zależy od procesów kształtowania podmiotowych znaczeń. Znaczenia powstają jako rezultat wyróżniania, odkrywania lub tworzenia i narzucania przez osobę związków między nią a innymi elementami czy strukturami tworzącymi relacje (Kulczycki, 1980; 1988; 1991; por. Poprawa, 1994).

Człowiek działając w zmieniającym się wciąż świecie, w specyficzny, indywidualny sposób wartościuje relacje z nim (przypisuje im subiektywne znaczenia). W procesie indywidualnego rozwoju i zdobywania doświadczenia dokonuje wyboru określonych wartości, kształtuje i doskonali swoje możliwości, tworząc własne ukierunkowanie życiowe. W ukierunkowaniu tym wyrażają się wewnętrzne, nadrzędne mechanizmy psychicznej regulacji zachowania określone jako obraz świata i własnej osoby, wynikające z nich wartościujące nastawienie oraz umiejętności i zdolności do działania wobec wymagań świata i własnej osoby (Kulczycki, 1980; por. Poprawa, 1995). Kulczycki wyraźnie nawiązał tu do teorii opisujących strukturę i funkcje osobowości (por. Reykowski, Kochańska, 1980). Psychiczne mechanizmy wewnętrznej regulacji wraz z aktualnymi oddziaływaniami otoczenia determinują ostateczny kształt aktywności człowieka. Jednakże bywa, że czynniki środowiskowe dominują nad podmiotowymi, wówczas człowiek może tracić wiele ze swoich osobistych możliwości. Zdarza się też tak, że przeważają czynniki podmiotowe i wówczas mogą pojawić się nierealistyczne relacje ze światem, zagrażające przykrymi konsekwencjami dla jednostki. Najbardziej wartościowymi mechanizmami psychologicznymi są takie, które pozwalają na pełną aktualizację wartościowych możliwości jednostki w danych warunkach i jego dalszy rozwój. Kulczycki (1980, 1988) podkreśla szczególną wartościowość tych mechanizmów, kiedy są zgodne z rzeczywistością, gdyż tylko wówczas służą one realizacji autentycznego ukierunkowania życiowego.

Szczegółowo analizując uwarunkowania i przebieg procesów rozwiązywania problemów życiowych, badacz przedstawia klasyfikację tych problemów. Wyróżnia wśród nich takie, które są szczególnie trudne czy wręcz krytyczne dla jednostki. Wskazuje, że rozwiązanie takich krytycznych problemów może mieć i zazwyczaj ma konstruktywny wpływ na jednostkę, jej rozwój i jakość życia (Kulczycki, 1985; 1988). Kulczycki – w moim przekonaniu wyjątkowo celnie – wskazał na przeszkody w rozwiązywaniu problemów życiowych, którymi mogą być:

1. brak odpowiedniej wiedzy na temat własnego położenia życiowego i sposobów rozwiązywania problemu;
2. brak adekwatnych umiejętności wykorzystania posiadanej wiedzy;
3. brak właściwego nastawienia do zmagania się z danym problemem;
4. brak gotowości do podjęcia odpowiedniej aktywności (Kulczycki, 1985; por. Poprawa, 1995).

Przedstawiona w ogromnym skrócie teoria rozwiązywania problemów życiowych była tworzona przez jej autora z wyraźnym nastawieniem na jej praktyczne zastosowanie w poradnictwie psychologicznym, określanym jako życiowe. Kulczycki wskazywał, że centralnym celem poradnictwa życiowego jest pomoc psychologiczna w rozwiązywaniu problemów

życiowych osób jej potrzebujących, ukierunkowana na podnoszenie poziomu ich jakości życia i odkrywania oraz realizacji autentycznego ukierunkowania życiowego. Za jedno z podstawowych zadań doradcy w procesie pomocy psychologicznej uważał odtworzenie subiektywnego obrazu własnego położenia życiowego oraz rozpoznanie znaczeń, jakie klient przypisuje poszczególnym jego elementom. Rozeznanie to, w konfrontacji z aktualnie spostrzeganymi przez doradcę możliwościami zewnętrznymi i podmiotowymi oraz przejawianym czy realizowanym przez jednostkę dotychczasowym ukierunkowaniem życiowym, organizuje oddziaływanie poradnicze od strony celów, sposobów i metod (Poprawa, 1991). Koncepcję poradnictwa życiowego Kulczycki (1980; 1985; 1988) systematycznie prezentował i rozwijał w cyklu interdyscyplinarnych konferencji naukowych, realizowanych we współpracy Instytutów Psychologii i Pedagogiki Uniwersytetu Wrocławskiego, których był głównym naukowym patronem.

Analizując przedstawione powyżej poglądy Kulczyckiego, można odnaleźć w nich różne wpływy i analogie, przede wszystkim związane z psychologią humanistyczną (por. Maslow, 1968) oraz poznawczo-fenomenologiczno-transakcyjną teorią stresu i radzenia sobie (Lazarus, Folkamn, 1984; por. Poprawa, 1995). W podsumowaniu wnikliwej analizy twórczości profesora prof. Straś-Romanowską napisała, że zarówno przedmiot zainteresowań naukowo-badawczych Mariana Kulczyckiego, jakim było życie ludzkie w całościowej formie i rozwiązywanie problemów życiowych w szerokim kontekście ujętym jako położenie życiowe, jak i podmiotowy sposób podejścia do człowieka jako obiektu badań, w pełni upoważniają do uznania go za psychologa humanistycznego (Straś-Romanowska, Koczanowicz-Dehnel, 2015). Straś-Romanowska wraz z zespołem, którego część przejęła po profesorze, niewątpliwie uznając Kulczyckiego za prekursora i twórcę polskiej psychologii humanistycznej, była kreatywną kontynuatorką tych idei (Straś-Romanowska, 1992, 2000; Straś-Romanowska, Bartosz, Żurko, 2010).

Pełny wykaz publikacji Marina Kulczyckiego można znaleźć w aneksie pracy pod red. Alicji Kuczyńskiej (1998) pt. *Zrozumieć zachowanie człowieka w zdrowiu i chorobie*, która w całości poświęcona jest pamięci naszego Mistrza.

Nauczyciel – mistrz – człowiek

Osoby wspominające profesora Kulczyckiego przede wszystkim podkreślały jego mądrość życiową, szczególną afirmatywną filozofię życiową, wyrozumiałość, koncyliacyjność i niezmierną życzliwość w stosunku do innych oraz gotowość niesienia pomocy. Mimo wielu osiągnięć i zajmowanej wysokiej pozycji w hierarchii uniwersyteckiej był osobą niezwykle skromną, unikającą patosu, niezabiegającą o tytuły czy stanowiska. Co więcej, był bardzo towarzyski, umiał wprowadzić humor i swobodę nie tylko podczas konferencyjnych

czy zakładowych spotkań, lecz także w czasie swoich wykładów (Heszen-Niejodek, 1995; Kuczyńska, 1998; Porębska, 1996; Straś-Romanowska i Koczanowicz-Dehnel, 2015).

Zdjęcie nr 6: Prof. Marian Kulczycki (z prawej) z nowo wypromowanym dr. Ryszardem Poprawą (1992)

Źródło: zbiory prywatne prof. Ryszarda Poprawy

Patrząc na osobę profesora z perspektywy własnych doświadczeń, pamiętam, że bardzo chętnie i tłumnie chodziliśmy na jego wykłady, gdyż nie tylko były w sposób żywy i interesujący wygłaszane, pełne rzetelnej wiedzy, przykładów z psychologicznej praktyki oraz humanistycznego spojrzenia na człowieka, lecz także pobudzające do refleksji, inspirujące. Nie było wykładu, referatu czy wystąpienia profesora Kulczyckiego bez anegdoty, żartu inteligentnie wpleczonego w jego treść, tak aby słuchacze nie tylko mieli chwile wytchnienia w przyswajaniu jego treści, ale lepiej je zrozumieli. Jako przykład przytoczę dowcip, jaki opowiadał, tłumacząc, czym są urojenia i wskazując na trudności, z którymi może się spotkać psychoterapeuta próbujący pracować z psychotycznym pacjentem.

Pacjent leczony w szpitalu psychiatrycznym uważał, że jest ziarnkiem grochu. Psychologowie i lekarze próbujący mu pomóc poddawali go wielokrotnemu przewarunkowaniu. Po wielu próbach pacjent na pytanie „Czy jest ziarnkiem”, w końcu zaczął stanowczo odpowiadać, że „NIE”. Uznano go za wyleczonego

i wypisano z oddziału. Jednakże ten idąc dziedzińcem szpitala w pewnym momencie zaczął chować się pod ścianą. Zauważył to lekarz prowadzący i zapytał „Dlaczego pan się chowa, co się stało?”. Pacjent z lękiem w głosie wskazał na przechodzącego opodal gołębia i powiedział – „Gołąb panie doktorze!”. Na to lekarz autorytatywnie stwierdził – „Tak, ale przecież pan nie jest ziarnkiem grochu”. Co pacjent skwitował „Oczywiście, że NIE, ale czy on o tym wie?”.

Pewnego razu jeden z kolegów zapytał profesora Kulczyckiego, dlaczego prawie na każdym wykładzie, mniej więcej co 20 minut, opowiada jakiś dowcip. Profesor z typowym dla siebie poczuciem humoru odpowiedział: „Panie kolego, bo ja po dwudziestu minutach tak już się nudzę tym, co mówię, że muszę powiedzieć coś wesołego”. Pomijając to, że jego dowcipy były zawsze *à propos*, to profesor doskonale znał prawidłowości ludzkiej uwagi, pamięci czy uczenia się i wiedział, że mniej więcej po 20 minutach intensywnego skupienia rozprasza się uwaga i warto zrobić humorystyczną przerwę na odświeżenie jej zasobów. Bo, jak już dzisiaj wiemy, zostało to bowiem empirycznie potwierdzone w badaniach Barbary Fredrickson (2011), emocje pozytywne poszerzają i budują nasze zasoby psychiczne, z czego Kulczycki najpewniej zdawał sobie sprawę.

Liczni asystenci profesora Kulczyckiego obronili pod jego kierunkiem lub przynajmniej przy jego ogromnym wsparciu doktoraty. Po 1992 roku Profesor ze względów zdrowotnych zrezygnował z prowadzenia doktoratów, ale powierzył ich dokończenie czy poprowadzenie zaprzyjaźnionym wybitnym specjalistom z innych uniwersytetów. Spośród tych, którzy napisali i obronili prace doktorskie pod kierunkiem profesora Kulczyckiego w Uniwersytecie Wrocławskim, a następnie uzyskali habilitacje, znaleźli się: Michał Dąbek (1973), Alicja Kuczyńska (1985), Grażyna Dolińska-Zygmunt (1985), Bożena Janda-Dąbek (1986) oraz ostatni z jego doktorantów – Ryszard Poprawa (1992). Kompletny wykaz wszystkich doktorantów, których prace można znaleźć w zbiorach Biblioteki Instytutu Psychologii UW, zamieściłem poniżej, pod bibliografią. Prace doktorskie uczniów profesora Kulczyckiego nosiły wyraźne piętno Mistrza, zarówno w sferze metodologicznej, jak i teoretycznej, często rozwijając jego koncepcje.

Profesor Maria Porębska (1996), najstarsza koleżanka Kulczyckiego, która razem z nim tworzyła wrocławską psychologię, wspominała go jako niezmiernie zasłużonego, pracowitego, świetnego wykładowcę, odpowiedzialnego, docenianego i lubianego na całym Wydziale. Po przejściu na emeryturę w 1994 roku jeszcze przez rok pracował na zlecenie w Instytucie i w czerwcu 1995 roku, już będąc poważnie chorym, rzetelnie pozamykał wszystkie sprawy zawodowe i odszedł na zawsze 7 sierpnia tego roku.

Bibliografia

- Baumeister, R.F., Stillwell, A.M. i Heatherton, T.F. (1995). Personal narratives about guilt: Role in action control and interpersonal relationships. *Basic & Applied Social Psychology*, 17(1/2), 173–198.
- Elvin-Nowak, Y. (1999). The meaning of guilt: A phenomenological description of employed mothers' experiences of guilt. *Scandinavian Journal of Psychology*, 40, 73–83.
- Fredrickson, B.L. (2011). *Pozytywność: Naukowe podejście do emocji, które pomaga zmienić jakość życia*. Warszawa: Wydawnictwo Zysk i S-ka.
- Heszen-Klemens, I. (1979). *Poznawcze uwarunkowania zachowania się wobec własnej choroby*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Heszen-Klemens, I. (1983). *Psychologia medyczna: Główne kierunki badań*. Katowice: Uniwersytet Śląski.
- Heszen-Niejodek, I. (1998). Prof. dr hab. Marian Kulczycki – Wspomnienie. W: A. Kuczyńska (red.), *Zrozumieć zachowanie człowieka w zdrowiu i chorobie* (ss. 9–14). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Heszen, I. i Sęk, H. (2007). *Psychologia zdrowia*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Jarosz, M. (red.). (1978). *Psychologia lekarska*. Warszawa: Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich.
- Kreutz, M. (1962). *Metody współczesnej psychologii: Studium krytyczne*. Warszawa: Państwowy Zakład Wydawnictw Szkolnych.
- Kuczyńska A. (1998). Wprowadzenie. W: A. Kuczyńska (red.), *Zrozumieć zachowanie człowieka w zdrowiu i chorobie* (ss. 5–8). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, seria Prace Psychologiczne, t.48.
- Kuczyńska, A. (1998, red.). *Zrozumieć zachowanie człowieka w zdrowiu i chorobie*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, seria Prace Psychologiczne, t.48.
- Kulczycki, M. (1964). *Kształtowanie racjonalnych poczuć winy*. Wrocław: Państwowe Wydawnictwo Naukowe – oddział wrocławski.
- Kulczycki, M. (1971). *Psychologiczne problemy człowieka chorego: Z zagadnień współpracy pracownika służby zdrowia z pacjentem*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Kulczycki, M. (1978a). Charakterystyka sytuacji pacjenta w leczeniu otwartym. W: M. Jarosz (red.), *Psychologia lekarska* (ss. 239–249). Warszawa: Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich.
- Kulczycki, M. (1978b). Pacjent w szpitalu. W: M. Jarosz (red.), *Psychologia lekarska* (ss. 250–268). Warszawa: Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich.
- Kulczycki, M. (1980). Poradnictwo życiowe. W: A. Kargulowa i M. Jędrzejczak (red.), *Poradnictwo we współczesnym społeczeństwie. Rola poradnictwa i doradztwa w optymalizowaniu rozwoju osobowości i podnoszeniu kultury pedagogicznej społeczeństwa*. Materiały i Ogólnopolskiego Seminarium Naukowego we Wrocławiu, 26–28 listopada 1979 r. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Kulczycki, M. (1985). Zarys relacyjnej koncepcji poradnictwa. W: A. Kargulowa i M. Jędrzejczak (red.), *Poradnictwo we współczesnym społeczeństwie. Teoretyczne i metodologiczne problemy poradnictwa*. Materiały III Ogólnopolskiego Seminarium Naukowego w Karpaczu, 2–6 maja 1983 r. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Kulczycki, M. (1988). Podstawy porady życiowej. W: M. Jędrzejczak i A. Kargulowa (red.), *Poradnictwo we współczesnym społeczeństwie. Perspektywy rozwoju teorii i praktyki poradnictwa*. Materiały IV Ogólnopolskiego Seminarium Naukowego w Karpaczu, 13–18 maja 1985 r. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

- Kulczycki, M. (1991). Psychologia rozwiązywania problemów życiowych. W: M. Porębska (red.), *40 lat psychologii w Uniwersytecie Wrocławskim. Historia, kierunki rozwoju i aktualne osiągnięcia* (ss. 19–35). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Lazarus, R.S. (1981). The stress and coping paradigm. W: C. Eisdorfer, D. Cohen i P. Maxim (red.), *Models for clinical psychopathology* (ss. 177–214). New York: Spectrum.
- Lazarus, R.S. (1999). *Stress and Emotion. A new Synthesis*. New York: Springer Publishing Company, Inc.
- Lazarus, R.S. i Folkamn, S. (1984). Coping and adaptation. W: W.D. Gentry (red.), *The handbook of behavioural medicine* (ss. 282–325). New York: Guilford.
- Lefcourt, H.M., Martin, R.A. i Ebers, K. (1981). Coping with stress: a model for clinical psychology. *Academic Psychology Bulletin*, 3(3), 355–364.
- Maslow, A. H. (1968). *Toward a psychology of being*. New York: Van Nostrand.
- Poprawa, R. (1991). Podstawowe zagadnienia psychologii poradnictwa życiowego. W: M. Porębska (red.), *40 lat psychologii w Uniwersytecie Wrocławskim. Historia, kierunki rozwoju i aktualne osiągnięcia* (ss. 99–109). Wrocław: Wydawnictwa Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Poprawa, R. (1994). Poznawczo-fenomenologiczne koncepcje radzenia sobie z problemami życiowymi. W: J. Przesmycka-Kamińska (red.), *Refleksja nad etycznymi i teoretycznymi podstawami pomocy psychologicznej* (ss. 45–89). Wrocław: Wydawnictwa Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Porębska, M. (1996). Wspomnienie o Profesorze Marianie Kulczyckim. W: S. Witkowski (red.), *Psychologiczne wyznaczniki sukcesu w zarządzaniu* (t. 3, ss. 7–12). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Porębska, M., Straś-Romanowska, M. i Czapiga, A. (2015). Historia Instytutu Psychologii Uniwersytetu Wrocławskiego. W: J. Szablicka-Żak i A. Gryglewska (red.), *Salve lux post tenebras: Historia instytucji oświatowych w budynku dawnego gimnazjum Św. Elżbiety przy ulicy Dawida we Wrocławiu*. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski. Wydawnictwo Via Nova.
- Reykowski, J. i Kochańska, G. (1980). *Szkice z teorii osobowości*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Straś-Romanowska, M. (1992). *Los człowieka jako problem psychologiczny: podstawy teoretyczne*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Straś-Romanowska, M. (2000, red.). *Metody jakościowe w psychologii współczesnej*. Materiały ogólnopolskiej konferencji na temat: „Metodologiczne i aplikacyjne problemy badań jakościowych w psychologii”, Karpacz, 21–24 listopada 1999 roku. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Straś-Romanowska, M., Bartosz, B. i Żurko, M. (2010, red.). *Badania narracyjne w psychologii*. Warszawa: Eneteia Wydawnictwo Psychologii i Kultury.
- Straś-Romanowska, M. i Koczanowicz-Dehnel, I. (2015). Profesor Marian Kulczycki – prekursor i twórca wrocławskiej szkoły psychologii humanistycznej. W: *Księga pamiątkowa jubileuszu 200-lecia utworzenia Państwowego Uniwersytetu we Wrocławiu* (t. 4, ss. 417–425). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Szemplińska, A. i Borecka-Biernat, D. (2015). Działalność naukowa Profesorów Instytutu Psychologii Uniwersytetu Wrocławskiego jako przestrzeń inspiracji do powstania akademickiego ośrodka biblioterapii. *Przegląd Biblioterapeutyczny*, 5(1), 65–79.
- Tomaszewski, T. (1977). Człowiek i otoczenie. W: T. Tomaszewski (red.), *Psychologia* (ss. 13–36). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Tomaszewski, T. (1984). *Ślady i wzorce*. Warszawa: Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne.

Wykaz prac doktorskich pod kierunkiem profesora Mariana Kulczyckiego:

- Bocheńska, D. (1985). *Psychologiczna analiza wybranych aspektów struktury i funkcji systemów wartości* (Praca doktorska). Uniwersytet Wrocławski, Wrocław.
- Dąbek, M. (1973). *Psychologiczne mechanizmy podejmowania decyzji ryzykownych przez dzieci* (Praca doktorska). Uniwersytet Wrocławski, Wrocław.
- Dworaczek-Łukaszewska, K. (1978). *Regulacyjne funkcje modelu bezpieczeństwa w tworzeniu poczucia bezpieczeństwa u górników w sytuacji zagrożenia* (Praca doktorska). Uniwersytet Wrocławski, Wrocław.
- Lewicka, M. (1988). *Stany pesymizmu życiowego i ich psychologiczne uwarunkowania* (Praca doktorska). Uniwersytet Wrocławski, Wrocław.
- Dolińska-Zygmunt, G. (1985). *Niektóre psychologiczne zagadnienia przerywania ciąży* (Praca doktorska). Uniwersytet Wrocławski, Wrocław.
- Janda-Dąbek, B. (1986). *Czynniki psychologiczne utrudniające utrzymywanie abstynencji u członków grup Anonimowych Alkoholików* (Praca doktorska). Uniwersytet Wrocławski, Wrocław.
- Kuczyńska, A. (1985). *Koncepcje życia seksualnego i ich klasyfikacje – w aspekcie psychologii klinicznej* (Praca doktorska). Uniwersytet Wrocławski, Wrocław.
- Mościcka, Z. (1971). *Rozwiązywanie zadań zawodowych w sytuacjach trudnych* (Praca doktorska). Uniwersytet Wrocławski, Wrocław.
- Niwińska, A. (1969). *Psychologiczna analiza depresji* (Praca doktorska). Uniwersytet Wrocławski, Wrocław.
- Pietraszko, J. (1986). *Analiza problemów życiowych jako podstawa doradztwa psychologicznego w działalności sportowej* (Praca doktorska). Uniwersytet Wrocławski, Wrocław.
- Poprawa, R. (1992). *Radzenie sobie z problemami żywymi a używanie i nadużywanie alkoholu przez młodzież w okresie późnego dorastania* (Praca doktorska). Uniwersytet Wrocławski, Wrocław.

3.2. Marian Kulczycki – profesor-humanista

KRZYSZTOF BILIŃSKI

Uniwersytet Wrocławski

ORCID: 0000-0002-8679-4168

Abstrakt

Profesor Marian Kulczycki był uczniem prof. Mieczysława Kreutza, kontynuatora szkoły lwowsko-warszawskiej. Już w latach 40. XX wieku zdecydował się on na studia psychologiczne w Uniwersytecie Wrocławskim. W swoim wszechstronnym rozwoju naukowym przeszedł wszystkie szczeble kariery, począwszy od wolontariusza, asystenta, adiunkta i wreszcie profesora nadzwyczajnego. W latach 50. dodatkowo podjął studia medyczne. W swoich doświadczeniach naukowych odwoływał się do psychologii klinicznej, a w niej w szczególności pochylał się nad losem pacjentów. Stał się niejako prekursorem psychologii humanistycznej, wykorzystując swój empatyczny i holistyczny stosunek do chorych. Darzył ich szacunkiem, co zbliżało go do personalizmu. Jego dorobek do dziś pozostaje aktualny i może być punktem wyjścia do współczesnych badań.

Słowa kluczowe: psychologia kliniczna, psychologia humanistyczna, personalizm, człowiek chory.

Abstract

Professor Marian Kulczycki was a student of prof. Mieczysław Kreutz, a successor of the Lviv – Warsaw school. Already in the 1940s, he decided to study psychology at the University of Wrocław. In his comprehensive development, he went through all levels of scientific career, starting from a volunteer, assistant, assistant professor and finally associate professor. In the 1950s, he additionally began medical studies. In his scientific experiences, he referred to clinical psychology, and in it, in particular, he focused on the fate of patients. He became a kind of precursor of humanistic psychology, using his empathetic and holistic attitude towards the sick. He had sincere respect for them, which brought him closer to personalism. His achievements remain relevant to this day and can be a starting point for contemporary research.

Keywords: clinical psychology, humanistic psychology, personalism, sick person.

Wprowadzenie

Marian Kulczycki dał się poznać jako wybitny psycholog ogólny i kliniczny. W trakcie swej długoletniej praktyki oraz podczas badań naukowych stworzył unikatowy model bliskich kontaktów z pacjentem. Jego wykształcenie psychologiczne i medyczne pozwalały mu na gruntowne zbadanie tak wewnętrznych, jak zewnętrznych regulacji, które kierują ludźmi. Chcąc dokładnie poznać sylwetkę Profesora, musimy prześledzić jego całą drogę naukową i skupić się na publikacjach, dzięki którym zasłużył na miano humanisty. Szczegółowa analiza poprowadzi nas w meandry drogi twórczej Kulczyckiego, która ciągnie się od studiów

aż do samej śmierci badacza. W tym czasie dał się poznać jako wybitny specjalista w zakresie obcowania z chorymi. Długoletnia praktyka pozwoliła mu na bliski kontakt z pacjentami. Wiedział on doskonale, że każdy przypadek jest inny, a zadaniem psychologa i lekarza jest ulżenie doli chorego. Temu podporządkował swoje życie. W jego bogatej biografii widzimy doskonale, że poradnictwo życiowe stało się prymarnym elementem jego pracy. Poświęcał jej cały swój wysiłek, stając się z czasem jednym z najwybitniejszych przedstawicieli tego kierunku w Polsce.

Zdjęcie nr 7: Marian Kulczycki

Źródło: Multimedialna Baza Danych Muzeum UW

Główne osiągnięcia

Profesor Marian Kulczycki urodził się 13 sierpnia 1924 roku w Stanisławowie. Swoją aktywność zawodową zawdzięczał prof. Mieczysławowi Kreutzowi – wychowankowi szkoły lwowsko-warszawskiej. Spory udział w tym przygotowaniu miał właśnie Kreutza – prof. Kazimierz Twardowski. To on nauczył go jasności i przejrzystości wyводу oraz skupienia się na faktach. Nie zachęcał on bynajmniej do studiowania psychologii, wywodząc, że jest to nauka trudna i skomplikowana. Spośród wielu studentów tylko nieliczni wykazywali zainteresowanie tym przedmiotem. Wśród nich był Marian Kulczycki zgłębiający tajniki tej nauki w latach 1946–1949. Rok później podjął pracę w Zakładzie Psychologii, w którym początkowo był wolontariuszem. W ówczesnej nauce taka sytuacja była często stosowana i można powiedzieć – powszechna. Wpłynęła ona na pogłębienie zainteresowania przedmiotem i pierwsze badania. Przygotowywał on również podstawy regularnych studiów psychologicznych.

W 1952 roku obronił pracę doktorską *Niektóre warunki myślenia produktywnego*, której zasady sformułował już w swej pracy magisterskiej. W tej drugiej zawarł najważniejsze wnioski pozytywnego procesu świadomości, który skupiał się na akceptowalnych formach myślenia. Taka formuła pracy pozwalała na ścisłe obserwowanie konkretnych przejawów wpływu czynników organizujących samą formułę niewątpliwych aspektów decyzyjnych. Można powiedzieć, że mamy tutaj do czynienia z dojrzałym już badaniem, które uwzględnia

możliwości psychologiczne, tym bardziej że owo myślenie produktywne jest dalece trudne do ogarnięcia, stąd ograniczenie się do niektórych warunków. Ważny jest aspekt introspekcyjny, wymuszający autoanalizę i ciągłe doskonalenie obserwacji podmiotowej. Kulczycki w swoich pracach zbudował niewątpliwie warsztat naukowy, wykluwała się u niego też idea nie tylko zbliżenia do psychologii ogólnej, lecz także do budowania relacji z pacjentami, którzy potrzebują pomocy psychologicznej.

Chcąc pogłębić swą wiedzę, podjął on studia medyczne (1950–1957). Były one potrzebne, aby móc kompleksowo, można by rzec – holistycznie, patrzeć na osoby cierpiące i zgłaszające się z prośbą o radę w trudnych sytuacjach życiowych. Kulczycki doskonale łączył teorię z praktyką, bo podjął dodatkową pracę w Wojewódzkiej Poradni Zdrowia Psychicznego. Mógł w niej sprawdzać swój ważny aspekt badawczy, który pojawiał się w momencie odkrywania istotnych uczuć i emocji, różnorodnych postaw wobec własnego życia pacjentów. Kulczycki nie zaniedbywał przy tym pracy w Katedrze Psychologii w Uniwersytecie Wrocławskim (1952–1966). Swoje ówczesne przemyślenia ujął w nader oryginalnej pracy *Kształtowanie racjonalnych poczuć winy* z 1964 roku. W tej książce wyróżnił on dwa podejścia do omawianego zagadnienia: irracjonalne i racjonalne. To pierwsze, nieznajdujące odbicia w rzeczywistości i będące najpewniej przejawem nerwicowym, i to drugie, które otwiera przed jednostką pokłady emocji wyzwalające świadome dążenie do skutecznych i trafnych wyborów życiowych.

Wszystkie obserwacje Kulczycki uwzględniał dzięki formule introspekcji. Jej wykorzystanie było w tym czasie niewątpliwym *novum*, które w psychologii światowej upowszechniło się dopiero 30 lat później. Uczony, co ważne, nie odrzucał metod eksperymentalnych, lecz miał do nich ograniczone zaufanie. Da się tutaj zauważyć wpływ jego nauczyciela i mistrza, prof. Kreutza, który wyraźnie stawiał na introspekcję i analityczność formy. Dla badacza, który otwiera się na człowieka i próbuje nawiązać z nim trwałą relację, tylko taki wzgląd umożliwia pełny zakres kontaktu. Autor *Niektórych warunków...* odrzucał metody eksperymentalne, o których wypowiadał się bardzo ostrożnie, nie widząc w nich możliwości spełnienia holistycznego i humanistycznego odbioru innej, chorej jednostki. To właśnie problem człowieka chorego zdominował myślenie Kulczyckiego i wyznaczył na długie lata jego zainteresowania.

Od strony zawodowej trzeba tutaj wspomnieć, że w 1966 roku otrzymał on stanowisko docenta i przez rok pracował w Uniwersytecie Adama Mickiewicza w Poznaniu, a następnie powrócił do Wrocławia, gdzie został kierownikiem Katedry Psychologii (1967–1972) i stał na czele Zakładu Psychologii Ogólnej (1967–1987). Wszystkie te awanse nie zmieniły jednak ogólnych zainteresowań Kulczyckiego. W dalszym ciągu interesowała go relacja psycholog–osoba cierpiąca, czyli zgłaszający się pacjent. W książce z 1971 roku *Psychologiczne problemy*

człowieka chorego. Z zagadnień współpracy pracownika służby zdrowia z pacjentem stwierdzał, że dotarcie do jednostki nie jest zadaniem łatwym i przejrzystym. Należy jednak zadać sobie wiele trudu, aby móc ją zdiagnozować. Każda z nich jest inna, nie ma więc jednego klucza, który pozwala na jej poznanie. Splot wielu czynników wewnętrznych i zewnętrznych wyzwała dopiero to, co możemy określić jako sposób zachowania. Takie całościowe podejście umożliwia kontakt z drugim człowiekiem. Nie da się ukryć, że punktem wyjścia jest połączenie aspektów psychologicznego i somatycznego, co pozwala na postawienie właściwej diagnozy. W końcu następuje tutaj moment spotkania, w którym psycholog na podstawie swojego bogatego doświadczenia z zakresu psychologii klinicznej i medycyny jest w stanie ulżyć pacjentowi.

Warto z formalnego punktu widzenia dodać, że w 1973 roku Kulczycki został mianowany profesorem nadzwyczajnym, a w latach 1974–1978 był dziekanem Wydziału Filozoficzno-Historycznego. W latach 80. zwrócił się on w stronę bogactwa człowieka jako fenomenu kulturowego. W ślad za tym szły głębokie analizy mające za zadanie rozstrzygać problemy życiowe. Chodziło tutaj o poprawę jakości funkcjonowania w otaczającej rzeczywistości. W artykule *Podstawy porady życiowej* (1988) uwagę zwraca w szczególności ciągle dążenie do samorealizacji człowieka rozumiane jako otwarcie na świat zewnętrzny. Oczywiście, nie zaniedbuje się przy tym tego wszystkiego, co wynika z wewnętrznych samorealizacji. Buduje się zatem bardzo istotna relacja ja–świat. Odkrywa ona świadomość dążenia do wyznaczonych celów, którymi są autokreacja, możliwości twórcze człowieka, rehabilitacja rozumiana jako przywracanie godności czy wreszcie szeroko rozumiana profilaktyka psychologiczna. W pracy *Psychologiczne warunki radzenia sobie w życiu* (1990) doszły do głosu problemy wykorzystania ludzkich możliwości do stwarzania sobie właściwych wzorców egzystencjalnych. Ideałem staje się harmonijny rozwój fizyczny i psychiczny. Wszystko to ma zapobiegać cierpieniu i likwidować niedobory emocjonalne. Człowiek w ujęciu Kulczyckiego to byt samoistny, podlegający jednak wpływom otoczenia. Wzorcem nadrzędnym staje się taka kontrola swego losu, która pozwala nie tylko na odczuwanie tego, co tu i teraz, lecz także na odniesienia do przyszłości. Profesor pisał o tym w chronologicznie wcześniejszej pracy *Działalność człowieka – aspekty przedmiotowe i podmiotowe* (1985). Istota problemu zakładała funkcjonowanie jednostki w określonej sytuacji życiowej, na którą składały się wybory najkorzystniejszego punktu widzenia i wdrażanie go w specyfikę egzystencji. Warto też przytoczyć tutaj rozważania zawarte w artykule *Psychologiczne aspekty rozwiązywania problemów życiowych* (1982). Już sam tytuł wskazuje, że to właśnie jednostka kieruje sama sobą i dokonuje wyborów prowadzących do wyzwolenia własnego ja. Ten wyjątkowy samorozwój towarzyszy osobie właściwie od początku samoświadomości

i obejmuje kolejne przedziały czasu. Zostało to wyrażone w pracy *Psychologia rozwijania twórczych możliwości człowieka w życiu codziennym* (1988).

Działalność podmiotu rozchodzi się tutaj na każdy moment życia i dąży nieustannie do ideału, którym jest zaspokojenie dążeń pozytywnych, z niewątpliwie dominującym zaspokojeniem potrzeb wynikających z troski o każdy przeżyty moment. Relacja ja–świat wymusza niejako realizację schematu korzystnych emocji. We wcześniejszej pracy *Poradnictwo życiowe* (1980) Kulczycki na podstawie swojego bogatego doświadczenia lekarskiego i psychologicznego zauważył, że człowiek ustawicznie poszukuje swojego miejsca w życiu oraz buduje relacje z innymi ludźmi. Bardzo często bywa jednak tak, iż są one zaburzone przez niewłaściwy obraz własnej osoby. Utrudnia to, czy wręcz uniemożliwia, właściwy stosunek do otoczenia. Nadbudowane przykre emocje, nierzadko mające nieracjonalne podłoże, zwracają się przeciwko czującej jednostce. Nie może ona wyjść poza narzucający się schemat wyboru, w którym nie ma miejsca na radosne odniesienie do świata. Za główny zwrot poznawczy profesor uważał szeroko rozumianą kulturę.

W publikacji *Zagadnienia psychologii życia człowieka w działalności domów kultury* (1986) profesor uznał kulturę za główny fundament niosący w sobie samoistne przesłanie, które rodzi się w poczuciu wartości uniwersalnych. Człowiek korzystający z niej dostrzega potęgę myślenia niezależnego, uczy się tolerancji i pluralizmu postaw. To właśnie wolność wyboru pozwala na szacunek wobec innego człowieka i na postawę myśliciela-humanisty. Ideałem staje się tutaj człowiek podążający drogą moralnej przemiany, a zarazem budujący podobne społeczeństwo. Za nadrzędne stanowisko uważał odpowiedzialność (artykuł *Odpowiedzialne działanie człowieka. Zagadnienia psychologiczne*, 1984). Człowiek postępuje, według niego, odpowiedzialnie wtedy, gdy zdaje sobie sprawę z konsekwencji własnego postępowania i jest gotowy wziąć na siebie wszelkie konsekwencje, które z tego wynikają. Co więcej, wspomniana odpowiedzialność, traktowana jako swoisty gorset, może też zabijać spontaniczność i radość życia. W pracy *Koncepcja własnego życia współczesnego człowieka* (1989) dowodził on, że podmiotowość w połączeniu ze wszystkimi władzami umysłu pozwala na osiągnięcie wysokiej jakości życia. Motorykę tej sytuacji widać najlepiej w ustawicznej pracy nad sobą, w dążeniu do życia, w którym dochodzą do głosu wartości najwyższe. Człowiek powinien zrezygnować z pogoni za przemijającymi przyjemnościami, a skupić się na tym, co trwałe i przydatne w funkcjonowaniu społecznym.

W innej pracy, *Psychologiczne uwarunkowania człowieka jako podmiotu i przedmiotu* z 1981 roku, dodawał, że możliwości człowieka wynikają z dwojakich uwarunkowań – pozytywnych i negatywnych. Dopiero na podstawie obu tych sytuacji potrafimy wydobyć z siebie

rzeczywisty obraz samego siebie, własnego *ja*, które jest w stanie ocenić faktyczne możliwości działania i rolę wpływu otoczenia. W publikacji *Charakterystyka sytuacji pacjenta w lecznictwie otwartym* (1983), korzystając z własnych obserwacji, dowodził z kolei, że chorzy nie zawsze godzą się ze swoim losem, często są zagubieni i zdezorientowani, stąd lekarz i psycholog muszą wykazać się cierpliwością i empatią. Pogodzenie się z chorobą wyznacza nierzadko barierę między leczącym i leczonym, którą należy przełamywać tak, aby dostrzegać podmiotowość pacjenta i redukować pierwotną nieufność. Następna praca, *Pomoc psychologiczna po zakończeniu leczenia chorób somatycznych* (1990), przyniosła wiedzę z zakresu realizacji najważniejszych relacji lekarz–pacjent, w której z jednej strony mamy bezsilnego chorego, pełnego lęku i strachu, z drugiej zaś – personel szpitala i jego miejsce pracy. Wzajemne zróżnicowanie należy tutaj zniwelować, a lekarzy powinny cechować empatia i pomoc.

Do tych zagadnień uczony powrócił w publikacji *Psychologia rozwiązywania problemów życiowych* (1991). Opierając się częściowo na swoich wcześniejszych przemyśleniach, a także na pracach A. Lewickiego i T. Tomaszewskiego, dał wiarygodny schemat uwarunkowań, jakim powinien się wykazywać psycholog kliniczny, a także zwrócił uwagę na optymalizację warunków jego pracy oraz rolę psychologii klinicznej jako takiej. Ważną relację stanowią również procesy, z którymi pojawia się pacjent. Mogą one być poznawcze, emocjonalne, decyzyjne i realizacyjne. Składają się na problemy bytowe, podstawowe i integracyjne. Kulczycki uważał, że wspomniane czynniki mogą się przenikać i występować współbieżnie. Co więcej, stopień skomplikowania kontaktów międzyludzkich powoduje, iż rozwiązywanie problemów prowadzi do licznych konfliktów, których rozwiązanie nie zawsze jest proste, a w dodatku stanowią one część naszej egzystencji. Profesor słusznie zauważał, że poruszana tematyka wymaga jeszcze pogłębionego ujęcia zarówno ilościowego, jak i jakościowego, co w konsekwencji spowoduje wzmocnienie roli psychologii klinicznej. Ostatnim akordem, gdy idzie o publikacje, jest wydana pośmiertnie (profesor zmarł 7 sierpnia 1995 roku), w roku 1998, książka *Rozważania wokół zagadnień psychologicznego poradnictwa życiowego*. Stanowi ona *summę* jego poglądów. Już same tytuły rozdziałów pokazują stopień zaangażowania uczonego. Badacz wychodzi tutaj od pacjentów (klientów) psychologa klinicznego, przechodzi przez analizę trudności życiowych, próby zrozumienia pacjentów, problemy życiowe w wybranych koncepcjach psychologicznych, obrazy aktualnej sytuacji życiowej jako podstawy konkretnego postępowania w określonym miejscu i czasie, znaczenie życiowej sytuacji i jej zasadniczych składników, samoświadomość i jej zgodność z rzeczywistością, kształtowanie się problemu życiowego, rozwiązywanie problemu i wreszcie psychologiczne czynniki wartościowego poradnictwa.

Wszystko to składa się na niezwykle wartościowe dzieło, które ciągle jest aktualne. Profesor wykorzystał tutaj swoje doświadczenie życiowe i naukowe, aby nadać mu ostateczny kształt. Nie da się ukryć, że dokonania Kulczyckiego wpłynęły na rozwój nauki. Psychologia kliniczna zawdzięcza mu rzeczywiście wiele. Jako kontynuator szkoły lwowsko-warszawskiej zbudował podwaliny antropologii personalistycznej, choć tak jej nie nazywał. Osoba miała dla niego fundamentalne znaczenie i jej przyznawał główną rolę. Nauka zawdzięcza mu również rozbudowanie znaczenia poradnictwa życiowego, co stało się jego bardzo ważnym aspektem naukowym. Poświęcił mu wiele miejsca w swoich badaniach i w pracy praktycznej. Przyniósł ulgę wielu chorym, będąc wiernym i zaufanym powiernikiem. Już w latach 60. XX wieku, na 20 lat przed psychologią amerykańską, stał się rzecznikiem psychologii humanistycznej, która stawia człowieka w centrum zainteresowania badacza. Ma ono tę wyjątkową zaletę, że pozwala w wyniku takiego skupienia dojrzeć w innym osobę bliską.

Znaczenie dla współczesności

Profesor Marian Kulczycki na trwałe wpisał się w oblicze wrocławskiej psychologii. Był jednym z powojennych uczonych, który przeszedł całą naukową drogę, począwszy od tytułu zawodowego magistra, a skończywszy na tytule naukowym profesora nadzwyczajnego. Szybko skupił na sobie zainteresowanie psychologią ogólną i kliniczną, gdzie rychło stał się autorytetem. O jego dokonaniach poza Uniwersytetem Wrocławskim bardzo pozytywnie wypowiadali się profesorowie S. Gertsmann, J. Reut i T. Tomaszewski, którzy uznali go za czołowego przedstawiciela właśnie psychologii klinicznej. Oczywiście, Profesor nigdy nie podkreślał swojego niewątpliwego autorytetu, przeciwnie – charakteryzował się skromnością, nie szukając poklasku. Tak naprawdę jego osiągnięcia w skali kraju opierały się na setkach spotkań z pacjentami, którym pomagał i których zarazem leczył. Jego postawa wobec chorych przywołuje na myśl czołowych polskich psychiatrów: profesorów Antoniego Kępińskiego i Kazimierza Dąbrowskiego. Można powiedzieć, że zbliża ich do siebie postawa otwartości i empatii. Szacunek w stosunku do swoich klientów polegał na wydobyciu z nich postawy afirmacyjnej wobec siebie i życia. Idealem był tutaj Albert Schweitzer, którego model działania jawił się jako bardzo bliski. Jednocześnie możemy dostrzec elementy nowatorstwa w postępowaniu Profesora.

I tak problem przeżywania, podjęty jeszcze w latach 50. XX wieku, doczekał się 30 lat później zainteresowania w badaniach Mihaly'ego Csikszentmihalyiego, który zresztą przyjął analogiczny model weryfikacji, co Kulczycki. Podobnie jest też w przypadku psychologii humanistycznej. Nurt zapoczątkowany przez wrocławskiego psychologa został podjęty przez bardzo znanych badaczy amerykańskich – A. Masłowa i C. Rogersa. Oczywiście tak rozumiana

zależność wydaje się przypadkowa, ale dobitnie pokazuje ona wybór polskiego naukowca. Jego znaczenie dla nauki krajowej i międzynarodowej wydaje się więc bezsporne, wskazując dobitnie na jego intuicję badawczą oraz wszechstronne wykształcenie. Można zwrócić tutaj uwagę, że Profesor jako wybitny humanista wskazał na takie wartości psychologii, które mają swój praktyczny aspekt i oddziałują na dobrostan człowieka.

Podsumowanie

Marian Kulczycki pozostawił po sobie niewątpliwe dziedzictwo naukowe. Jako autor 75 publikacji zapisał się na trwałe w historii wrocławskiej psychologii i pedagogiki. Wypromował on 14 doktorów, w tym 3 habilitowanych. Kontynuowali oni i nadal rozwijają problemy, z którymi mierzył się Profesor. Był on także członkiem redakcji „Psychologii Wychowawczej” i „Prac Pedagogicznych”. Za swoje dokonania badawcze został odznaczony Złotym Krzyżem Zasługi, Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski i Medalem Komisji Edukacji Narodowej. Wszystkie te nagrody świadczyły o docenieniu jego roli nie tylko w nauczaniu, lecz także w szeroko rozumianej dydaktyce. Niewątpliwą spuścizną Profesora może być troska, z jaką traktował swoich uczniów. Służył im radą i pomocą, wspierał ich na każdym kroku ich kariery naukowej. Wpisał się tym samym w doskonały wzór pedagoga w klasycznym rozumieniu tego słowa. Dokonał przy tym ważnego kroku, gdy idzie o świadomość własnych dokonań. Dzielił się nimi z bliskimi, motywował ich i nakłaniał do wytężonej pracy.

Zachowywał przy tym postawę humanisty i antropologa kulturowego, co pozwalało mu być człowiekiem otwartym i pełnym szacunku wobec bliźnich. W konsekwencji prowadziło to do szerokiego wnikania we wnętrze drugiego człowieka i wydobywanie zeń najlepszych pozytywnych emocji. Świadczyło to o jego wielkim sercu i oddaniu swej pracy, której nie traktował jako trudu czy udręki, lecz oddanie w służbę drugiemu człowiekowi.

Bibliografia

- Kulczycki, M. (1971). *Psychologiczne problemy człowieka chorego: Z zagadnień współpracy pracownika służby zdrowia z pacjentem*. Ossolineum.
- Kulczycki, M. (1991). *Psychologia rozwiązywania problemów życiowych. W: 40 lat psychologii w Uniwersytecie Wrocławskim: Historia, kierunki rozwoju i aktualne osiągnięcia*. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Kulczycki, M. (1998). *Rozważania wokół zagadnień psychologicznego poradnictwa życiowego*. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Straś-Romanowska, M., Koczanowicz-Dehnel, I. (2015) *Profesor Marian Kulczycki – prekursor i twórca wrocławskiej szkoły psychologii humanistycznej*. W: *Księga Pamiątkowa jubileuszu 200-lecia utworzenia Państwowego Uniwersytetu we Wrocławiu* (t. 4). Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

3.3. Grażyna Dolińska-Zygmunt – pionierka psychologii zdrowia w Polsce

AGNIESZKA NOMEJKO

Uniwersytet Wrocławski, Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych

Instytut Psychologii

ORCID: 0000-0003-0254-9892

MAŁGORZATA WŁODARCZYK

Uniwersytet Wrocławski, Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych

Instytut Psychologii

ORCID: 0000-0001-9348-4929

Abstrakt

Niniejszy tekst przedstawia sylwetkę profesor Grażyny Dolińskiej-Zygmunt, wybitnej badaczki w dziedzinie psychologii klinicznej i psychologii zdrowia, której dorobek naukowy znacząco wpłynął na rozwój tych dziedzin w Polsce. Opisano jej drogę naukową, następnie omówiono kluczowe publikacje i ich wkład w dziedzinę psychologii zdrowia oraz ich znaczenie dla praktyków i badaczy.

Słowa kluczowe: pionierzy psychologii zdrowia, psychologia zdrowia, wyznaczniki zdrowia, zachowania zdrowotne, poczucie jakości zdrowia, satysfakcja seksualna.

Abstract

This text presents the profile of Professor Grażyna Dolińska-Zygmunt, an eminent researcher in the fields of clinical psychology and health psychology, whose scientific contributions have significantly influenced the development of these disciplines in Poland. It outlines her academic journey, discusses her key publications, and highlights their impact on the field of health psychology, as well as their relevance to practitioners and researchers.

Keywords: pioneers of health psychology, health psychology, determinants of health, health behaviors, sense of health quality, sexual satisfaction.

Wprowadzenie

Profesor Grażyna Dolińska-Zygmunt jest jedną z najważniejszych postaci wrocławskiej psychologii, a jej dorobek naukowy stanowi fundament dla kolejnych badań w dziedzinie psychologii klinicznej i zdrowia. Profesor Grażyna Dolińska-Zygmunt od lat 70. była związana z Instytutem Psychologii Uniwersytetu Wrocławskiego. Swoją karierę rozpoczęła jako studentka, pełniąc w latach 1976–1977 funkcję młodszego asystenta, w latach 1977–1978

asystenta, a następnie w latach 1978–1986 starszego asystenta. Równocześnie realizowała studia doktoranckie pod opieką profesora Mariana Kulczyckiego, który wówczas kierował Zakładem Psychologii Klinicznej Instytutu Psychologii Uniwersytetu Wrocławskiego. Pod jego kierunkiem przygotowała dysertację zatytułowaną *Niektóre psychologiczne zagadnienia zabiegu przerywania ciąży*, którą obroniła w 1986 roku, uzyskując stopień doktora.

W latach 1986–2002 pracowała jako adiunkt w Zakładzie Psychologii Klinicznej Uniwersytetu Wrocławskiego, a od 1989 do 2002 roku pełniła funkcję kierownika tego zakładu. W 2001 roku, na podstawie dysertacji habilitacyjnej *Podmiotowe uwarunkowania zachowań promujących zdrowie*, uzyskała stopień doktora habilitowanego na Uniwersytecie Gdańskim.

W latach 2003–2018 profesor Dolińska-Zygmunt pracowała w Instytucie Psychologii Uniwersytetu Wrocławskiego na stanowisku profesora Uniwersytetu Wrocławskiego, a od 2012 do 2018 roku kierowała Zakładem Psychologii Klinicznej i Zdrowia. W latach 2012–2017 była członkiem Komisji Etyki Badań Naukowych działającej w Instytucie Psychologii Uniwersytetu Wrocławskiego, pełniąc w latach 2017–2018 funkcję jej przewodniczącej.

Główne osiągnięcia oraz znaczenie dla współczesności

Profesor Grażyna Dolińska-Zygmunt specjalizuje się w psychologii klinicznej oraz psychologii zdrowia. Wypromowała ośmiu doktorów i wielu magistrantów. Jest autorką ponad 100 artykułów naukowych oraz współautorką licznych prac, w tym książek i artykułów, a także recenzentką licznych publikacji naukowych. Jej badania skupiały się na psychologicznych uwarunkowaniach zdrowia, dobrostanie psychicznym, jakości życia, psychologicznych czynnikach ryzyka chorób cywilizacyjnych oraz koncepcji „ja cielesnego” (*body self*) i jego korelatów.

Była redaktorką i autorką siedmiu rozdziałów pierwszego w Polsce podręcznika psychologii zdrowia *Elementy psychologii zdrowia* (Dolińska-Zygmunt, 1996), wydanego przez Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego. Podręcznik stanowił przełomowe opracowanie, w którym zaprezentowano najważniejsze idee holistycznego podejścia do zdrowia, zarówno w teorii, jak i badaniach empirycznych. Praca ta, powstała dzięki współpracy członków Zakładu Psychologii Klinicznej Uniwersytetu Wrocławskiego, składała się z dwóch części: pierwsza omawiała psychologiczne uwarunkowania zdrowia i choroby, a druga – psychologiczne aspekty relacji lekarz–pacjent. Podręcznik stał się fundamentem rozwijającej się wówczas psychologii zdrowia w Polsce, a jego zaktualizowana wersja została opublikowana w 2001 roku jako *Podstawy psychologii zdrowia* (Dolińska-Zygmunt, red., 2001).

W 2001 roku ukazała się kluczowa z perspektywy rozwoju psychologii zdrowia publikacja Grażyny Dolińskiej-Zygmunt *Podmiotowe uwarunkowania zachowań promujących zdrowie*,

wydana przez Instytut Psychologii Polskiej Akademii Nauk. Książka omawiała teoretyczne modele psychologicznych uwarunkowań zachowań prozdrowotnych, wprowadzając nowe, oryginalne podejście do tej dziedziny poprzez wnikliwe i innowacyjne badania własne.

W kolejnych latach profesor Dolińska-Zygmunt zajmowała się ważnymi aspektami zdrowia w różnych obszarach życia, współtworząc dwie monografie. Pierwsza z nich, pt. *Wyznaczniki poczucia jakości zdrowia kobiet w okresie okołomenopauzalnym* (Włodarczyk, Dolińska-Zygmunt, 2018), badała poczucie jakości zdrowia kobiet w tym szczególnym okresie życia, uwzględniając holistyczne podejście do zdrowia kobiet oraz rolę czynników subiektywnych w nasilaniu objawów menopauzalnych i w kształtowaniu przekonań o menopauzie i o sobie. Publikacja ta wzbogaciła wiedzę na temat zdrowia kobiet i stała się inspiracją dla dalszych badań w tej dziedzinie.

Druga monografia, *Satysfakcja seksualna kobiet i mężczyzn w okresie wczesnej, średniej i późnej dorosłości – uwarunkowania psychospołeczne* (Nomejko, Dolińska-Zygmunt, 2019), była pierwszym polskim opracowaniem dotyczącym psychologicznych predyktorów satysfakcji seksualnej kobiet i mężczyzn. Książka uwzględniała zarówno cechy indywidualne, jak i czynniki związane z wiekiem, statusem oraz długością związku, wypełniając istotną lukę w badaniach nad determinantami satysfakcji seksualnej w różnych etapach życia, szczególnie w wieku senioralnym.

Podsumowanie

Profesor Grażyna Dolińska-Zygmunt pozostaje wybitną postacią polskiej psychologii klinicznej i zdrowia, która wykształciła kolejne pokolenia badaczy. Jej działalność naukowa obejmuje szerokie spektrum badań dotyczących psychologicznych uwarunkowań zdrowia, dobrostanu psychicznego, jakości życia oraz czynników ryzyka chorób cywilizacyjnych. Dorobek profesor Dolińskiej-Zygmunt niewątpliwie odegrał kluczową rolę w rozwoju psychologii zdrowia w Polsce, a jej publikacje wciąż stanowią inspirację dla współczesnych badaczy i praktyków.

Bibliografia

- Dolińska-Zygmunt G. (red.). (1996). *Elementy psychologii zdrowia*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Dolińska-Zygmunt G. (red.). (2001). *Podstawy psychologii zdrowia*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Dolińska-Zygmunt, G. (2001). *Podmiotowe uwarunkowania zachowań promujących zdrowie*. Warszawa: Państwowa Akademia Nauk;

- Nomejko, A., Dolińska-Zygmunt, G. (2019). *Satysfakcja seksualna kobiet i mężczyzn w okresie wczesnej, średniej i późnej dorosłości*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Włodarczyk, M., Dolińska-Zygmunt, G. (2018). *Wyznaczniki poczucia jakości zdrowia kobiet w okresie okołomenopauzalnym*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.

3.4. Wkład Jadwigi Różyckiej w psychologię kliniczną, rozwojową i psychogerontologię – badania nad neurotyzmem, rozwojem dzieci i psychologią starzenia się

DANIEL MAREK

Uniwersytet Wrocławski

Abstrakt

Jadwiga Różycka była polską psycholożką, profesorem Uniwersytetu Wrocławskiego. Naukowo zajmowała się psychologią kliniczną, psychologią rozwojową oraz psychogerontologią. Znana była ze swoich badań nad neurotyzmem, rozwojem dzieci oraz psychologią starzenia się. Do jej najważniejszych prac zaliczymy: *Neurotyzm w aspekcie psychologicznym na podstawie badań empirycznych*, *Badania nad współzależnością między rozwojem umysłowym a fizycznym dzieci*, *Psychologia zachowania się kobiet w wieku starszym* oraz *Elementy Psychologii*.

Słowa kluczowe: psychologia kliniczna, neurotyzm, psychogerontologia, psychologia rozwojowa.

Abstract

Jadwiga Różycka was a Polish psychologist and a professor at the University of Wrocław. Her scientific work focused on clinical psychology, developmental psychology, and psychogerontology. She was known for her research on neuroticism, child development, and the psychology of aging. Some of her most important works include: *Neuroticism in the Psychological Aspect Based on Empirical Research*, *Studies on the Interdependence Between Mental and Physical Development in Children*, *Psychology of Behavior in Older Women*, and *Elements of Psychology*.

Keywords: clinical psychology, neuroticism, psychogerontology, developmental psychology.

Wprowadzenie

Niniejszy rozdział poświęcony jest osobie Profesor Jadwigi Różyckiej, która żyła w latach 1913–1990 i była polską psycholożką związaną z Uniwersytetem Wrocławskim. Różycka znana była ze swoich badań nad neurotyzmem, rozwojem dzieci i psychologią starzenia się. Tytuł magistra psychologii uzyskała w 1936 roku pod kierunkiem profesora Stefana Błachowskiego, następnie promotorem jej dalszej pracy naukowej był profesor Stefan Baley. Profesor Różycka pracowała w Instytucie Psychologii Uniwersytetu Wrocławskiego, gdzie kierowała Zakładem Psychologii Stosowanej oraz Zespołem do Badań Neurotyzmu. Swoją pracą naukową Jadwiga Różycka zdobyła uznanie zarówno w Polsce, jak i na świecie. Była członkiem

Międzynarodowego Towarzystwa Psychologii Stosowanej, Polskiego Towarzystwa Psychologicznego oraz Polskiego Towarzystwa Higieny Psychiczej. Współpracowała naukowo z Uniwersytetem w Birmingham oraz Uniwersytetem im. Karola w Pradze (Szemplińska, Borecka-Biernat, 2016). W niniejszym podrozdziale przedstawione zostaną najważniejsze prace i wkład Profesor Jadwigi Różyckiej we współczesną psychologię.

Główne osiągnięcia

Analizując główne osiągnięcia Jadwigi Różyckiej, należałoby zacząć od bardzo ciekawej pozycji książkowej, a mianowicie podręcznika akademickiego *Elementy psychologii* stworzonego z myślą o studentach i absolwentach uczelni rolniczych w kraju. Podręcznik ten stanowi rzadki, jak na tamte czasy, przykład wyjścia z wiedzą psychologiczną poza środowisko psychologiczne. Tworząc ten podręcznik, Różycka zwróciła uwagę na to, że wiedza psychologiczna jest potrzebna wszystkim, a sama psychologia może przydać się w bardzo wielu sytuacjach życia codziennego, szczególnie tym osobom, które na co dzień pracują z drugim człowiekiem. Książka *Elementy psychologii* przeprowadza czytelnika przez najważniejsze zagadnienia ówczesnej psychologii, m.in.: procesy poznawcze, pamięć, zdolności rozumiane jako wyznacznik sprawności działania, motywację, temperament czy chociażby charakter (Różycka, 1972). Profesor Różycka w swojej książce zawarła również praktyczne wskazówki dotyczące tego, jak stosować wiedzę psychologiczną w pracy inżyniera rolnika.

Kolejną ważną pozycją na liście dzieł Różyckiej jest książka zatytułowana *Badania nad współzależnością między rozwojem umysłowym a fizycznym dzieci* stanowiąca znaczący wkład w ówczesną psychologię rozwojową. Przedstawia ona czytelnikowi najważniejsze zagadnienia związane z psychologią rozwojową, szczególnie w kontekście rozwoju fizycznego i umysłowego u dzieci. Prezentuje również autorskie badania Profesor Różyckiej nad związkiem pomiędzy rozwojem umysłowym a fizycznym u dzieci prowadzonymi interdyscyplinarnie we współpracy z pedagogami i lekarzami. Ciekawymi w kontekście ówczesnego stanu wiedzy obserwacjami wynikającymi z jej badań są m.in. zauważalny słabszy rozwój umysłowy skorelowany ze słabszym rozwojem fizycznym (Różycka, 1968).

Kolejną ważną publikacją Jadwigi Różyckiej jest książka *Psychologia zachowania się kobiet w wieku starszym* stanowiąca wartościowy wkład w ówczesną psychologię starzenia się. Jak sama jej autorka wskazała, celem publikacji była chęć zweryfikowania przypuszczenia, że zachowywanie się kobiet może mieć dość silny związek z tym, jaki posiadają one obraz starości. Książkę charakteryzuje obszerny i bardzo szczegółowy przegląd ówczesnej wiedzy, poruszone w nim zostały najważniejsze elementy składające się na ówczesny stan wiedzy

z zakresu psychogerontologii. Profesor w dalszej części swojej książki opisuje poczynione przez siebie obserwacje w obszarze starzenia się kobiet. Wnioski płynące z tej pracy dotyczą między innymi tego, że uświadamianie sobie przebiegu starości może wpłynąć na zachowanie kobiet w wieku starszym (Różycka, 1971). Badania te stanowią ciekawy i oryginalny wkład w słabo rozwiniętą ówczesnie psychologię starzenia się.

Ostatnią poruszoną w tym opracowaniu książką będzie prawdopodobnie jej najważniejsza publikacja, czyli *Neurotyzm w aspekcie psychologicznym na podstawie badań empirycznych*. Publikacja ta prezentuje owoce pracy Zespołu do Badań Neurotyzmu Instytutu Psychologii Uniwersytetu Wrocławskiego i stanowi oryginalny wkład naukowy w badania nad nerwicami tamtych lat. Publikacja szczegółowo i dokładnie, jak wszystkie prezentowane tu prace, analizuje dostępną w tamtym okresie literaturę, a co za tym idzie – ówczesny stan wiedzy. Charakterystycznym elementem tej pracy jest bardzo szerokie podejście do tematyki nerwic. Książka porusza wiele aspektów, analizuje m.in. nerwicę wśród studentów, efektywnie zbiera i konfrontuje ówczesny stan wiedzy z pozyskanymi wynikami. Badania stanowią chociażby znaczący wkład w rozumienie funkcjonowania społecznego osób cierpiących na nerwicę (Różycka, 1979).

Znaczenie dla współczesności

Profesor Jadwiga Różycka wniosła znaczący wkład w rozwój dyscypliny naukowej, jaką jest psychologia. Wiele z jej badań, chociażby nad neurotyzmem czy psychogerontologią, stanowiły ważny punkt wyjścia dla dalszych badań i tworzenia współczesnej wiedzy w tych obszarach psychologii. Ponadto Profesor Różycka zyskała uznanie również w obszarze dydaktyki, a jej praca na Uniwersytecie Wrocławskim przełożyła się na wykształcenie wielu pokoleń studentów psychologii.

Podsumowanie

Badania prowadzone przez Jadwigę Różycką stanowiły oryginalny i pionierski wkład w ówczesną wiedzę psychologiczną. Profesor nie bała się prowadzić badań trudnych, wychodzić z wiedzą psychologiczną poza środowisko psychologiczne, a w każdej swojej publikacji wykazywała się obszerną znajomością literatury oraz problematyki badanych zjawisk. Prowadziła swoje badania zgodnie z najlepszymi standardami światowej nauki.

Bibliografia

- Szemplińska, A., Borecka-Biernat, D. (2016). Działalność naukowa Profesorów Instytutu Psychologii Uniwersytetu Wrocławskiego jako przestrzeń inspiracji do powstania akademickiego ośrodka biblioterapii. *Przegląd Biblioterapeutyczny*, 5(1).
- Różycka, J. (1968). *Badania nad współzależnością między rozwojem umysłowym a fizycznym dzieci*. Zakład Narodowy imienia Ossolińskich – Wydawnictwo.
- Różycka, J. (1971). *Psychologia zachowania się kobiet w wieku starszym*. Zakład Narodowy imienia Ossolińskich Wydawnictwo.
- Różycka, J. (1972). *Elementy psychologii*. Wydawnictwo uczelniane Akademii Rolniczej we Wrocławiu.
- Różycka, J. (1979). *Neurotyzm w aspekcie psychologicznym na podstawie badań empirycznych*. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

3.5. Alicja Kuczyńska – wkład w psychologię więzi, psychologię płci i psychoseksuologię. Badania nad relacjami międzyludzkimi i tożsamością płciową

JOANNA PISKORZ

Uniwersytet Wrocławski, Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych

Instytut Psychologii

ORCID: 0000-0001-5208-8276

Abstrakt

Niniejszy rozdział poświęcono profesor Alicji Kuczyńskiej, jej życiu zawodowemu oraz dorobkowi naukowemu. W latach 1979–2015 była związana z Instytutem Psychologii Uniwersytetu Wrocławskiego, gdzie prowadziła badania nad zachowaniami wiążącymi oraz ich rolą w kształtowaniu i utrzymywaniu bliskich relacji. Wyodrębniła pięcioczynnikową strukturę tych zachowań, podkreślając ich znaczenie nie tylko w związkach intymnych, lecz także w relacjach społecznych. Profesor Kuczyńska jest również autorką uznanego w Polsce narzędzia badawczego – Inwentarza do Oceny Płci Psychologicznej (IPP) – który bazuje na teorii schematów płci Sandry Bem. Narzędzie to umożliwia diagnozę psychologicznej płci jednostki, a jego zastosowanie przyczyniło się do licznych odkryć w badaniach nad *gender*, bliskimi związkami, relacjami społecznymi, a także w wielu innych obszarach psychologii. Jej prace mają kluczowe znaczenie nie tylko dla psychologii więzi, lecz także dla psychoseksuologii i badań nad tożsamością płciową. Pomysły Profesor Kuczyńskiej są nadal rozwijane i wykorzystywane przez kolejne pokolenia badaczy, co czyni jej wkład w naukę wyjątkowo trwałym i wartościowym.

Słowa kluczowe: Alicja Kuczyńska, płeć psychologiczna, Inwentarz do Oceny Płci Psychologicznej, zachowania wiążące, bliskie związki.

Abstract

This chapter is dedicated to Professor Alicja Kuczyńska, her professional career, and her scientific contributions. Between 1979 and 2015, she was affiliated with the Institute of Psychology at the University of Wrocław, where she conducted research on bonding behaviours and their role in the formation and maintenance of close relationships. She identified a five-factor structure of these behaviours, emphasising their significance not only in intimate relationships but also in broader social interactions. Professor Kuczyńska is also the author of a highly regarded research tool in Poland – the Inventory for Psychological Gender Assessment, based on Sandra Bem's Gender Schema Theory. This tool enables the diagnosis of an individual's psychological gender and has contributed to numerous discoveries in studies on gender, close relationships, social interactions, and various other areas of psychology. Her work is of crucial importance not only for the psychology of bonding but also for psychosexuality and studies on gender identity. Professor Kuczyńska's ideas continue to be developed and utilised by subsequent generations of researchers, rendering her contributions to science exceptionally enduring and valuable.

Keywords: Alicja Kuczyńska, psychological gender, Inventory for Psychological Gender Assessment, bonding behaviours, close relationships.

Wprowadzenie

Profesor Alicja Kuczyńska była związana z Instytutem Psychologii Uniwersytetu Wrocławskiego przez wiele lat. Ukończyła studia psychologiczne w 1978 roku i zdobyła tytuł magistra psychologii, przygotowując pracę magisterską pt. *Wcześniejsze doświadczenia seksualne a ustosunkowania do spraw seksu młodzieży studenckiej* pod opieką profesor Marii Porębskiej. W roku 1986 zdobyła tytuł doktora nauk humanistycznych na podstawie rozprawy pod tytułem *Koncepcje życia seksualnego i ich klasyfikacja w aspekcie psychologii klinicznej*. Promotorem doktoratu był ceniony psycholog profesor Marian Kulczycki. Stopień doktor habilitowanej uzyskała w roku 2000 na podstawie książki *Sposób na bliski związek. Zachowania wiążące w kształtowaniu i utrzymaniu bliskich związków*. Recenzentami w procesie habilitacyjnym byli czołowi w kraju psycholodzy: profesor Wiesław Łukaszewski, profesor Bogdan Wojciszke oraz profesor Edward Nęcka.

Alicja Kuczyńska pracowała w Instytucie Psychologii UWr w latach 1979–2015, najpierw jako asystentka, potem jako adiunktka, a następnie na stanowisku profesor nadzwyczajnej. Przez wiele lat pełniła liczne funkcje w Instytucie Psychologii. Kierowała Zakładem Psychologii Klinicznej (1994–1999) i Zakładem Psychologii Klinicznej i Zdrowia (2002–2015), była redaktorką naczelną czasopisma „Polish Journal of Applied Psychology”, a także członkinią Rady Naukowej Pracowni Neuropsychologicznej (2003–2009). W swojej aktywnej akademickiej karierze wypromowała ponad 200 magistrantów i 14 doktorów oraz recenzowała ponad 30 prac doktorskich.

Początkowo profesor Alicja Kuczyńska prowadziła badania nad psychologicznymi zagadnieniami życia seksualnego, następnie zachowaniami wiążącymi i ich wpływem na proces powstawania bliskich związków. Jest autorką znanego Inwentarza do Oceny Płci Psychologicznej, który wykorzystują naukowcy w całym kraju. Ponadto jest autorką licznych artykułów naukowych i książek, a wyniki swoich badań przedstawiała na niezliczonych seminariach i konferencjach naukowych w Polsce i na świecie.

Zachowania wiążące i ich rola w procesie kształtowania się i utrzymania bliskich związków

Znaczącym wkładem Alicji Kuczyńskiej w rozwój wiedzy psychologicznej są oryginalne wyniki badań nad zachowaniami wiążącymi i ich znaczeniem w procesie kształtowania się i utrzymania bliskich związków (Kuczyńska, 1998). W swoich badaniach profesor Kuczyńska (1998) opiera się na założeniu, że więź jest złożonym procesem tworzenia się osobistych powiązań z drugim człowiekiem, które powstają w określonych sytuacjach na wszystkich

poziomach funkcjonowania osoby jako rezultat odpowiednich reakcji na jego indywidualność i prezentowane zachowania.

Zachowania wiążące opisali początkowo etologowie, którzy założyli, że więź pełni funkcję adaptacyjną, umożliwiając poprzez wiązanie się w pary, realizację celów reprodukcyjnych i opiekuńczych (Lorenz, 1975; Wilson, 1978, za: Kuczyńska, 1998). Koncepcje ewolucyjne sugerują, że istnieją skuteczne wzory zachowań pozwalających na ukształtowanie się więzi. Opierając się na opisanych założeniach, badaczka wyróżniła pięcioczynnikową strukturę zachowań wiążących: zachowania imponujące, pojednawcze, zachowania związane z bliskością fizyczną i seksualną oraz zachowania na rzecz wspólnoty i partnera (Kuczyńska, 1998).

W ramach swoich badań wykazała, że zachowania wiążące są najbardziej typowe dla bliskich związków, choć mogą być przejawiane w różnorodnych relacjach społecznych, nawet w sytuacji kontaktu z osobą nieznaną (Kuczyńska, 1993, 1998, Kuczyńska i in., 2013). W dalszych analizach wykazała, że w większości relacji społecznych to właśnie płeć silnie różnicuje natężenie występowania zachowań wiążących. Dla mężczyzn bardziej typowe okazały się zachowania seksualne i imponujące, dla kobiet natomiast – związane z bliskością fizyczną, pojednawcze oraz zachowania na rzecz partnera i związku. W swoich badaniach także odkryła, że zachowania wiążące w porównaniu do zachowań neutralnych wywołują znacznie bardziej pozytywne reakcje afektywne, poznawcze i behawioralne (Kuczyńska 1998).

Badaczka wykazała również, że istnieje zależność między zachowaniami wiążącymi a jakością związków (Kuczyńska 1998). Zachowania wiążące są istotne zarówno w początkowej fazie tworzenia bliskiej relacji (Kuczyńska, 1991, 1993, 1999), jak i na etapie jej podtrzymywania (Kuczyńska 1998). Wyniki eksperymentów ujawniły ponadto, że na jakość związków wpływa częstotliwość i rodzaj zachowań wiążących przejawianych przez partnera. Im więcej partner przejawia zachowań wiążących, które druga osoba w związku preferuje, tym lepsza jest jakość związku. Niemniej i w tym przypadku istnieją różnice płciowe. Kobiety oceniają swoje relacje za lepsze, im więcej zachowań wiążących podejmują, mężczyźni zaś – jak pokazały badania Kuczyńskiej – wykazują zależność odwrotną.

W innych badaniach Alicja Kuczyńska (2001) analizowała związek stylu przywiązania z zachowaniami wiążącymi. Uzyskane wyniki wskazały, że osoby charakteryzujące się unikowym stylem przywiązania najrzadziej i najmniej chętnie prezentują zachowania wiążące wobec partnerów. Osoby o lękowo-ambiwalentnym stylu przywiązania przejawiają natomiast takie zachowania w podobnej częstotliwości co osoby o bezpiecznym stylu przywiązania, robią to jednak z dużo większą przyjemnością.

Płeć psychologiczna

Profesor Alicja Kuczyńska, o czym była już mowa, jest autorką cieszącego się popularnością Inwentarza do Oceny Płci Psychologicznej (IPP) wydanego przez Pracownię Testów Psychologicznych Polskiego Towarzystwa Psychologicznego w 1992 roku (Kuczyńska, 1992a, 1992b). Kwestionariusz ten opiera się na teorii schematów płciowych (*Gender Schema Theory*) Sandry L. Bem. Inwentarz umożliwia określenie, jaką płeć psychologiczną posiada jednostka. Płeć psychologiczna rozumiana jest jako „spontaniczna gotowość do posługiwania się wymiarem płci w odniesieniu do siebie i świata” (Kuczyńska 1992b). IPP składa się z dwóch podskal – skali *męskości* i skali *kobiecości*, posiada 35 pozycji, po 15 w obu skalach i dodatkowo 5 w skali *neutralnej*. Istnieją cztery główne konfiguracje cech psychicznych odpowiadające czterem typom płci psychologicznej:

- 1) osoby określone seksualnie, czyli takie które posiadają cechy psychiczne adekwatne do płci biologicznej (kobięce kobiety i mężczy mężczyźni);
- 2) osoby androgyniczne, czyli takie które posiadają wysokie nasilenie cech zarówno kobiecych, jak i męskich niezależnie od płci biologicznej;
- 3) osoby nieokreślone seksualnie, czyli takie, które w niewielkim stopniu mają ukształtowane cechy zarówno męskie, jak i kobiece, niezależnie od płci biologicznej;
- 4) osoby krzyżowo określone seksualnie, które charakteryzuje posiadanie cech psychicznych odwrotnych do płci biologicznej.

Inwentarz do Oceny Płci Psychologicznej jest renomowanym i szeroko stosowanym narzędziem badawczym. W bazie Google Scholar 22 listopada 2024 roku znajdowało się około 200 dokumentów, a w tym artykułów, raportów z badań czy książek, których autorzy wykorzystali IPP w swoich badaniach. Co więcej, charakterystyka psychometryczna IPP jest regularnie aktualizowana (por. Korzeń, 2006, Błajet, 2021), co nie tylko potwierdza trwałość narzędzia, lecz także wskazuje na jego uniwersalność.

Wkład profesor Alicji Kuczyńskiej polega nie tylko na stworzeniu inwentarza do pomiaru płci psychologicznej, lecz także na efektywnym poznawczo wykorzystaniu tego narzędzia w badaniach własnych. Przykładem mogą być badania nad znaczeniem płci psychologicznej w procesie tworzenia i utrzymywanie związków (Kuczyńska, 2002). Nieoczywistym wynikiem jest również odkryta prawidłowość, że kobiety, niezależnie od tego, jaką posiadają płeć psychologiczną, preferują partnera androgynicznego, natomiast u mężczyzn preferencje mają już nieco bardziej złożony charakter. Jeszcze innym przykładem badania jest analiza roli, jaką odgrywa płeć psychologiczna w podejmowaniu asertywnych zachowań (Kuczyńska, 2016).

Okazało się bowiem, że częstość asertywnych zachowań zależy bardziej od płci biologicznej niż psychologicznej – co jest nieoczywiste, ponieważ jest niezgodne z intuicją, która podpowiada, że to konstytucja psychologiczna określa naszą dyspozycję do asertywności.

Podsumowanie

Profesor Alicja Kuczyńska zainicjowała i rozwijała pionierskie w kraju badania nad zagadnieniem płci psychologicznej. Stworzyła cenione narzędzie badawcze, zbadała i odkryła szereg nieoczywistych zależności, a czasem zaskakujących prawidłowości dotyczących płci. Jako że płeć psychologiczna jest bez wątpienia charakterystyką konstytutywną dla bycia człowiekiem, stąd nie można przejść obojętnie wobec wysokiej wagi poznawczej zagadnień, które przez wiele lat stanowiły przedmiot jej namysłu i badań.

W latach 90. XX wieku tematyka płci w Polsce obecna była przede wszystkim w środowiskach akademickich. Na początku XXI wieku była już jednym z centralnych elementów szerszych sporów ideologicznych, a także politycznych, co sprawiło, że w zasadzie każda osoba biorąca udział w życiu publicznym w kraju spotkała się z nią. Ideologiczne spory przesłoniły istotę tego zagadnienia oraz doprowadziły do jego skrajnego upolitycznienia. To dzięki wynikom prac badawczych prowadzonych przez Alicję Kuczyńską mamy dostęp do rzetelnej wiedzy naukowej o silnym potencjale wzmacniania racjonalnej dyskusji. Problematyka badawcza, którą zainicjowała ponad 30 lat temu Alicja Kuczyńska, nie jest wyłącznie akademickim konstruktem, pozbawioną znaczenia społecznego sztuką dla sztuki. Przeciwnie, tematyka ta po wielu latach stanęła w centrum debaty publicznej. Siłą badacza jest odważna i bezkompromisowa identyfikacja realnych i trudnych problemów. Teraz jasno widzimy, że profesor Kuczyńska śmiało i adekwatnie rozpoznała doniosłość przedmiotu swoich badań.

Bibliografia

- Błajet, J. (2021). Inwentarz do Oceny Płci Psychologicznej – zaktualizowana charakterystyka psychometryczna. *Testy psychologiczne w praktyce i badaniach*, 1, 50–61.
- Korzeń, R. (2006). Nowa charakterystyka psychometryczna Inwentarza oceny płci psychologicznej (IPP). *Studia Psychologica*, 6, 37–50.
- Kuczyńska, A. (1991). The effects of courting behavior on willingness of people to make an acquaintance. Referat wygłoszony na konferencji EABT, Oslo.
- Kuczyńska, A. (1992a). Płeć psychologiczna. Podstawy teoretyczne, dane empiryczne oraz narzędzie pomiaru. *Przegląd Psychologiczny*, 35(2), 237–247.

- Kuczyńska, A. (1992b). *Inwentarz do oceny płci psychologicznej. Podręcznik*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych PTP.
- Kuczyńska, A. (1998). *Sposób na bliski związek. Zachowania wiążące w procesie kształtowania się i utrzymania bliskich związków*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologicznego PAN.
- Kuczyńska, A. (1999). The influence of bonding behaviors on the process of creating close relationships. *Polish Psychological Bulletin*, 30(3), 235–250.
- Kuczyńska, A. (2001). Styl przywiązywania a zachowania wiążące. *Czasopismo Psychologiczne*, 7(1), 7–15.
- Kuczyńska, A. (2002). Płeć psychologiczna idealnego i rzeczywistego partnera życiowego oraz jej wpływ na jakość realnie utworzonych związków. *Przegląd Psychologiczny*, 45(4), 385–399.
- Kuczyńska, A. (2011). Bonding behavior and social etiquette: People's reactions to bonding behavior inconsistent with social norms. *Polish Journal of Applied Psychology*, 9(2), 28–47.
- Kuczyńska, A., Piechaczek, A., Paluszak, A. (2013). Zachowania wiążące a poczucie bliskości i komfortu z rozmowy z osobą nieznaną tej samej i przeciwnej płci. *Czasopismo Psychologiczne*, 19(2), 215–226.
- Kuczyńska, A. (2016). Płeć psychologiczna a asertywność w bliskich związkach. *Rocznik Lubuski*, 42(1), 19–35.

Część 4. Psychologia pracy i organizacji

4.1. Michał Dąbek – teoria w praktyce

Tomasz Witkowski, Sławomir Jarmuż, Agnieszka Fornalczyk

4.2. Jerzy Mączyński – dziedzictwo badań nad przywództwem międzykulturowym

Monika Ziobrowska

4.3. Stanisław A. Witkowski – przedstawiciel psychologii zarządzania w Polsce

Dorota Kanafa-Chmielewska

4.4. Stanisław A. Witkowski – praktyczna działalność w obszarze psychologii pracy i zarządzania

Magdalena Ślęzyk-Sobol

4.5. Stanisław A. Witkowski – badania, nauka, dydaktyka i osiągnięcia

Katarzyna Durniat

4.1. Michał Dąbek – teoria w praktyce

SŁAWOMIR JARMUŻ

Uniwersytet SWPS

TOMASZ WITKOWSKI

Uniwersytet SWPS

ORCID: 0000-0002-2786-6440

AGNIESZKA FORNALCZYK

HR Projekt

ORCID: 0000-0002-2149-1422

Abstrakt

Michał Dąbek był profesorem psychologii, którego zainteresowania naukowe i działalność praktyczna miały silny związek ze środowiskiem pracy, a w szczególności zmianami ustrojowymi w Polsce. Badał potencjał psychologiczny menedżerów – osób odpowiedzialnych za przemiany gospodarcze i cywilizacyjne. Co rzadkie w środowisku naukowym, wykorzystywał swoją wiedzę w działaniach praktycznych, pracując z menedżerami nad ich kompetencjami i świadomością roli zawodowej. Budował mosty między wiedzą psychologiczną a potrzebami rodzącego się biznesu. Był także bardzo dobrym organizatorem życia naukowego. Pełnił obowiązki dyrektora Instytutu Psychologii, przyczyniając się do jego rozwoju i wzrostu znaczenia w Polsce. Współpracował z naukowcami reprezentującymi inne dziedziny wiedzy, takie jak ekonomia czy finanse, co nie tylko rozszerzało horyzonty, lecz także pozwalało na efektywniejszą praktykę. Profesor Michał Dąbek był człowiekiem życzliwym, pomocnym i dbającym o rozwój swoich pracowników.

Słowa kluczowe: psychologia rozwojowa, psychologia zarządzania, badanie kadry kierowniczej.

Abstract

Michał Dąbek was a professor of psychology whose scientific interests and practical activities were strongly related to the work environment and, in particular, political changes in Poland. He examined the psychological potential of managers - people responsible for economic and civilizational changes. What is rare in the scientific community, he used his knowledge in practical activities, working with managers on their competences and awareness of their professional role. He built bridges between psychological knowledge and the needs of the emerging business. He was also a very good organizer of scientific life. He served as director of the Institute of Psychology, contributing to its development and increasing importance in Poland. He cooperated with scientists representing other fields of knowledge, such as economics or finance, which not only broadened his horizons, but also allowed for more effective practice. Professor Michał Dąbek was a kind, helpful man who cared about the development of his employees.

Keywords: developmental psychology, management psychology, management staff survey.

Michał Dąbek – teoria w praktyce

Profesor Michał Dąbek był naukowcem, który rozpoczął pracę w ówczesnej Katedrze Psychologii Uniwersytetu Wrocławskiego w 1969 roku i kontynuował ją w powstałym z Katedry Instytucie Psychologii aż do początku lat dwutysięcznych. Od 1973 roku kierował Zakładem Psychologii Ogólnej. Jego zainteresowania naukowe były zróżnicowane. Działal na przełomie dwóch systemów gospodarczych i politycznych, co miało znaczący wpływ na jego zainteresowania naukowe i działalność praktyczną. Obie te sfery z powodzeniem łączył ze sobą, pokazując, że psychologia może odgrywać ważną rolę w życiu ludzi. W swoich publikacjach wychodził od ogólnej teorii czynności sformułowanej przez profesora Tadeusza Tomaszewskiego. Pokazywał jej użyteczność w różnych działach psychologii, dyskutując zarazem nad jej modyfikacją.

Chociaż tematyka psychologii pracy dominowała w jego dorobku naukowym, to na początku swojej działalności zajmował się psychologią dzieci. Prowadził badania polegające na obserwacji ich zachowania w naturalnych sytuacjach, szukając prawidłowości podejmowania decyzji. Posługiwał się metodą analizy przypadków obejmującą całą sekwencję zachowań przed, w trakcie i po podjęciu decyzji. Taki sposób analizy problemu odbiegał od przyjętego dzisiaj kanonu badań eksperymentalnych, lecz dawał bardziej całościowe spojrzenie na analizowany problem. Efektem była książka *Psychologiczne mechanizmy podejmowania decyzji ryzykownych przez dzieci* dająca także praktyczne wskazówki wychowawcze (Dąbek, 1976). Profesor konkludował, że nie należy przesadzać z odstraszaniem dzieci od niektórych zachowań i karykaturalnym przedstawianiem niebezpieczeństwa. Okazuje się, że i dzisiaj ta myśl może być ciekawym tematem rozważań w obliczu nadwrażliwości opiekunów na wszelkiego rodzaju zagrożenia czekające na dzieci.

Pod koniec lat 70. Dąbek zainteresował się psychologią pracy, która w tamtych czasach była w Polsce mało popularna, a wręcz zaniedbywana przez naukowców. Kojarzyła się bowiem z metodami zwiększania efektywności w warunkach gospodarki socjalistycznej. Z perspektywy czasu okazało się jednak, że Profesor antycypował znaczenie tej dziedziny psychologicznej, która stała się niezwykle użyteczna społecznie. Napisana w tamtych latach praca *Psychologia pracy* (Dąbek 1980) poświęcona była człowiekowi w środowisku pracy i dotyczyła istotnych problemów psychologicznych, takich jak: adaptacja pracownika, zadowolenie z pracy, konflikty czy zmiana zatrudnienia. Biorąc pod uwagę dzisiejsze zagadnienia w tym obszarze psychologii, są to oczywiste tematy, jednak w tamtych czasach stanowiły ważny krok w zmianie myślenia o jednej z najważniejszych aktywności człowieka. Pracownik został

potraktowany jak podmiot, a nie przedmiot. Profesor Dąbek przytaczał badania prowadzone w gospodarce rynkowej na temat czynników wpływających na motywację człowieka w pracy. Uznanie, możliwość awansu, rozwój, relacje z przełożonymi to niektóre aspekty budujące wewnętrzną motywację, o jakich pisał w swojej książce.

W kolejnej zajął się jeszcze jednym ważnym tematem, czyli zainteresowaniem własną pracą (Dąbek, 1987). Według współczesnych koncepcji mówimy o prawdziwie wewnętrznej motywacji wtedy, gdy ludzi cieszy to, co robią, gdy praca ich pochłania, wkładają w nią wysiłek i zaangażowanie. Przemiany społeczno-polityczne i zmiana systemu ekonomicznego w Polsce potwierdziły ważność zainteresowania człowiekiem w środowisku pracy. Wzorem zachodnich trendów zaczęto ten dział nazywać psychologią organizacji i zarządzania, która korzysta także z działów subdyscyplin takich jak: psychologia społeczna, motywacja, różnice indywidualne czy emocje.

W latach 90. Dąbek zajął się tematami związanymi z transformacją ustrojową. W szczególności interesował się charakterystyką psychologiczną kadry menedżerskiej jako istotnej grupy we wprowadzeniu zmian gospodarczych, a w gruncie rzeczy przeobrażeń cywilizacyjnych w kraju. Prowadził badania opisujące różne predyspozycje menedżerów. Analizował ich poznawcze kompetencje dotyczące koncentracji uwagi, podejmowania decyzji i kreatywnego myślenia. W obszarze funkcjonowania społecznego badał umiejętności komunikacji, współpracy w zespole i rozwiązywania konfliktów. W sferze osobowości diagnozował z kolei poziom asertywności, style atrybucji i świat wartości. Dokonał charakterystyki menedżerów etapu przeobrażeń gospodarczych, pokazując ich potencjał, słabe strony i drogi rozwoju (Dąbek i wsp., 1994, Dąbek, 2002).

Niektórzy naukowcy zajmujący się przemianami systemowymi w Polsce mieli teoretyczny ogląd sytuacji z różnych perspektyw naukowych. Analizowali je badawczo. Metaforycznie rzecz ujmując, badania te przypominały robienie zdjęć aparatem fotograficznym. Ujmowały poszczególne statyczne stany. Profesor Dąbek posługiwał się zaś „kamerą” odwzorowującą dynamikę przemian, prowadził bowiem badania, będąc zaangażowany w działalność praktyczną. Wiele z jego ustaleń zostało zainspirowane licznymi szkoleniami i seminariami z kadrą zarządzającą. Występował niejednokrotnie w roli konsultanta w firmach, znał realia i problemy związane z przemianami. Nie tylko dawało to trafniejszą ocenę zmiennej rzeczywistości, lecz także przyczyniało się także do formułowania ważnych pytań badawczych. Co ciekawe, zajęcia takie prowadził już od połowy lat 80., miał zatem styczność z metamorfozą, jaka zachodziła na przełomie systemów zarówno w firmach, jak i kierujących nimi ludziach. Praktyka była więc ściśle powiązana z ogólniejszą refleksją naukowca. Prowadził praktyczne

zajęcia z menedżerami we współpracy z ekonomistami i finansistami, co rozszerzało punkt widzenia na realia gospodarcze. Dawało też możliwość wzajemnych inspiracji. Profesor brał też udział w licznych konferencjach poświęconych zarządzaniu, na których prezentował swoje badania i refleksje dotyczące sposobu kierowania firmami. Mówił często o menedżerach z tzw. ludzkiej perspektywy.

W latach 1991–1996 Dąbek był dyrektorem Instytutu Psychologii. Był to czas przemian związanych z odejściem na emeryturę kadry profesorskiej, która od lat kierowała Zakładami w ramach Instytutu. Jako dyrektor wykorzystywał swoją profesjonalną wiedzę z zakresu zarządzania wspartą praktycznymi doświadczeniami. Doprowadził do rozwoju Instytutu, w którym pojawiła się grupa wybitnych psychologów – naukowców. Tradycyjne dotąd tematy zainteresowań zostały znacząco rozszerzone o nowe zagadnienia i badania.

Jako kierownik Zakładu Psychologii Ogólnej wspierał zainteresowania naukowe członków swojego zespołu, nawet jeśli nie mieściły się w głównym nurcie jego zainteresowań. W zarządzaniu zespołem wyróżniał się otwartością i inspirował do rozwoju. Był promotorem wielu prac magisterskich z różnych dziedzin psychologicznych i dwóch doktoratów – z zakresu psychologii reklamy oraz psychologii społecznej. Profesor Dąbek nie ograniczał swojego wsparcia tylko do nauki, lecz dbał także o rozwój członków swojego zespołu, dając im możliwość wykorzystywania swojej wiedzy w działaniach praktycznych z kadrą zarządzającą.

W swojej praktyce psychologicznej wykazywał duży talent dydaktyczny. Był twórcą wielu aktywizujących i nowatorskich (nawet z dzisiejszej perspektywy) metod uczenia. Prowadzone przez niego zajęcia cieszyły się dużym uznaniem zarówno wśród studentów, jak i osób, z którymi przeprowadził wiele warsztatów i seminariów. Nierzadko określano go mianem charyzmatycznego nauczyciela.

Profesor Michał Dąbek był człowiekiem o mocnym kręgosłupie moralnym, bezkonfliktowym, o otwartym umyśle dostrzegającym w zmianach szanse na rozwój. Miał duże poczucie humoru ułatwiające dobre relacje z ludźmi. Studentów i współpracowników darzył życzliwością. Pozostawił po sobie trwały wkład w psychologię na Dolnym Śląsku i w Polsce.

Bibliografia

- Dąbek, M. (1976). *Psychologiczne mechanizmy podejmowania decyzji ryzykownych przez dzieci*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Dąbek, M. (1980). *Psychologia pracy*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Dąbek, M. (1987). *Zainteresowanie własną pracą jako podstawa rozwoju zawodowego*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

- Dąbek, M., Jarmuż, S., Witkowski, T. (1994). *Tajemnice polskiego menedżera: Charakterystyka psychologiczna*. W: S.A. Witkowski (red.), *Psychologia sukcesu*. Warszawa: PWN.
- Dąbek, M. (2002). *Menedżerowie okresu transformacji: Problemy, potencjał, rozwój*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

4.2. Jerzy Mączyński – dziedzictwo badań nad przywództwem międzykulturowym

MONIKA ZIOBROWSKA

Uniwersytet Dolnośląski DSW

ORCID: 0000-0001-6177-2598

Abstrakt

Jerzy Mączyński – polski psycholog specjalizujący się w psychologii organizacji i zarządzania. Współtwórca jednego z najbardziej zaawansowanych wielonarodowych projektów dotyczących współczesnych zachowań przywódczych (Global Leadership and Organizational Behavior Effectiveness – GLOBE). *Visiting professor* wielu renomowanych uczelni z USA, Austrii, Wielkiej Brytanii, Francji i Holandii. Współpracował z tak znanymi postaciami świata nauki, jak P. Koopman, R. House, V. Vroom czy S.J. Motowidło. Opublikował ponad 130 prac naukowych skoncentrowanych na efektywności przywództwa i praktykach organizacyjnych w prestiżowych pismach, jak na przykład „Journal of Intercultural Management”, „International Review of Social Psychology”, „Journal of Occupational and Organizational Psychology”, „Leadership Quarterly”, „Polish Psychological Bulletin”, „Journal of Mental Changes”. Aktywny członek polskich i międzynarodowych towarzystw naukowych to jest Polskie Towarzystwo Psychologiczne, Wrocławskie Towarzystwo Naukowe, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, GLOBE Network of Cross-Cultural Scholars (członek i założyciel), European Association of Work and Organizational Psychology, British and European Psychology Group. Książki prof. J. Mączyńskiego na temat treningu i metody partycypacji decyzyjnej osiągają rekordowe ceny (340\$) na aukcjach Amazon w USA i zarazem są oznaczane jako „Best Books of the Months”.

Słowa kluczowe: psychologia organizacji i zarządzania, partycypacja decyzyjna, kompetencje zarządcze, psychologia biznesu, ekonomia behawioralna.

Abstract

Jerzy Mączyński – Polish psychologist specializing in the psychology of organization and management. Co-founder of one of the most advanced multinational projects on contemporary leadership behavior (Global Leadership and Organizational Behavior Effectiveness - GLOBE). He was a Visiting professor at many renowned universities in the US, Austria, the UK, France, and the Netherlands. He has collaborated with as well-known academic figures as P. Koopman, R. House, V. Vroom, and S.J. Motowidło. He has published more than 130 scientific articles on leadership effectiveness and organizational practices in prestigious journals such as “Journal of Intercultural Management”, “International Review of Social Psychology”, “Journal of Occupational and Organizational Psychology”, “Leadership Quarterly”, “Polish Psychological Bulletin”, and “Journal of Mental Changes”. An active member of Polish and international scientific societies: Polish Psychological Society, Wrocław Scientific Society, Scientific Society of the Catholic University of Lublin, GLOBE Network of Cross-Cultural Scholars (member and founder), European Association of Work and Organizational Psychology, British and European Psychology Group. Professor J. Mączyński's books on coaching

and the participatory decision-making method are reaching record prices (\$340) on Amazon auctions in the US, being labeled "Best Books of the Month".

Keywords: Organization and management psychology, decision participation, management competence, business psychology, behavioral economics.

Wprowadzenie

Dorobek naukowy Jerzego Mączyńskiego dotyczy psychologii organizacji i zarządzania oraz nauk o zarządzaniu. Jest on skoncentrowany głównie na problematyce efektywności przywództwa i zachowania organizacyjnego. W swoim dorobku posiada 140 opublikowanych prac naukowych, w tym 8 pozycji zwartych (monografie, studia). Na uwagę zasługuje fakt, że spośród pozycji opublikowanych, 45 prac opublikował w języku angielskim, jedną w języku niemieckim w liczących się czasopismach naukowych, krajowych i zagranicznych.

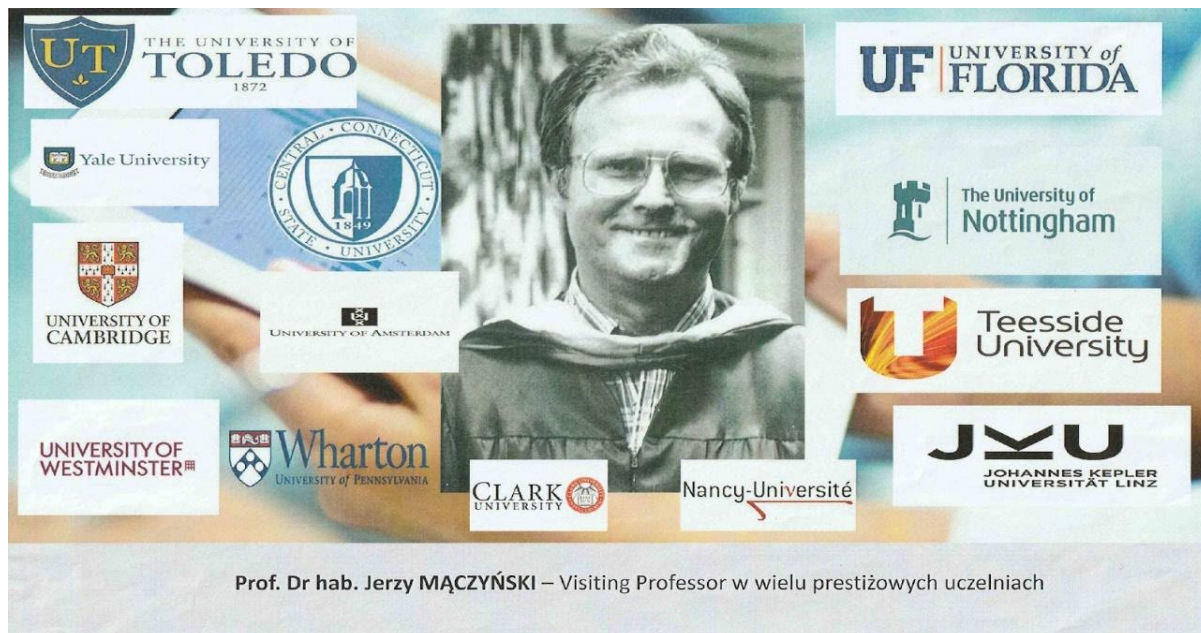
Profesor Jerzy Mączyński w okresie od 1980 do 1997 roku odbył szesnaście krótko- i długoterminowych zagranicznych staży naukowych w charakterze *visiting professor*, m.in. w University of Toledo, USA; University of Florida, USA; Central Connecticut State University, USA; University of Pennsylvania, USA; Yale University (USA); University of Nottingham, UK; University of Cambridge (UK); University of Linz, Austria; Free University of Amsterdam, Holandia; University of Nancy, Francja; Swedish School of Economics, Finlandia; Augsburg College, USA (zob. poniższe Tablo).

W rezultacie nawiązał bardzo owocną współpracę naukową z liczącymi się ośrodkami naukowymi na świecie. Efektem tej współpracy jest cykl prac naukowych (autorskich i współautorskich) opublikowanych w liczących się czasopismach naukowych, krajowych i zagranicznych takich jak: „Polish Psychological Bulletin”, „Przegląd Psychologiczny”, „Organizacja i Kierowanie”, „European Journal of Work and Organizational Psychology”, „Journal of Occupational and Organizational Psychology”, „Leadership Quarterly”, „Journal of Intercultural Management” oraz przez takie wydawnictwa jak: Polska Akademia Nauk, Decision Science Institute w Waszyngtonie, JAI Press, Sage Publications w USA, Schaffer-Poeschel w Niemczech.

Jerzy Mączyński – dziedzictwo badań nad przywództwem międzykulturowym

Jerzy Mączyński, wybitny polski psycholog, wniósł znaczący wkład w rozwój psychologii organizacji i zarządzania, ze szczególnym uwzględnieniem przywództwa międzykulturowego. Jego zaangażowanie w międzynarodowe projekty badawcze, takie jak GLOBE (Global Leadership and Organizational Behavior Effectiveness), zaowocowało pogłębieniem wiedzy

na temat różnic kulturowych w przywództwie. Poniższy tekst przedstawia syntetyczne ujęcie jego dorobku, oparte na najważniejszych publikacjach i współpracach naukowych, które miały kluczowy wpływ na rozwój tej dziedziny.

Zdjęcie nr 8

Źródło: zbiory prywatne prof. Jerzego Mączyńskiego

Projekt GLOBE – kamień milowy w badaniach nad przywództwem

Jednym z największych osiągnięć profesora Mączyńskiego jest jego udział w projekcie GLOBE, który analizował style przywództwa w 62 krajach (House i in., 2004). Badania te ujawniły, jak wartości kulturowe wpływają na efektywność liderów, umożliwiając jednocześnie rozwój uniwersalnych modeli przywództwa. Mączyński wniósł istotny wkład w rozumienie polskiego stylu zarządzania w kontekście globalnym, podkreślając znaczenie kultury narodowej dla praktyk menedżerskich.

Style przywództwa i partycypacja w podejmowaniu decyzji

Badania Jerzego Mączyńskiego koncentrowały się na stylu przywództwa, kultury i partycypacji decyzyjnej. Współpraca z naukowcami, takimi jak Arthur Jago i Gerhard Reber, pozwoliła na porównanie stylów przywództwa menedżerów z Polski, Austrii i Stanów Zjednoczonych (Mączyński i in., 1994). Wnioski z tych badań wskazywały na kluczową rolę partycypacyjnego podejmowania decyzji w budowaniu zaufania i efektywności, szczególnie w zróżnicowanych kulturowo środowiskach.

W innym badaniu Mączyński i jego współpracownicy zbadali zmiany w stylach zarządzania w Polsce przed i po transformacji ustrojowej (Jago, Mączyński, 1996). Wyniki tych analiz podkreśliły zdolność liderów do adaptacji do zmieniających się warunków ekonomicznych i kulturowych, co uwypukla dynamiczny charakter zachowań organizacyjnych.

Partycypacja decyzyjna i cechy lidera jako fundament efektywnego przywództwa

Partycypacja decyzyjna była jednym z głównych obszarów zainteresowań Mączyńskiego. Jego książka *Partycypacja w podejmowaniu decyzji* (1996) jest uznawana za pionierskie dzieło w tej dziedzinie, oferujące zarówno teoretyczne podstawy, jak i praktyczne narzędzia. Praca ta, często cytowana w literaturze, została wdrożona w licznych organizacjach w Polsce i na świecie.

W kontekście zarządzania w organizacjach hierarchicznych badania Mączyńskiego ukazały, jak partycypacja decyzyjna wpływa na efektywność systemów zarządzania, co kontynuowali inni badacze w kontekście różnych struktur organizacyjnych, m.in. w organizacjach militarnych, rządowych, a szczególnie w systemach informacyjnych zarządzania (Ziobrowska, Kowal, Senejko, 2017; Ziobrowska, 2018, 2024). Wyniki te miały istotne znaczenie dla praktyk zarządczych w administracji publicznej i korporacjach, także w odniesieniu do cyberbezpieczeństwa (Konopka, Kowal, 2024).

Kulturowe wymiary przywództwa

Analizy Jerzego Mączyńskiego skupiały się również na kulturowych aspektach przywództwa. Badania prowadzone w ramach projektu GLOBE wykazały, które atrybuty przywództwa są uniwersalne, a które specyficzne dla danej kultury (Lindell i in., 1999). Wyniki te są szczególnie ważne dla organizacji międzynarodowych zmuszonych funkcjonować w zróżnicowanych środowiskach kulturowych.

W 2024 roku powstała nowa adaptacja kwestionariusza Supervisor Traits Questionnaire (STQ) dotyczącego oceny cech przełożonych w środowiskach cyfrowo-hybrydowych (Kowal, Ziobrowska, Zaremba, 2024) na podstawie jego pierwotnej wersji, zastosowanej w międzynarodowych badaniach w 2017 roku (Mączyński, Sułkowski, 2017). Kontynuowane są badania nad cechami skutecznych przełożonych w środowiskach cyfrowo-hybrydowych, w kierunku utworzenia Modelu Efektywności Zarządzania Cyfrowo-Hybrydowego (MEZCH) (ang. Digital-Hybrid Supervisory Effectiveness Model, DHSEM), który charakteryzuje skutecznych

liderów w kontekście transformacji cyfrowej (Kowal, Ziobrowska, Zaremba, 2024). Badania nad związkiem stylów przywództwa i proinnowacyjnych zachowań w polskich urzędach administracji elektronicznej (Kowal, Zaremba, Ziobrowska, 2023) wskazują z kolei, że style „rewolucyjny” i „rozrywkowy” sprzyjają innowacyjności wśród menedżerów. Wyniki te, nawiązujące do badań Mączyńskiego nad partycypacją decyzyjną i cechami liderów, podkreślają kluczową rolę stylów przywództwa w transformacji cyfrowej sektora publicznego.

Wkład akademicki i uznanie międzynarodowe

Z ponad 140 publikacjami naukowymi, w tym fundamentalnymi dziełami, takimi jak *Diagnozowanie partycypacji decyzyjnej* (1998), Jerzy Mączyński zdobył uznanie jako jeden z czołowych badaczy w dziedzinie psychologii organizacji. Jego zaangażowanie w redakcje czasopism takich jak „Polish Psychological Bulletin” i „Journal of Intercultural Management” przyczyniło się do promowania interdyscyplinarnego podejścia do badań nad przywództwem.

Dziedzictwo i przyszłe kierunki badań

Dorobek naukowy profesora Mączyńskiego wywarł trwały wpływ na teorię i praktykę zarządzania. Dzięki połączeniu rygoru naukowego z praktycznym podejściem, jego prace są nieocenionym źródłem wiedzy dla badaczy i praktyków. Współczesne wyzwania związane z globalizacją i różnorodnością kulturową sprawiają, że jego osiągnięcia pozostają niezwykle aktualne. Wkład Jerzego Mączyńskiego w rozwój psychologii organizacji i przywództwa jest więc nieoceniony. Jego badania nad przywództwem międzykulturowym, partycypacją decyzyjną i zarządzaniem w zróżnicowanych kulturowo środowiskach wyznaczają standardy dla przyszłych pokoleń badaczy.

Redakcja anglojęzycznych czasopism naukowych

Profesor Jerzy Mączyński odegrał kluczową rolę w redagowaniu anglojęzycznych czasopism naukowych, takich jak „Polish Psychological Bulletin” i „Polish Journal of Applied Psychology”. Jego zaangażowanie nie tylko podniosło standard naukowy tych publikacji, lecz także umocniło ich pozycję w międzynarodowej społeczności badawczej. Jako redaktor redagował tematyczne numery poświęcone zagadnieniom przywództwa, stresu i wypalenia zawodowego oraz psychologii stosowanej w nowoczesnym społeczeństwie. Analiza jego wkładu pokazuje, że jego prace miały daleko idące implikacje dla rozwoju psychologii organizacji, a także promowania polskiej nauki na arenie międzynarodowej. Zaangażowanie Jerzego

Mączyńskiego w redagowanie numerów tematycznych wymienionych czasopism pozwoliło na zaproszenie do współpracy światowej klasy badaczy, takich jak Robert Cialdini czy Adrian Furnham. Profesor Dariusz Doliński określił jego redakcję jako jedno z najlepszych czasopism "Polish Psychological Bulletin" w ostatnich latach.

„Polish Psychological Bulletin”

Profesor Mączyński, jako redaktor „Polish Psychological Bulletin”, opracował kluczowe numery poświęcone m.in. efektywności przywództwa („Leadership Effectiveness”, 1996) oraz międzykulturowym porównaniom europejskiego przywództwa („European Leadership: Cross-Cultural Comparisons”, 1997). W tych numerach podjęto próby uchwycenia uniwersalnych i kulturowo specyficznych cech przywództwa. Zawarte tam artykuły miały na celu lepsze zrozumienie, w jaki sposób różnice kulturowe wpływają na skuteczność liderów w różnych organizacjach. Przykładowe badania publikowane w tych wydaniach to m.in. analizy porównawcze stylów przywództwa w Polsce, Austrii i USA (Mączyński, Jago, Reber, 1994), które ukazały wpływ reform gospodarczych na style zarządzania w Polsce. Wydania te są wysoko cytowane i przyczyniły się do poszerzenia wiedzy na temat psychologii przywództwa w kontekście międzynarodowym.

„Polish Journal of Applied Psychology”

Profesor Mączyński był również redaktorem bądź współredaktorem pierwszych numerów „Polish Journal of Applied Psychology” skupiających się na takich tematach jak Culture and Leadership (2001), Human Capital (2002), Stress and Burnout (2005) oraz Helping People Change: Assessments and Treatment (2006). Redagowane przez niego wydania były przestrzenią dla interdyscyplinarnych badań z zakresu psychologii stosowanej, które łączyły perspektywy psychologiczne, społeczne i organizacyjne.

Implikacje dla nauki

Prace Mączyńskiego znacząco przyczyniły się do rozwoju teorii przywództwa i zarządzania. Dzięki swojej działalności redakcyjnej, wprowadził do nauki nowe perspektywy, promując badania oparte na podejściu interdyscyplinarnym. Publikacje w redagowanych przez niego czasopismach odegrały kluczową rolę w kształtowaniu nowoczesnych teorii psychologii organizacyjnej oraz w budowaniu pomostów między nauką a praktyką.

Wkład międzynarodowy

Dzięki jego zaangażowaniu polskie czasopisma naukowe, takie jak „Polish Psychological Bulletin”, stały się platformą dla międzynarodowej wymiany myśli naukowej. W redagowanych przez niego wydaniach publikowali światowej klasy badacze, tacy jak Robert House czy Adrian Furnham, co znacznie zwiększyło międzynarodową widoczność tych czasopism.

Redakcyjna działalność Profesora Mączyńskiego nie tylko wpłynęła na rozwój psychologii organizacyjnej, ale także umocniła pozycję Polski na mapie światowej nauki. Jego wkład w rozwój czasopism naukowych stanowi inspirację dla przyszłych pokoleń naukowców i podkreśla znaczenie interdyscyplinarności w badaniach psychologicznych.

Wkład Jerzego Mączyńskiego we wdrożenie systemów zarządzania jakością w polskich instytucjach

Profesor Mączyński przyczynił się także do praktycznych zastosowań wiedzy z zakresu zarządzania w polskich organizacjach gospodarczych i instytucjach państwowych. Jego działania obejmowały wdrażanie systemów zarządzania jakością opartych na normie ISO 9001:2001, co miało istotne znaczenie dla podniesienia standardów pracy i efektywności w różnych jednostkach administracji publicznej.

Projekty wdrożeniowe

Realizacja wdrożeń systemów zarządzania jakością przez profesora Mączyńskiego i jego zespół objęła kluczowe instytucje w Polsce, takie jak:

- 1) Dolnośląski Urząd Wojewódzki we Wrocławiu (2002) – wdrożenie ISO 9001:2001 w tej instytucji poprawiło jakość usług administracyjnych i wzmocniło ich zgodność z międzynarodowymi standardami;
- 2) Wojewódzki Ośrodek Ruchu Drogowego we Wrocławiu (2003) – system zarządzania jakością przyczynił się do zwiększenia efektywności w zakresie obsługi egzaminów na prawo jazdy oraz zarządzania ruchem drogowym;
- 3) Wojewódzka Komenda Policji w Gorzowie Wielkopolskim (2004) – implementacja normy ISO w tej jednostce pozwoliła na usprawnienie procesów administracyjnych oraz podniesienie standardów zarządzania w sektorze publicznym;
- 4) Lubuski Urząd Wojewódzki w Gorzowie Wielkopolskim (2005) – wdrożenie systemu zarządzania jakością pomogło zwiększyć przejrzystość i efektywność działań administracyjnych;

- 5) Wojewódzka Komenda Policji we Wrocławiu (2005) – poprawa jakości zarządzania w tej instytucji dzięki wdrożeniu ISO 9001:2001 miała bezpośredni wpływ na lepsze funkcjonowanie służb policyjnych.

Znaczenie dla praktyki zarządzania

Wdrożenie systemów zarządzania jakością miało znaczący wpływ na poprawę efektywności, transparentności i jakości pracy w kluczowych instytucjach publicznych. Działania te nie tylko przyniosły korzyści operacyjne, lecz także wpłynęły na lepsze postrzeganie administracji publicznej przez obywateli. Usprawnienie procedur i dostosowanie ich do międzynarodowych standardów ISO 9001:2001 przyczyniło się do wzrostu zaufania do tych instytucji.

Wkład w rozwój organizacyjny

Projekty wdrożeniowe profesora Mączyńskiego miały także dalekosiężne implikacje dla rozwoju organizacyjnego w Polsce. Wdrażane systemy zarządzania jakością stały się wzorcami dla innych instytucji publicznych, wskazując, jak naukowe podejście do zarządzania może przyczynić się do poprawy praktyk organizacyjnych. Dzięki temu po raz kolejny badacz ten potwierdził swoją rolę jako mostu łączącego naukę z praktyką.

Współpraca z międzynarodowymi liderami naukowymi

Robert House, światowej klasy ekspert w dziedzinie przywództwa, określił profesora Mączyńskiego jako „międzynarodowo uznanego badacza” i wyraził uznanie dla jego wkładu w projekt badawczy GLOBE. Projekt ten, obejmujący 62 kraje, miał na celu opracowanie międzykulturowej teorii przywództwa, co stanowiło odpowiedź na ograniczenia tradycyjnych modeli opartych na kulturze anglo-amerykańskiej (House i in., 2004). Wkład Mączyńskiego, jako reprezentanta Polski, znacząco przyczynił się do zrozumienia przywództwa w kontekście kulturowym.

Publikacje i wpływ na rozwój nauki

Mączyński jest autorem i współautorem licznych artykułów naukowych, które cieszą się uznaniem w międzynarodowym środowisku akademickim. Jego prace, takie jak *Culture and Leadership Styles. A Comparison of Polish, Austrian, and US Managers* (Mączyński i in., 1994), odegrały kluczową rolę w zrozumieniu różnic kulturowych w przywództwie. Inne istotne publikacje, jak *A Seven Nations Study of Leadership Attributes* (Mączyński, Sułkowski, 2017), stanowią istotne źródło wiedzy dla badaczy i praktyków zarządzania.

Wnioski i znaczenie dla przyszłości

Docenienie dorobku naukowego profesora Mączyńskiego przez czołowych badaczy oraz jego szeroka współpraca międzynarodowa potwierdzają wyjątkowość jego osiągnięć. Jego prace w zakresie przywództwa i partycypacji decyzyjnej nie tylko poszerzają wiedzę teoretyczną, lecz także mają praktyczne zastosowanie w różnych kulturach i sektorach. Dzięki jego wkładowi polska psychologia organizacyjna zyskała trwałe miejsce w globalnym dyskursie naukowym. Zapoczątkowane przez niego badania nad uwarunkowaniami partycypacji decyzyjnej znalazły kontynuację w pracy współczesnych badaczy, takich jak Monika Ziobrowska (2018, 2024). Jej prace rozszerzają analizę partycypacji decyzyjnej na różnorodne środowiska, w tym sektor korporacyjny, urzędniczy i wojskowy, a także wnoszą znaczący wkład w rozwój nowoczesnych narzędzi szkoleniowych dla menedżerów, opartych na metodologii Mączyńskiego.

Liczne oceny dorobku naukowego prof. Jerzego. Mączyńskiego

Jerzy Mączyński od dawna cieszy się uznaniem zarówno w Polsce, jak i na arenie międzynarodowej, dzięki swoim przełomowym badaniom w zakresie przywództwa i zarządzania. Jego wkład w rozwój nauki był wielokrotnie doceniany przez renomowanych badaczy oraz instytucje naukowe. Opinie o jego osiągnięciach naukowych odzwierciedlają znaczenie, jakie jego prace mają dla rozwoju teorii i praktyki organizacyjnej.

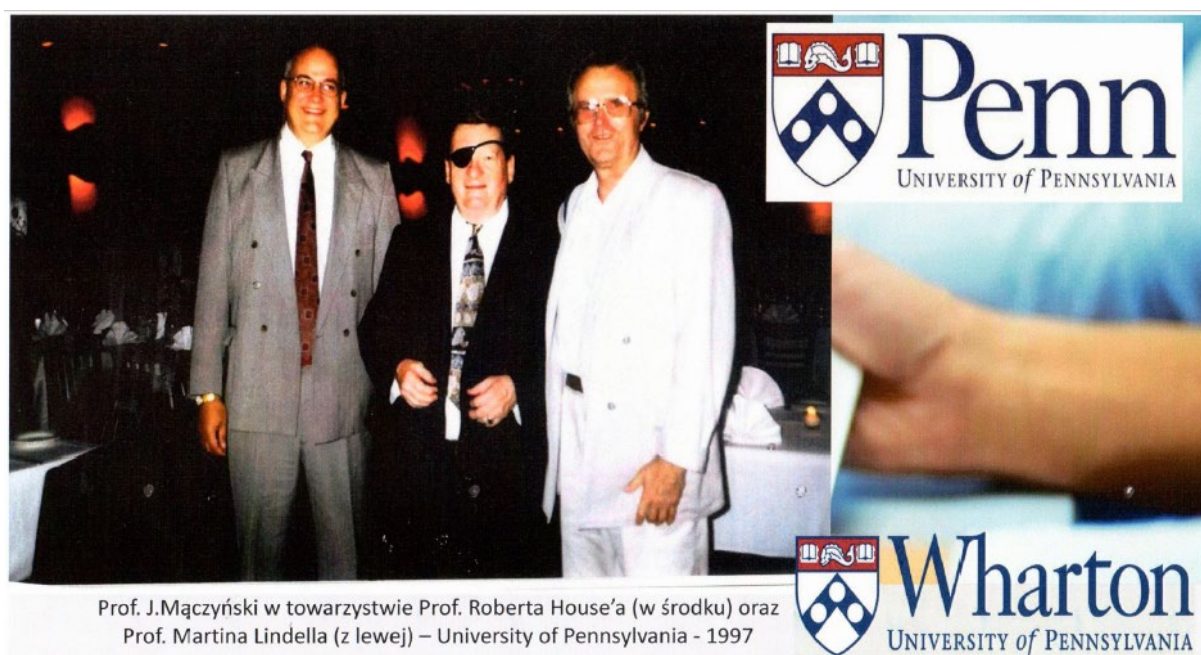
Profesor Xymena Gliszczyńska, członek Komitetu Nauk Organizacji i Zarządzania Polskiej Akademii Nauk, podkreślała wpływ wyjazdów naukowych profesora Mączyńskiego na jego rozwój zawodowy. Współpraca z wybitnymi naukowcami, takimi jak Victor Vroom i Arthur Jago, zaowocowała uczestnictwem w tworzeniu Nowego Modelu Partycypacji Decyzyjnej oraz międzynarodowymi badaniami nad stylami przywództwa. Wyniki tych badań znalazły odzwierciedlenie w kluczowych publikacjach, takich jak *Diagnozowanie Partycypacji Decyzyjnej* (Mączyński, 1998).

Profesor Jerzy Mączyński jest laureatem wielu prestiżowych wyróżnień krajowych i międzynarodowych, które podkreślają jego znaczący wkład w rozwój nauki. W 1992 roku otrzymał stypendium Brytyjskiego Towarzystwa Psychologicznego, umożliwiające wizyty w wybranych instytucjach naukowych w Wielkiej Brytanii. Rok później został zaproszony przez Roberta House'a do uczestnictwa w przełomowym Programie Badawczym GLOBE, skupionym na międzykulturowych aspektach przywództwa.

Jego osiągnięcia zostały docenione także Nagrodą Ministra Edukacji Narodowej w 1998 roku. Jako współzałożyciel Międzynarodowego Towarzystwa Naukowego GLOBE

Network of Cross-Cultural Scholars (1997) oraz założyciel „Polish Journal of Applied Psychology” (2001) wniósł znaczący wkład w rozwój międzynarodowych badań. Ponadto pełnił funkcje redakcyjne w prestiżowych czasopismach, takich jak „Polish Psychological Bulletin” czy „Journal of Intercultural Management”. Aktualne dane zawarte w Google Scholar wskazują, że wydawnictwa naukowe, w których zostały zamieszczone prace autorskie i współautorskie profesora Jerzego Mączyńskiego, zostały w sumie zacytowane 23695 razy.

W 2006 roku został zaproszony przez Parlament Europejski na sympozjum dotyczące międzynarodowego biznesu i przywództwa, co dodatkowo podkreśliło jego międzynarodowy autorytet. Liczne zaproszenia do publikacji ze strony wiodących wydawnictw naukowych świadczą o jego renomie i globalnym uznaniu, które jednocześnie wzmacniają prestiż Uniwersytetu Wrocławskiego, gdzie przez wiele lat rozwijał swoją karierę naukową.

Zdjęcie nr 9

Źródło: zbiory prywatne prof. Jerzego Mączyńskiego

Zdjęcie nr 10: *Prof. J. Mączyński (z lewej) w towarzystwie prof. V. Vroom'a w czasie pobytu naukowego w Yale University w 1992 r.*

Źródło: zbiory prywatne prof. Jerzego Mączyńskiego

Zdjęcie nr 11: *Prof. J. Mączyński (z prawej) w towarzystwie prof. A. Jago w czasie pobytu naukowego w Yale University w 1992 r.*

Źródło: zbiory prywatne prof. Jerzego Mączyńskiego

Bibliografia

- House, R. J., Hanges, P. J., Javidan, M., Dorfman, P. W., Gupta, V. (2004). *Culture, leadership, and organizations: The GLOBE study of 62 societies*. SAGE Publications.
- Jago, A. G., Mączyński, J. (1996). Evolving leadership styles: a comparison of Polish managers before and after market reforms. *Polish Psychological Bulletin*, 27(2), 107–115.
- Kotarba, M., Kowal, J., Ziobrowska, M. (red.). (2022). *Psychological type vs. creativity and pro-innovation behavior among Polish managers*. Uniwersytet Wrocławski.
- Konopka, L. M., Kowal, J. (2024). Od poczucia misji do bezpieczeństwa: Jak motywacja wewnętrzna buduje cyfrową odporność organizacji. W: *Bezpieczeństwo w ujęciu interdyscyplinarnym* (seria wydawnicza Zakładu Studiów nad Bezpieczeństwem WNPiD UAM). Wydawnictwo Naukowe WNPiD UAM.
- Kowal, J., Zaremba, D., Ziobrowska, M. (2023). The relationship between leadership style and pro-innovation behavior among Polish e-government managers. *GlobDev* 2023, (13). Retrieved from <https://aisel.aisnet.org/globdev2023/13>
- Kowal, J., Ziobrowska, M., & Zaremba, D. (2024). Crafting the ideal information systems supervisor: Insights from e-managers on effective leadership in digital-hybrid workplaces. *ICIS 2024 TREOS*, (7). Retrieved from https://aisel.aisnet.org/treos_icis2024/7
- Lindell, M., Luthans, F., Mączyński, J. (1999). Culture-specific and cross-culturally generalizable implicit leadership theories: Are attributes of charismatic/transformational leadership universally endorsed? *The Leadership Quarterly*, 10(2), 219–256.
- Mączyński, J. (1996). *Partycypacja w podejmowaniu decyzji*. Warszawa: IFiS Polska Akademia Nauk.
- Mączyński, J. (1998). *Diagnozowanie partycypacji decyzyjnej*. Warszawa: IFiS Polska Akademia Nauk.
- Mączyński, J., Jago, A. G., Reber, G. (1994). Culture and leadership styles: a comparison of Polish, Austrian, and U.S. managers. *Polish Psychological Bulletin*, 25(4), 303–315.
- Mączyński, J., Jago, A. G., Reber, G., & Bohnisch, W. (1994). Culture and leadership styles: a comparison of Polish, Austrian and US managers. *Polish Psychological Bulletin*, 25(4), 303–315.
- Mączyński, J., Kwiatkowski, P., & Arcimowicz, A. (1997). Changing leadership style through training in participative decision-making: Application to managerial practices in Polish organizations. *Polish Psychological Bulletin*, 28(4), 333–341.
- Mączyński, J., Łobodziński, A., Wyspiański, D., & Kwiatkowski, P. (2010). Differences on organizational practices and preferred leader attributes between Polish managers investigated in 1996/1997 and 2008/2009. *Polish Psychological Bulletin*, 41(4), 127–132.
- Mączyński, J., & Sułkowski, Ł. (2017). A seven nations study of leadership attributes. *Polish Psychological Bulletin*, 48(2), 307–314.
- Mączyński, J., Sułkowski, Ł., Chmielecki, M., & Zajączkowska, A. (2013). Longitudinal studies on traits and behaviors of Polish managers. *Journal of Intercultural Management*, 5(1), 5–17.
- Polish Psychological Bulletin. (1996–2006). Specjalne wydania redagowane przez J. Mączyńskiego.
- Ziobrowska, M. (2018). Decision-making participation and locus of control among military MIS managers in Poland. *AMCIS 2018 Proceedings*, (12). Retrieved from <https://aisel.aisnet.org/amcis2018/GlobalDev/Presentations/12>

- Ziobrowska, M. (2024). New practices and forms of leadership in decision-making participation in digital-hybrid workplaces. *ICIS 2024 TREOS*, (120). Retrieved from https://aisel.aisnet.org/treos_icis2024/120
- Ziobrowska, M., Kowal, J., Senejko, A. (2017). Metodologiczne Aspekty Modelu Partycypacji Decyzyjnej Wśród Oficerów i Podoficerów Wojska Polskiego (Methodological Aspects of the Decision– Making Participation Model among Military Managers of the Polish Army). *GOSPODARKA RYNEK EDUKACJA= Economy Market Education*, 18(4), 29–38.

4.3. Stanisław A. Witkowski – przedstawiciel psychologii zarządzania w Polsce

DOROTA KANAFACHMIELEWSKA

Uniwersytet Wrocławski, Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych

Instytut Psychologii

ORCID: 0000-0002-6947-6539

Abstrakt

Rozdział przedstawia kluczowe obszary działalności organizacyjnej profesora dr hab. Stanisława A. Witkowskiego, prekursora psychologii zarządzania w Polsce. Profesor Witkowski wyróżnia się wyjątkowym połączeniem naukowego podejścia z praktyką organizacyjną, co wpłynęło na rozwój psychologii w kontekście biznesowym i społecznym. Analizowane są jego dokonania, takie jak nawiązanie współpracy z przemysłem, zainicjowanie międzynarodowych projektów badawczych, utworzenie kierunku psychologia zarządzania oraz założenie Polskiego Stowarzyszenia Psychologii Organizacji. Szczególna uwaga poświęcona jest jego wkładowi w rozwój dydaktyki, w tym studiów podyplomowych i doktoranckich, a także jego roli jako Rektora Uczelni Zawodowej Zagłębia Miedziowego. W rozdziale podkreślono, jak działalność Witkowskiego przyczyniła się do integracji psychologii z praktyką zarządzania w Polsce.

Słowa kluczowe: psychologia zarządzania, współpraca międzynarodowa, rozwój liderów, praktyka organizacyjna, innowacyjność dydaktyczna.

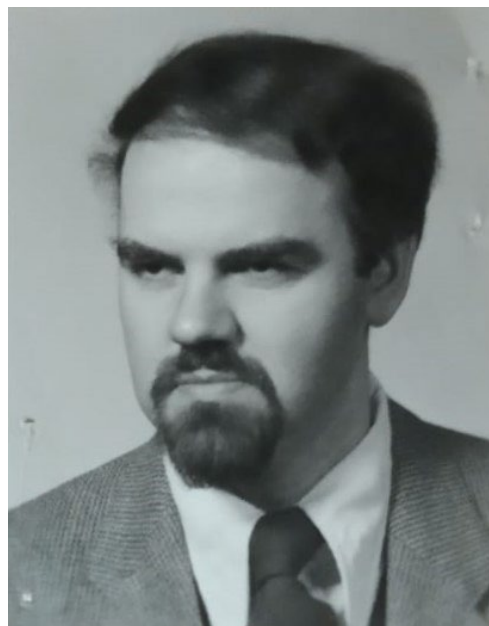
Abstract

The chapter highlights the key areas of organizational activity of Professor Stanisław A. Witkowski, a pioneer in management psychology in Poland. Professor Witkowski is distinguished by his unique integration of scientific rigor with practical organizational efforts, significantly impacting the development of psychology in business and social contexts. His contributions, including collaboration with industry, initiation of international research projects, establishment of management psychology programs, and the founding of the Polish Association of Organizational Psychology, are analyzed. Special attention is given to his role in advancing education through postgraduate and doctoral studies and his tenure as Rector of the Vocational University of the Copper Basin. The chapter emphasizes how his efforts have successfully integrated psychology with management practices in Poland.

Keywords: history of psychology, management psychology, international collaboration, leadership development, organizational practice, educational innovation.

Profesor Stanisław A. Witkowski – obszary rozwoju organizacyjnego

Profesor dr hab. Stanisław A. Witkowski jest prekursorem psychologii zarządzania nie tylko na Uniwersytecie Wrocławskim, lecz także w Polsce. Jego dorobek koncentruje się na kluczowych aspektach funkcjonowania organizacji, takich jak efektywne przywództwo, procesy decyzyjne, motywacja oraz innowacyjność w środowiskach zawodowych. Od początku swojej kariery zawodowej łączy naukowe podejście z zaangażowaniem organizacyjnym, ukierunkowując i kształcąc zarówno badaczy, jak i liderów biznesu. Stało się to inspiracją niniejszego rozdziału, w którym przedstawione zostaną jego osiągnięcia organizacyjne.

Zdjęcie nr 12: *prof. Stanisław A. Witkowski*

Źródło: zbiory prywatne dr Magdaleny
Ślasyk-Sobol

Zarządzanie Instytutem Psychologii UWr w latach 70. – początek drogi organizacyjnej

W połowie lat 70., gdy dyrektorem Instytutu Psychologii Uniwersytetu Wrocławskiego był Wiesław Łukaszewski, rozpoczęła się kariera organizacyjna Stanisława A. Witkowskiego. W latach 1975–1977 profesor Łukaszewski, stawiając na młode talenty, powierzył mu stanowisko wicedyrektora do spraw współpracy z gospodarką i zagranicą, mimo że miał on wówczas jedynie tytuł magistra. Decyzja ta wzbudzała zdziwienie wśród odwiedzających Instytut gości, jednak szybko okazało się, że była trafna. To właśnie wtedy, dzięki pełnionym obowiązkom, profesor Witkowski zainicjował swoje pierwsze działania organizacyjne, które ukształtowały jego dalszy rozwój oraz korzystne zmiany w Instytucie Psychologii Uniwersytetu Wrocławskiego.

Nawiązanie współpracy z przemysłem (KGHM)

Jednym z pierwszych znaczących działań organizacyjnych Stanisława A. Witkowskiego było nawiązanie współpracy z przemysłem, w tym z Kombinatem Górniczo-Hutniczym Miedzi (KGHM). W ramach podpisanej umowy zrealizowano badania, które miały dostarczyć

wgląd w warunki pracy górników. Profesor Witkowski osobiście zaangażował się w ten projekt, co zaowocowało nieoczekiwanymi wnioskami.

Początkowo wizytował dział badań społecznych KGHM, gdzie szybko zdał sobie sprawę z ograniczeń lokalnej wiedzy – nikt z pracowników działu nie odwiedził podziemnych miejsc pracy. „Jak mam prowadzić badania dotyczące górników, skoro dla mnie jest to równie abstrakcyjne, jak wyobrażenie życia na Księżycu?” – wspominał później. Dzięki jego determinacji udało się zorganizować wizytę w kopalni, co pozwoliło badaczom bezpośrednio poznać trudności i realia pracy górników. Efektem tych działań było opracowanie pierwszych zaleceń dotyczących poprawy warunków pracy w kopalniach. Był to ważny krok, choć jeszcze nie oznaczał długoterminowej współpracy, która rozwinęła się w późniejszych latach. To doświadczenie jednak ugruntowało jego zaangażowanie w praktyczne badania organizacyjne, będące pomostem między nauką a przemysłem.

Zarządzanie Instytutem Psychologii UWr w latach 90.

Zainicjowanie współpracy międzynarodowej

W latach 1991–1996, gdy dyrektorem Instytutu Psychologii Uniwersytetu Wrocławskiego był Michał Dąbek, osłabiony wówczas przewlekłą chorobą, obowiązki zarządzania Instytutem w dużym stopniu spoczywały na barkach Stanisława A. Witkowskiego, który pełnił funkcję wicedyrektora ds. nauki i finansów. Był to czas intensywnych zmian i nowych inicjatyw, które ukształtowały przyszłość Instytutu, szczególnie w zakresie badań naukowych i współpracy międzynarodowej.

Kluczowym osiągnięciem tego okresu było wprowadzenie systemowego planowania finansowania badań. Profesor, we współpracy z działem zajmującym się tym obszarem na Uniwersytecie Wrocławskim, opracował plany badawcze pozwalające na precyzyjne określanie potrzeb finansowych zespołów naukowych. Dzięki tej strategii poszczególne grupy badawcze otrzymywały środki przeznaczone wyłącznie na realizację projektów naukowych. Taka organizacja była wówczas nowością, która nie tylko usprawniła działalność badawczą, lecz także otworzyła drogę do intensywnej współpracy międzynarodowej.

Efekty tych działań szybko stały się widoczne. Pracownicy Instytutu zaczęli licznie wyjeżdżać na zagraniczne staże i konferencje, a jednocześnie Instytut gościł naukowców z całego świata. Wśród nich był prof. Stephan Motowidlo z Uniwersytetu Floryda, który współpracował w ramach programu GLOBE – międzynarodowego projektu badawczego zainicjowanego przez Jerzego Mączyńskiego i obejmującego ponad 60 państw. Profesor Witkowski odegrał również istotną rolę w popularyzacji dorobku prof. Lutza Rosenstiela, twórcy metody badania

klimatu organizacyjnego, która dzięki niemu trafiła na grunt polskiej psychologii i była szeroko wykorzystywana przez studentów i doktorantów.

Intensyfikacja współpracy zagranicznej oraz rozwój badań były możliwe dzięki wprowadzeniu planowania finansowego, które Witkowski uznawał za kluczowy element sukcesu naukowego. Dobrze uzasadnione wnioski finansowe nie tylko zapewniały środki, lecz także pozwalały Instytutowi Psychologii skutecznie realizować ambitne cele badawcze i organizacyjne.

Otwarcie studiów podyplomowych z psychologii zarządzania

Na początku lat 90. Stanisław A. Witkowski zainicjował pierwszy w Polsce program podyplomowych studiów Psychologia zarządzania w gospodarce. Był to przełomowy projekt, który szybko zdobył ogromną popularność. Zainteresowanie nim było tak duże, że na jedno miejsce przypadało kilka osób, a nie wszyscy chętni mogli zostać przyjęci. Studia te, oparte na innowacyjnym podejściu do psychologii zarządzania, stały się przestrzenią kształcenia liderów, którzy zdobywali praktyczne umiejętności niezbędne w dynamicznie zmieniających się realiach gospodarczych.

Jednym z fundamentów programu była publikacja *Psychologia sukcesu* (1994) pod redakcją Witkowskiego, która pełniła rolę podręcznika. Przejrzysta struktura i praktyczne podejście do psychologii zarządzania uczyniły tę książkę nieodzownym wsparciem naukowym dla uczestników studiów.

Sukces programu w krótkim czasie przyciągnął uwagę KGHM Polska Miedź, który zaproponował otwarcie filii tych studiów w Lubinie, w Miedziowym Centrum Kształcenia Kadr. Była to znacząca decyzja potwierdzająca prestiż i jakość oferowanych zajęć. KGHM zapewnił doskonałe warunki organizacyjne, w tym transport dla wykładowców, co dodatkowo ułatwiło realizację programu.

Uruchomienie tych studiów podyplomowych stanowiło kamień milowy w rozwoju dydaktycznym i organizacyjnym Instytutu Psychologii UW, wpisując się w szersze działania profesora na rzecz łączenia nauki z praktyką zarządzania.

Wsparcie rozwoju Pracowni Terapii Neuropsychologicznej

W latach 90. w Instytucie Psychologii Uniwersytetu Wrocławskiego, przy znaczącym wsparciu profesora Witkowskiego, powstała Pracownia Terapii Neuropsychologicznej kierowana przez dr Joannę Przesmycką-Kamińską. Było to przełomowe przedsięwzięcie, zrealizowane we współpracy z miastem Wrocław, którego celem była pomoc osobom z zaburzeniami neurologicznymi, przede wszystkim cierpiącym na afazję – najczęściej będącą skutkiem udarów.

Pracownia nie tylko wypełniła dotychczasową lukę w systemie rehabilitacji neuropsychologicznej, oferując terapię osobom, które nie miały gdzie szukać pomocy, lecz także pełniła istotną funkcję dydaktyczną. Studenci ścieżki klinicznej mieli okazję uczyć się praktycznych metod pracy z pacjentami, obserwując i uczestnicząc w zajęciach terapeutycznych. Dzięki temu Pracownia stała się ważnym miejscem kształcenia przyszłych specjalistów, łącząc w sobie działalność usługową i edukacyjną.

Formalnie została powołana w Instytucie Psychologii w 2000 roku, jej praktyczna działalność rozpoczęła się jednak już w 1990 roku, stając się realizacją założeń przedstawionych w książce dr Przesmyckiej-Kamińskiej *Psychologia osobowa i środowiskowa. Analiza aktywności życiowej i jej uwarunkowań* (1990). W kolejnych latach członkowie Pracowni prowadzili badania naukowe, organizowali cykle konferencji naukowo-szkoleniowych (m.in. Jesienne Spotkania Czerniawskie), a także współpracowali ze Stowarzyszeniem Neuropsychologicznym „Pod Klonowym Liściem” oraz Interdyscyplinarnym Kołem Pomocy Neuropsychologicznej. Dzięki wsparciu profesora Witkowskiego Pracownia stała się pionierskim ośrodkiem łączącym terapię z nauką i dydaktyką, przyczyniając się do rozwoju neuropsychologii praktycznej w Polsce.

Zapoczątkowanie konferencji „Psychologiczne wyznaczniki sukcesu w zarządzaniu”

Jednym z ważniejszych osiągnięć organizacyjnych Stanisława A. Witkowskiego było zapoczątkowanie cyklu konferencji naukowych, które pierwotnie nosiły nazwę „Psychologiczne wyznaczniki sukcesu w zarządzaniu”, a w późniejszych latach przekształciły się w „Sukces w zarządzaniu kadrami”. Konferencje te szybko zdobyły renomę jako platforma wymiany wiedzy i doświadczeń między naukowcami oraz praktykami zarządzania, przyczyniając się do rozwoju w Polsce tej interdyscyplinarnej dziedziny.

Kluczowym elementem organizacji tych wydarzeń była bliska współpraca profesora z Akademią Ekonomiczną we Wrocławiu (obecnie Uniwersytet Ekonomiczny), gdzie przez wiele lat pracował na pół etatu. Dzięki jego zaangażowaniu oraz obecności innych pracowników Instytutu Psychologii w środowisku AE, udało się połączyć potencjał obu uczelni, tworząc przestrzeń dla badań i wdrażania praktycznych rozwiązań w zarządzaniu.

Witkowski, jako pierwszy i przez wiele lat jedyny wykładowca psychologii na Akademii Ekonomicznej, miał monopol w tej dziedzinie, co umożliwiło mu integrację psychologii z tematyką zarządzania w programach nauczania i konferencjach. To wyjątkowe połączenie wiedzy akademickiej z praktyką zarządzania stało się fundamentem sukcesu konferencji, które przez lata przyciągały zarówno krajowych, jak i zagranicznych prelegentów oraz uczestników.

Inicjatywa ta nie tylko umocniła pozycję profesora jako lidera w obszarze psychologii zarządzania, ale także wpłynęła na rozwój współpracy międzyuczelnianej, wyznaczając nowe standardy w nauce i dydaktyce związanej z zarządzaniem kadrami.

Zarządzanie uczelnią zawodową Zagłębia Miedziowego jako rektor

W 2002 roku Stanisław A. Witkowski objął stanowisko pierwszego rektora nowo powstałej Uczelni Zawodowej Zagłębia Miedziowego w Lubinie, pełniąc tę funkcję przez 14 lat. Decyzja o utworzeniu uczelni była odpowiedzią na rosnące zapotrzebowanie na kształcenie na poziomie licencjackim w regionie, gdzie wcześniej ogromnym powodzeniem cieszyły się studia podyplomowe prowadzone we współpracy z Miedziowym Centrum Kształcenia Kadr.

Pomysł założenia uczelni zrodził się podczas rozmowy Witkowskiego z prezesem centrum, który zasugerował, że skoro studia podyplomowe odnoszą tak duży sukces, warto stworzyć również możliwość edukacji na pierwszym stopniu. Witkowski zgodził się objąć funkcję rektora, z entuzjazmem podchodząc do zadania budowy uczelni od podstaw. Pod jego kierownictwem Uczelnia Zawodowa Zagłębia Miedziowego szybko się rozwijała, oferując praktyczne kierunki studiów odpowiadające na potrzeby rynku pracy w regionie Zagłębia Miedziowego. Placówka stała się ważnym elementem lokalnej społeczności, kształcąc specjalistów i nawiązując współpracę z przemysłem, w tym z kluczowym partnerem, jakim była KGHM Polska Miedź.

W 2016 roku, po połączeniu Uczelni Zawodowej Zagłębia Miedziowego z Dolnośląską Wyższą Szkołą Przedsiębiorczości i Techniki w Polkowicach, powstała Uczelnia Jana Wyżykowskiego. Po zakończeniu swojej kadencji jako rektor, Witkowski objął stanowisko dziekana, a obecnie w roli profesora tej uczelni kontynuuje pracę naukową i dydaktyczną. Jak sam podkreśla, po wielu latach pełnienia odpowiedzialnych funkcji, nadszedł czas, aby skupić się na własnych projektach i cieszyć się spokojniejszym tempem pracy.

Utworzenie Polskiego Stowarzyszenia Psychologii Organizacji

Z inicjatywy Stanisława A. Witkowskiego oraz Barbary Kozusznik w 2011 roku powstało Polskie Stowarzyszenie Psychologii Organizacji (PSPO), którego celem było zrzeszenie osób zajmujących się psychologią w kontekście organizacyjnym. Inicjatywa ta wynikała z potrzeby stworzenia przestrzeni do wymiany wiedzy, doświadczeń i rozwijania wspólnych działań w obszarze psychologii pracy i organizacji w Polsce. Stowarzyszenie szybko zdobyło uznanie i zorganizowało pięć ogólnopolskich zjazdów, z których ostatni odbył się w Łodzi, gdzie Witkowski

wygłosił prelekcję na temat zastosowania sztucznej inteligencji w procesach doboru kadr, omawiając zarówno szanse, jak i zagrożenia związane z tym nowoczesnym narzędziem.

PSPO stało się również platformą do organizowania szkoleń zdalnych, skierowanych do specjalistów i praktyków wykorzystujących psychologię w swojej pracy zawodowej. Co istotne, szkolenia te nie były adresowane wyłącznie do psychologów, lecz także do menedżerów, liderów biznesowych oraz wszystkich osób, które chciały poszerzyć swoją wiedzę w zakresie psychologii organizacyjnej.

W 2023 roku w Katowicach odbył się Europejski Zjazd Towarzystw Psychologii Organizacji, który zgromadził aż 1700 uczestników. Było to wydarzenie o międzynarodowym charakterze, które podkreśliło rosnącą rolę psychologii w zarządzaniu i organizacjach. W 2024 roku, po ponad dwóch dekadach pracy na rzecz Stowarzyszenia, profesor Witkowski i profesor Kożusznik przekazali stery PSPO młodszemu pokoleniu, zapewniając ciągłość i dalszy rozwój tej ważnej organizacji.

Otwarcie studiów doktoranckich psychologii

Założenie studiów doktoranckich w Instytucie Psychologii Uniwersytetu Wrocławskiego w 2006 roku było wynikiem inicjatywy doktorantek – Doroty Kanafy-Chmielewskiej (autorki niniejszego artykułu) i Agnieszki Zubik, które zdołały przekonać swoich promotorów, Stanisława A. Witkowskiego oraz Marię Straś-Romanowską, ówczesną dyrektorkę Instytutu Psychologii, do realizacji tego pomysłu.

Profesor wyraził zgodę na objęcie stanowiska kierownika studiów doktoranckich pod warunkiem, że pomogę przygotować odpowiednią dokumentację, na co chętnie przystałam, ponieważ bardzo zależało mi na tym, by uzyskać stopień doktora psychologii, a nie pedagogiki.

Powodem tej decyzji była istotna różnica pomiędzy studiami doktoranckimi na pedagogice, które wówczas były dostępne dla psychologów, a tymi z psychologii. Różnice w metodologii badań oraz perspektywach były na tyle duże, że studenci psychologii oczekiwali innego podejścia, które mogły im zapewnić właśnie studia doktoranckie z psychologii. Dzięki naszej inicjatywie oraz zrozumieniu i poparciu profesora, udało się zrealizować ten ważny projekt, który umożliwił kształcenie przyszłych doktorów psychologii w zgodzie z ich oczekiwaniami, zainteresowaniami i potrzebami naukowymi.

Uczestniczenie w pracach szkoły doktorskiej na Uniwersytecie Śląskim w Katowicach

Od kilku lat, na zaproszenie Barbary Kozusznik, Stanisław A. Witkowski jest członkiem Szkoły Doktorskiej na Uniwersytecie Śląskim w Katowicach. W ramach tej roli aktywnie uczestniczy w procesie nadzorowania doktorantów pod względem postępów ich prac badawczych. Co roku doktoranci przedstawiają swoje osiągnięcia, a członkowie komisji, w tym profesor, decydują, czy dany rok można zaliczyć, udzielając również wskazówek oraz zaleceń dotyczących dalszego rozwoju ich badań, szczególnie w obszarze psychologii.

Profesor Witkowski ma na swoim koncie kilkadziesiąt recenzji prac doktorskich oraz grono wypromowanych utalentowanych doktorów. Podkreśla, jak ogromną satysfakcję czerpie z obserwowania postępów swoich podopiecznych i ich osiągnięć w psychologii i w biznesie.

Utworzenie kierunku psychologia na Uczelni Jana Wyżykowskiego

Na Uczelni Jana Wyżykowskiego już drugi rok funkcjonuje kierunek psychologia. Profesor we współpracy z zespołem innych specjalistów zatrudnionych na tej uczelni przygotował bardzo szczegółowy wniosek o utworzenie tego kierunku. Firmuje psychologię na tej uczelni swoim nazwiskiem i prowadzi tam zajęcia; jak sam stwierdza, wciąż jest pełen energii, co pozwala mu kontynuować pracę i dzielić się swoją wiedzą, dopóki czerpie z niej radość.

Epilog

Analizując genezę zaangażowania organizacyjnego profesora Stanisława A. Witkowskiego, dostrzega się wyraźnie, że od początku swojej kariery zawodowej działania w pracy organizacyjnej łączył z badaniami nad psychologią zarządzania. Jego doktorat dotyczył uwarunkowań aspiracji kierowniczych. Napisany został u prof. dr hab. Zbigniewa Skornego, który analizował zjawisko aspiracji, a Stanisław A. Witkowski wzbogacił te badania o psychologię zarządzania, łącząc oba obszary – aspiracji i zarządzania. Habilitacja, której tematem było psychologiczne prognozowanie efektywności kierowania (1995), pozwoliła mu zweryfikować różne metody oceny efektywności kierowania, wybierając te, które mają wysoką trafność prognostyczną i odrzucając te mniej skuteczne.

Motywację do pracy organizacyjnej profesor widzi w połączeniu swoich zainteresowań i motywacji do pracy, którą zwyczajnie lubi. Jak sam stwierdził, w przeciwieństwie do neurotycznego dążenia do władzy, które opisywała Karen Horney (2023), jego motywacja opiera się

na pasji i radości z pracy. Na przykład podczas pełnienia funkcji rektora uczelni często był zapraszany do udzielania wywiadów, jednak nie interesowało go to i rzadko korzystał z okazji, by medialnie zaistnieć – bardziej cenił samą pracę i efekty swojej działalności.

Za największy sukces organizacyjny uznaje swoich uczniów: studentów, magistrantów i doktorantów. Duma z ich osiągnięć, postępów w pracy naukowej i sukcesów w biznesie stanowi dla niego najważniejsze osiągnięcie zawodowe o charakterze organizacyjnym.

W ostatnim zdaniu tego artykułu, właśnie w imieniu tej grupy, chcę Panu Profesorowi podziękować za pozytywną atmosferę na zajęciach, swobodę wyboru tematyki prac magisterskich i doktorskich w obszarze psychologii zarządzania oraz otwartość na analizę i dyskusję różnych perspektyw, które jako młodzi adepci psychologii zarządzania prezentowaliśmy.

Bibliografia

- Horney, K. (2023). *Neurotyczna osobowość naszych czasów*. Kraków: Vis-a-Vis Etiuda.
- Przesmycka-Kamińska, J. (1990). *Psychologia osobowa i środowiskowa: Analiza aktywności życiowej i jej uwarunkowań*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Witkowski, S. A. (red.). (1994). *Psychologia sukcesu*. Warszawa: PWN.
- Witkowski, S. A. (1995). *Psychologiczna prognoza efektywności kierowania: możliwości i ograniczenia*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

Źródła internetowe:

- PSPO. (2024). *Strona główna PSPO*. Dostępne pod adresem: <http://psychologia-organizacji.pl/> (dostęp 22.11.2024).

4.4. Stanisław A. Witkowski – praktyczna działalność w obszarze psychologii pracy i zarządzania

MAGDALENA ŚLAZYK-SOBOL

Uniwersytet Wrocławski, Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych

Instytut Psychologii

ORCID: 0000-0003-1165-0570

Abstrakt

Działalność naukowa prof. Stanisława A. Witkowskiego stanowi znaczącą, aczkolwiek nie wyłączną część jego rozległej aktywności zawodowej. Niniejszy rozdział przedstawia osiągnięcia oraz dorobek prof. Witkowskiego w obszarach działalności praktycznej – wdrażania na polskim rynku metodologii diagnozy kompetencji kierowniczych takich jak: organizowane przez prof. Witkowskiego oraz jego współpracowników konkursy kierownicze, wdrażanie technik i narzędzi prognozujących skuteczność w zarządzaniu, jak również prowadzenia działalności doradczo-szkoleniowej dla polskich przedsiębiorstw. Szczególnie istotny jest fakt, że początki tej praktycznej działalności profesora sięgają 1986 roku, kiedy to współorganizował pierwszy konkurs kierowniczy w interdyscyplinarnym zespole ekspertów. Celem rozdziału jest także przedstawienie podejścia oraz paradygmatu pracy Witkowskiego, który stanowi cenną lekcję oraz wskazówkę dla adeptów psychologii pracujących w obszarze wsparcia diagnostyczno-merytorycznego dla organizacji i kadry kierowniczej.

Słowa kluczowe: konkursy kierownicze, diagnoza kompetencji menedżerskich, psychologia pracy i organizacji, strategia firmy.

Abstract

Scientific activity of prof. Stanisław A. Witkowski constitutes a significant, although not exclusive part of his extensive professional activity. This chapter presents the achievements of prof. Witkowski in the areas of practical activity – implementation on the Polish market of methodologies for diagnosing managerial competences, such as those organized by prof. Witkowski and colleagues, management competitions, implementation of techniques and tools predicting effectiveness in management, as well as conducting consulting and training activities for Polish enterprises. What is particularly important is the fact that the beginnings of the Professor's practical activities date back to 1986, when he co-organized the first management competition in an interdisciplinary team of experts. The aim of the chapter is also to present the approach and work paradigm of Witkowski, which is a valuable lesson and guidance for psychology students working in the area of diagnostic and professional support for organizations and management staff.

Keywords: management competitions, diagnosis of managerial competences, work and organizational psychology, company strategy.

Wprowadzenie

W niniejszym rozdziale przedstawiony zostanie dorobek prof. Stanisława A. Witkowskiego w obszarze jego działalności praktycznej związanej z przeprowadzeniem wraz z zespołem eksperckim pierwszych w Polsce konkursów kierowniczych w różnorodnych sektorach gospodarki, budowaniem strategii organizacyjnej dla przedsiębiorstw w ramach usług doradczych, a także opracowywaniem programów rozwojowych (treningów, szkoleń) dla klientów instytucjonalnych. Aktywność naukowa Witkowskiego była konsekwentnie równoważona poprzez implementowanie technik i narzędzi psychologii pracy oraz organizacji w środowiskach biznesowych. Należy przy tym podkreślić jego istotny wkład w kreowanie interdyscyplinarnych zespołów eksperckich pracujących nad tworzeniem profili kompetencyjnych dla firm i przedsiębiorstw oraz kompleksową realizację złożonych procedur diagnostycznych zwanych „konkursami kierowniczymi” (Listwan, Koziński, Witkowski i in., 1986). W ówczesnych realiach ustrojowych wdrażanie programów selekcji i oceny potencjału kompetencyjnego realizowanych przez zewnętrzne, niezależne zespoły eksperckie było szczególnym osiągnięciem. Wymagało nie tylko odpowiedniego poziomu merytorycznego, uzasadniającego wartość dodaną takich przedsięwzięć, lecz przede wszystkim wykazania mierników efektywności – czyli trafności prognostycznej takich badań – symulacji, na podstawie których wskazywano kandydata wyróżniającego się największym dopasowaniem do profilu wymagań i oczekiwań organizacji.

Działalność praktyczna prof. Witkowskiego obejmowała nie tylko tworzenie procedur konkursowych i realizację tychże konkursów, lecz także wszelkie procesy komunikacyjne i konsultacyjne prowadzone dla klientów – organizacji zlecających konkursy kierownicze.

Dodatkowo ważnym aspektem jego praktyki było dzielenie się wiedzą oraz doświadczeniem ze studentami psychologii oraz studentami Akademii Ekonomicznej. Zajęcia dydaktyczne, warsztaty, symulacje procedur konkursowych oraz uczenie młodego pokolenia metodologii procesów diagnostycznych dopełnia całościowego obrazu doświadczeń zawodowych profesora.

Główne osiągnięcia

Kluczowe, z perspektywy rozwijania obszaru psychologii pracy i organizacji, jest implementowanie osiągnięć naukowych – konceptualizacji, wyników badań empirycznych w naturalne środowiska pracy, w tym przypadku w środowiska firm i przedsiębiorstw. Profesor Witkowski wielokrotnie podkreślał i uczył młodsze pokolenie psychologów w zakresie tego, czym jest psychologia zarządzania. Cytując słowa Profesora, jest to wykorzystywanie wiedzy

psychologicznej do podnoszenia efektywności funkcjonowania organizacji, zespołów oraz pracowników. W związku z przyjęciem takiego paradygmatu udowadnia, że nie można zajmować się problematyką badawczą tego obszaru bez praktycznego implementowania jej rozwiązań w praktyce biznesowej.

Początki działalności związanej z organizowaniem konkursów pracowniczych sięgają lat 80., kiedy to Witkowski podejmował aktywną współpracę z zespołem Akademii Ekonomicznej oraz firmy doradczo-szkoleniowej OTREK. Wraz z prof. Listwanem wspólnie organizowali interdyscyplinarne zespoły składające się z ekonomistów, specjalistów zarządzania, prawników, psychologów po to, aby pracować nad stworzeniem adekwatnych i konkretnych profili kompetencyjnych kandydatów odpowiadających oczekiwaniom firm oraz środowisk pracy. Zespół rozpoczynał działalność od zweryfikowania i opisania stanowiska pracy. Jego analiza była kluczowa do wskazania istotnych dla danego stanowiska, roli, funkcji, kompetencji, wiedzy oraz uwarunkowań osobowościowych. Na podstawie informacji zdobytych od firmy, wywiadów z osobami zarządzającymi, jak również obserwacji dokonywanych w przedsiębiorstwach, eksperci opracowywali profil kandydatów do pracy oraz tworzyli procedurę konkursową składającą się z różnorodnych zadań, ćwiczeń, *role play'ów* po to, aby w sposób maksymalnie rzetelny zweryfikować kompetencje oraz predyspozycje kandydatów do pracy. Bardzo często konkursy realizowane były w okresie dwóch–trzech dni roboczych, w formule całodziennych badań obejmujących interakcje w grupie, wywiady, zadania indywidualne. Zamówienia na usługę konkursową składane były przez przedsiębiorstwa różnorodnych sektorów i branż. W latach 80. i 90. były to firmy produkcyjne (przemysł), handlowe i odzieżowe. Pomimo trudnych okoliczności zewnętrznych wynikających z sytuacji ustrojowej w Polsce Witkowski podkreśla znaczenie konkursów dla całościowego funkcjonowania organizacji. Zespoły interdyscyplinarne cieszyły się uznaniem i szacunkiem zarówno osób zarządzających, jak i uczestników procesów.

We współczesnych realiach procedury konkursowe porównać można z diagnozą kompetencji Assessment Center (ośrodek oceny) i Development Center (ośrodek rozwoju). Aktualnie metodologia ta obejmuje bardzo zbliżone etapy działania zmierzające do adekwatnego pomiaru mocnych stron, atutów i kluczowych kompetencji kandydatów do pracy lub już aktualnie zatrudnionych pracowników, którzy poddawani są badaniu ze względu na planowane działania rozwojowe, m.in. awansowe (Dale, 2014; Nikodemaska, 2018; Witkowski, 1994; Wołodruffe, 2020). Należy jednoznacznie podkreślić, że współcześnie stosowane w Polsce procedury Assessment i Development Center rozwijały się na podstawie wypracowanych wcześniej – także przy udziale Witkowskiego – procedur konkursów kierowniczych.

Na etapie wdrażania i promowania konkursów dochodziło do wielu trudnych sytuacji. Zdarzało się, że mimo braku rekomendacji zespołu eksperckiego przedsiębiorstwo wskazywało i wybierało innego kandydata na dane stanowisko. Profesor Witkowski podaje różnorodne przykłady sytuacji, w których błędne decyzje zarządów prowadziły do trudnych sytuacji wewnątrzorganizacyjnych albo konieczności zmiany kierownika, dyrektora, lidera – relatywnie krótko po podjętych decyzjach. Zabawnym przykładem jest historia jednej z fabryk odzieżowych, w której pomimo rankingu opracowanego przez ekspertów komisja oceniająca (składająca się głównie z kobiet) zdecydowała o wyborze kandydata na stanowisko prezesa ze względu na jego urodę oraz autoprezentację. Według profesora oraz zespołu kandydat nie spełniał wymogów merytorycznych, a w rankingu opracowanym przez konsultantów otrzymał bardzo niskie noty. Po dwóch latach okazało się, że ta osoba nie tylko doprowadziła firmę do bardzo trudnej sytuacji finansowej, lecz także została aresztowana.

Ważną wskazówką prof. Witkowskiego, dotyczącą procesów oceny kompetencji i potencjału kadr, jest uważne i refleksyjne stosowanie dostępnych narzędzi oraz technik badawczych. Profesor dzielił się ze swoimi uczniami wiedzą i praktyką w zakresie stosowania podejścia zwanego wielokrotnym progiem odsiewu, czyli odrzucaniem kandydatów, którzy nie spełnili chociażby jednego kryterium diagnostycznego, oraz podejścia kompensacyjnego, polegającego na porównywaniu osiągnięć kandydata w różnych obszarach (słabsze wyniki w jednej kategorii mogą być w takiej sytuacji kompensowane w innym obszarze).

Zdaniem Witkowskiego kluczowe w procesie diagnozy kompetencji jest znalezienie odpowiedzi na następujące pytania:

- 1) Jaka jest kolejność kandydatów w procedurze konkursowej?
- 2) Jaka jest „odległość” między nimi?

Na podstawie „skrojonego na miarę” badania symulacyjnego zespół opracowywał ranking kandydatów oraz analizę SWOT każdego uczestnika (opis/podsumowanie mocnych i słabych stron kandydata, szans i zagrożeń wynikających dla niego z otoczenia zewnętrznego). W ramach realizowanego badania zespół ekspercki przygotowywał raporty zbiorcze, podsumowujące dla zleceniodawcy.

Popyt na procedury diagnostyczne, takie jak konkursy dla kadry kierowniczej, wzrastał gwałtownie w okresie ostatnich kilkunastu lat. Od czasu pierwszych konkursów kierowniczych w Polsce konsultanci HR oraz asesorzy rozbudowują metodologię, tworzą nowe narzędzia diagnostyczne. Nie ulega wątpliwości, że rola i funkcja psychologa w procesie konkursowym dostarczała cennych informacji dotyczących predyspozycji indywidualnych

kandydatów. Witkowski promował stosowanie metod psychometrycznych – testów i kwestionariuszy osobowościowych, stylów kierowania – po to, aby pogłębić zakres danych uzyskiwanych z symulacji.

Według niego kluczowe do wykonywania roli konsultanta i asesora w procedurach oceny kompetencji są krytycyzm wobec własnego warsztatu pracy oraz systematyczna próba jego weryfikacji. Dodatkowo istotny jest wysoki poziom poczucia odpowiedzialności za losy zawodowe ludzi oraz, w przypadku błędnych, jak i trafnych decyzji, losy firm. Jego zdaniem, gdy podczas realizacji procesu mamy wątpliwości, szukamy dodatkowych danych; gdy nie mamy dodatkowych, pewnych informacji, lepiej nie wypowiadać się o kompetencjach, których nie potrafimy rzetelnie badać. To kluczowa postawa konsultanta – asesora, wielokrotnie przedstawiana i opisywana na zajęciach Dobór i ocena pracowników prowadzonych przez profesora zarówno w Instytucie Psychologii UW, jak i na studiach podyplomowych i kursach menedżerskich.

Na zamówienie wiodących polskich firm Witkowski realizował w zespołach interdyscyplinarnych projektowanie lub modernizację systemu zarządzania kadrami. Taki zespół kierował zazwyczaj Tadeusz Listwan reprezentujący Akademię Ekonomiczną. Witkowski zajmował się podsystemem: oceną pracowników, motywowaniem, doskonaleniem kadr. W tym zakresie zajmował się również doбором, oceną, motywowaniem, doskonaleniem oraz adaptacją pracowników. Początek takiego procesu zaczynał się standardowo od diagnozy „stanu” aktualnego organizacji oraz oceny tego, co i jak dotychczas firma stworzyła, rozwinęła w zakresie zarządzania kadrami. Na przykład: konsultanci często dowiadywali się, że firma stosowała oceny okresowe, ale z nich zrezygnowała, ponieważ wyniki oceny w żaden sposób nie wpływały na motywowanie pozamaterialne, awanse itd.

Konsultanci wskazywali zarządom, działom personalnym, że każdy podsystem musi być ściśle powiązany z pozostałymi. Niedomaganie chociaż jednego z nich powoduje, że całościowo system zarządzania kadrami jest niesprawny. W zależności od wyników oceny okresowej wiadomo bowiem, jak zbudować motywowanie materialne i pozamaterialne, kogo awansować, w jakim kierunku doskonalic czy zatrudnić nowoprzyjętego pracownika itp. (Whiddett, Hollyforde, 2015).

Przykładem całościowego i kompleksowego działania jest następujący sposób pracy: w ramach projektu wewnątrzorganizacyjnego proszono pracowników, którzy na przykład mieli oceniać swoich podwładnych, aby generowali kluczowe dla firmy kompetencje. W tym celu opisywali oni swojego „najlepszego” i „najgorszego” pracownika. Na tej podstawie opracowywano arkusz oceny (Witkowski, 1994), z dokładnym opisem stanowiska

oraz rozszerzonym opisem ocenianych kompetencji. Same kompetencje tak jak cechy osobowości są wieloznaczne, powinny więc być dokładnie opisane. W przeciwnym wypadku każdy oceniający dokonuje oceny i pomiaru innego konstruktu. Taki sposób postępowania przyczynił się do tego, że oceniający czuli się współautorami narzędzia, które stosowali.

Wdrożenie podsystemów ZZL zaczynało się od pilotażu, po ewentualnych modyfikacjach narzędzi i procedur, następowało jego wdrażanie. Przez następne lata konsultanci monitorowali, czy system działa oraz czy i jakich wymaga modyfikacji w przedsiębiorstwie. Takie podejście nazywa się w psychologii pracy i organizacji systemowym. Jest wysoko efektywne w zarządzaniu kadrami; każdy z opisanych podsystemów można modyfikować i rozwijać.

Znaczenie dla współczesności

Wdrażanie na polskim rynku złożonych systemów oceny potencjału i kompetencji pracowników oraz kadry menedżerskiej jest znaczącym wkładem profesora Stanisława A. Witkowskiego w obszar psychologii stosowanej. Rozwijanie narzędzi diagnostycznych, w tym ich dostosowywanie, opracowywanie na potrzeby firmy profilu kompetencyjnego, jest kluczowe w procesach diagnostycznych. Witkowski przyczynił się także znacząco do implementowania w polskich warunkach zagranicznych narzędzi psychometrycznych, w tym m.in. do walidacji testu ról zespołowych Belbina oraz Kwestionariusza Klimatu Organizacyjnego Rosenstiebla i Boegla. Dodatkowo wraz z pracą diagnostyczną w zakresie konkursów kierowniczych profesor podejmował liczne działania szkoleniowe oraz warsztatowe w obszarach negocjacji oraz usprawniania komunikacji w firmach. Doradztwo w zakresie budowania strategii organizacyjnej jest kolejną ścieżką jego aktywności praktycznej.

Należy jednoznacznie podkreślić, że doświadczenie praktyczne, wynikające z wieloletnich obserwacji organizacji, pracowników oraz kadry kierowniczej, profesor przekładał – co czyni w dalszym ciągu – na procesy dydaktyczne, edukując i szkoląc młodych adeptów psychologii i zarządzania w zakresie efektywnego wspierania kadr i przedsiębiorstw.

Źródłem satysfakcji z realizowanych procesów ZZL jest oraz była dla niego obserwacja mierników efektywności działań jego oraz zespołu na rynku biznesowym. Możliwość konfrontowania skuteczności podejmowanych decyzji w perspektywie miesięcy oraz lat była najlepszym dowodem trafności prognostycznej realizowanych konkursów oraz badań. Dodatkowo fakt, iż organizacje oraz pracownicy chcieli podtrzymywać kontakt z konsultantem – asesorem-diagnostą, jakim był profesor Witkowski, świadczy o dużym zaufaniu do jego merytoryki oraz profesjonalizmu.

Podsumowanie

Działalność naukowa oraz praktyczna profesora Stanisława A. Witkowskiego jest nierozłącznie związana z szeroko rozumianą psychologią zarządzania. Na jego aktywność zawodową składa się nie tylko badanie procesów zarządczych, lecz także testowanie ich skuteczności w realnych warunkach pracy. Profesor pracował w bezpośrednim kontakcie z reprezentantami różnorodnych przedsiębiorstw. Obserwował, słuchał, diagnozował i projektował w oparciu o zdobyte informacje rozwiązania służące podwyższaniu efektywności kadr oraz systemów zarządczych. Dzisiaj – pomimo emerytury i zakończenia działań praktycznych w biznesie – kształci i edukuje kolejne pokolenia konsultantów HR, rekruterów oraz menedżerów. Szczególnie cenne – z perspektywy uczennicy profesora – wydaje mi się promowanie postawy i paradygmatu konsultingowego, ukierunkowanego na profesjonalne, uważne i krytyczne posługiwanie się warsztatem pracy psychologa pracy i organizacji. Warto uczyć się takiego podejścia do wykonywania zawodu. W czasach często powierzchownych i niedbałych procesów personalnych dbałość o standardy pracy, jej etykę, a jednocześnie stałe podnoszenie kwalifikacji zawodowych nabiera bowiem szczególnego znaczenia.

Zdjęcie nr 13: *Prof. Stanisław A. Witkowski z nowo wypromowaną dr Magdaleną Ślęzyk-Sobol*

Źródło: zbiory prywatne dr Magdaleny Ślęzyk-Sobol

Bibliografia

- Dale, M. (2014). *Skuteczna rekrutacja i selekcja pracowników*. Kraków: Oficyna Ekonomiczna.
- Nikodemski, S. (2018). *Assessment/Development Center. Projektowanie procesu i narzędzi oceny*. Warszawa: Infor.pl.
- Listwan, T., Koziński, J., & Witkowski, S. (1986). *Konkursy na stanowiska kierownicze*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Witkowski, T. (2005). Gdzie popełniamy błędy? Atrybucyjna analiza metod doboru personelu. W: T. Witkowski (Red.), *Nowoczesne metody doboru i oceny personelu*. Kraków: Wydawnictwo Profesjonalnej Szkoły Biznesu.
- Witkowski, S. (red.). (1993). *Psychologiczne wyznaczniki sukcesu w zarządzaniu*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Witkowski, S. (red.). (1994). *Psychologia sukcesu*. Warszawa: PWN.
- Whiddett, S., Hollyforde, S. (2015). *Modele kompetencyjne w zarządzaniu zasobami ludzkimi*. Kraków: Oficyna Ekonomiczna.
- Woodruffe, C. (2020). *Ośrodki oceny i rozwoju: Narzędzia analizy i doskonalenia kompetencji pracowników*. Kraków: Oficyna Ekonomiczna.

4.5. Stanisław A. Witkowski – badania, nauka, dydaktyka i osiągnięcia

KATARZYNA DURNIAT

Uniwersytet Wrocławski, Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych

Instytut Psychologii

ORCID: 0000-0002-4830-5044

Abstrakt

W niniejszym rozdziale przedstawiono kluczowe obszary zainteresowań badawczych oraz najważniejsze osiągnięcia profesora Stanisława A. Witkowskiego, uwzględniając ich powiązanie z rozwojem kariery akademickiej, współpracą naukową i działalnością praktyczną w środowisku pracy i organizacji. Treść rozdziału zawiera liczne odniesienia do wybranych pozycji literatury z imponującej bibliografii naukowej profesora Witkowskiego, która jest ilustracją szerokiego wachlarza badań prowadzonych przez profesora Witkowskiego oraz efektem interdyscyplinarnej współpracy z innymi ośrodkami akademickimi oraz praktykami i badaczami specjalizującymi się w różnych obszarach psychologii pracy i organizacji oraz ekonomii i zarządzania. Bogactwo dorobku naukowego profesora świadczy o jego istotnym wkładzie w rozwój dyscypliny oraz wskazuje na wzajemne przenikanie się i skuteczny transfer wiedzy pomiędzy badaniami a praktyką zawodową. Na szczególną uwagę zasługuje również jego zaangażowanie w kształcenie kolejnych pokoleń naukowców, dydaktyków i praktyków oraz znaczący wkład profesora w integrację środowiska zawodowego oraz wzmocnienie pozycji i zwiększenie rozpoznawalności psychologów pracy i organizacji w Polsce.

Słowa kluczowe: psychologia zarządzania, psychologia pracy i organizacji, kompetencje zawodowe, efektywność, sukces zawodowy.

Abstract

This chapter explores the key research and practical contributions of Professor Stanisław A. Witkowski, focusing on his most significant achievements and their relationship to the development of his academic career, scientific collaborations, and professional activities in the field of work and organizational psychology. Drawing on references from his extensive bibliography, the chapter illustrates the diversity of his research and partnerships with different academic institutions, scholars and practitioners. Professor Witkowski's contributions have significantly advanced the field, showcasing an effective transfer of knowledge between research and professional practice. Particularly noteworthy is his dedication to mentoring and educating the next generation of practitioners and academics. His efforts have also been instrumental in fostering the integration of the professional community of work and organizational psychologists as well as strengthening their position and increasing their visibility.

Keywords: management psychology, work and organizational psychology, professional competencies, effectiveness, career success.

Wprowadzenie

W niniejszym rozdziale opisano rozwój kariery akademickiej, zainteresowania naukowe i praktyczne oraz obszary badawcze i najważniejsze osiągnięcia profesora Stanisława A. Witkowskiego – jednego z czołowych naukowców i ekspertów w obszarze psychologii pracy i organizacji w Polsce.

Jako autorka tego tekstu i była doktorantka profesora Witkowskiego mam ogromną przyjemność przedstawić jego imponujący dorobek naukowy oraz niekwestionowany wkład w rozwój dyscypliny, zwłaszcza psychologii pracy i organizacji. Nade wszystko jednak pragnę ukazać jego postać jako wspaniałego człowieka: szanowanego pedagoga i cenionego mentora, dla którego kontakt ze studentami i współpracownikami był zawsze ważniejszy od rozwoju badań oraz kariery naukowej. Profesor Witkowski w następujący sposób opisuje swoją specjalizację naukową oraz rolę zawodową:

Traktuję psychologię zarządzania jako zastosowanie wiedzy psychologicznej z jej różnych obszarów (społeczna, ogólna, kliniczna, metodologia) do podnoszenia efektywności pracowników wszystkich szczebli oraz zespołów pracowniczych. Nie da się zatem uprawiać psychologii zarządzania bez kontaktów z organizacjami. Uważam się przede wszystkim za nauczyciela akademickiego, eksperta, potem naukowca (Witkowski, wypowiedź pisemna, 29.10.2024).

Początki rozwoju naukowego

W roku 1965 Stanisław A. Witowski rozpoczął studia pedagogiczne na Uniwersytecie Wrocławskim, z którym związał swoją przyszłość oraz karierę naukową na wiele kolejnych lat. Wspominając tamten okres, profesor opisuje jego specyfikę w następujący sposób:

Studiowałem pedagogikę w latach 1965–1970, gdyż nie było w Uniwersytecie Wrocławskim studiów psychologicznych. Ze względów politycznych, w całym kraju, oprócz Warszawy, psychologię zlikwidowano jako kierunek. Kto interesował się psychologią, szedł na pedagogikę, gdzie w programie były zajęcia z psychologii ogólnej, rozwojowej, wychowawczej i elementy psychologii klinicznej. Można było także wybrać specjalizację zbliżoną do psychologicznej (ja wybrałem resocjalizację i niedostosowania społeczne) oraz pisać pracę maderską nawiązującą do problematyki psychologicznej. Moja praca zatytułowana była: „Kary i nagrody w procesie resocjalizacji nieletnich - uwarunkowania skuteczności”. Podczas studiów profesorowie z Katedry Psychologii wybierali co zdolniejszych studentów, poświęcali im swój czas, aby pogłębić wiedzę psychologiczną, gdyż wiedzieli, że po latach psychologia powróci jako kierunek studiów i będą potrzebni asystenci i adiunkci. Studia przywrócono w 1967 roku, a młoda kadra była przygotowywana. Dotyczy to późniejszych profesorów: Wiesława Łukaszewskiego, Michała Dąbka, Jerzego Mączyńskiego oraz mnie. Wszyscy tu wymienieni przygotowaliśmy rozprawy doktorskie i habilitacje z psychologii, przyczyniając się do rozwoju dyscypliny oraz rozwoju młodych kadr (Witkowski, wypowiedź pisemna, 27.11.2024).

W roku 1970, zaraz po ukończeniu studiów pedagogicznych, Witkowski otrzymał od Mariana Kulczyckiego propozycję pracy w Katedrze Psychologii. Jednocześnie podjął pracę w Zakładzie Karnym dla Młodocianych we Wrocławiu, co umożliwiło mu prowadzenie badań, które stały się podstawą jego pierwszej publikacji naukowej (Witkowski, 1973). W latach 1970–1971 uczestniczył w Asystenckich Studiach Przygotowawczych, będących formą stażu naukowo-dydaktycznego. Początek kariery naukowej i dydaktycznej wspomina w następujących słowach:

Praca w Katedrze Psychologii, którą rozpocząłem w 1970 roku, zaczynała się od Asystenckich Studiów Przygotowawczych, podczas których pogłębiałem wiedzę psychologiczną pod okiem profesorów: Mariana Kulczyckiego i Zbigniewa Skornego. Prowadziłem pod ich nadzorem zajęcia ze studentami psychologii, przygotowywałem nowe badania, których efektem było między innymi powstanie artykułu *Z badań nad obrazem własnej osoby młodocianych przestępców* (Witkowski, wypowiedź pisemna, 29.10.2024).

Rozwój kariery akademickiej

W kolejnych latach nastąpił dynamiczny rozwój kariery akademickiej prof. Witkowskiego, który najpierw został zatrudniony na stanowisku asystenta, a zaraz potem awansował na starszego asystenta w Instytucie Psychologii Uniwersytetu Wrocławskiego. Już jako asystent, w okresie, gdy funkcję dyrektora Instytutu Psychologii pełnił Wiesław Łukaszewski, Witkowski został wicedyrektorem do spraw współpracy zagranicznej i współpracy z gospodarką. Równocześnie zdobywał doświadczenie praktyczne w dziedzinie psychologii pracy i organizacji, uczestnicząc w projektach dotyczących humanizacji pracy w Kombinacie Górniczo-Hutniczym Miedzi (KGHM) z siedzibą główną w Lubinie. Wzajemne przenikanie się oraz integracja rozwoju naukowego z działalnością praktyczną stały się jednym z kluczowych atutów oraz charakterystycznych cech odróżniających go od większości przedstawicieli środowiska akademickiego, czemu został poświęcony osobny rozdział niniejszej monografii (por. Ślęzyk-Sobol, 2024).

W 1979 roku, po obronie rozprawy doktorskiej pt. *Aspiracje kierownicze a samoocena i wiedza o cechach efektywnego kierownika* przygotowanej pod kierunkiem dr. hab. Zbigniewa Skornego, objął stanowisko adiunkta w Katedrze Psychologii UWrocław. W tym czasie wspólnie z Jerzym Mączyńskim, zainicjował utworzenie Zakładu Psychologii Zarządzania. Na przestrzeni lat obaj profesorowie naprzemiennie pełnili funkcję kierownika tego zakładu, a Witkowski sprawował tę rolę aż do roku 2012. Zainicjował także powstanie studiów podyplomowych Psychologia zarządzania w gospodarce (później Psychologia zarządzania), które funkcjonowały ponad 30 lat, ciesząc się dużym powodzeniem i renomą.

W latach 1991–1996, kiedy Instytutem Psychologii zarządzał Michał Dąbek, Witkowski pełnił funkcję zastępcy dyrektora ds. nauki, natomiast w latach 1996–2002 sam zarządzał Instytutem Psychologii Uniwersytetu Wrocławskiego. Jego działania i osiągnięcia organizacyjno-zarządcze na Uniwersytecie Wrocławskim i na innych uczelniach zostały szczegółowo opisane w poprzednim rozdziale niniejszej monografii (por. Kanafa-Chmielewska, 2024).

Główne obszary badawcze

Zainteresowania naukowe Witkowskiego oraz prowadzone przez niego badania miały ścisły związek z praktyką zawodową. W początkowym okresie kariery akademickiej, kiedy pracował w Zakładzie Karnym dla Młodocianych, jego badania koncentrowały się na problematyce niedostosowań społecznych (por. Witkowski, 1973). Następnie, w czasie realizacji badań zleconych przez KGHM oraz prowadzenia zajęć z psychologii społecznej jako doktorant w Katedrze Psychologii, jego zainteresowania przesunęły się w kierunku psychologii społecznej oraz psychologii pracy (por. Witkowski i Witkowska, 1977). W kolejnych latach zaangażowanie profesora w realizację programu badań doktorskich w zakładach KGHM, Jelczańskich Zakładach Samochodowych (JZS) oraz Mostostalu zaowocowało pogłębionymi studiami nad aspiracjami zawodowymi i kierowniczymi (por. Witkowski, 1976, 1982).

Po obronie doktoratu skoncentrował swoje badania na zagadnieniach oceny kompetencji pracowniczych, które uznawał za kluczowe czynniki sukcesu w zarządzaniu (por. Witkowski, 2003b). Szczególną uwagę poświęcał aspektom trafności diagnostycznej i prognostycznej metod stosowanych w ocenie kompetencji. Problematyka ta stała się podstawą nie tylko przygotowywanej przez niego rozprawy habilitacyjnej, lecz także wielu innych publikacji naukowych (por. Witkowski, 1995, 1996, 2006). Profesor angażował się również w badania nad zastosowaniem metody biograficznej w procesie doboru personelu (por. Motowidło, Burnett, Mączyński, Witkowski, 1996). Ten nurt badawczy był kontynuowany przez niego także w późniejszych etapach kariery naukowej (por. Witkowski, 2003a, 2007, 2010).

W ogólnym ujęciu na przestrzeni wielu lat pracy naukowej profesor Witkowski zrealizował różnorodne oraz szeroko zakrojone badania nad uwarunkowaniami sukcesu zawodowego oraz doskonaleniem metodyki oraz metod oceny kompetencji pracowniczych. Efektem tych prac jest imponujący dorobek naukowy, obejmujący różnego typu publikacje (m.in. Listwan, Koziński, Witkowski, 1986; Listwan, Witkowski, 2010; Witkowski, 1994, 2000, 2004; Witkowski, Listwan, 2008; Witkowski, Ilski, 2000). Kontynuacja badań w tym obszarze po zmianach ustrojowych w Polsce zaowocowała cennymi refleksjami na temat możliwości oraz ograniczeń

stosowania metod i narzędzi diagnostycznych w złożonym oraz dynamicznie zmieniającym się środowisku społeczno-organizacyjnym (Witkowski, 2005, 2010, 2020, 2024).

Profesor Witkowski prowadził również badania w obszarze zarządzania pokoleniami (por. Witkowski, 2011, 2018; Witkowski i Bartosz, 2017). Kolejny nurt jego działalności badawczej, realizowany we współpracy z doktorantkami i współpracownikami, koncentrował się na problematyce patologii organizacyjnych, w tym nadmiernych kosztów pracy (por. Mesjasz i Witkowski, 2003) oraz wypalenia zawodowego (por. Witkowski i Ślęzyk-Sobol, 2012, 2013a, 2013b).

Współpraca naukowa i organizacyjna oraz jej efekty

We wczesnej fazie kariery akademickiej profesor Witkowski przebywał na stażu naukowym w Katedrze Psychologii Ekonomicznej i Organizacji (Wirtschafts und Organisationspsychologie) na Uniwersytecie w Monachium. W roku 1996, po uzyskaniu stopnia doktora habilitowanego, powrócił na uniwersytet niemiecki w roli *visiting professor*, aby prowadzić zajęcia dydaktyczne dla doktorantów tamtejszej uczelni oraz realizować badania naukowe dotyczące klimatu organizacyjnego (w firmach polskich i niemieckich) oraz metody biograficznej. Równocześnie współpracował z Akademią Ekonomiczną im. Oskara Langego we Wrocławiu (obecnie Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu), prowadząc zajęcia z psychologii pracy i psychologii społecznej na wszystkich wydziałach tej uczelni. Współpraca z kadrami Katedry Zarządzania Akademii Ekonomicznej zaowocowała interdyscyplinarnymi projektami dotyczącymi badań nad kompetencjami kierowniczymi. Efektem realizowanych wspólnie badań były publikacje książkowe (por. Listwan, Koźmiński, Witkowski, 1986) oraz artykuły naukowe (por. Listwan, Koźmiński, 1982; Witkowski, 1994). Ponadto na kanwie współpracy z Akademią Ekonomiczną zrodziła się idea organizacji cyklicznych, interdyscyplinarnych konferencji pt. *Psychologiczne wyznaczniki sukcesu w zarządzaniu* (zwanych później *Sukces w zarządzaniu*, a następnie *Sukces w zarządzaniu kadrami*). Od roku 1990 do 2024 (w cyklu dwuletnim) odbyło się 17 edycji konferencji z tego cyklu. Stały się one jednym z bardziej rozpoznawalnych i prestiżowych wydarzeń naukowych w Polsce. Były także doskonałą platformą do dyskusji i wymiany doświadczeń pomiędzy przedstawicielami różnych dyscyplin naukowych oraz pomiędzy naukowcami a praktykami. Efektem tych spotkań są liczne interdyscyplinarne projekty badawczo-wdrożeniowe oraz publikacje naukowe. Należy do nich również sześciu tomów z serii „Prace Psychologiczne” z cyklu „Psychologiczne wyznaczniki sukcesu w zarządzaniu” wydanych pod redakcją profesora Witkowskiego (por. Witkowski, 1993, 1994, 1996, 1998, 2000, 2003b).

Ważnym polem współpracy naukowej Witkowskiego było jego uczestnictwo w międzynarodowym projekcie GLOBE, którego inicjatorem był Robert J. House (House i in., 1997, 2004). Projekt ten miał na celu analizę różnic kulturowych i ich wpływu na styl przywództwa w 62 krajach świata. W Polsce programem GLOBE kierował Jerzy Mączyński, a Witkowski aktywnie uczestniczył w pracach badawczych, przyczyniając się do analiz dotyczących lokalnych i globalnych wymiarów przywództwa (por. Mączyński, Witkowski, 2000). Kontynuacją nurtu badań dotyczących międzynarodowego przywództwa były kolejne realizowane przez Witkowskiego projekty badawcze, które u swoich podstaw teoretycznych nawiązywały do założeń teoretycznych przyjętych w projekcie GLOBE. Zaowocowały one interesującymi wynikami w zakresie percepcji przywództwa w odmiennych kontekstach kulturowych oraz radzenia sobie z szokiem kulturowym (por. Witkowski, 2014; Witkowski, Grotthus, 2011, 2012; Witkowski i Łuźniak, 2007). Z tego nurtu badań wyłoniły się następne współautorskie projekty badawcze dotyczące zjawiska szoku kulturowego (por. Witkowski, Łuźniak, 2006a, 2006b, 2007).

Stanisław A. Witkowski współpracował także z Instytutem Psychologii na Uniwersytecie Śląskim w Katowicach, zwłaszcza z Katedrą Psychologii Pracy i Organizacji, którą przez wiele lat kierowała Barbara Kożusznik. Z inicjatywy jej oraz Witkowskiego w roku 2009 powołane zostało Polskie Stowarzyszenie Psychologii Organizacji (PSPO), pierwsza tego typu i jedyna w naszym kraju instytucja zrzeszająca środowisko zawodowe psychologów specjalizujących się w zagadnieniach psychologii zarządzania oraz pracy i organizacji. Jednym z istotniejszych celów PSPO jest działanie na rzecz transferu najnowszych osiągnięć psychologii do gospodarki i biznesu. Ponadto PSPO wzmacnia rozpoznawalność oraz pozycję zawodową polskich psychologów organizacji i zarządzania w środowisku biznesowym oraz akademickim. W 2011 roku PSPO zostało członkiem European Association of Work and Organizational Psychology (EAWOP) oraz uzyskało członkostwo w Division 1: Work and Organizational Psychology. PSPO w ramach swojej działalności organizuje wiele cennych wydarzeń naukowych i branżowych. Między innymi zorganizowano sześć ogólnopolskich zjazdów PSPO, w których oprócz przedstawicieli świata nauki uczestniczyli praktycy oraz przedstawiciele biznesu: pracodawcy, menedżerowie, specjaliści HR oraz firmy szkoleniowo-doradcze. W maju 2023 roku w Katowicach PSPO (we współpracy z EAWOP) zorganizowało XXI Kongres Psychologii Pracy i Organizacji, w którym uczestniczyło ponad 1700 naukowców oraz praktyków z całego świata. Dotychczas było to jedyne i największe tego rodzaju wydarzenie naukowe w Polsce. Profesor Witkowski (w roli wiceprezesa) zarządzał PSPO wraz z profesorem Kożusznik (w roli prezesa) przez 15 lat, aż do września 2024 roku.

Należy także docenić pracę profesora Witkowskiego w zespołach redakcyjnych branżowych czasopism naukowych, m.in.: „Central European Journal of Management”, „Management”, „Polish Journal of Applied Psychology” oraz „Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu” (później: „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu”).

Przez długi okres pracy akademickiej na Uniwersytecie Wrocławskim oraz innych uczelniach profesor Witkowski był promotorem oraz recenzentem wielu prac naukowych (magisterskich i doktorskich) oraz redagował i recenzował imponującą liczbę książek, opracowań i artykułów naukowych. Obecnie jest aktywnym członkiem zespołu oceniającego prace doktorantów w Szkole Doktorskiej Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach.

Osiągnięcia dydaktyczne

Kierując przez wiele lat Zakładem Psychologii Zarządzania w Uniwersytecie Wrocławskim i zarządzając całym Instytutem Psychologii, Stanisław A. Witkowski inicjował oraz rozwijał różnorodne programy i zajęcia dydaktyczne, zwłaszcza z obszaru psychologii zarządzania, pracy i organizacji. Wiele z zajęć sam prowadził. Ponadto zainicjował powstanie studiów doktoranckich z psychologii i wielokrotnie pełnił rolę promotora i mentora dla wielu roczników magistrantów oraz doktorantów w dyscyplinie psychologii (por. Ludzie Nauki, b.r.).

Rola dydaktyka i mentora ma dla profesora Witkowskiego szczególne znaczenie. Jego wychowankowie, wśród nich szerokie grono praktyków (w tym cenionych specjalistów HR, marketingowców, analityków oraz menedżerów odnoszących sukcesy zawodowe) oraz akademików tworzących kadrę dydaktyczno-naukową Uniwersytetu Wrocławskiego oraz innych uczelni, stanowią dla niego źródło dumy oraz poczucia zawodowego spełnienia. Najlepiej oddają to jego własne słowa, które są dowodem jego skromności oraz ogromnej wrażliwości i życzliwości wobec drugiego człowieka:

Najważniejsze osiągnięcia to moi wspaniale uczniowie: magistranci, doktoranci, którzy świetnie radzą sobie zawodowo jako eksperci, naukowcy i dydaktycy. Systematycznie podnoszą swoje kwalifikacje, świetnie reprezentują Uniwersytet Wrocławski w Polsce i zagranicą. Jestem dumny z ich osiągnięć, szczególnie dr Doroty Kanafy-Chmielewskiej, dr Katarzyny Durniat, dr Agnieszki Fornalczyk, dr Magdaleny Ślęzyk-Sobol oraz dr Magdaleny Łuźniak. Jednym z najzdolniejszych uczniów był przedwcześnie zmarły prof. UE, dr hab. Stanisław Chelpa. To nieodżałowana strata dla naszej dyscypliny. Moją magistrantką (recenzowałem też Jej doktorat) jest również profesor Uniwersytetu Ekonomicznego, dr hab. Dorota Mołek-Winiarska, która odnosi znaczące sukcesy naukowe (Witkowski, wypowiedź pisemna, 29.10.2024).

Profesor Witkowski cieszy się powszechnym szacunkiem, ogromną sympatią oraz uznaniem jako wybitny dydaktyk i pedagog. W ostatnich latach dwukrotnie otrzymał tytuł Wykładowcy

Roku, a w bieżącym roku został nominowany do Nagrody Edukacyjnej „Gazety Wrocławskiej” (por. Gazeta Wrocławska, 11.10.2024). Profesor uważa, że szacunek i autorytet, którym jest powszechnie obdarzany, a także sympatię i uznanie studentów zawdzięcza swojemu zaangażowaniu, pasji zawodowej oraz autentyczności i wiarygodności przekazywanej wiedzy:

Trzeba lubić to co się robi, jeżeli jest to rola eksperta i dydaktyka rozwijać te obszary, nie patrząc, że może to kolidować z szybkim awansem naukowym, na przykład uzyskaniem tytułu profesora. Dzięki mojej praktycznej działalności mam do przekazania studentom to, czego nie przeczytają w podręcznikach, wieloletnie doświadczenie eksperta i badacza. Chyba za to mnie cenią. Mam także bardzo podmiotowy stosunek do studentów i doktorantów. Dwoje moich doktorantów nie ukończyło dysertacji, poszli do praktyki, gdzie się realizują. Nie oceniam tego negatywnie, gdyż taką wybrali drogę (Witkowski, wypowiedź pisemna, 29.10.2024).

Należy dodać, że profesor Witkowski został uhonorowany licznymi odznaczeniami, w tym Brązowym Krzyżem Zasługi, Medalem Komisji Edukacji Narodowej (który darzy szczególnym uznaniem), Medalem „Zasłużony dla Ziemi Lubuskiej” oraz Medalem za Długoletnie Pożycie Małżeńskie przyznany przez Prezydenta RP za 50 lat małżeństwa. Jak sam podkreśla, to ostatnie wyróżnienie jest dla niego najcenniejsze.

Zdjęcie nr 14: *Dr Katarzyna Durniat odbierająca dyplom doktora z rąk prof. Stanisława A. Witkowskiego*

Źródło: zbiory prywatne dr Katarzyny Durniat

Podsumowanie

Profesor Stanisław A. Witkowski pozostawił po sobie imponujący dorobek naukowy i wniósł znaczący wkład w rozwój psychologii pracy i organizacji w Polsce. Należy podkreślić, że jest jednym z pionierów podejścia interdyscyplinarnego w badaniach dotyczących uwarunkowań sukcesu zawodowego oraz oceny kompetencji pracowników. Jest także zagorzałym promotorem transferu wiedzy naukowej do praktyki zawodowej oraz odwrotnie. Dzięki otwartości na inne dyscypliny naukowe oraz mocnemu zakorzenieniu w praktyce organizacyjnej wniósł do środowiska akademickiego unikalne spojrzenie na metodykę prowadzenia badań naukowych oraz zaproponował innowacyjne metody implementacji wyników badań w otoczeniu społeczno-organizacyjnym.

W roli dydaktyka i mentora profesor Witkowski wykształcił liczne grono specjalistów, naukowców i dydaktyków, którzy kontynuują jego dzieło, przyczyniając się do rozwoju psychologii pracy i organizacji oraz dokonują transferu wiedzy naukowej do praktyki zawodowej.

Jego wpływ na rozwój nauki oraz kształtowanie kolejnych pokoleń akademików i profesjonalistów stanowi niezaprzeczalne świadectwo sumienności, rzetelności naukowej oraz zaangażowania i pasji zawodowej.

Bibliografia

- Gazeta Wrocławska. (11.10.2024). *Nominacja Do Nagrody w Plebiscycie Edukacyjnym 2024*. Pobrano 20 listopada 2024, z: https://gazetawroclawska.pl/11/E/15/Nominacja_Stanislaw_Witkowski.jpg
- House, R. J., Hanges, P. J., Javidan, M., Dorfman, P. W., Gupta, V. (red.). (2004). *Culture, leadership, and organizations: The GLOBE study of 62 societies*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- House R.J., Hanges, P.J., Ruiz-Quintanilla, S.A. (1997). GLOBE: The global leadership and organizational behavior effectiveness research program. *Polish Psychological Bulletin*, 28, 215–254.
- Listwan, T., Koziński, J., Witkowski, S. A. (red.). (1986). *Konkursy na stanowiska kierownicze*. Warszawa: PWE.
- Listwan, T., Koziński, J., Witkowski, S. A. (red.). (1982). *Konkurs na stanowisko kierownicze: Podstawowe problemy merytoryczno-metodyczne i organizacyjne*. Wrocław: TNOiK.
- Listwan, T., Witkowski, S.A. (red.). (2010). *Menedżer w gospodarce opartej na wiedzy*. Wrocław: Wydaw. Uniwersytetu Ekonomicznego, Wrocław.
- Ludzie Nauki (b.r.). *Dr hab. Stanisław Aleksander Witkowski*. Pobrano 20 listopada 2024 z: <https://ludzie.nauka.gov.pl/lm/profiles/bqV9ISS4zrE/research-work>
- Mączyński, J., Witkowski, S.A. (2000), Międzykulturowa percepcja przywództwa, (w:) Listwan, T., Witkowski, S.A. (red.), *Sukces w zarządzaniu. Problemy organizacyjno-zarządcze i psychospołeczne* (ss. 257–264). Wrocław: Wydaw. Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu.

- Mesjasz, J., Witkowski, S.A. (2003). Bilansowanie psychologicznych kosztów pracy jako wyznacznik efektywności zawodowej menedżerów. W: J. Stankiewicz, *Współczesne problemy i koncepcje zarządzania. Nowoczesne zarządzanie przedsiębiorstwem*. Uniwersytet Zielonogórski.
- Motowidło, S., Burnett, J.R., Mączyński, J., Witkowski, S.A. (1996). Predicting managerial job performance from personality ratings based on a structured interview: An international replication. *Polish Psychological Bulletin*, 27(2), 139–152.
- Witkowski, S. A. (1976). Analiza niektórych hipotetycznych czynników wpływających na aspiracje kierownicze. *Acta Universitatis Wratislaviensis, Prace Psychologiczne V*, 278, 7–22.
- Witkowski, S.A. (2005). Assessment-Center – Kolejne rozczarowanie?. W: Kozusznik, B. (red.), *Kapitał ludzki w dobie integracji i globalizacji* (ss. 128–138). Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Witkowski, S. A. (1982). Aspiracje kierownicze a prognoza przydatności zawodowej kadry kierowniczej. *Humanizacja Pracy*, 3, 7–12.
- Witkowski, S.A. (2010). Credibility of biographical data being taken into account during the process of personnel assessment and selection, *Management*, 1, 132–142.
- Witkowski, S.A. (2006). Czy sukces zawodowy da się prognozować? W: T. Kupczyk (red.), *Uwarunkowania sukcesów zawodowych kadry kierowniczej* (ss. 82–96). Politechnika Wrocławska, Centrum Kształcenia Ustawicznego.
- Witkowski S.A. (2020). Dylematy diagnozy kompetencji – rozważania metodyczno-metodologiczne. W: D. Molek-Winiarska (red.), *Organizacje w obliczu wyzwań społeczno-technologicznych: Wybrane problemy praktyki HR* (ss. 11–18). Wrocław: Wydaw. Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu.
- Witkowski S.A. (2014). Kulturowa percepcja niemieckich i polskich przywódców: Więcej podobieństw czy różnic? W: M. Stor, A. Fornalczyk (red.), *Sukces w zarządzaniu kadrami: Różnorodność w zarządzaniu kapitałem ludzkim – podejścia, metody, narzędzia* (ss. 393–404). Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, nr 350.
- Witkowski, S.A. (1994). Od ocen okresowych do Assessment-Center. W: S.A. Witkowski (red.), *Psychologia sukcesu* (ss. 45–60). Warszawa: PWN.
- Witkowski S.A. (2018). Podmiotowe, pokoleniowe i kulturowe wyznaczniki elastycznego zarządzania we współczesnych organizacjach. *Zeszyty Naukowe UJW, Studia z Nauk Społecznych*, 89–112.
- Witkowski, S.A. (2004). Portraits of Polish Managers, *Management*, 8(1), 11–18.
- Witkowski, S.A. (2003a). Prognozowanie sukcesów zawodowych na podstawie danych biograficznych. W: S.A. Witkowski (red.), *Psychologiczne wyznaczniki sukcesu w zarządzaniu* (tom VI, *Prace Psychologiczne Uniwersytetu Wrocławskiego LVII*).
- Witkowski, S.A. (red.). (1994). *Psychologia sukcesu*. PWN.
- Witkowski, S.A. (1995). *Psychologiczna prognoza efektywności kierowania: Możliwości ograniczenia*. Prace Psychologiczne XL. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Witkowski, S.A. (2011). Psychologiczne predyktory przedsiębiorczości. W: A. Strzałecki, A. Lizurej (red.), *Przedsiębiorczość: Teorie, badania, zastosowania praktyczne, perspektywa psychologiczna* (ss. 21–49). Warszawa: Wydawnictwo SWPS „Akademika”.
- Witkowski, S.A. (red.). (1993). *Psychologiczne wyznaczniki sukcesu w zarządzaniu* (tom I, *Prace Psychologiczne XXXIV, nr 1530*). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Witkowski, S.A. (red.). (1994). *Psychologiczne wyznaczniki sukcesu w zarządzaniu* (tom II, *Prace Psychologiczne XXXVI*). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

- Witkowski, S.A. (red.). (1996). *Psychologiczne wyznaczniki sukcesu w zarządzaniu* (tom III, *Acta Universitatis Wratislaviensis nr 1831*). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Witkowski, S.A. (red.). (1998). *Psychologiczne wyznaczniki sukcesu w zarządzaniu* (tom IV, *Prace Psychologiczne*). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Witkowski, S.A. (red.). (2000). *Psychologiczne wyznaczniki sukcesu w zarządzaniu* (tom V, *Prace Psychologiczne*). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Witkowski, S.A. (red.). (2003b). *Psychologiczne wyznaczniki sukcesu w zarządzaniu* (tom VI, *Prace Psychologiczne*). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Witkowski, S.A. (1994). Szanse i zagrożenia konkursowej metody doboru kadr kierowniczych. W: S. A. Witkowski (red.), *Psychologia sukcesu* (ss. 61–80). PWN.
- Witkowski, S.A. (2007). Wiarygodność danych biograficznych uwzględnianych w procesie oceny i doboru kadr. W: J. Stankiewicz (red.), *Spoleczno-kulturowe i organizacyjne problemy zarządzania współczesnymi przedsiębiorstwami* (ss. 121–139). Zielona Góra: Wydawnictwo Uniwersytetu Zielonogórskiego.
- Witkowski, S.A. (1996). W poszukiwaniu ukrytego modelu prognozy efektywności kierowania. W S.A. Witkowski (red.), *Psychologiczne wyznaczniki sukcesu w zarządzaniu*. Wrocław: Acta Universitatis Wratislaviensis No 1831.
- Witkowski S.A. (2024). Zastosowanie sztucznej inteligencji w doborze kadr – szanse i zagrożenia. W: M. Czopek (red.), *Zarządzanie kadrami i środowiskiem pracy* (ss. 49–75). Poznań: Wydawnictwo Naukowe FNCE.
- Witkowski, S. A. (1973). Z badań nad obrazem młodocianych przestępców. *Prace Psychologiczne Uniwersytetu Wrocławskiego, nr II*.
- Witkowski S.A., Bartosz B. (2017), Psychological and organisational aspects of age management in organisations, *Management*, 1, 81–94.
- Witkowski, S. A., Grotthus, M. (2011). Culture and perception of leadership: Ideal leader in the country of origin and the country of residence – case of Germany. *Management*, 15(2), 8–21.
- Witkowski, S. A., Grotthus, M. (2012). Culture and perception of leadership: Ideal leader in the country of origin and the country of residence – case of Germany. *Management*, 16(1), 23–35.
- Witkowski, S.A., Ilski, S. (2000), Walidacja Kwestionariusza Ról Zespołowych: a Self-Perception Inventory R. M. Belbina, *Przegląd Psychologiczny*, t. 43, Nr 1, s. 47–64
- Witkowski, S.A., Listwan, T. (2008), *Kompetencje a sukces zarządzania organizacją*, Diffin, Warszawa.
- Witkowski, S.A., Łuźniak, M. (2006a), Badanie stylów radzenia sobie z szokiem kulturowym w organizacjach – problemy metodologiczne. W: S.A. Witkowski, T. Listwan (red.), *Sukces w zarządzaniu kadrami: Kapitał ludzki w organizacjach międzynarodowych* (ss. 477–490). Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Nr 1130.
- Witkowski, S.A., Łuźniak, M. (2006b). Diversity Management jako pomoc w przezwyciężaniu szoku kulturowego wśród polskich pracowników prywatyzowanych przedsiębiorstw. W: R. Derbis (red.), *Niepokoje i nadzieje współczesnego człowieka: Człowiek w sytuacji przełomu* (ss. 103–120). Częstochowa: WSP w Częstochowie.
- Witkowski, S.A., Łuźniak, M. (2003). Menedżer w organizacji ponadnarodowej – adaptacja kulturowa i zarządzanie zespołami ponadkulturowymi, *Organizacja i Zarządzanie*, 4, 73–83.
- Witkowski, S.A., Łuźniak, M. (2007), Styles for Coping with Culture Shock in Global Companies: Methodological Aspects of Intercultural Research, *Zarządzanie Zasobami Ludzkimi*, 2(54), 103–116.
- Witkowski, S.A., Ślęzyk-Sobol, M. (2013a). Dynamics of professional burnout – a comparative analysis considering the selected sectors in Poland, Part II. *Management*, 17(2), 88–103.

- Witkowski, S.A., Ślęzyk-Sobol, M. (2013b). Organizacyjno-podmiotowe uwarunkowania zjawiska wypalenia zawodowego. *Czasopismo Psychologiczne*, 2, 317–322.
- Witkowski, S.A., Ślęzyk-Sobol, M. (2012). Professional burnout – a comparative analysis considering the selected sectors in Poland. *Management, University of Zielona Góra, Faculty of Economics and Management*, 16(2), 87–102.
- Witkowski, S.A., Witkowska, I. (1977). Atrakcyjność grupowa i interpersonalna a organizacja zespołów pracowniczych. *Humanizacja Pracy*, 1, 7–13.

Część 5. Psychologia społeczna i osobowości

5.1. Wiesław Łukaszewski i Wrocławska Szkoła Osobowości

Kinga Lachowicz-Tabaczek, Maria Straś-Romanowska, Irena Makower, Dariusz Doliński

5.2. Nauka(-i) według Andrzeja Szmajke

Przemysław Zdybek, Radosław Walczak, Grzegorz Pajestka

5.3. Andrzej Szmajke – uczeń Kopernika

Piotr Sorokowski, Katarzyna Serafińska

5.4. Andrzej Szmajke – ślad, który zostaje

Justyna Śniecińska

5.5. Maria Straś-Romanowska – psychologia wartości i osobistego rozwoju

Magdalena Kapała, Jarosław Klebaniuk, Jolanta Kowal, Magdalena Żurko

5.6. Eksperyment i refleksja – droga naukowa Dariusza Dolińskiego

Bogusława Błoch, Tomasz Grzyb

5.1. Wiesław Łukaszewski i Wrocławska Szkoła Osobowości

KINGA LACHOWICZ-TABACZEK

Uniwersytet Wrocławski, Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych

Instytut Psychologii

ORCID: 0000-0002-4366-5550

MARIA STRAŚ-ROMANOWSKA

Uniwersytet Wrocławski, Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych

Instytut Psychologii

ORCID: 0000-0001-7205-2756

IRENA MAKOWER

niezależna badaczka

ORCID: 0009-0002-3072-4731

DARIUSZ DOLIŃSKI

Uniwersytet SWPS

ORCID: 0000-0002-4225-4258

Abstrakt

Profesor Wiesław Łukaszewski był wybitnym naukowcem, badaczem i nauczycielem akademickim. Specjalizował się w psychologii osobowości i psychologii społecznej. Jego twórczość i aktywność naukowa wywarły znaczący wpływ na rozwój psychologii w Polsce. Był autorem nowatorskiej, poznawczej koncepcji osobowości, a także szeregu ujęć teoretycznych integrujących odkrycia na temat motywacji, tożsamości, spostrzegania innych ludzi czy skutków doświadczania lęku przed śmiercią. Napisał kilkanaście książek i szereg artykułów naukowych. W Instytucie Psychologii Uniwersytetu Wrocławskiego stworzył działający w latach 70. i 80. ośrodek badań nad osobowością, znany w środowisku psychologów jako Wrocławska Szkoła Osobowości. Skupieni wokół niego badacze prowadzili innowacyjne badania nad osobowością i jej znaczeniem dla motywacji, percepcji i zachowań społecznych. W ramach aktywności tego ośrodka Łukaszewski organizował odbywające się przez niemal dekadę spotkania i warsztaty poświęcone psychologii osobowości, w których uczestniczyli badacze z całej Polski. Za pomocą różnych mediów popularyzował psychologię, w przystępny sposób opisując odkrycia psychologii i wyjaśniając paradoksy natury ludzkiej. Inspirował, a jednocześnie dawał swobodę twórczą swoim studentom, doktorantom i współpracownikom. W tym rozdziale, jako doktoranci profesora Łukaszewskiego, prezentujemy jego dokonania, znaczenie dla rozwoju polskiej psychologii, charakteryzujemy jego podejście do uprawiania nauki, a także dzielimy się naszymi osobistymi refleksjami związanymi ze spotkaniami z profesorem.

Słowa kluczowe: Wiesław Łukaszewski, Wrocławska Szkoła Psychologii Osobowości, psychologia osobowości i psychologia społeczna, psychologia poznawcza, integracja wiedzy psychologicznej, popularyzacja psychologii.

Abstract

Professor Wiesław Łukaszewski was an outstanding scientist, researcher and academic teacher. He specialized in personality and social psychology. His writings and scientific activity had significant impact on development of Polish psychology. He was the author of an innovative cognitive theory of personality and a number of theoretical approaches integrating findings on motivation, identity, perception of other people, or consequences of experiencing fear of death. He has written several books and a number of scientific articles. He created a centre for personality research at the Institute of Psychology at the University of Wrocław, active in the 1970s and 1980s and known in the community of psychologists as the Wrocław School of Personality. In collaboration with his team of fellow researchers, he conducted innovative research on personality and its role in motivation, perception and social behavior. As part of the centre's activities, Professor Łukaszewski arranged meetings on psychology of personality, which took place for almost a decade and were attended by researchers from all over Poland. He popularized psychology through various media. In this chapter, as Professor Łukaszewski's doctoral students, we present his achievements, discuss his contribution to development of psychology, and share our personal reflections on our meetings with him.

Keywords: Wiesław Łukaszewski, Wrocław School of Personality Psychology, personality and social psychology, cognitive psychology, integration of psychological knowledge, popularization of psychology.

Profesor Wiesław Łukaszewski – naukowiec, nauczyciel i twórca Wrocławskiej Szkoły Osobowości (Kinga Lachowicz-Tabaczek)

Profesor Wiesław Łukaszewski był psychologiem osobowości i psychologiem społecznym. W trakcie swojej ponad 50-letniej aktywności badacza, twórcy i nauczyciela inspirował odwagą w stawianiu pytań o naturę ludzką i przenikliwością udzielanych odpowiedzi. Napisał kilkanaście książek, szereg artykułów empirycznych i esejów naukowych, które wyróżnia teoretyczny rozmach i empiryczna docieklivość. Były i są czytane, cytowane i dyskutowane. Profesor Łukaszewski inicjował przedsięwzięcia badawcze, budował zespoły i środowiska naukowców, z pasją wykładał psychologię.

Jego kariera akademicka miała dynamiczny przebieg, ukształtowany nie tylko przez talent i ambicje, ale też epokę, w której rozpoczynał swoją aktywność jako naukowiec i badacz. Pełen pomysłów i energii twórczej bardzo szybko stał się znaczącą postacią w polskiej psychologii po tym, jak w 1972 roku obronił pracę doktorską na Uniwersytecie Warszawskim, a zaledwie dwa lata później uzyskał stopień doktora habilitowanego. Pracując w Instytucie Psychologii Uniwersytetu Wrocławskiego w ciągu kilku lat od momentu, gdy stał się samodzielnym pracownikiem nauki zbudował środowisko badaczy zajmujących się psychologią osobowości i psychologią społeczną. Pod koniec lat 70. XX wieku tworzył je 20-osobowy zespół współpracowników Instytutu Uniwersytetu Wrocławskiego, którzy realizowali szereg projektów badawczych, często o charakterze eksperymentalnym. Do początku lat 80. zespół

opublikował pod redakcją Łukaszewskiego co najmniej trzy monografie, w których ukazały się prace dotyczące m.in. związków osobowości z zachowaniami społecznymi, spostrzeganiem innych ludzi, skutecznością wykonania zadań w warunkach niepewności czy też z ustosunkowaniem do zmian.

Kierowany przez profesora zespół funkcjonował w środowisku psychologów polskich jako Wrocławska Szkoła Osobowości. Profesor Łukaszewski organizował wówczas także warsztaty i spotkania naukowe nazywane Szkołami Osobowości. Uczestniczyli w nich badacze będący do dziś psychologami społecznymi i psychologami osobowości o światowej renomie.

Ten dynamizm twórczy profesora, jego zaangażowanie w budowanie zespołów badawczych i tworzenie środowiska psychologów w Instytucie Psychologii Uniwersytetu Wrocławskiego na początku lat 80. przerwał stan wojenny. Stało się to niedługo po tym, jak objął stanowisko dyrektora tego instytutu. Do pracy naukowej powrócił w połowie lat 80., przyjmując ofertę pracy na Uniwersytecie Opolskim (ówczesnej Wyższej Szkole Pedagogicznej), gdzie w kolejnej dekadzie zainicjował stworzenie studiów psychologicznych i powstanie Instytutu Psychologii. W latach 90. pracował zarówno na Uniwersytecie Opolskim, jak i na Uniwersytecie Wrocławskim. Potem na stałe związał się ze Szkołą Wyższą Psychologii Społecznej (obecnie Uniwersytet SWPS), wykładając na Wydziale Uniwersytetu SWPS w Sopocie i we Wrocławiu.

Profesor Łukaszewski od momentu, gdy zaczął zajmować się psychologią, analizował umysł i psychikę ludzką z perspektywy psychologii poznawczej, która dopiero od niedawna stała się jednym z najważniejszych paradygmatów uprawiania psychologii. Myśl, że ludzie zachowują się zgodnie z tym, jak konstruują obraz siebie i świata społecznego, przenikała wszystkie jego prace. Z tej perspektywy analizował on zarówno osobowość, jak i dynamikę ludzkich motywacji i pragnień – motywację osiągnięć, potrzebę poznawania rzeczywistości i budowania pozytywnego obrazu własnej osoby. Będąc wierny podejściu poznawczemu, stawiał też pytania o naturę wolności, tożsamości, mądrości. Efektem jego dociekań i badań były nowatorskie propozycje, nierzadko będące w kontrze do tego, co dotychczas proponowano. W jednej ze swoich pierwszych książek, *Osobowość. Struktura i funkcje regulacyjne*, wydanej w 1974 roku, opisał osobowość jako dynamiczną, pełną napięć i niespójności strukturę przekonań na własny temat, generującą motywację do podejmowania zadań, realizacji celów i marzeń. Była to szeroka propozycja teoretyczna, która weszła do kanonu polskich prac z zakresu psychologii osobowości.

W trudnych czasach stanu wojennego, kiedy jednym z głównych zmartwień Polaków było to, jak przetrwać, profesor napisał książkę *Szanse rozwoju osobowości* (1984). Była to praca przełomowa i w pewnym sensie przekorna, bo nawiązująca do nurtu psychologii

humanistycznej, którą krytykował za niejasny i często nieprecyzyjny, w jego przekonaniu, aparat pojęciowy. Książka ta jednak była przede wszystkim ożywcza dla czytelników; pokazywała jak istotne jest uświadomienie sobie i urzeczywistnienie własnej unikalności i potencjału. Książką tą wyprzedził o kilkadziesiąt lat epokę, w której popularne stało się odkrywanie i rozwój własnych predyspozycji i talentów oraz budowanie świadomości, jak jest to ważne.

Wielki pytania psychologii (2001), a potem kolejna książka – *Wielkie i te nieco mniejsze pytania psychologii* (2015), były swego rodzaju przewodnikami po najważniejszych w tamtym czasie koncepcjach i wynikach badań opisujących naturę i mechanizmy ludzkiego poznania i działania. Łukaszewski promował w psychologii podejście funkcjonalne, a więc myślenie w kategoriach *po co* bardziej niż *dlaczego* czy *z jakich powodów* ludzie zachowują się w określony sposób. Teorie, które proponowały takie wyjaśnienia, przekonywały go najbardziej. Jedną z nich była teoria opanowywania trwogi, która pozwala zrozumieć, że pragnienie posiadania wysokiej samooceny służy zmniejszeniu trwogi powstającej w efekcie uświadomienia sobie własnej śmiertelności. Temat ten zainspirował profesora Łukaszewskiego do realizacji całej serii badań pokazujących, jak w poradzeniu sobie z przerażeniem własną śmiertelnością pomaga człowiekowi troska o wygląd i piękno własnego ciała. Wyniki tych badań podsumował w znakomitej książce *Udręka życia. Jak ludzie radzą sobie z lękiem przed śmiercią?* (2001).

W książkach napisanych w ostatniej dekadzie, m.in. *Mądrość i różne niemądrości* (2018), *Pięknie się różnić, mądrze być podobnym* (2019), pokazał, jak można podejść do integracji wielu często trudnych do pogodzenia danych empirycznych. Metodą na takie całościowe ich ujęcie miało być, jak to określił w wywiadzie z Justyną Dąbrowską (2016, s. 186), „przekraczanie ponad sprzecznością”. Zdawał się zachęcać w ten sposób do pokazywania ludzkich przekonań i działań w całej ich złożoności i zniuansowaniu, zawieszając sąd o tym, na ile są ze sobą zgodne czy sprzeczne. Zarówno aktualna wiedza psychologiczna, jak i bieżące obserwacje świata społecznego przekonują, jak trafne i inspirujące może być to podejście. Nie jest wykluczone, że profesorowi taka myśl towarzyszyła od dawna, gdy mawiał, że „człowiek jakiś *tylko* bywa”.

Profesor Łukaszewski troszczył się też o kondycję polskiej psychologii. Przez dwie kadencje (1993–2003) przewodniczył Komitetowi Nauk Psychologicznych Polskiej Akademii Nauk, potem został honorowym przewodniczącym tej organizacji. W czasopiśmie „Nauka” często publikował eseje naukowe zawierające refleksję nad kierunkami rozwoju psychologii. Obawiał się przytłoczenia wiedzy psychologicznej przez wielość szczegółowych danych, które przy braku integrującej je teorii nie będą służyły zrozumieniu człowieka, a praktyków mogą zniechęcić do korzystania z wiedzy naukowej.

Popularyzował odkrycia psychologii, angażując się w tę aktywność z ogromnym zaangażowaniem, zanim jeszcze stało się to jednym z oczekiwań stawianych badaczom. W czasopiśmie „Charaktery” regularnie ukazywały się jego teksty dotyczące m.in. inteligencji, wolności, racjonalności działań podejmowanych przez człowieka czy trafności ich wiedzy na temat własny i innych osób.

Jako nauczyciel pobudzał intelektualnie błyskotliwymi, erudycyjnymi i pełnymi głębokich myśli wykładami. Zaskakiwał zestawieniami nieoczywistych prawidłowości, rozbudzał ciekawość psychologią jako nauką wielu pokoleń studentów i swoich uczniów. Wypromował 22 doktorów psychologii, spośród których 8 osób postanowiło kontynuować karierę akademicką.

Łukasz, bo tak zwracali się do niego znajomi i współpracownicy, był naszym (autorów tego tekstu i wielu innych osób) nauczycielem, promotorem prac doktorskich, mistrzem i przyjacielem. W każdej roli inspirował, zadziwiał, zmuszał do myślenia i życzliwie doradzał. O spotkaniach z nim opowiadają jego uczennice i uczniowie: Maria Straś-Romanowska, Irena Makower i Dariusz Doliński.

O profesorze Wiesławie Łukaszewskim pisze Maria Straś-Romanowska

Dla mnie Łukasz jest jedną z najważniejszych postaci ze środowiska akademickiego, której wiele zawdzięczam nie tylko dlatego, że był promotorem mojego doktoratu. Zafascynował mnie swoją wyrazistą indywidualnością, szerokością patrzenia na świat, w tym na miejsce psychologii w systemie wiedzy naukowej, krytycyzmem oraz perfekcjonizmem logicznego myślenia, przy jednocześnie humorystycznym podejściu do wielu kwestii. W latach 70. i 80. Był wzorem pozytywistycznego stylu uprawiania psychologii i niewątpliwie zapisał się w niej jako wybitny przedstawiciel polskiego kognitywizmu. Jego publikacje z dziedziny poznawczej psychologii osobowości są i zapewne pozostaną w kanonie lektur studentów psychologii.

Nie sposób nie docenić atmosfery naukowej, jaką Łukasz współtworzył w Instytucie Psychologii Uniwersytetu Wrocławskiego. Zainicjował między innymi organizowanie spotkań naukowych, w których uczestniczyli także ważni badacze spoza wrocławskiego ośrodka akademickiego. Były to tzw. letnie i zimowe szkoły psychologii, gdzie prezentowano i żywo dyskutowano projekty badawcze oraz rezultaty realizowanych badań. Spotkania odbywały się najczęściej poza Instytutem Psychologii, w miejscowościach turystycznych Dolnego Śląska. W przyjaznej, towarzyskiej atmosferze nawiązywały się relacje, dokonywała się twórcza wymiana myśli, rodziły się pomysły badawcze i wzrastała motywacja do ich realizacji. Podobna atmosfera panowała na przełomie lat 70. i 80. we wrocławskim Instytucie Psychologii. Wtedy to codziennością były nieformalne spotkania, podczas których toczyły się gorące dyskusje,

często spory, nie tylko na tematy *stricte* naukowe, lecz także społeczne, polityczne itp. Wydarzenia polityczne tamtego okresu dodatkowo wzmacniały chęć bycia z innymi, dzielenia się zdobytymi informacjami i doświadczeniami. Instytut był wówczas tętniącą życiem wspólnotą, w znacznej mierze dzięki Łukaszowi.

Jego zainteresowania naukowe we wspomnianym okresie dotyczyły głównie problematyki osobowości i koncentrowały się na poznawczym jej aspekcie. Opracowana przez niego koncepcja osobowości, zaprezentowana w monografii *Osobowość. Struktura i funkcje regulacyjne*, wciąż pozostaje aktualna. Wczytując się jednak w późniejsze prace Łukasza (na przykład *Wielkie pytania psychologii, Niewielka suma szczęścia, Udręka życia. Jak ludzie radzą sobie z lękiem przed śmiercią?*), można zauważyć nie tyle zmianę zainteresowań, ile poszerzenie ich obszaru o kwestie niezwiązane bezpośrednio z poznawczym racjonalizmem i pragmatyzmem. Są to na przykład zagadnienia dotyczące fenomenu mądrości życiowej, wolności czy śmierci, dotykające perspektywy egzystencjalnej, ze swej istoty niedającej się opisywać wyłącznie w kategoriach *stricte* poznawczych i wyjaśniać według paradygmatu przyczynowo-skutkowych mechanizmów regulacyjnych. Podejmowane w przywołanych pracach problemy nie pozwalają więc na jednoznaczne zaklasyfikowanie Łukasza do jednego nurtu akademickiej psychologii. W mojej pamięci pozostanie on jako postać wielowymiarowa i jednocześnie bardzo wyrazista, dla niektórych – za sprawą treści i niekiedy konfrontacyjnej formy wyrażania poglądów – kontrowersyjna, jednak zawsze interesująca, inspirująca do refleksji. Na ogół Łukasz okazywał zainteresowanie poglądami innych osób, był otwarty na potencjalnych dyskutantów czy nawet oponentów. Wprawdzie nie zawsze wyrażał dla odmiennych poglądów aprobatę, ale starał się je tolerować. Jego ścisły umysł, preferujący pracę opartą na twardych danych empirycznych, nie pozwalał na przykład zaakceptować mojego „zwrotu” zainteresowań badawczych w kierunku psychologii humanistycznej, ale ostatecznie przyjął go ze zrozumieniem. Był zdecydowanym zwolennikiem indywidualizmu i różnorodności, co może zdumiewać na tle preferowania przez niego metodologii ukierunkowanej na odkrywanie prawidłowości ogólnych. Temu pozornemu paradoksowi, dotyczącemu synerгии podmiotowej różnorodności i zarazem wspólnotowej jedności, poświęcona jest praca *Pięknie się różnić, mądrze być podobnym*.

Podsumowując częściową, subiektywną charakterystykę osoby profesora Łukaszewskiego, można powiedzieć, że na plan pierwszy wysuwa się w niej rys wielowymiarowości, swoista koincydencja przeciwności: z jednej strony zainteresowanie problemami egzystencjalnymi, z drugiej próby odpowiadania na „wielkie pytania” – mimo odniesień do filozofii czy dzieł literackich, a nawet Biblii – językiem twardego scjentyzmu. Z jednej strony aprobatą

indywidualizmu, z drugiej – poszukiwanie prawidłowości ogólnych. Taki obraz Łukasza – postaci wielowymiarowej i wielobarwnej: intrygującej i jednocześnie imponującej, zdumiewającej i zachwycającej – pozostanie w mojej pamięci.

O profesorze Wiesławie Łukaszewskim pisze Irena Makower

Łukasz był moim nauczycielem od 1972 roku, a także promotorem mojej pracy doktorskiej. Nasza relacja zaczęła się ponad 50 lat temu, w momencie kiedy po raz pierwszy wszedł do sali wykładowej na ulicy Dawida i rozpoczął wykład. Magia jego wykładów polegała na tym, że były formułowane wokół fascynujących pytań i zawierały krytyczną prezentację różnych możliwych odpowiedzi. Podobną formułę zastosował Łukasz w swojej książce *Wielkie pytania psychologii*.

Swój stosunek do psychologii naukowej opisał w artykule *Imitatorzy ptaków*. Był zwolennikiem krytycznej postawy do nauki, różnorodności w nauce i kumulatywności wiedzy. Podejmował tematy ważne i społecznie użyteczne. Łukasz krytykował mody badawcze, koncentrację na jednej zmiennej lub jednej teorii i snobizm w psychologii empirycznej. Mawiał, że imitatorzy ptaków to ci, którzy imitują psychologów amerykańskich.

Szanse rozwoju osobowości i szanse rozwoju osób były częstym tematem naszych dyskusji od kiedy uczestniczyłam w seminarium prowadzonym przez Łukasza w latach 80. w Instytucie Psychologii we Wrocławiu. Z perspektywy teorii kognitywnej Łukasz podkreślał rolę motywacji do zmniejszania rozbieżności informacyjnej między obrazem tego kim się jest i kim się pragnie być. Uważał, że najpełniejszy rozwój osobowości wiąże się z realizacją wizji przyszłościowych, ponadosobistych. Do przeszłości, jak sam mówił, „odwracał się plecami, nawet za cenę niepełnej znajomości swych korzeni”. Ważność znajomości swojej osobistej przeszłości oraz emocjonalnego pogodzenia się z tą przeszłością dla rozwoju osobowości była częstym tematem naszych sporów.

Gdy napisałam moją pierwszą książkę, a on nie mógł być obecny na przyjęciu z okazji jej wydania, przysłał mi mowę (laudację). Napisał między innymi tak:

Droży Przyjaciele, to naprawdę wielka rzecz mieć uczniów, którzy przerastają swoich nauczycieli. Droga Ireno, nie ustawaj, bo starzy nauczyciele wymierają. Ktoś ich musi zastąpić. Pozwólcie, że zakończę laudację cytatem z „Herzoga” naszego (Ireny i mojego) ulubionego Saula Bellowa, „Jak to miło być wykształconym człowiekiem”.

A ja chcę zakończyć ten tekst podziękowaniem dla mojego najlepszego nauczyciela, przyjaciela i mistrza, mówiąc: Łukaszu jeszcze raz się z Tobą nie zgadzam. Nikt nie może Cię zastąpić.

O profesorze Wiesławie Łukaszewskim pisze Dariusz Doliński

W czasie gdy zabieraliśmy się za pisanie o profesorze Łukaszewskim, jego stan zdrowia był już bardzo zły. Zmarł 31 października 2024 roku w Gdańsku. Jedną z jego ulubionych prawidłowości psychologicznych był fakt, że ludzie częściej umierają w półroczu przypadającym po rocznicy swoich urodzin niż w półroczu datę tę poprzedzającym. Tak, jakby koniecznie chcieli przeżyć celebrację jeszcze jednych swoich urodzin. Łukasz, bo tak go wszyscy nazywaliśmy, przyszedł na świat 9 października 1940 roku. Tak więc nawet daty wyznaczające granice jego życia można uznać za związane z wiedzą psychologiczną.

Łukasz był dla naszej czwórki, czyli osób kreślących ten tekst, osobą szczególną. Był naszym nauczycielem, współpracownikiem, mentorem, przyjacielem. Prowadził zajęcia akademickie z tak różnych obszarów, jak podstawy psychologii, psychologia osobowości, motywacji oraz psychologia międzykulturowa. Jego wykłady cieszyły się niezwykłą popularnością, miał niebywały dar opowiadania piękną polszczyzną w sposób prosty o rzeczach skomplikowanych. Prawidłowości psychologiczne ilustrował często przykładami z literatury pięknej, co przychodziło mu o tyle łatwo, że sam bardzo wiele czytał. Zachwycił wszystkich studentów swoją inteligencją, erudycją, poczuciem humoru, ale także krytycyzmem. Hipnotyzował intelektualnie. Budził podziw i respekt, ale zarazem wszyscy czuliśmy jego wsparcie, zainteresowanie i życzliwość. Jako naukowiec był naszym przełożonym, ale nigdy nie zmuszał nas, abyśmy podążali ścieżkami, które sam wyznaczał. Mogliśmy rozwijać jego pomysły badawcze, mogliśmy też iść we własną stronę. W obu przypadkach wspierał nas z takim samym zainteresowaniem i taką samą intelektualną życzliwością. Życzliwość ta nie była wszakże nigdy bezrefleksyjna. Lubił spierać się z nami i pokazywać nam luki w naszych pomysłach teoretycznych, schematach badań empirycznych, interpretacjach uzyskanych wyników.

Łukasz był ważny nie tylko dla nas. Był niezwykle wyjątkową postacią psychologii polskiej. Jak zostało już wspomniane, na przełomie lat 70. i 80. organizował zimowe i letnie szkoły osobowości, w których uczestniczyli czołowi polscy naukowcy, prezentujący swoje teorie i badania oraz prowadzący ożywione dysputy. Te naukowe imprezy są do dziś wspominane przez ich uczestników. W tamtych czasach stanowiły one bowiem dla polskich psychologów właściwie jedyną okazję do swobodnego, niesformalizowanego, niespiesznego porozmawiania o zagadnieniach osobowości, motywacji, emocji. Łukasz był przez wiele lat dyrektorem Instytutów Psychologii – najpierw w Uniwersytecie Wrocławskim, potem Opolskim. Wszędzie i zawsze był szefem, który z jednej strony szanował autonomię swoich podwładnych i pozostawiał im wolność w kwestii tego, co i jak będą badać, jakie problemy naukowe

podejmować, ale z drugiej – oczekiwał i wymagał od nich pełnego zaangażowania i spełniania wysokich standardów naukowych i dydaktycznych.

Ostatnie dekady życia Łukasza to jednak głównie nie działalność ściśle naukowa, lecz raczej ukierunkowana na popularyzację psychologii. W Sopocie, w którym spędził ostatnie ćwierć wieku swego życia, mieszkał niecałe 100 metrów od siedziby wydawnictwa Smak Słowa. Nawiązał przyjazne stosunki z Anną i Szymonem Świtajskimi, właścicielami tej oficyny, i niemal co roku wydawał w niej kolejną książkę. Szczególnym zainteresowaniem czytelników cieszyły się *Wielkie i te nieco mniejsze pytania psychologii*, *Udręka życia. Jak ludzie radzą sobie z lękiem przed śmiercią*, *Mądrość i różne niemądrości*, *Niewielka suma szczęścia*, *Pięknie się różnić, mądrze być podobnym* czy *Motywacja bez mitów*. Wpadł też na pomysł organizowania publicznych dyskusji na różne tematy (jak na przykład tożsamość, miłość, władza, ryzyko czy manipulacja społeczna), w których brali udział zapraszani przez niego psycholodzy. Potem zapisy tych dyskusji ukazywały się w formie książkowej. Udzielał też licznych wywiadów prasowych, nagrywał podcasty, a jego wykłady popularyzujące psychologię zainteresowani mogli (i na szczęście wciąż mogą) oglądać w serwisie YouTube.

Będzie nam wszystkim bardzo brakowało profesora Łukaszewskiego. Na pewno będzie ciągle żył w naszej pamięci i będzie ciągle obecny w psychologii poprzez swoje publikacje i pomysły. Dla psychologii wrocławskiej był z pewnością jedną z najważniejszych postaci.

Zdjęcie nr 15: Wiesław Łukaszewski (2020)

Autor: Magdalena Kozińska

Zakończenie

Profesor Wiesław Łukaszewski był twórcą, badaczem, intelektualistą i nauczycielem. Koncepcje i refleksje, które sformułował, od ponad pół wieku wywierają wpływ na rozwój polskiej psychologii. Trwają idee, które zapoczątkował, pozostała pamięć osób, które miały szansę go spotkać i z nim współpracować.

Tekst poświęcony profesorowi Wiesławowi Łukaszewskiemu piszemy w szczególnym momencie, gdy profesora już z nami nie ma – odszedł od nas niedawno, 31 października 2024 roku.

Zdjęcie nr 16: Wiesław Łukaszewski (2020)

Autor: Magdalena Kozińska

Wybrane publikacje profesora Wiesława Łukaszewskiego

- Łukaszewski, W. (1974) *Osobowość: Struktura i funkcje regulacyjne*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Łukaszewski, W. (red.). (1983). *Osobowość – orientacja temporalna – ustosunkowanie do zmian*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Łukaszewski, W. (1984). *Szanse rozwoju osobowości*. Warszawa: Wydawnictwo Książka i Wiedza.
- Łukaszewski, W. (2001). *Wielkie pytania psychologii*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Łukaszewski, W. (2010). *Udręka życia. Jak ludzie radzą sobie z lękiem przed śmiercią?* Sopot: Smak Słowa.
- Łukaszewski, W. (2015). *Wielkie i te nieco mniejsze pytania psychologii*. Sopot: Smak Słowa.
- Łukaszewski, W. (2018). *Mądrość i różne niemądrości*. Sopot: Smak Słowa.
- Łukaszewski, W. (2019). *Pięknie się różnić mądrze być podobnym*. Sopot: Smak Słowa.
- Łukaszewski, W. (2020). *Niewielka suma szczęścia*. Sopot: Smak Słowa.
- Łukaszewski, W. (2023). *Motywacja bez mitów*. Sopot: Smak Słowa.

Praca cytowana

- Dąbrowska, J. (2015). *Nie ma się czego bać: Rozmowy z mistrzami*. Warszawa: Wydawnictwo Agora.

5.2. Nauka(-i) według Andrzeja Szmałke

PRZEMYSŁAW ZDYBEK

Uniwersytet Opolski, Instytut Psychologii

ORCID: 0000-0001-6291-3495

RADOSŁAW WALCZAK

Uniwersytet Opolski, Instytut Psychologii

ORCID: 0000-0001-6787-7673

GRZEGORZ PAJESTKA

Uniwersytet Opolski, Instytut Psychologii

ORCID: 0000-0002-5520-0347

Abstrakt

Rozdział jest wspomnieniem profesora Andrzeja Szmałke, mistrza inspirującego grupę magistrantów i doktorantów, którzy rozwijali swoje kariery naukowe pod jego kierunkiem. Profesor był pasjonatem nauki, skupionym na badaniach eksperymentalnych i ich praktycznej wartości. Jego zainteresowania obejmowały kulturę honoru, rywalizację, atrakcyjność fizyczną oraz lęk przed śmiercią, co stało się fundamentem wielu publikacji i dyskusji. Seminarium, nazywane *akwariem*, były miejscem żywiołowych rozmów, podczas których profesor wykazywał niezwykłą zdolność analizowania wielozmiennych zależności. Szmałke zainspirował swoich uczniów do realizacji innowacyjnych eksperymentów, w których często sami testowali procedury badawcze. Był mentorem wymagającym, lecz jednocześnie wspierającym, co owocowało zarówno naukowymi sukcesami, jak i niezapomnianą atmosferą pracy. Jego dziedzictwo to nie tylko bogaty dorobek naukowy, lecz także pokolenie badaczy, którzy pozostają wierni jego wartościom: rzetelności, ciekawości świata i zaangażowaniu.

Słowa kluczowe: Andrzej Szmałke, badania eksperymentalne, kultura honoru, atrakcyjność fizyczna, rywalizacja, psychologia społeczna.

Abstract

The article is a tribute to professor Andrzej Szmałke, a master who inspired a group of master's and doctoral students as they developed their academic careers under his guidance. The professor was passionate about science, focused on experimental research and its practical value. His interests included the culture of honor, competition, physical attractiveness, and fear of death, which became the foundation for numerous publications and discussions. His seminars, known as *aquariums*, were places of lively conversations, during which the professor demonstrated an extraordinary ability to analyze multi-variable relationships. Szmałke inspired his students to carry out innovative experiments, often testing research procedures themselves. He was a demanding mentor but also supportive, which resulted in both scientific successes and an unforgettable work atmosphere. His legacy is not only a rich scientific output but also a generation of researchers who remain faithful to his values: thoroughness, curiosity about the world, and commitment.

Keywords: Andrzej Szmałke, experimental research, culture of honor, physical attractiveness, competition, social psychology.

Nauka(-i) według Andrzeja Szmałke

Tekst ten powstał z intencją opisanego tego, w jaki sposób myśl zmarłego profesora Andrzeja Szmałke została zapamiętana przez nas, czyli grupę jego magistrantów, a później doktorantów, którzy obronili swoje prace doktorskie pod jego opieką, a następnie rozpoczęli pracę naukową i dydaktyczną w Instytucie Psychologii Uniwersytetu Opolskiego.

Profesor Andrzej Szmałke był pasjonatem nauki i często zadawał nam i sobie wiele pytań o przyczyny różnych zjawisk. Potrafił „zarażać” ciekawością do świata i entuzjazmem. Jego fascynacje prowadziły do dyskusji i rozważań w czasie spotkań i seminariów, podczas których prezentował wyniki swoich badań oraz inicjował dyskusje nad naszymi bazami danych. Rozmowy takie były skarbnicą pomysłów, a odbywały się nierzadko w oparach dymu z kawą w ręku. Profesor korzystał przy tym zazwyczaj z jednego programu statystycznego, i był mu wierny, z niesmakiem przyjmował ewentualne nowsze wersje. Gdy pracował z nami przy wynikach, pokazywał interpretacje danych bezpośrednio, na świeżo, często dyskutując o możliwych interpretacjach. Miał przy tym fascynującą umiejętność analizowania (i opowiadania o) wielozmiennowych hipotezach zależnościowych, swobodnie operując na raz trzema, czterema czy nawet pięcioma zmiennymi. Jak my mu wszyscy tej giętkości poznawczej zazdrościliśmy! Kształtowało to klimat dla później tworzących się grup badawczych, projektów i grantów.

Jednym z bardziej inspirujących tematów, które profesor poruszał, była kultura honoru, także w kontekście sportu (Szmałke, 1999). Jako były zawodnik piłki ręcznej często kierował rozmowy na temat sportu, co prowadziło do dyskusji o rywalizacji w różnych dyscyplinach, w tym w piłce ręcznej, jeździectwie, boksie, karate czy innych sportach walki, co znajdowało także odzwierciedlenie w omawianych na seminariach artykułach (Piepiora i in., 2016; Szmałke i Doliński, 1999). Co istotne, reguły kultury honoru obowiązywały także w relacji z profesorem. Pewnego razu, z okazji jego urodzin, doktoranci postanowili uczcić święto profesora, przynosząc ciasto. Zaskoczeni obserwowaliśmy, jak bez namysłu wyciąga scyzoryk, który zawsze miał przy sobie, i osobiście dzieli ciasto, co podkreślało to, że w jego sposobie myślenia tak właśnie trzeba było zrobić. W konsekwencji każdy z nas mógł cieszyć się kawałkiem własnoręcznie ukrojonym i wręczonym przez profesora.

Profesor z jednej strony wzbudzał autorytet, imponował błyskotliwością i honorowym podejściem, a z drugiej jego bezceremonialność (na przykład palenie w czasie spotkań) czy nawet szorstkość w kontakcie ze studentami budziły obawy przed oceną i respekt. Potrafił walczyć o różne

kwestie i zdarzało mu się wchodzić w spory. Nie wszystkie kwestie sporne udawało się wyjaśnić, choć mieliśmy wrażenie, że profesor walczył zawsze o zasady, sprawiedliwość czy ważne dla niego kwestie, także jako późniejszy dyrektor Instytutu Psychologii Uniwersytetu Opolskiego.

Wspólne seminaria doktoranckie odbywały się w sali 48e w Instytucie Psychologii Uniwersytetu Wrocławskiego, nazywanej przez niego *akwarium* ze względu na przeszkloną ścianę. Podczas tych spotkań Szmajke był szczególnie zainteresowany dyskusją i naszymi pomysłami. Jego zainteresowania badawcze krążyły wokół różnych zjawisk społecznych, w tym społecznego postrzegania agresywnych zachowań mężczyzn, co stanowiło jeden z głównych tematów jego badań i naszych dyskusji. Dyskutowaliśmy na temat tego, na ile rola kobiet w kulturze honoru w Polsce mogła się zmienić wraz z upływem czasu. Profesor przychylił się przede wszystkim do konceptualizacji Cohena i Nisbetta (1994), co zaowocowało dalszymi badaniami i publikacjami sprawdzającymi aktualność jego wcześniejszych badań (Zdybek i Walczak, 2019). Profesor prowadził również ciekawe badania eksperymentalne obejmujące tworzenie sytuacji badawczych bliskich sytuacji naturalnej. Szczególne miejsce w naszych dyskusjach zajmowało zagadnienie atrakcyjności fizycznej i jej postrzegania (Szmajke, 2004). Owocem dyskusji były badania, które prowadził we współpracy ze swoimi doktorantami, jak i samodzielnie realizowane przez jego uczniów zainspirowanych pracą i myślą mistrza. Należą do nich przykładowe publikacje poświęcone atrakcyjności fizycznej (na przykład Sorokowski i Szmajke, 2011), orientacji temporalnej (Zdybek, 2012), kulturze honoru (Zdybek i Walczak, 2019) czy rywalizacji (Pajestka, 2012; Pajestka, 2019), a także bieżących wtedy sprawach kontrowersyjności etyki badań w środowisku naukowym (Zdybek, Walczak, Zdybek, 2012).

Wspólnie z doktorantami poszukiwał innowacyjnych pomysłów na eksperymenty, które mogłyby zapewnić żywy kontakt z badanymi. Ta praktyczna i empiryczna forma badań była niezwykle cenna i wymagała kreatywności, przygotowywania scenariuszy oraz budowania odpowiednich metod pomiarowych. Profesor uwielbiał wcielać się w reżysera takiej właśnie sceny badawczej, czego doświadczyło wielu jego magistrantów czy doktorantów. W konsekwencji często zachęcał studentów do testowania procedur eksperymentalnych na sobie, a następnie dopiero na osobach badanych. Uważał, że badania eksperymentalne były ważniejsze niż skomplikowane modele czy równania strukturalne. Jednocześnie doskonale rozumiał modele wielozmiennowej analizy wariancji, tłumacząc je bez wysiłku zgromadzonym wokół niego słuchaczom. Miał tyle pomysłów, że gdybyśmy zrealizowali do końca wszystkie eksperymenty, które zaaranżował na spotkaniach, liczba badań mogłaby być realizowana jeszcze przez długie lata. Mistrzem Andrzej Szmajke był wymagającym. Mógł pokazać jakiś

nieoczekiwany kierunek badań, zainspirować, opowiadając o nieoczywistym związku, który dostrzegł, ale dalej trzeba było często iść samemu. Osobiście zapamiętamy go siedzącego z kawą i papierosem nad wynikami efektów interakcyjnych analizy wariancji w modelu z powtórzoną pomiarem, na przykład 2 x 3 x (4).

Bibliografia

- Cohen, D., Nisbett, R.E. (1994). Self-protection and the culture of honor: Explaining southern violence. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 20(5), 551–567.
- Szmajke, A. (1999). Teksańczycy bez winchesterów: Przejawy kultury honoru w mentalności młodych Polaków: Czy kultura sportu jest enklawą kultury honoru. *Kolokwia Psychologiczne*, 7, 223–252.
- Szmajke, A., Doliński, D. (1999). Dwie strony medalu: Pozytywne i negatywne psychologiczne skutki sportu. W: *Psychologia i sport*, T. Tyszka (red.). Warszawa: AWF.
- Szmajke, A. (2004). Waist-to-hip ratio or shoulders-to-hip ratio? Anatomical determinants of male figure attractiveness in mate selection process. *Psychological Studies*, 3(42), 107.
- Sorokowski, P., Szmajke, A. (2011). The influence of the “red win” effect in sports: A hypothesis of erroneous perception of opponents dressed in red—preliminary test. *Hum. Mov*, 12, 367–373.
- Pajestka, G. (2012). Orientacje społeczne a płeć: Czy rywalizacja to tylko „męska rzecz”? *Psychologia Społeczna*, 7(20), 64–70.
- Pajestka, G. (2019). *Odmienne reguły gry: O orientacjach społecznych kobiet i mężczyzn*. Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Piepiora, P., Szmajke, A., Migasiewicz, J., Witkowski, K. (2016). The karate culture and aggressiveness in kumite competitors. *Ido Movement for Culture. Journal of Martial Arts Anthropology*, 16(2), 41–47.
- Zdybek, P.M. (2012). Rola orientacji temporalnej na terażniejszość w wyjaśnianiu preferowanej strategii seksualnej. *Acta Universitatis Lodzensis. Folia Psychologica*, 16, 113–131.
- Zdybek, P., Walczak, R., Zdybek, M. (2012). Historia zwykłego oszustwa: Nieuczciwość akademicka widziana oczami studentów psychologii, *Psychologia Społeczna*, 3(22), 234–244.
- Zdybek, P., Walczak, R. (2019). Does the culture of honor do well in Poland?: A replication study on the culture of honor while accounting for gender role differences. *Family Forum*, 9.

5.3. Andrzej Szmałke – uczeń Kopernika

PIOTR SOROKOWSKI

Uniwersytet Wrocławski, Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych

Instytut Psychologii

ORCID: 0000-0001-9225-9965

KATARZYNA SERAFIŃSKA

Uniwersytet Wrocławski, Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych

Instytut Psychologii

ORCID: 0000-0002-6875-2618

Abstrakt

Rozdział przedstawia wspomnienie o profesorze Andrzeju Szmałke, wybitnym psychologu społecznym i nauczycielu akademickim. Szmałke, urodzony w 1953 roku we Wrocławiu, przez całe życie zawodowe związany był z Uniwersytetem Wrocławskim, Uniwersytetem Opolskim oraz Akademią Wychowania Fizycznego we Wrocławiu. Jego działalność naukowa obejmowała różnorodne tematy, w tym autoprezentację, psychologię sportu oraz atrakcyjność fizyczną. Był autorem wpływowej książki *Autoprezentacja. Maski – pozy – miny* oraz współautorem ważnych prac na temat samoutrudniania. Był ceniony za swój wyjątkowy warsztat naukowy, który inspirował kolejne pokolenia badaczy. Jego działalność dydaktyczna, choć pełna specyficznego humoru i czasem trudnego charakteru, pozostawiła trwałe ślady w polskiej psychologii. Wspomnienia współpracowników i doktorantów podkreślają jego wszechstronną wiedzę, oddanie badaniom oraz serdeczną, choć wymagającą relację ze studentami. Współpracując z nim, autor zdobył wiedzę i umiejętności, które stały się podstawą jego późniejszych sukcesów naukowych. Rozdział kończy się osobistymi refleksjami o bliskiej relacji autora z profesorem oraz ich wspólnej naukowej linii prowadzącej aż do Mikołaja Kopernika. Profesor Szmałke pozostaje w pamięci jako barwna, nietuzinkowa postać, której wkład w polską psychologię jest nieoceniony.

Słowa kluczowe: Andrzej Szmałke, psychologia społeczna, eksperymenty, autoprezentacja.

Abstract

The article is a tribute to Professor Andrzej Szmałke, an outstanding social psychologist and academic teacher. Born in 1953 in Wrocław, Professor Szmałke spent his professional life affiliated with the University of Wrocław, the University of Opole, and the University School of Physical Education in Wrocław. His scientific work covered a wide range of topics, including self-presentation, sports psychology, and physical attractiveness. He authored the influential book *Self-Presentation. Masks, Poses, and Faces* and co-authored significant research on self-handicapping. Professor Szmałke was renowned for his exceptional research methodology, inspiring generations of scholars. His teaching style, characterized by unique humor and a sometimes challenging demeanor, left a lasting mark on Polish psychology. Memories of colleagues and doctoral students highlight his vast knowledge, dedication to research, and warm yet demanding relationships with students. Through collaboration with him, the author gained skills and insights that became the foundation for his later scientific achievements. The article

concludes with personal reflections on the author's close relationship with Professor Szmajke and their shared scientific lineage tracing back to Nicolaus Copernicus. Professor Szmajke is remembered as a colorful and extraordinary figure whose contributions to Polish psychology remain invaluable.

Keywords: Andrzej Szmajke, social psychology, experiments, self-presentation.

Andrzej Szmajke, uczeń Kopernika (wspomnienia Piotra Sorokowskiego)

Andrzej Szmajke urodził się 1953 roku we Wrocławiu, choć lubił wspominać, że pochodzi z Lubelszczyzny, spod Kraśnika. Były to chyba tylko żarty, autoprezentacja i ironia, ale wspominał wielokrotnie, że jest z pochodzenia chłopem, na wsi się wychował i z niej wyrwał, dlatego z radością prowadzi życie tzw. mieszczucha. Studiował psychologię na Uniwersytecie Wrocławskim, gdzie pod kierunkiem Wiesława Łukaszewskiego obronił doktorat. Stopień doktora habilitowanego uzyskał w Instytucie Psychologii PAN w Warszawie w roku 1997, a tytuł profesora otrzymał w 2008. Przez całe naukowe życie pracował naprzemiennie lub na raz w instytutach psychologii Uniwersytetu Wrocławskiego i Uniwersytetu Opolskiego. W tym pierwszym pełnił funkcję kierownika Zakładu Eksperymentalnej Psychologii Społecznej, którą to po nim przejąłem, w drugim – dyrektora Instytutu. Na drugim etacie zatrudniony był przez lata na Akademii Wychowania Fizycznego we Wrocławiu. Być może dlatego, że miał duszę sportowca, lubił pływać, jeździć na rowerze i często wspominał o swojej krótkiej karierze piłkarza ręcznego. AWF bardzo szanował; miałem okazję widzieć wielokrotnie, jak bardzo był tam szanowany. Dodatkowo znajdował czas na dodatkową pracę na Uniwersytecie Jagiellońskim.

Andrzej nie był osobą łatwą w kontakcie. Choć często zły i naburmuszony, jednocześnie był szczery i prawdziwy. Studenci albo go podziwiali, albo nienawidzili. Dla osób, które go znały, legendarna była jego wszechstronna wiedza, od znajomości historycznych konfliktów na terenie starożytnej Persji, przez astronomię, po rodzaje „chodów i galopów” konia. Legendarne było też jego palenie, także podczas zajęć. Papieros za papierosem, z których popiół strzepywał na podłogę, jakieś chusteczki czy stół. Z drugiej strony był kulturalny, często zostawiał na instytutowym stoliku coś w rodzaju napiwku służbie sprzątającej. Aby nieco ulżyć sprzątaczkom, magistranci naszego roku kupili mu w prezencie szklaną popielnicę z wygrawerowanym napisem – *Profesorze Szmajke, tu się strzepuje fajkę*.

Kiedy byłem jego studentem, zdarzało mu się nie przychodzić na seminarium magisterskie czy konsultacje. Ale był prawdziwym badaczem, tracił kontakt z rzeczywistością, kiedy widział nowo zebrane dane. Nie raz siedzieliśmy do północy, analizując nowe dane, które przynosiłem. Z mojej perspektywy jego warsztat naukowy nie ustępował nikomu, kogo później spotkałem

na swojej naukowej drodze. Nauczył mnie w semestr, maksymalnie dwa, jak prowadzić badania, planować eksperymenty, jak je interpretować i w podstawowy sposób analizować. Do tej pory opieram się na tej wiedzy i na jej podstawie powstało zapewne ponad 100 moich kolejnych prac.

Zajmował się autoprezentacją, atrakcyjnością fizyczną, psychologią sportu, dodatkowo szczerze interesowało go wszystko to, co da się w psychologii zbadać. Najbardziej usatysfakcjonowany naukowo był chyba ze swojej książki *Autoprezentacja. Maski – pozy – miny* (Szmajke, 1999). Na marginesie, był szczerze dumny z tego, że dwa ostatnie egzemplarze jego książki zginęły z czytelni UWr, ponieważ był przekonany, że ktoś je intencjonalnie ukradł, a nie zagubił. Bardzo ciekawe prace publikował wraz z Dariuszem Dolińskim, w tym książkę *Samoutrudnianie. Dobrze i źle strony rzucania kłód pod własne nogi* (Doliński i Szmajke, 1994).

Andrzej miał wielu doktorantów. Należą do tego grona m.in. Marcin Bukowski, Anna Czarna, Grzegorz Pajestka, Katarzyna Serafińska (której wspomnienia o profesorze czytelnik przeczyta w tekście poniżej), Agnieszka Sorokowska, Radosław Walczak, Wojciech Wilimski, Przemysław Zdybek (którego wspomnienia także pomieszczono w tejże monografii). Pracują oni obecnie w instytucjach, w których pracował Andrzej Szmajke, czyli we Wrocławiu (UWr, AWF), w Opolu (UO) i Krakowie (UJ). Osoby te swoimi pracami znacznie wzbogaciły polską psychologię.

Poniżej zamieszczę kilka słów o mojej perspektywie na wspólnie prowadzone projekty naukowe. Wspólnie z Andrzejem Szmajke i Agnieszką Sorokowską (prywatnie moją żoną), która także była doktorantką Andrzeja, napisaliśmy kilka prac. Testowaliśmy, w mocno odważnym i nowatorskim tekście, czy osobowość da się wywąchać po zapachu człowieka (Sorokowska, Sorokowski, Szmajke, 2012). Sprawdzaliśmy w badaniach międzykulturowych, jakiej długości nogi są atrakcyjne i dyskutowaliśmy te wyniki w ramach teorii psychologii ewolucyjnej (Sorokowski, Szmajke, Sorokowska, 2011). Wreszcie w kilku tekstach analizowaliśmy zjawisko sugerujące, że zawodnik w czerwonym stroju ma większe szanse na zwycięstwo (Sorokowski, Szmajke, 2011, Sorokowski, Szmajke, Hamamura, Jiang, Sorokowska, 2014; Szmajke, Sorokowski 2006). Ostatni z wymienionych tekstów (Szmajke, Sorokowski 2006) dobrze ukazuje, w jak swobodny sposób podchodził Andrzej Szmajke do publikowania wyników prac naukowych. Zdarzało się, że publikowaliśmy je (gdy zacząłem z nim współpracę), kolo-kwialnie mówiąc, byle gdzie – w czasopiśmie, do których nie sposób było dotrzeć ani wtedy, ani dziś. W opisywanej publikacji z 2006 roku dowiedliśmy, że efekt *czerwone* wygrywa nie jest prawdziwy w przypadku polskiej reprezentacji piłki nożnej, która na przestrzeni lat grała właśnie w koszulkach o takich kolorach. W analizach prezentowaliśmy też dodatkowe dane kilku drużyn klubowych. O tym, jak potencjalnie znacząca mogła być taka praca, świadczy fakt, że podobne analizy, prowadzone na innych drużynach i w innych krajach, kilka lat

później ukazywały się w czołowych czasopismach z zakresu psychologii sportu. A o papierową kopię tego tekstu poprosił mnie choćby zespół piszący przeglądowy artykuł w tej tematyce do „Annual Review of Psychology” (Elliot, Maier, 2014).

Andrzej Szmałke miał też dość luźne podejście do współautorstwa. Nigdy nie wytłumaczył mi, jakie są przyjęte zasady w tym zakresie. W ten sposób w pierwszych pracach, które powstały na podstawie naszych wspólnych działań, Andrzej nie figuruje jako współautor. Mówił mi: „opublikuj sobie to gdzieś”, jednocześnie znacząco wspierając mnie jako studenta w planowaniu, prowadzeniu badań i pisaniu tekstu naukowego (np. Sorokowski, 2005, 2007). Choć powinien być współautorem tych prac, nigdy tego nie wyartykułował, i wydaje mi się, że nie miało to dla niego żadnego znaczenia. Kiedyś powiedział mi, że robię to w sposób wystarczająco samodzielny, co oczywiście obiektywnie nie mogło być prawdą. Kiedy zrozumiałem, jak działa ta „naukowa zabawa”, dopisywałem Andrzeja do prac, w które miał wkład, bez negocjowania jego zgody. Andrzej Szmałke był też dobrym psychologiem praktykiem i diagnostą. Chyba na pierwszym roku studiów doktoranckich, kiedy bardziej marzyłem o zaliczeniu zajęć z logiki niż o karierze naukowej, oszacował, że szybko zostanę dyrektorem instytutu i że będę tu wszystkich „opier...ł”. W sumie tak się stało.

Andrzej Szmałke był dla mnie kimś więcej niż tylko promotorem. Mimo rzadkich, choć cyklicznych, spotkań na niwie akademickiej walczył o mnie jak o członka rodziny, a prywatnie dawał mi iście rodzicielskie rady. Przestrzegał na poważnie przed werbunkiem do służb specjalnych (uważał, że osoby często wyjeżdżające za „daleką” granicę mają wiele tego typu ofert). Podpowiadał lokalizację i wykończenie domu, który w końcu postawiłem (wraz z żoną) w jego najbliższej okolicy. Pierwszy (!) składał nam z żoną Krystyną życzenia po ceremonii ślubnej w kościele uniwersyteckim.

Był ze mnie bardzo dumny, co widziałem wielokrotnie. Nie tylko z moich osiągnięć naukowych, lecz także z tego, że uprawiałem sport i wielokrotnie ogrywałem jego studentów z AWF. Chwalił mnie za rzeczy prozaiczne – że czytam „Przegląd Sportowy”, jem mięso i (czasami) piję mocniejszy alkohol. A ja byłem dumny, że tak barwna postać była moim wychowawcą i promotorem. Imponowała mi nie tylko jego rozległa wiedza i rozmiłowanie w badaniach, ale wiele innych rzeczy, w tym wielka miłość do zwierząt czy piękne słowa, jakimi zawsze opisywał swoją żonę Krystynę. Andrzej imponował mi jako człowiek.

Nie potrafię ułożyć poniższej anegdoty w czasie, ale w pewnym okresie zafascynowałem się ideą szukania tzw. naukowych ojców, dziadków, pradziadków itd., czyli poszukiwaniami promotora własnego promotora. Andrzej Szmałke był zafascynowany tym pomysłem. Wielokrotnie podpytywał mnie o postępy śledztwa. W czasach, kiedy to robiłem, nie było to tak łatwe,

jak jest zapewne dziś; dwukrotnie musiałem szperać w dokumentach archiwalnych. Finał zabawy był niesamowity. Okazało się, że naszym pradziadkiem naukowym jest Mikołaj Kopernik (oczywiście tyczy się to dużej części psychologów polskich, ponieważ ich linia jest bardzo podobna). Żartowaliśmy kilka razy, że zawiesimy w naszej sali portret Kopernika; prawie na poważnie omawialiśmy, gdzie go powiesić, gdzie kupić i w jakie ramki wstawić. Oczywiście nigdy do tego nie doszło. Bardzo lubiłem to poczucie humoru i żarty z Andrzejem, kiedy rozmawialiśmy niby na poważnie, lecz obaj wiedzieliśmy doskonale, że są to żarty.

Profesor Andrzej Szmajke zmarł w 2016 roku. Kiedy dowiedziałem się o jego ciężkiej chorobie, przebywałem na badaniach terenowych – papuaska ziemia zalała się łzami. Przemawiałem na jego pogrzebie. Szkoda, Andrzeju, że odszedłeś tak szybko. Mieliliśmy jeszcze wspólnie pomieszkąć, pogadać, pożartować w naszych Wilczycach.

Andrzej Szmajke (wspomnienia Katarzyny Serafińskiej)

Andrzej Szmajke zgodził się być promotorem mojej pracy doktorskiej w okolicach roku 2002. Pamiętam, że przyszedłem do niego z silnym postanowieniem, że praca powinna dotyczyć inklinacji makiawelicznej oraz płci, i niewiele więcej. Cała reszta wyklarowała się w kontakcie z nim, w toku rozmów w gabinecie przy ul. Dawida 1 we Wrocławiu, a także w trakcie spotkań nieco mniej formalnych, które toczyliśmy na konferencjach, zjazdach czy po prostu gdzieś w mieście. To były jeszcze czasy dość niespiesznej pracy w ramach studiów doktoranckich.

Andrzej był osobą energiczną, akcyjną; jeśli się angażował tu i teraz, to w stu procentach i całym sobą, w związku z czym moje rozmowy z nim czasem ciągnęły się godzinami, całymi dniami, czasem zastawał nas zmrok, a nawet późna noc. Był promotorem, dyskutantem, mentorem, intelektualistą, ciekawym nowych spojrzeń i świeżych pomysłów. Można było zanurzyć się z nim właściwie w każdy temat, choć nasze rozmowy – z racji moich zainteresowań – zwykle dotyczyły kwestii płci, równouprawnienia, kobiet, ich pozycji i tego, jak były i są traktowane czy opisywane w nauce, w tym w psychologii ewolucyjnej, z którą wówczas już mocno sympatyzowałem. Dużo było między nami sporów, polaryzacji, wymiany radykalnych poglądów i przerywania się argumentami, jednocześnie dużo cierpliwości, zrozumienia i sympatii. Moja relacja z nim, z początku dość formalna i kanciasta, z czasem przekształciła się w rodzaj przyjaźni, choć dystans wiedzy, doświadczenia i wieku był w niej zawsze odczuwalny. Ostatecznie wypracowaliśmy kompromis moich badań, na który złożyły się jego zainteresowania makiawelizmem i kłamstwem interpersonalnym jako strategią oraz moje przywiązanie do płci jako ważnej zmiennej w badaniach psychologicznych. Przy jego pomocy zaprojektowałem i przeprowadziłem eksperymenty dotyczące trafności detekcji kłamstwa

przez kobiety i mężczyzn, z uwzględnieniem zmiennej relacji tożsamo- i różnopłciowej, która to zmienna sugerowana była przez część ówczesnych badaczy jako kluczowa z punktu widzenia aktywizowania stereotypowo płciowych wzorców zachowań komunikacyjnych.

Andrzej Szmajkę ogromnie cenił badania eksperymentalne. Zamiłowanie i sentyment do nich przejęłam właśnie od niego. „Porządnie” zaplanowany i przeprowadzony eksperyment uznawał za kluczowy dla rozwoju psychologii społecznej, której ducha nosił w sobie, a ja zostałam nim zarażona jako jego uczennica i mam go do dziś. Miał zmysł myślenia poprzez eksperyment. Potrafił komplikować siatkę zmiennych, którą rozrysowywał potem piórem na kartkach. Eksperymenty go ekscytowały, a w trakcie ich obmyślenia przypominał kucharza, który bardziej lub mniej spontanicznie komponuje przygotowywane przez siebie danie. Nauka była dla niego pożywieniem; w kontakcie z nią wydawał się szczęśliwy. Z końcem roku 2006 obrobiłam pod jego promotorską opieką pracę *Różnice rodzajowe w sferze kłamstwa interpersonalnego u osób o inklinacji makiawelicznej*, a w 2007 roku otrzymałam stopień doktora i etat adiunkta w Zakładzie Eksperymentalnej Psychologii Społecznej w Instytucie Psychologii Uniwersytetu Wrocławskiego, którego Andrzej Szmajkę był wówczas kierownikiem. Pracowaliśmy razem jeszcze kilka lat. Zdaje się, że byłam pierwszą doktorantką Andrzeja Szmajkę.

Bibliografia

- Doliński, D., Szmajkę, A. (1994). *Samoutrudnianie: dobre i złe strony rzucania kłód pod własne nogi*. Warszawa: Polskie Towarzystwo Psychologiczne.
- Elliot, A.J., Maier, M.A. (2014). Color psychology: Effects of perceiving color on psychological functioning in humans. *Annual Review of Psychology*, 65(1), 95–120. DOI: 10.1146/annurev-psych-010213-115035
- Serafińska, K., Szmajkę, A. (2005). Inklinacja makiaweliczna i rodzaj społeczno-kulturowy a umiejętność odczytywania prawdomówności i kłamstwa w komunikowaniu się. W: J. Klebaniuk (red.), *Psychologiczne konteksty komunikacji* (ss. 69–98). Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT.
- Sorokowski, P. (2005). Czy piękno jest w oku patrzącego?: Oznaki zamożności i zainteresowania osobą oceniającą jako wyznaczniki atrakcyjności fizycznej osób płci przeciwnej. *Studia Psychologiczne*, 43(4), 45–55.
- Sorokowski, P. (2007). Patterns of emotional expression displayed by football players after they score a goal: Historical and cross-cultural comparisons. *Polish Psychological Bulletin*, 38(2), 99–109. DOI: 10.2478/v10059-007-0014-3.
- Sorokowska, A., Sorokowski, P., Szmajkę, A. (2012). Does personality smell?: Accuracy of personality assessments based on body odour. *European Journal of Personality*, 26(5), 496–503. DOI: 10.1002/per.848
- Sorokowski, P., Szmajkę, A., Sorokowska, A., Borg Cunen, M., Fabrykant, M., Zarafshani, K., Fang, T. (2011). Attractiveness of leg length: Report from 27 nations. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 42(1), 131–139. DOI: 10.1177/0022022110392229.

- Sorokowski, P., Szmajke, A., Hamamura, T., Jiang, F., Sorokowska, A. (2014). “Red wins,” “black wins,” and “blue loses” effects are in the eye of the beholder, but they are culturally universal: A cross-cultural analysis of the influence of outfit colours on sports performance. *Polish Psychological Bulletin*, 45(3), 318–325. DOI: 10.2478/ppb-2014-0038.
- Sorokowski, P., Szmajke, A. (2011). The influence of the “red win” effect in sports: A hypothesis of erroneous perception of opponents dressed in red—preliminary test. *Human Movement*, 12(4), 367–373. DOI: 10.2478/v10038-011-0041-7.
- Szmajke, A., Sorokowski, P. (2006). Permit support in sport: The influence of sportsmen’s wear colour on competitions in sport. *Medicina Sportiva*, 10, 119–122.
- Szmajke, A. (1999). *Autoprezentacja: Maski, pozy, miny*. Warszawa: Ursa Consulting.

5.4. Andrzej Szmałke – ślad, który zostaje

JUSTYNA ŚNIECIŃSKA

Uniwersytet Wrocławski, Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych

Instytut Psychologii

ORCID: 0000-0001-7821-2108

Abstrakt

Andrzej Szmałke był związany z Instytutem Psychologii Uniwersytetu Wrocławskiego przez dużą część swojej kariery naukowej. Jego publikacje, odzwierciedlające szerokość jego wiedzy i zainteresowań, stanowią istotny wkład w wiele różnorodnych obszarów – psychologię społeczną, ewolucyjną, polityczną czy sportu. Zajmował się bowiem m.in. autoprezentacją, wyznacznikami atrakcyjności, osobowością i poznaniem społecznym, badał też kulturę honoru, sportowców i stosunek do agresji w sporcie. Tym, co po sobie pozostawił, jest jednak nie tylko jego dorobek naukowy, lecz przede wszystkim jego uczniowie, których inspirował i kształtował przez cały okres swojej pracy. Jego umiejętność przekazywania wiedzy i pasja, z jaką to robił, znajdowały odzwierciedlenie w liczbie studentów chętnych do pisanie pod jego opieką swoich prac magisterskich i doktorskich. Wśród nich wielu jest obecnie naukowcami cenionymi zarówno w Polsce, jak i na świecie.

Słowa kluczowe: poznanie społeczne, atrybucje, samoutrudnianie, autoprezentacja, wyznaczniki atrakcyjności.

Abstract

Andrzej Szmałke has been associated with the Institute of Psychology at the University of Wrocław for most of his academic career. His publications, which reflect the breadth of his knowledge and interests, are important contributions to a wide range of fields – social, evolutionary, political or sport psychology. He worked on self-presentation, the determinants of attractiveness, personality and social cognition, as well as honour culture, athletes and attitudes to aggression in sport. However, it is not only his academic output that is his legacy, but above all his students, whom he has inspired and shaped throughout his career. His ability to impart knowledge, and the passion with which he did so, was reflected in the number of students willing to write their Masters and PhD theses under his supervision. Many of them are now highly respected scientists both in Poland and internationally.

Keywords: social cognition, attributions, self-handicapping, self-presentation, attractiveness determinants.

Ślad, który zostaje

Naukowcy mogą trwale zapisać się na kartach historii na kilka różnych sposobów. Zostają zapamiętani dzięki stworzonym przez siebie koncepcjom i uzyskanym результатам badań, stanowiącym ich wkład w konkretną dziedzinę nauki. Mogą one stać się inspiracją dla dalszych badań i rozważań naukowych jeszcze wiele lat po odejściu ich autora. Za przykład może

posłużyć koncepcja Williama Jamesa, której założenia były podstawą badań prowadzonych nawet 100 lat po jej opublikowaniu i długo po śmierci jej autora (Harter, 1999; Marsh, 1986). Ludzie nauki mogą jednak zostawiać po sobie także ślad mniej materialny, choć nie mniej ważny, poprzez to, że odciskają piętno na swoich uczniach. Dobrzy nauczyciele dla swych wychowanków są źródłem inspirujących pomysłów oraz wzorców tego, jak tworzy się naukę. W związku z tym rozwijają ich krytyczne myślenie i umiejętności analizy, zasiewają w swoich uczniach wątpliwości wobec tego, co zastane, i budują w nich wiarę w siebie i odwagę, by byli w stanie zgłębiać to, co niejasne, czy dotąd niepoznane. Profesor Andrzej Szmałke nie tylko pozostawił po sobie ponad 100 publikacji dotyczących szerokiego spektrum zagadnień – od osobowości i spostrzegania społecznego, przez autoprezentację, psychologię polityczną i psychologię sportu, aż po wyznaczniki atrakcyjności – które są i będą cytowane i przywoływane w podręcznikach i artykułach dotyczących tych różnych dziedzin psychologii przez wiele lat po jego odejściu. Przede wszystkim pozostawił po sobie znaczące grono studentów i doktorantów, którzy dzięki jego pasji i zaangażowaniu w badanie psychologii i opowiadanie o niej zainteresowali się nią tak bardzo, że część z nich zdecydowała się związać ze zgłębianiem jej swoją przyszłość.

Ślad badawczy

Andrzej Szmałke był związany z Instytutem Psychologii Uniwersytetu Wrocławskiego przez dużą część swojej kariery. Tutaj zaczęła się jego relacja z psychologią – to tutaj studiował i otrzymał tytuł magistra w 1977 roku, a następnie podjął pracę jako asystent. W dalszych latach był zatrudniony na zmianę (a czasami jednocześnie) w Instytucie Psychologii we Wrocławiu oraz w Instytucie Psychologii Uniwersytetu Opolskiego. W tym pierwszym przez wiele lat był kierownikiem Zakładu Eksperymentalnej Psychologii Społecznej, a w tym drugim od 2008 roku aż do swojej śmierci pełnił funkcję dyrektora. Jednocześnie przez wiele lat był pracownikiem Akademii Wychowania Fizycznego we Wrocławiu. Wiele miejsc, w których pracował, znajdowała odzwierciedlenie w zakresie jego zainteresowań badawczych, w każdym z nich bowiem przyciągał do siebie ludzi zainteresowanych psychologią.

W pierwszych latach pracy jego badania koncentrowały się przede wszystkim na zagadnieniach związanych z osobowością (poczuciem kontroli wzmocnień, strukturą Ja, orientacją temporalną); nieco później zaczęły go interesować także procesy atrybucji (Szmałke, 1983, 1984; Szmałke i in., 1983). Te pierwsze obszary badań w dużej mierze były inspirowane zagadnieniami, którymi zajmował się Wiesław Łukaszewski. W Instytucie Psychologii Uniwersytetu Wrocławskiego stworzył on Zespół do Badań Osobowościowych Wyznaczników

Zachowań Obronnych i Innowacyjnych, wokół którego skupił grono młodych adeptów nauki, którzy wraz z nim prowadzili badania nad osobowością. Duża część wyników i publikacji z tamtego okresu to efekt pracy całej grupy, a nie pojedynczych badaczy. Właśnie w tamtym okresie rozpoczęła się owocna i trwająca wiele dekad współpraca (i przyjaźń) Andrzeja Szmajke z Dariuszem Dolińskim.

W obrębie procesów atrybucji badania Szmajke dotyczyły przede wszystkim czynników decydujących o dokonywanych przez obserwatorów atrybucjach, szczególnie w przypadku niepowodzeń i zachowań przekraczających normy moralne (Doliński i in., 1988; Szmajke i in., 1990). Badał on także wyznaczniki sposobu spostrzegania i reagowania na własne sukcesy i niepowodzenia (Szmajke, 1989). Te rozważania zaprowadziły go do kolejnego zagadnienia, któremu poświęcił wiele ze swoich badań i publikacji, czyli samoutrudniania. Początkowo we współpracy z Dolińskim (i innymi) badał je przede wszystkim jako narzędzie służące radzeniu sobie z porażkami (Doliński i in., 1990), potem zaczął analizować samoutrudnianie w szerszym kontekście jako jedną z wielu możliwych technik autoprezentacji, skupiając się na płynących z niego korzyściach i związanych z nim zagrożeniach oraz wyznacznikach tego, kiedy i przez kogo jest ono stosowane. Efektem tych prac były nie tylko liczne artykuły, lecz także trzy monografie – napisana wspólnie z Dolińskim *Samoutrudnianie. Dobre i złe strony rzucania kłód pod własne nogi* (Szmajke i Doliński, 1994), będąca jednocześnie pracą habilitacyjną Andrzeja Szmajke *Samoutrudnianie jako sposób autoprezentacji. Czy rzucanie kłód pod własne nogi jest skuteczną metodą wywierania korzystnego wrażenia na innych?* (Szmajke, 1996) oraz wydana w 1999 roku książka poświęcona szerzej różnym aspektom i technikom autoprezentacji *Autoprezentacja. Maski, pozy, miny* (Szmajke, 1999).

Jednocześnie w latach 90. XX wieku w jego badaniach pojawiły się dwa obszary, którymi zajmował się przez wiele kolejnych lat. Pierwszym z nich była psychologia sportu. Zainteresowanie tym tematem najprawdopodobniej wynikało z jego własnych doświadczeń – w młodości sam był bowiem zawodnikiem i grał w piłkę ręczną. W badaniach podejmował tematykę pozytywnych i negatywnych skutków aktywności sportowej oraz znaczenia i sposobu spostrzegania agresji w sporcie (Szmajke, 1993; Szmajke i Doliński, 1990). W późniejszych latach kontynuował te wątki (Czyż i in., 2016), zajmował się także, wraz z Piotrem Sorokowskim, znaczeniem koloru strojów zawodników (Sorokowski i Szmajke, 2011). Szmajke psychologią sportu zajmował się nie tylko w teorii, lecz także w praktyce – w latach dwutysięcznych wspierał swoją wiedzą trenera zespołu szczypiornistów Śląska Wrocław.

Drugi z wątków, który pojawił się w badaniach Szmajke na przełomie lat 80. i 90., inspirowany był zachodzącymi w tamtym okresie w Polsce przemianami polityczno-społecznymi.

Zmiana ustroju była istotnym wydarzeniem, którego znaczenie starali się zrozumieć także psychologowie. Szmajke (1991) interesowały zmiany w przekonaniach ludzi, zachodzące pod wpływem przemian społeczno-politycznych. W późniejszych latach jego zainteresowania przesunęły się w kierunku przejawów kultury honoru (Szmajke, 1999).

Pojawienie się nowych obszarów badawczych nie oznaczało, że Szmajke stracił zainteresowanie zagadnieniami związanymi z autoprezentacją. Temat ten nadal pojawiał się w jego pracach (Szmajke i in., 2007). Ponadto związane z autoprezentacją rozważania nad różnymi czynnikami, które mogą decydować o tym, jak osoba jest spostrzegana, zaprowadziły go do kolejnego zagadnienia, które już do końca było obecne w jego badaniach, czyli do wyznaczników atrakcyjności. Początkowo analizował znaczenie wzrostu jako czynnika zmieniającego sposób spostrzegania mężczyzny (Szmajke, 1998). W kolejnych latach jego badania koncentrowały się na innych, związanych z sylwetką wyznacznikach atrakcyjności fizycznej kobiet i mężczyzn. Weryfikował na gruncie polskim założenia Singha (1993) dotyczące znaczenia proporcji talia–biodra dla oceny atrakcyjności kobiet. Jednocześnie wskazał, że w przypadku ocen atrakcyjności męskich sylwetek ich ważniejszym wyznacznikiem będzie stosunek ramiona–biodra (Szmajke, 2004). W kolejnych latach Szmajke kontynuował badania nad atrakcyjnością fizyczną, uwzględniając w nich także inne jej wyznaczniki, również te nie związane z sylwetką (Czarna i Szmajke, 2011; Szmajke, 2008). Interesowała go także uniwersalność ujawniających się w różnych badaniach preferencji (Szmajke, 2013).

Jego publikacje, odzwierciedlające szerokość jego wiedzy i zainteresowań, stanowią istotny wkład w wiele różnorodnych obszarów – psychologię społeczną, ewolucyjną, polityczną czy sportu. Ta wielość zainteresowań oraz szerokość i zakres jego wiedzy znajdowały odzwierciedlenie także w jego pracy dydaktycznej. Swoje zajęcia prowadził dla psychologów, sportowców, a nawet historyków, w każdej z tych dziedzin będąc partnerem do rozmowy i źródłem inspiracji dla swoich słuchaczy. Jednocześnie jego publikacje ukazują obszary zainteresowania osób, nad których pracami sprawował opiekę. W moim odczuciu, choć liczba i jakość publikacji Andrzeja Szmajke daje mu istotne miejsce w panteonie polskich psychologów społecznych, jego najważniejszym dziedzictwem są ludzie, którzy mieli okazję z nim współpracować i dzięki tej współpracy rozwijać się jako psychologowie i naukowcy.

Ślad w ludziach – dobry nauczyciel

Andrzej Szmajke był człowiekiem, wobec którego trudno było przejść obojętnie. W kontakcie był bezpośredni, otwarcie wyrażał swoje opinie i poglądy. Jednocześnie miał prawdziwy dar opowiadania, który, w połączeniu z jego dbałością o elegancję i klarowność wyводу, sprawiał,

że jego wykładów i prezentacji słuchało się jak wciągających historii. Był także prawdziwym erudyta, który merytorycznie i z pasją potrafił dyskutować zarówno o psychologii, jak i historii, sporcie czy biologii. Dzięki temu praktycznie z każdym, jeśli tylko chciał, potrafił znaleźć wspólny język. Wszystko to sprawiało, że był dla wielu inspirującym nauczycielem.

Elegancja i dbałość o szczegóły były znakiem rozpoznawczym jego badań. Swoim przykładem pokazywał, jak powinna wyglądać rzetelna praca naukowa – wielokrotnie replikował swoje wyniki i sprawdzał, czy nie pominął jakiegoś istotnego czynnika. Prowokował do zadawania sobie pytań i podawania w wątpliwość dotychczasowych koncepcji i wyników badań. Zawsze jednak w oparciu o merytoryczne argumenty. Zachęcał do samodzielnego myślenia i działania, wierzył w możliwości swoich uczniów, wspierał w realizowaniu ich własnych projektów. Był tym nauczycielem, który jest przekonany, że jego studenci znają odpowiedź, trzeba im tylko zadać właściwe pytania. Chętnie dyskutował i pomagał swoim uczniom rozwijać ich pomysły badawcze. Ze swoimi doktorantami współpracował często także po tym, jak obronili swoje prace. Wiele zagadnień, którym poświęcali oni swoje późniejsze badania, nabierało pierwszych kształtów pod czujnym okiem profesor Szmajke i dzięki jego uwagom, wskazówkom i komentarzom.

Jego umiejętność przekazywania wiedzy i pasja, z jaką to robił, znajdowały odzwierciedlenie w liczbie studentów chętnych do pisania pod jego opieką swoich prac magisterskich i doktorskich. Po przyjrzeniu się liczbom można dostrzec, że wypromował 20 doktorantów i doktorantek, wśród których znajdują się zarówno wychowankowie Akademii Wychowania Fizycznego, jak i psychologowie. Wśród jego doktorantów są też osoby znajdujące się obecnie wśród najbardziej wpływowych badaczy w dziedzinie psychologii nie tylko w Polsce, lecz także na świecie, jak Piotr i Agnieszka Sorokowscy, Marcin Bukowski czy Anna Czarna. Jednak jego ślad to nie tylko ci najwybitniejsi – to także rzesze studentów, magistrantów i doktorantów, których inspirował i uczył tego, jak być lepszym psychologiem i naukowcem.

Wiem o tym, bo jestem jedną z nich. Był jednym z tych nauczycieli, dzięki którym zafascynowała mnie psychologia społeczna. Potrafił opowiadać o niej w sposób wciągający i pasjonujący, nie tracąc przy tym jakości merytorycznej swojej wypowiedzi. Był też jedną z osób, które uczyły mnie krytycznego myślenia, odwagi i rzetelnego podejścia do pracy naukowej. Jestem mu wdzięczna za to wszystko i cieszę się, że miałam okazję go spotkać na mojej drodze.

Bibliografia

- Czarna, A., Szmajke, A. (2011). Can cigarette smoking make a man appear sexier and stronger to women?, *Psychological Studies*, 49(5), 23–40.
- Czyż, S.H., Szmajke, A., Kruger, A., Kübler, M. (2016). Participation in Team Sports Can Eliminate the Effect of Social Loafing. *Perceptual and Motor Skills*, 123(3), 754–768. DOI: 10.1177/0031512516664938
- Doliński, D., Szmajke, A. (1994). *Samoutrudnianie: Dobre i złe strony rzucania kłód pod własne nogi*. Olsztyn: Pracownia Wydawnicza PTP.
- Doliński, D., Gromski, W., Szmajke, A. (1988). Perpetrators' freedom of choice as a determinant of responsibility attribution. *The Journal of Social Psychology*, 128(4), 441–449.
- Doliński, D., Szmajke, A., Gromski, W. (1990). On the defensive function of own weaknesses: Self-handicapping strategy or excuses after failure? *Polish Psychological Bulletin*, 2, 157–165.
- Harter, S. (1999). *The construction of the self: A developmental perspective*. New York: The Guilford Press.
- James, W. (1890–2013). *The Principles of Psychology-Vol. I*. Read Books Ltd.
- Marsh, H.W. (1986). Global self-esteem: Its relation to specific facets of self-concept and their importance. *Journal of personality and social psychology*, 51(6), 1224.
- Singh, D. (1993). Adaptive significance of female physical attractiveness: Role of waist-to-hip ratio. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65(2), 293–307. DOI: 10.1037/0022-3514.65.2.293.
- Sorokowski, P., Szmajke, A. (2011). The influence of the “red win” effect in sports: A hypothesis of erroneous perception of opponents dressed in red-preliminary test. *Human Movement*, 12, 367–373.
- Szmajke, A. (1983). Relationship between self-esteem and locus of control in condition of self-focused attention. *Polish Psychological Bulletin*, 4, 249–258.
- Szmajke, A. (1984). Anticipation of task cooperation with an actor and causal attribution of his failures, effects of locus of control. *Polish Psychological Bulletin*, 4, 245–256.
- Szmajke, A. (1989). Własne sukcesy i niepowodzenia z perspektywy czasu: Eksperyment naturalny. *Przegląd Psychologiczny*, 1, 105–124.
- Szmajke, A. (1991). Religiousness, belief in a just world, authoritarianism and subjective image of social life in Poland at the decline of real socialism. *Polish Psychological Bulletin*, 1, 32–42.
- Szmajke, A. (1993). To niedopuszczalne, ale ja to zrobię: Uprawianie sportu a akceptacja agresji i zachowań nietycznych u chłopców. *Przegląd Psychologiczny*, 4, 503–513.
- Szmajke, A. (1996). *Samoutrudnianie jako sposób autoprezentacji: Czy rzucanie kłód pod własne nogi jest skuteczną metodą wywierania korzystnego wrażenia na innych?* Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN.
- Szmajke, A. (1998). Niski męczyzna – człowiek bez właściwości? Rola informacji o wzroście w spostrzeganiu mężczyzn przez kobiety. *Przegląd Psychologiczny*, 41(1–2), 181–195.
- Szmajke, A. (1999). *Autoprezentacja: maski, pozy, miny*. Olsztyn: Wydaw. URSA Consulting.
- Szmajke, A. (1999). Teksańczycy bez winchesterów: Przejawy kultury honoru w mentalności młodych Polaków: Czy kultura sportu jest enklawą kultury honoru? *Kolokwia Psychologiczne*, 7, 223–252
- Szmajke, A. (2004). Proporcja talia-biodra czy ramiona-biodra? Anatomiczne wyznaczniki atrakcyjności męskiej sylwetki w procesie doboru płciowego. *Studia Psychologiczne*, 42(3), 107–117.
- Szmajke, A. (2008). Czy stare jest brzydkie? Czy brzydkie jest stare? Anatomiczne cechy sylwetki jako wyznaczniki spostrzegania atrakcyjności, młodości oraz stanu zdrowia kobiet i mężczyzn. W: S. Rogala

- (red.), *Wybrane problemy wspierania ludzi starszych* (ss. 96–113), Opole: Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji.
- Szmajke, A. (2013). Rozwój wrażliwości na markery dymorfizmu płciowego ludzkiej twarzy: Czy w opiniach dzieci Angelina Jolie jest równie kobieca i piękna, a Brad Pitt równie męski i przystojny jak w opiniach dorosłych? *Psychologia Wychowawcza*, 45(3), 38–51.
- Szmajke, A., Doliński, D. (1990). Dwie strony medalu: Pozytywne i negatywne psychologiczne konsekwencje sportu. W: T. Tyszka (red.), *Psychologia i współczesny sport* (ss. 202–228), Warszawa: Wydawnictwo AWF.
- Szmajke, A., Kubica, (2003). Geographically close – culturally distant: The value of cultures of honor in the mentality of young Poles and Germans. *Polish Psychological Bulletin*, 34(3), 153–159.
- Szmajke, A., Czerniak, A. i Kuśmierz, A. (2007). Bądź tu mądry i pisz... recenzje: Autoprezentacyjne, interpersonalne konsekwencje okazywania surowości bądź łagodności w ocenach osób i ich wytworów. *Przegląd Psychologiczny*, 4, 367–388.
- Szmajke, A., Łukaszewska, J., Nawrat, R., Olszańska, M. (1983). Struktura „ja” i struktura „inni ludzie” – aspekt poznawczo-projekcyjny i temporalny. W: W. Łukaszewski (red.), *Osobowość – orientacja temporalna – ustosunkowanie do zmian* (ss. 111–224), Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Szmajke, A., Szmajke, K., Dolińska, B. (1990). Zadośćuczynienie moralne czy inwestycja? Atrybucja przyczynowa a gotowość do nagradzania i karania oraz udzielania pomocy, *Zeszyty Naukowe WSP w Opolu, Psychologia* VI, 115–134.

5.5. Maria Straś-Romanowska – psychologia wartości i osobistego rozwoju

MAGDALENA KAPALA

Uniwersytet Wrocławski, Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych

Instytut Psychologii

ORCID: 0000-0002-9384-9905

JAROSŁAW KLEBANIUK

Uniwersytet Wrocławski, Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych

Instytut Psychologii

ORCID: 0000-0002-4098-2171

JOLANTA KOWAL

Uniwersytet Wrocławski, Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych

Instytut Psychologii

ORCID: 0000-0002-6241-9603

MAGDALENA ŻURKO

Uniwersytet Wrocławski, Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych

Instytut Psychologii

ORCID: 0000-0001-7675-9433

Abstrakt

Maria Straś-Romanowska należy do najbardziej rozpoznawalnych osób związanych z Instytutem Psychologii Uniwersytetu Wrocławskiego, od lat wnosząc istotny wkład w rozwój polskiej psychologii. Absolwentka Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu, napisała doktorat pod kierunkiem Wiesława Łukaszewskiego, a habilitację obroniła na Uniwersytecie Jagiellońskim. W działalności naukowej koncentruje się na badaniach nad osobowością, tożsamością, jakością życia oraz duchowością, łącząc psychologię humanistyczną z egzystencjalną. Jest autorką ponad 130 publikacji, promotorką i recenzentką licznych doktoratów oraz przewodów habilitacyjnych, inspiratorką i współautorką Inwentarza Wrażliwości Duchowej i Kwestionariusza Jakości Życia. Straś-Romanowska rozwijała oryginalne koncepcje teoretyczne, oparte o wielowymiarowe podejście do osoby uwzględniające aspekty biologiczne, psychospołeczne, duchowe i podmiotowe w doświadczeniu człowieka. Propagowała badania jakościowe, szczególnie narracyjne, które stały się istotnym sposobem pozyskiwania danych w psychologii. Jej interdyscyplinarne podejście do duchowości, aksjologii i podmiotowości człowieka wyznaczyło nowe kierunki badawcze i znalazło zastosowanie w praktyce terapeutycznej oraz wychowawczej. Działalność Marii Straś-Romanowskiej miała istotny wpływ na rozwój psychologii w Polsce i poza jej granicami. Jej prace inspirują kolejne pokolenia badaczy, podkreślając znaczenie wartości, wolnej woli i odpowiedzialności w życiu człowieka, a także poszukiwania sensu w zmieniającym się świecie.

Słowa kluczowe: psychologia personalistyczna, psychologia egzystencjalna, wrażliwość duchowa, jakość życia, badania narracyjne, rozwój człowieka.

Abstract

Maria Straś-Romanowska, a distinguished psychologist associated with the University of Wrocław, has significantly contributed to the development of Polish psychology. A graduate of Adam Mickiewicz University, she earned her doctorate under the supervision of Prof. Wiesław Łukaszewski and obtained her habilitation at Jagiellonian University. Her academic work focuses on personality, identity, quality of life, and spirituality, combining humanistic and existential psychology. She has authored over 140 publications, supervised numerous doctoral dissertations, and inspired and co-developed the Spiritual Sensitivity Inventory and the Quality of Life Questionnaire. Straś-Romanowska has advanced original concepts, such as a multidimensional approach to the person, encompassing biological, psychosocial, spiritual, and subjective dimensions. She has promoted qualitative research, particularly narrative methods, which have become pivotal tools in psychology. Her interdisciplinary approach to spirituality, axiology, and human subjectivity has opened new research directions and found practical applications in therapy and education. Maria Straś-Romanowska's work has had a profound impact on the development of psychology in Poland and beyond. Her studies inspire new generations of researchers, emphasizing the importance of values, free will, and responsibility in human life, as well as the pursuit of meaning in a rapidly changing world.

Keywords: personalist psychology, existential psychology, spiritual sensitivity, quality of life, narrative research, human development.

Wprowadzenie

Profesor Maria Straś-Romanowska w ciągu całej swojej aktywności naukowej była związana z Instytutem Psychologii Uniwersytetu Wrocławskiego. Po ukończeniu studiów psychologicznych na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu rozpoczęła pracę w naszym Instytucie, w Zakładzie Osobowości. Pracę doktorską napisała pod kierunkiem Wiesława Łukaszewskiego, a pracę habilitacyjną, która stała się swoistym przełomem w jej działalności naukowej, obroniła na Uniwersytecie Jagiellońskim w roku 1995 w oparciu o dysertację *Los człowieka jako problem psychologiczny. Podstawy teoretyczne*. Jest autorką ponad 130 publikacji, członkiem redakcji naukowych czasopism, w tym „Psychologii Rozwojowej”, „Psychologii Wychowawczej” i „Polskiego Forum Psychologicznego”, recenzentką licznych publikacji naukowych, prac doktorskich, a także 12 przewodów habilitacyjnych. Wypromowała 13 prac doktorskich i wiele prac magisterskich. Jest członkiem Rady Naukowej Uniwersytetu Trzeciego Wieku przy Uniwersytecie Wrocławskim oraz Rady Naukowej Towarzystwa Walki z Kalectwem. Wniosła istotny wkład w prace komitetów naukowych ogólnopolskich konferencji, przede wszystkim Konferencji Narracyjnych, które zainicjowała. W latach 2002–2008

pełniła funkcję dyrektora Instytutu Psychologii Uniwersytetu Wrocławskiego. Została odznaczona Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski.

Dokonania naukowe Marii Straś-Romanowskiej to przede wszystkim oryginalne koncepcje teoretyczne: rozwoju osobowego, tożsamości (1999, 2002, 2016) i jakości życia (2004, 2005, 2007), w których podejmowała problem podmiotowości jako wymiaru badań psychologicznych (1994, 1995, 2002, 2004). Jej podejście naukowe charakteryzuje się połączeniem psychologii humanistycznej z psychologią egzystencjalną, co stanowi unikalny wkład w teorię i badania poświęcone szeroko rozumianej problematyce osobowości. Straś-Romanowska wyróżnia się zdolnością do analizy problemów życia codziennego przez pryzmat fundamentalnych dążeń człowieka do autentyczności, wolności i odpowiedzialności za swoje życie. Jej niekwestionowaną zasługą jest metodologiczne uprawomocnienie i propagowanie badań jakościowych, w tym narracyjnych w psychologii.

Specyfika podejścia, obszar zainteresowań

W koncepcjach teoretycznych Straś-Romanowskiej można dostrzec kontynuację humanistycznego podejścia w psychologii nawiązującego do postulatów formułowanych w latach 50. XX wieku przez Masłowa, Rogersa i Mayę, a dotyczących uznania człowieka za świadomy, intencjonalnie działający podmiot ustosunkowujący się w całościowym przeżyciu do siebie i świata oraz poszukujący sensu swoich działań. Straś-Romanowska podziela obawy odnoszące się do redukcji problematyki człowieka w psychologicznych badaniach akademickich do zjawisk wyjaśnianych w terminach mechanizmów regulacyjnych, ewolucyjnie ukształtowanych automatyzmów czy reaktywności.

Założenia dotyczące człowieka traktowanego jako byt osobowy są częstym tematem refleksji teoretycznej Straś-Romanowskiej. Można w niej zauważyć inspiracje filozofią fenomenologiczną i egzystencjalną (Husserl, Heidegger, Lijpen, Merleau-Ponty), antropologią filozoficzną (Plessner, Taylor, a z badaczy polskich Bocheński, Wojtyła, Woroniecki, Tischner). Centralną kategorią w koncepcjach Straś-Romanowskiej jest Osoba, którą definiuje wyjątkowość i niepowtarzalność jej egzystencji, stanowiące o jej indywidualizmie. Osoba charakteryzowana jest poprzez następujące, niesprowadzalne do siebie i rządzące się odrębnymi prawami wymiary: biologiczny, psychospołeczny, podmiotowy i duchowy. Dodać warto do wymienionych, konstytuujących osobę aspektów, wymiar działania, przejawiający się w podejmowanych aktywnościach i zaangażowaniu jednostki. Wymienione wymiary przenikają się wzajemnie, stanowiąc integralną całość, zaś redukcja do jednego z nich przy ignorowaniu pozostałych, jest w opisywanym ujęciu nieuprawniona (Frankl, 1984). Drugą centralną

kategorią w koncepcji Straś-Romanowskiej jest egzystowanie rozumiane jako przeżywanie (doświadczenie) siebie i swojej sytuacji życiowej w postaci doznań, uczuć, refleksji, intuicji odnoszących się do wymienionych wymiarów. Egzystując, człowiek ustosunkowuje się w przeżyciu do siebie i świata, odkrywając sens tego, co go spotyka. To refleksyjne istnienie obejmuje: (1) przeżywanie świata i siebie w świecie, (2) pozostawanie w relacji, dialogu z innymi, (3) działanie jako zachowanie celowe, (4) stawanie się, twórczy rozwój. W zależności od dominującego w tym ustosunkowaniu wymiaru Osoby badaczka wyróżnia intencjonalność:

- 1) adaptacyjną, związaną z wymiarem biologicznym i psychospołecznym,
- 2) woluntarystyczną, osadzoną w wymiarze podmiotowym,
- 3) transcendentną, połączoną z wymiarem metafizycznym, duchowym.

Doświadczenie (przeżywanie) i poznawanie tworzące względnie trwałe ślady w psychice (świadomości) nazwane zostały znaczeniami osobistymi (osobistymi prawdami jednostki). Ukierunkowują one poczynania człowieka i mają moc przewodzenia całemu jego życiu (1992).

Przyjęte założenia antropologiczne wiążą się ściśle z obszarem zainteresowań Marii Straś-Romanowskiej, obejmującym szeroko rozumianą problematykę aksjologiczną (1995, 2003, 2004, 2011), w tym zagadnienie wolnej woli (1995, 2001), odpowiedzialności (2006, 2013), mądrości (2002, 2007), godności (2008, 2010, 2013) i połączoną z badaniami dotyczącymi zagadnień duchowości człowieka (2016, 2018). W tej perspektywie ujmowana jest także problematyka starości, będąca często podejmowanym tematem w pracach Straś-Romanowskiej (2000, 2002, 2008, 2010, 2011, 2012, 2016, 2017). Aby przybliżyć czytelnikowi specyfikę tych teoretycznych propozycji, przedstawione zostaną (syntetycznie) koncepcja rozwoju osobowego oraz personalistyczno-egzystencjalna koncepcja poczucia jakości życia.

Koncepcja rozwoju osobowego w ciągu życia (*life-span*)

Zaproponowana teoretyczna koncepcja rozwoju wyróżnia się całościowym podejściem obejmującym – obok aspektów biologicznych i psychofizycznych – aspekty związane z samorealizacją oraz duchowy wymiar rozwoju. Zgodnie z poglądami Straś-Romanowskiej procesy należące do wymiaru psychofizycznego podporządkowane są zasadzie homeostazy. Ich rozwój polega na dojrzewaniu i różnicowaniu się struktur życia psychicznego, które są ukierunkowane na optymalizację funkcjonowania organizmu w celu podtrzymywania życia i przekazywania go. Procesy psychiczne, których funkcją jest poznawanie świata przez człowieka, oswajanie go i pośredniczenie w jego opanowywaniu służą szeroko pojętemu przystosowaniu jednostki do zmiennych wymagań otaczającej rzeczywistości. Wyjaśnianie zjawisk

przynależnych do tego wymiaru opiera się na odwołaniu do różnych mechanizmów regulacyjnych, zapewniających równowagę intrapsychiczną oraz w relacjach „ja” ze światem. W tym wymiarze rozwój polega na zdobywaniu różnych kompetencji oraz pozycji społecznej, a także budowaniu obrazu siebie tak, jak widzą jednostkę inni. Te rozwojowe osiągnięcia realizują potrzebę bezpieczeństwa.

Pojawienie się refleksji i autorefleksji rozpoczyna etap rozwoju realizujący potrzebę autonomii i samostanowienia. Jednostka rozwija świat wewnętrzny stający się kryterium ustosunkowań. Postępująca indywidualizacja i samorealizacja zmieniają także ustosunkowanie do innych, co polega na dostrzeganiu ich odrębności i autonomii oraz stanowi podłoże dla kształtowania bardziej partnerskich relacji. Jest to okres rozwoju wymiaru podmiotowego osoby.

Zjawiska kryzysowe w dorosłości mogą przyczynić się do pojawienia się właściwego rozwoju osobowego. Proces ten Straś-Romanowska nazywa transcendentalizacją, dlatego że obszarem osobowych odniesień (ustosunkowań) stają się wartości transcendentalne, uniwersalne, a jednostka przyjmuje perspektywę ponadpodmiotową. Sprzyja temu konfrontowanie się z nieuchronnym przemijaniem, stratą, mniejsza aktywność na rzecz pogłębionej refleksyjności. Przeżywane wartości pociągają człowieka do działania na rzecz innych, nawet kosztem siebie, a relacje nabierają charakteru dialogu (Buber, 1992). Rozwój duchowego wymiaru osoby umożliwia odkrycie przez jednostkę sensu życia, a także sensu kolejnych wydarzeń, w których bierze udział. Do przejawów życia psychicznego człowieka, odnoszących się specyficznie i bezpośrednio do wymiaru duchowego, należą: poznanie i samopoznanie, wola oraz sumienie. „Poszerzanie granic w tych trzech dziedzinach można zatem uznać łącznie za główne kryterium osobowej, duchowej przemiany człowieka, której cel jawi się jako zbliżanie się do prawdy i osiąganie wewnętrznej, osobowej wolności” (2002, s. 102).

Jak można zauważyć, rozwój ten nie ogranicza się do obszaru intelektualnego, lecz obejmuje także aspekty emocjonalne i duchowe, wspierające poszukiwanie harmonii między świadomością a wartościami życiowymi. Straś-Romanowska (2011) zauważa, że proces rozwoju osoby wymaga głębokiego zaangażowania w poszukiwanie celu oraz wartości, które nadają życiu jednostki sens i spójność wewnętrzną (Straś-Romanowska, 2005). Rozwój polega więc na harmonijnym połączeniu sfery intelektualnej, emocjonalnej i moralnej, co przekłada się na dojrzałość osobową i umożliwia pełne wykorzystanie potencjału psychicznego jednostki.

Personalistyczno-egzystencjalna koncepcja poczucia jakości życia

To, co przede wszystkim wnosi koncepcja Straś-Romanowskiej do badań i refleksji na temat psychologicznych aspektów jakości życia, to włączenie w jej obszar zagadnień dotyczących

sensu życia. Nie można bowiem uznać, że życie ma (wysoką) jakość, jeśli nie ma ono wartości (sensu).

Zgodnie z jej koncepcją jakość życia jest fenomenem doświadczanym (przeżywanym) na różnych wymiarach Osoby. W wymiarze biologicznym wysoka jakość życia związana jest z respektowaniem potrzeb biologicznych organizmu (prawidłowe odżywianie się, wypoczek, sen), a co za tym idzie – przejawia się w poczuciu dobrostanu fizycznego i czerpanej stąd przyjemności. W wymiarze społecznym wysoka jakość życia odnosi się do odczuwanego przez jednostkę poczucia bezpieczeństwa psychologicznego, akceptacji i aprobaty ze strony innych, przynależności do grupy, życia w zgodzie z wymogami otoczenia społecznego, w rezultacie prowadzącymi do doświadczania przez jednostkę satysfakcji. Kolejny wymiar, podmiotowy, specyficzny dla psychicznego życia człowieka, związany jest z przeżywaniem życia w sposób unikalny i specyficzny dla jednostki. Poczucie niezależności i wolności, akceptacja siebie i swoich ograniczeń, dążenie do samorealizacji, stanowiącej realizację indywidualnych potencjałów rozwojowych, zainteresowań, pasji charakteryzują jednostkę posiadającą wysoką jakość życia. Ujawnia się ona w doświadczaniu radości istnienia. Inaczej mówiąc, pożądana wydaje się w osiągnięciu wysokiej jakości życia w wymiarze podmiotowym psychiczna integracja, poczucie odpowiedzialności za siebie, autonomia w myśleniu i działaniu. W wymiarze duchowym natomiast wysoka jakość życia oznaczać będzie życie w zgodzie z akceptowanymi wartościami, odpowiedzialność za podejmowane decyzje i działania prowadzące do doświadczania sensu życia. Według Straś-Romanowskiej:

Pytanie o jakość życia – na gruncie psychologii osoby – to pytanie o rodzaj przeżyć i zaangażowań jednostki, o charakter jej relacji z ludźmi, z otaczającym światem (kultury i natury) i z samym sobą, o rodzaj i rezultaty realizowanych działań, o kierunek i dynamikę osobistego rozwoju, a także o uczuciowy nastrój towarzyszący określonemu sposobowi życia (2005, s. 272).

Przedstawiony sposób myślenia łączy się z postulatem podejmowania w psychologii badań respektujących wyjątkowość ludzkich doświadczeń i intencjonalność działań, czyli badań jakościowych ukierunkowanych na rozumienie (odkrycie sensu badanego zjawiska), a nie na wyjaśnianie (ustalenie praw przyczynowo-skutkowych).

Dokonania w obszarze metodologii: badania jakościowe

Potrzeba prowadzenia badań jakościowych w psychologii ukierunkowanych na poznawanie tego, co stanowi o istocie człowieka jako osoby, czyli podmiotowego, przeżyciowego i znaczeniowego aspektu życia psychicznego, podnoszona była przez Straś-Romanowską w wielu

publikacjach i dyskusjach naukowych (1995, 2000, 2004, 2007, 2008, 2010). Ponieważ znaczenia osobiste symbolizowane są w języku, dialogu, narracji oraz w rzeczywistych (nie tylko deklarowanych) przekonaniach i wyborach, za szczególnie przydatną badaczka uznała metodę narracyjną w tej jej odmianie, w której celem jest opis i interpretacja doświadczenia osoby. Służą one rozumieniu, czyli odkryciu sensu (podmiotowego, osobowego) tak, jak go przeżywa narrator. Za Straś-Romanowską (2014) warto zauważyć, że przyjęcie takich antropologicznych założeń w badaniach jakościowych wiąże się z poszanowaniem godności osób badanych, także tych, które narażone są na marginalizowanie ze względu na specyfikę swojego funkcjonowania.

Konsekwencją tych metodologicznych zainteresowań było zainicjowanie cyklu ogólnopolskich konferencji naukowych poświęconych badaniom narracyjnym w psychologii. W latach 1990–2023 odbyło się dziewięć takich konferencji. Zaowocowały one powstaniem w Polsce środowiska psychologów stosujących metody narracyjne w ich różnych odmianach.

Duchowość – zespołowe badania empiryczne

Maria Straś-Romanowska wniosła znaczący wkład w popularyzowanie w psychologii problematyki duchowości jako specyficznie ludzkiego, świadczącego o człowieczeństwie wymiaru istnienia. Traktując duchowość jako zjawisko interdyscyplinarne, a jednocześnie kładąc od zawsze tak duży nacisk na subiektywne, przeżyciowe jakości ludzkiego istnienia, dostrzegła potrzebę ujęcia tego istotnego, a jednocześnie bardzo subtelного fenomenu, w kategoriach naukowych, odnosząc dotąd dość abstrakcyjną i nieswoistą dla psychologii (może z wyjątkiem V.E. Frankla) duchowość do codziennego, „zwykłego” „bycia-w-świecie” i do realizowania zadań w toku rozwoju – twórczego „stawania się”. Było to istotne również z punktu widzenia założenia, że zindywidualizowane życie człowieka, Osoby, to rodzaj zadania, a kategorie takie jak wola, sumienie, świadomość refleksyjna, mądrość, przebaczenie, sens, transcendencja nie mogą być pomijane w rozważaniach teoretycznych psychologii i badaniach dotyczących człowieka, jeśli ma być on opisany w sposób pełny, nieredukcjonistyczny (Straś-Romanowska, 1992). Potrzeba było wyjątkowego rodzaju wrażliwości, a jednocześnie ogromnej wnikliwości i precyzji, by w naukowy, akceptowalny w psychologii sposób tę duchowość oraz owe kategorie ująć. Wrażliwość stała się tu niejako słowem-kluczem. W toku licznych badań nad duchowym wymiarem ludzkiej egzystencji powstał bowiem konstrukt wrażliwości duchowej, rozumianej jako dyspozycja do doświadczania duchowości przejawiająca się w ujmowaniu zdarzeń w perspektywie transcendentnej, pozaempirycznej i ostatecznej, we wrażliwości moralnej oraz umiejętności odnajdywania sensu w sytuacjach paradoksalnych i granicznych. Jest ona zbiorem powiązanych ze sobą specyficznych zdolności mających

bezpośrednie odniesienie i zastosowanie do życia codziennego, służących adaptacyjnemu rozwiązywaniu problemów i realizowaniu celów, zwłaszcza z dziedziny moralnej, co jest niezbędne do pełnego rozwoju w dorosłości. Takie rozumienie wrażliwości duchowej jest zbliżone do tego, co w psychologii rozwojowej nazywamy mądrością (zwłaszcza transcendentną). Wrażliwość duchowa uznana została za konstrukt posiadający określoną hierarchię i składniki: (1) holizm i harmonię, (2) mądrość, świadomość, sens, (3) religijność i wiarę, (4) wrażliwość etyczno-moralną, sumienie, (5) otwartość na drugiego człowieka, (6) zaangażowanie duchowe, (7) wrażliwość estetyczną (Straś-Romanowska, Kowal i Kapala, 2016a).

Jest to interdyscyplinarne ujęcie duchowości, a jednak poprawne psychologicznie, uwzględniające bliskie Marii Straś-Romanowskiej założenia psychologii egzystencjalnej, humanistycznej, a także nurtu poznawczego. Sam konstrukt jest teoretyczny i nieobserwowalny. Może jednak przejawiać się w formie obserwowanych zachowań czy doświadczeń wewnętrznych. Wrażliwość duchowa rozpoznawana jest przez Marię Straś-Romanowską jako zmienna latentna; może być widocznie realizowana lub niewidaczniana przez większą część życia jednostki, aczkolwiek jest stale obecnym potencjałem każdego człowieka.

Dzięki umiejętnościom składającym się na wrażliwość duchową, można było wyrazić – nie tylko językiem filozofii, lecz także psychologii – opisać, jak Osoba może osiągać zamierzone cele, postrzegać swoje życie w kontekście uniwersalnych wartości, które pomogą jej generować rozwiązania problemów oraz zadań życiowych nadając im przy tym znaczenie. Co więcej, wrażliwość duchowa może Osobie pomóc w sposób kreatywny i skuteczny radzić sobie z przeciwnościami, a nawet z tragicznymi wydarzeniami życiowymi i wspierać „stawanie się”, w którym – jak pisał Frankl – istnieje przecież przestrzeń nieuniknionego cierpienia. Wrażliwość duchowa umożliwia autotranscendencję. Tym samym Straś-Romanowska uwzględniła, jak duże znaczenie ma wysoka wrażliwość duchowa w kontekście zdrowia, dobrego samopoczucia, integralności wewnętrznej, efektywnego funkcjonowania oraz pełnego rozwoju osobistego niezależnie od panujących warunków egzystencjalnych.

Co ciekawe, Maria Straś-Romanowska, będąca niekwestionowanym autorytetem i propagatorką stosowania metod jakościowych w psychologii (Straś-Romanowska, 2010), czuwała nad tworzeniem narzędzia ilościowego – Inwentarza Wrażliwości Duchowej (Straś-Romanowska, Kowal i Kapala, 2016), który miał umożliwić to, co z pozoru wydawało się niemożliwe – psychologiczny pomiar duchowości – i jednocześnie pozwolić na zminimalizowanie możliwych pułapek metodologicznych, z którymi mierzą się psycholodzy podejmujący próby badania duchowego wymiaru ludzkiego życia. W oryginalnej wersji narzędzie to składa się z 56 pozycji tworzących 7 podskal odpowiadających poszczególnym składnikom wrażliwości

duchowej. Pod patronatem Straś-Romanowskiej powstała też wersja skrócona narzędzia, zawierająca 14 pozycji, po dwa na każdą podskalę. Inwentarz Wrażliwości Duchowej został z powodzeniem wykorzystany m.in. w badaniach korelacyjnych dotyczących związku wrażliwości duchowej z poczuciem jakości życia (Straś-Romanowska, Kowal i Kapała 2016 b, 2016 c, 2017) w autorskim ujęciu Marii Straś-Romanowskiej. Wyniki badań ukazały, jak istotna jest duchowość, gdy mówimy o subiektywnej, zgeneralizowanej ocenie jakości własnego życia, rozumianej zgodnie z założeniami Straś-Romanowskiej, a także zgodnie z założeniami takich klasyków psychologii jak na przykład Frankl (1984).

Podjęmowane tematy badań – realizowane w ramach zespołów badawczych – dotyczyły także zastosowań stworzonych przez Straś-Romanowską koncepcji teoretycznych w obszarze praktyki: terapeutycznej, wychowawczej, wspomagania rozwoju, promocji zdrowia.

Naukowiec – mistrzyni – człowiek

Pisząc o Marii Straś-Romanowskiej (nazywanej przez kolegów Magdą, które to imię sama preferuje), z perspektywy jej uczniów nie sposób pominąć kwestii nieoczywistych i niemożliwych lub z trudem możliwych do wyczytania z publikacji jej autorstwa. Pierwsza związana jest z historycznym i społeczno-politycznym kontekstem streszczonych w poprzednich rozdziałach koncepcji. Druga wykracza poza samą treść jej publikacji naukowych, trzecia zaś – dotyczy charakterystycznych cech Magdy jako osoby.

Z dzisiejszej perspektywy obecność problematyki duchowości w psychologii naukowej nie budzi szczególnych kontrowersji. Zarówno badania nad religijnością i jej duchowym wymiarem, jak i jakością życia należą do jej głównego nurtu, a psychologia pozytywna (Seligman, 2002, 2011) stała się jedną z jej najbardziej centralnych i aplikowanych dziedzin. Warto jednak wrócić pamięcią do późnych lat 80., kiedy to rodziła się personalistyczno-egzystencjalna koncepcja losu człowieka (Straś-Romanowska, 1992), by zdać sobie sprawę, że w tamtych czasach w polskiej psychologii dominowało niemal niepodzielnie podejście ujmujące procesy psychiczne jako służące regulacji zachowania. Wystarczy choćby zajrzeć do obowiązujących wówczas podręczników akademickich czy spisów treści recenzowanych czasopism naukowych. Podmiotowość jako obszar badań była zjawiskiem rzadkim, a intencjonalność – kategorią nieobecną, przynajmniej w znaczeniu, w jakim opisywała ją Straś-Romanowska. Także wartości kojarzono raczej z motywami, aniżeli ze znaczeniami osobistymi, na pewno zaś nie przypisywano im – przynajmniej w psychologii – statusu obiektywnych. Analizowanie, czy choćby postulowanie transcendentnej sfery kondycji ludzkiej nie tylko nie było normatywne, lecz wymagało pewnej odwagi. W tym sensie dzieło bohaterki tego rozdziału uznać

można za oryginalne i transgresyjne. Warto o tym pamiętać dziś, gdy psychologia jest znacznie bardziej różnorodna i wielogłosowa niż przed ponad trzydziestu laty.

Innym wartym wyeksponowania aspektem myśli Straś-Romanowskiej jest sposób jej formułowania. Czytając naukowe prace psychologiczne, koncentrujemy się na ich treści. Forma bywa „przezroczysta” i zazwyczaj jedynie jej niedostatki przypominają o tym, jak ważną odgrywa rolę. W przypadku problematyki tak, wydałoby się, ulotnej i trudnej do operacjonalizowania jak duchowość czy transcendentny aspekt jakości życia precyzja językowa i konsekwencja w definiowaniu pojęć mają szczególne znaczenie. Zarówno język prac naukowych Straś-Romanowskiej, jak i ten używany podczas wykładów czy wystąpień konferencyjnych stanowi przykład połączenia naukowej precyzji z dbałością o słowo. Dyscyplina naukowa nie zawsze musi iść w parze z kulturą języka (pomińmy osobistą). W przypadku omawianej badaczki synergia treści i jakkolwiek rozumianej formy wydaje się uderzająca. Dlatego też zarówno lektura jej prac, jak i udział w dyskusjach naukowych stanowią źródło intelektualnej i estetycznej satysfakcji. Warto przy tym dodać, że choć inspiracje literackie (Jerzy Pilch, Stefan Chwin, zob. Klebaniuk, 2004) są obecnie w jej myśli i, nie tylko naukowych, wypowiedziach, to postuluje i zachowuje oszczędność formy, aby nie popaść w „nadmierną nadmierność”.

Chociaż o dziełach pisarzy czy naukowców można deliberować w oderwaniu od ich twórców, to pisząc o tych ostatnich, nie możemy tracić z oczu tego, jakimi są ludźmi. Jedynie w taki sposób możemy uzyskać pełną odpowiedź na pytanie, dlaczego stali się mistrzami dla swoich uczniów. Powiedzieć, że seminaria, zebrania naukowe czy zwykłe rozmowy z Magdą są inspirujące, to niewiele powiedzieć. Jej życzliwość, otwartość i tolerancja mogą przekonać, że nie we wszystkim należy się zgadzać, aby móc współpracować, zaś odmienne perspektywy teoretyczne i aksjologiczne nie wykluczają intelektualnej wymiany czy porozumienia na bardziej ogólnej płaszczyźnie. Dlatego też wśród jej uczniów znajdziemy prowadzących badania zarówno jakościowe, jak i ilościowe, koncentrujących się na wymiarze duchowym, podmiotowym czy społecznym. Pokazanie złożoności ludzkiej kondycji otwiera bowiem nowe możliwości, nie zamyka jednak pozostałych. I również tego od Magdy mieliśmy okazję się nauczyć.

Podsumowanie

Zainteresowania teoretyczne i empiryczne Marii Straś-Romanowskiej nie są odzwierciedleniem aktualnych mód intelektualnych i bieżących trendów w podejmowanej tematyce badawczej. Przeciwnie, można w nich odnaleźć nawiązania do najlepszych tradycji filozoficznych i do ważnych wyzwań badawczych istniejących w psychologii od jej początków. Warto zauważyć,

że refleksja teoretyczna Straś-Romanowskiej wpisuje się w humanistyczny nurt obecny w dokonaniach Kępińskiego i Dąbrowskiego, a osadzonych w polskiej filozofii człowieka.

Jako autorka licznych prac znacząco przyczyniła się ona do budowy teoretycznych, badawczych i praktycznych ram współczesnej psychologii personalistyczno-egzystencjalnej, a tym samym przywróciła należne miejsce problematyce wartości i sensu w psychologii. Jej podejście było i jest inspirujące dla wielu naukowców, studentów i specjalistów doceniających rolę zrozumienia racji, które kierują ludźmi poszukującymi głębszego sensu oraz stabilności w czasach niepewności. Maria Straś-Romanowska wielokrotnie wskazywała na potrzebę harmonii między tożsamością jednostki a jej wartościami, co pozwala ludziom radzić sobie lepiej w obliczu wyzwań psychologicznych (Kamiński, 2018). Wskazywała również, że wartości oparte na empatii i odpowiedzialności społecznej mają znaczący wpływ na stabilność emocjonalną oraz równowagę psychiczną, co w obecnych czasach jest szczególnie istotne w kontekście narastającej samotności i alienacji społecznej.

Wydaje się, że dbałość o to, by nie zagubić w bieżącej aktywności naukowej Osoby, było i jest wiodącym sensem działań podejmowanych przez Marię Straś-Romanowską. Czyni to z godną szacunku wytrwałością i konsekwencją. Dzięki swojemu nieustającemu zaangażowaniu w badania nad tożsamością i rozwojem osobistym, wciąż kształtuje współczesną psychologię, a jej osiągnięcia pozostają niezwykle aktualne i inspirujące.

Bibliografia

- Buber, M. (1992). *Ja i Ty*. Warszawa: IW PAX.
- Frankl, V.E. (1984). *Homo patiens*. Warszawa: Wydawnictwo PAX.
- Kamiński, R. (2018). Wkład prof. Marii Straś-Romanowskiej w psychologię egzystencjalną. *Psychologia Polska*, 63(3), 245–258.
- Kapała, M., Kowal, J., Straś-Romanowska, M. (2017). Spiritual sensitivity of the leaders and their quality of life. W: J. Kowal, A. Kuzio, J. Makio, G. Paliwoda-Pękosz, P. Soja, R. Sonntag (red.), *Proceedings of the International Conference on ICT Management for Global Competitiveness and Economic Growth in Emerging Economies: Economic, Cultural and Social Innovations for Human Capital in Transition Economies* (s. 438). Wrocław: University of Wrocław, Polish Chapter of Association for Information Systems (PLAIS).
- Kapała, M., Straś-Romanowska, M., Kowal, J. (2016a). How to measure spirituality and sensitivity at the workplace? The construction process and method of validation of the Spiritual Sensitivity Inventory (SSI). *Ekonometria*, 2(52), 53–76.
- Kapała, M., Straś-Romanowska, M., Kowal, J. (2016b). Gender and spiritual sensitivity in an IT users workplace: An experimental study in Poland. W J. Kowal, H. Lindskog, P. Soja, R. Sonntag (red.), *Proceedings of the International Conference on ICT Management for Global Competitiveness and Economic Growth in Emerging*

- Economies: Economic, Cultural and Social Innovations for Human Capital in Transition Economies* (ss. 250–271). Wrocław: University of Wrocław, Polish Chapter of Association for Information Systems (PLAIS).
- Kapała, M., Straś-Romanowska, M., Kowal, J. (2016c). Wrażliwość duchowa w kontekście projektowania i rewitalizacji przestrzeni miejskiej. W M. K. Leniartek (Red.), *Przestrzeń mieszkańców i turystów po rewitalizacji miast* (ss. 155–200). Wrocław: Usługi Poligraficzne Bogdan Kokot vel Kokociński.
- Klebaniuk, J. (2004). III Ogólnopolska Konferencja Psychologii Narracyjnej „Człowiek – jedna czy wiele narracji?”. Święta Katarzyna, 11–14 września 2003 roku. *Roczniki Psychologiczne*, 7, 148–152.
- Podsiad, A. (2001). *Słownik terminów filozoficznych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Seligman, M.E.P. (2002). *Authentic happiness: Using the new positive psychology to realize your potential for lasting fulfillment*. New York: Free Press.
- Seligman, M.E.P. (2011). *Flourish: A visionary new understanding of happiness and well-being*. New York: Free Press.
- Straś-Romanowska, M. (1992). *Los człowieka jako problem psychologiczny: Podstawy teoretyczne*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Straś-Romanowska, M. (1994). Kierunki poszukiwań w dziedzinie psychologicznych badań nad podmiotowością człowieka. W: A. Galdowa (red.), *Psychologia osobowości i antropologia filozoficzna: Psychologiczna i filozoficzna problematyka podmiotu* (ss. 137–146). Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Straś-Romanowska, M. (1999). Rozwój osobowy: Próba konceptualizacji problemu w nawiązaniu do psychologii life-span. *Forum Psychologiczne*, 4(2), 115–127.
- Straś-Romanowska, M. (2000). *Metody jakościowe w psychologii współczesnej*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Straś-Romanowska, M. (2001). Wolna wola – zagubiony paradygmat współczesnej psychologii. W: M. Reut (red.), *Dylematy wolności* (s. 181–198). Wrocław: Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej.
- Straś-Romanowska, M. (2002). Rozwój człowieka a rozwój osobowy. *Studia Psychologica*, 3, 91–104.
- Straś-Romanowska, M. (2004). Niepełnosprawność w kontekście osobowego rozwoju człowieka. *Psychologia Rozwojowa*, 9(3), 45–55.
- Straś-Romanowska, M. (2005). Jakość życia w świetle założeń psychologii zorientowanej na osobę. *Kolokwia Psychologiczne*, 13, 261–274.
- Straś-Romanowska, M. (2005). Wartości a osobowość w dojrzałym wieku. *Psychologia Rozwojowa*, 10(2), 87–100.
- Straś-Romanowska, M. (2006). Wychowanie jako proces wspierania rozwoju osobowego. *Roczniki Psychologiczne*, 9(1), 97–110.
- Straś-Romanowska, M. (2007). Osoba z niepełnosprawnością: W poszukiwaniu sensu życia. *Psychologia Wychowawcza*, 50(3), 203–215.
- Straś-Romanowska, M. (2008). Edukacja osób z niepełnosprawnością w kontekście personalistycznym. *Forum Edukacyjne*, 14(2), 45–60.
- Straś-Romanowska, M. (2008). Psychologiczne badania narracyjne jako badania jakościowe i ich antropologiczne zaplecze. W B. Janusz, K. Gdowska, B. de Barbaro (red.), *Narracja: Teoria i praktyka* (s. 57–74). Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Straś-Romanowska, M. (2010). Badania ilościowe vs jakościowe – pytanie o tożsamość psychologii. *Roczniki Psychologiczne*, 13(1), 97–105.
- Straś-Romanowska, M. (2010). Nauczyciel jako przewodnik w procesie osobowego rozwoju ucznia. *Roczniki Pedagogiczne*, 13(3), 145–160.

- Straś-Romanowska, M. (2011). *Psychologia wartości i sensu życia*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Straś-Romanowska, M. (2012). Wychowanie i rozwój osobowy: Refleksje na temat aksjologicznych podstaw edukacji. *Edukacja i Wychowanie*, 8(1), 23–35.
- Straś-Romanowska, M. (2013). Rozważania na temat charakteru w kontekście problematyki godności. W: Z. Uchnast (red.), *Charakter: Jakość osobowego działania w podejściu teoretycznym i empirycznym* (ss. 53–67). Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II.
- Straś-Romanowska, M. (2014). Sytuacja psychologiczna osoby starszej we współczesnej rodzinie. *Studia Salvatoriana Polonica*, 8, 143–156.
- Straś-Romanowska, M. (2016). Podmiot osobowy w świecie współczesnym. *Psychologia Rozwojowa*, 21(3), 45–59.
- Straś-Romanowska, M. (2017). The subjectivity of older adults in the late works of eminent creators. *Polish Psychological Bulletin*, 48(1), 44–50.

5.6. Eksperyment i refleksja – droga naukowa Dariusza Dolińskiego

BOGUSŁAWA BŁOCH

Uniwersytet SWPS

ORCID: 0000-0002-7706-0728

TOMASZ GRZYP

Uniwersytet SWPS

ORCID: 0000-0002-1080-5000

Abstrakt

Rozdział przedstawia fragment dorobku naukowego Dariusza Dolińskiego, jednego z czołowych polskich psychologów społecznych o światowej renomie, znanego z eksperymentalnego podejścia do badań oraz szerokich zainteresowań. Autorzy rozdziału podkreślają jego wkład w badania nad wpływem społecznym, reklamą, zachowaniami obronnymi, a także w edukację psychologiczną. Prace Dariusza Dolińskiego, takie jak *Psychologia wpływu społecznego*, *Posłuszni do bólu* czy *Orientacja defensywna*, przyczyniły się do zrozumienia ludzkich zachowań i ich motywacji. Eksperymentalne podejście badacza, najczęściej realizowane w naturalnych warunkach, pozwoliło, i nadal pozwala, na docieranie do rzeczywistych mechanizmów rządzących zachowaniami takimi jak uległość, posłuszeństwo czy obrona samooceny. W tekście zaakcentowano jego etyczne podejście do badań i dążenie do zachowania równowagi między rygorem naukowym a społeczną odpowiedzialnością. Jego dorobek nie tylko wzbogaca wiedzę psychologiczną, lecz także inspirowa do głębszej refleksji nad kondycją człowieka we współczesnym świecie.

Słowa kluczowe: wpływ społeczny, samoocena, eksperymenty psychologiczne, posłuszeństwo autorytetom, psychologia reklamy, etyka badań psychologicznych.

Abstract

The chapter presents the scientific achievements of Dariusz Dolinski, a prominent and internationally recognized social psychologist from Poland, known for his experimental research approach and diverse interests. The authors highlight his contributions to the fields of social influence, advertising, defensive behaviors, and psychological education. Dolinski's works, including *Psychology of Social Influence*, *Obedient to the Point of Pain*, and *Defensive Orientation*, have significantly enhanced the understanding of human behavior and motivation. His experimental approach, often conducted in real-world settings, allows for the exploration of the mechanisms underlying behaviors such as compliance, obedience, and self-esteem defense. The article emphasizes Dolinski's ethical research approach and his commitment to balancing scientific rigor with social responsibility. His work enriches psychological knowledge and encourages deeper contemplation of the human condition in the modern world.

Keywords: social influence, self-esteem, psychological experiments, obedience to authority, psychology of advertising, ethics in psychological research.

Eksperyment i refleksja – droga naukowa Dariusza Dolińskiego

Pisanie o profesorze Dariuszu Dolińskim do tomu o wiele mówiącym tytule, *Wrocławska psychologia – ludzie i idee*, to zadanie zarówno łatwe, jak i przyjemne. Łatwe, ponieważ jego dorobek naukowy jest imponujący i mamy do dyspozycji ogrom publikacji prezentujących jego autorskie idee, które nie tylko weszły do kanonu psychologii społecznej, lecz pozostają nadal aktualne. A przyjemne, ponieważ profesor jest osobą, o której trudno pisać bez uśmiechu – człowiekiem, który swoją otwartością i umiejętnością dzielenia się wiedzą zyskał (także naszą, wiele lat temu) i nadal zyskuje ogromną sympatię. W tym rozdziale pozwolimy sobie na coś, co może odbiegać od akademickiej konwencji – będziemy pisać o nim po imieniu, jako Darku. To nie wyraz poufałości, lecz próba uchwycenia relacji, jakie tworzy wokół siebie: pełnych szacunku, a jednocześnie swobodnych, naturalnych i opartych na wzajemnym zaufaniu.

Darek kojarzony jest przede wszystkim z obszarem wpływu społecznego, i nic w tym dziwnego, skoro sam stanowi przykład tej mocy: inspiruje, prowokuje do krytycznego myślenia, a także pozostawia trwały ślad w świadomości tych, którzy zetknęli się z jego pracami. Jego zainteresowania są jednak znacznie szersze, a dorobek obejmuje wiele obszarów psychologii społecznej, które składają się na spójną i głęboką refleksję nad przyczynami ludzkich zachowań. Posługując się tytułami kilku książek oraz przykładami kilku badań, których jest autorem lub współautorem, chcielibyśmy zaprezentować jego szerokie zainteresowania oraz empiryczne podejście do prowadzenia badań w psychologii społecznej.

Zacznijmy od książek. Pozwalają one zrozumieć, dlaczego czasem sami jesteśmy swoimi największymi przeciwnikami. Na przykład w *Samoutrudnianie. Dobre i złe strony rzucania kłód pod własne nogi* (Doliński, Szmajke, 1994) stawia pytanie o mechanizmy, które skłaniają nas do podejmowania działań, jak się okazuje, pozornie niekorzystnych dla nas samych. W *Orientacji defensywnej* (Doliński, 1993) z kolei wyjaśnia, jak subtelnie unikamy odpowiedzialności, a w książce *Przypisywanie moralnej odpowiedzialności* (Doliński, 1992) pokazuje, jak kluczowe w relacjach międzyludzkich jest przypisywanie odpowiedzialności lub jej unikanie.

Darek nie ograniczał się jednak do analizowania mechanizmów obronnych czy odpowiedzialności. Jego zainteresowania obejmują również szeroko rozumianą reklamę i wpływ społeczny. *Psychologia reklamy* (Doliński, 1998) oraz *Psychologiczne mechanizmy reklamy* (Doliński, 2005) odpowiadają na pytania, jak reklama oddziałuje na nasze decyzje. *Psychologia wpływu społecznego* (Doliński, 2000), *Techniki wpływu społecznego* (Doliński, 2011) i *Sto technik wpływu społecznego. Kiedy i dlaczego wywieranie wpływu na innych jest skuteczne* (Doliński, Grzyb, 2020) prezentują natomiast narzędzia wykorzystywane w codziennej komunikacji i marketingu. Mimo że Darek w tych książkach skupił się na technikach wywierania wpływu,

jego celem nigdy nie było promowanie manipulacji. Przeciwnie, książki takie jak *Ukryte sensy zachowania* (Błoch, Doliński, 2006) czy *Posłuszni do bólu* (Doliński, Grzyb, 2017), zachęcają do refleksji nad tym, jak rozpoznać i bronić się przed manipulacjami, które stały się powszechne w naszym codziennym życiu.

Nie sposób pominąć również wkładu Darka w rozwój edukacji psychologicznej. Tomy *Psychologii akademickiej* i ich aktualizacje (Doliński, Strelau, 2023) na stałe wpisały się w literaturę akademicką, stanowiąc solidne podstawy wiedzy psychologicznej dla kolejnych pokoleń studentów. Poradnik *Jak pisać prace dyplomowe z psychologii? Poradnik nie tylko dla psychologów* (Kulesza, Doliński, 2020) jest z kolei nieocenionym wsparciem dla tych, którzy mierzą się z pisanem pracy dyplomowej.

Wszystkie (powyżej wspomnieliśmy jedynie o kilku) tytuły książek Darka stanowią zapis intelektualnej podróży, która nie koncentruje się jedynie na poszukiwaniu spektakularnych odpowiedzi, lecz przede wszystkim na zadawaniu pytań prowadzących do głębszego zrozumienia siebie i innych. Jego prace są zaproszeniem do refleksji nad kluczowymi aspektami życia, to jest zachowaniem, motywacjami, decyzjami i odpowiedzialnością. Książki te nie tylko wzbogacają naszą wiedzę, lecz także inspirują do większej samoświadomości.

Nie chcemy jednak ograniczyć się do zaprezentowania Darka jako człowieka i jego idei poprzez przytoczenie tytułów książek. Poniżej opisujemy badania (z żalem tylko kilka, ze względu na ograniczenia wynikające ze wskazanej objętości tego tekstu), które znakomicie oddają charakter jego pracy naukowej, opartej na eksperymentalnym podejściu do psychologii. Pierwsze pochodzi z początkowego etapu jego pracy naukowej i przedstawia jego zainteresowania z tamtego okresu, kolejne natomiast odzwierciedlają obecne obszary jego badań. Projekty te, choć różnią się tematyką, łączy eksperymentalny sposób badania, rzetelność metodologiczna i odwaga w podejmowaniu trudnych pytań i dyskusji naukowych.

Poniższe badanie jest rezultatem polemik z cenionymi światowymi psychologami i dotyczy niezwykle wrażliwej i aktualnej kwestii, jaką jest samoocena. Eksperyment ten, z 1992 roku, dostarcza wiedzy na temat pewności samooceny i wpisuje się w obecne trendy promujące budowanie samooceny i poczucia własnej wartości, tak u dorosłych, jak u dzieci. Wiedza ta mimo upływu czasu wciąż ma znaczenie zarówno teoretyczne, jak i praktyczne.

Podjmując dyskusję z wynikami otrzymanymi przez Jennifer Campbell, Abrahama Tessera i Patrizię Fairey (1986), Darek przeprowadził badanie odpowiadające na pytanie, czy niepewność samooceny jest czynnikiem wpływającym na skłonność do konformizmu. Eksperyment składał się z kilku etapów. Na początku badanym przedstawiano test, który rzekomo miał diagnozować ich zdolności poznawcze, takie jak inteligencja, umiejętności liczenia

czy zdolności analityczne. Wyniki testu były następnie przekazywane uczestnikom w sposób losowy, manipulując wysokością i pewnością samooceny. Badanych informowano, że wynik testu wskazuje na wysoki lub niski poziom zdolności oraz dodawano, w ten sposób manipulując drugą zmienną, że jest on całkowicie wiarygodny lub jedynie prawdopodobny. Na przykład w przypadku osób z grupy „pełnej pewności” informowano, że diagnoza na podstawie testu jest całkowicie wiarygodna, a w grupie „niepewności” badanym mówiono, że wyniki testu są jedynie wstępne i nie dają pełnej pewności bez przeprowadzenia dalszych analiz. Po przekazaniu informacji zwrotnej uczestnicy pracowali w czteroosobowej grupie, a cała sytuacja miała charakter symulacji klasycznego eksperymentu konformizmu Solomona Ascha. Badani wykonywali zadanie polegające na szybkim liczeniu następujących po sobie dźwięków, przy czym trzy osoby współpracujące z eksperymentatorem celowo udzielały błędnych odpowiedzi. Obserwowano, czy badani pod wpływem nacisku grupowego będą dostosowywać swoje odpowiedzi do nieprawidłowych opinii większości. Zanim przedstawimy wyniki badania, chcielibyśmy wspomnieć o aspekcie prowadzenia badań, który był i jest dla Darka bardzo istotny. W ramach standardów etycznych zadbano o procedurę wyjaśnienia uczestnikom rzeczywistego celu eksperymentu i manipulacji, której zostali poddani. W przypadku tego badania (manipulacji samooceną) szczególnie zadbano, aby dobrostan psychiczny jego uczestników nie był mniejszy niż przed badaniem.

Rezultaty badania wykazały zarówno efekt wysokości, jak i pewności samooceny. Tylko 10% osób, którym wytworzono przekonanie o niskiej własnej wartości, ani razu nie uległo naciskowi grupy, a wśród badanych, którym wytworzono wysokie przekonanie własnej wartości, było około 23%. Co najważniejsze, z perspektywy celu badania pewność samooceny również ujawniła swój wpływ. Osoby, które otrzymały informację o pewności wyników testu, były mniej podatne na naciski grupowe, około 24% osób ani razu nie uległo naciskowi grupy. W grupie, w której wyniki były przedstawiane jako niepewne, tylko 7,5% ani razu nie dostosowało swoich odpowiedzi do błędnych opinii grupy. Eksperyment ujawnił, że poczucie pewności siebie związane z własnymi kompetencjami znacząco wpływa na odporność na naciski grupowe. Osoby w grupie „pełnej pewności” były bardziej niezależne w swoich decyzjach, podczas gdy uczestnicy z grupy „niepewności” częściej poddawali się presji grupy. Wyniki eksperymentu replikują znaczenie wysokości samooceny, a także wskazują na nowy aspekt, tzn. podkreślają znaczenie pewności własnych kompetencji w odporności na naciski grupowe. W tym kontekście najbardziej zaskakujące wydaje się to, że niska samoocena w połączeniu z brakiem pewności siebie była szczególnie silnym czynnikiem prowadzącym do konformizmu. A przecież można by przypuszczać, że najbardziej podatne na wpływ innych będą

osoby, które mają najmniejsze podstawy do ufania własnym osądom, czyli te o niskiej, ale stabilnej samoocenie. Wyniki tego eksperymentu mają istotne znaczenie w dzisiejszych realiach społecznych, szczególnie w sytuacjach, które wymagają podejmowania decyzji i wyrażania swoich opinii, na przykład politycznych. Nie tylko zaniżona samoocena, lecz także niepewność co do przekonań na swój temat sprawia, że ludzie są bardziej podatni na manipulacje, *fake newsy* i wpływy grupowe. Jest to także idea, która podkreśla wagę kształtowania samooceny u dzieci i młodzieży. Współczesny trend skupia się na wzmacnianiu wysokiej samooceny, co niewątpliwie jest ważne, jednak często zapomina się o budowaniu jej pewności. Codzienne powtarzanie dzieciom, że są wartościowe i zdolne, choć istotne, nie wystarczy, by rzeczywiście czuły się pewne siebie. Wyniki badania z lat 90. nie tylko stanowią cenny wkład w naukę, lecz także przypominają o konieczności praktycznego zastosowania wiedzy psychologicznej w kształtowaniu odporności jednostek na presję społeczną oraz w budowaniu ich pewności siebie w sposób trwały i zrównoważony.

Kolejne wybrane przez nas badania prezentują istotną część dorobku naukowego Darka, jaką są eksperymenty realizowane w naturalnym środowisku. Najczęściej (dosłownie i w przenośni) są to badania uliczne. Do klasyki psychologii społecznej przeszły zwłaszcza te, które dotyczyły huśtawki emocjonalnej (znanej w języku angielskim pod nazwą *fear-then-relief*). Prowadzono je w zespołach „grasujących” na terenach Opola i Wrocławia – standardowa procedura eksperymentu zakładała wprowadzenie mimowolnego uczestnika badania w stan, w którym najpierw straszono za pomocą jakiegoś bodźca (blankietu za wycieraczką, który przypominał mandat za nieprawidłowe parkowanie, odgłosu policyjnego gwizdka w trakcie przekraczania ulicy w nieprawidłowym miejscu itp.) po to, by później nagle wycofać źródło negatywnego pobudzenia (blankiet okazywał się reklamą środka na porost włosów, gwizdek nie był policyjny, lecz dziecięcy itd.). Być może najpełniej wyobraźnię Darka i jego zespołu oddaje schemat badania, którego rezultaty nie zostały z różnych względów opublikowane. Był to eksperyment, w którym losowo wybranych przechodniów spacerujących jedną z ulic Opola spotykała następująca „przygoda”. W pewnym momencie zza rogu budynku banku wybiegała para; był to rosły mężczyzna w mundurze pracownika ochrony oraz kobieta w okularach mogąca uchodzić za urzędniczkę bankową. Kiedy byli o kilkanaście metrów od uczestnika badania „urzędniczka” wskazywała na niego palcem i krzyczała: „To on!” do swojego kolegi-ochroniarza. Przyspieszali kroku, by jak najszybciej dobiec do – pozostającego najczęściej w stuporze – badanego, jednak kiedy dobiegali do niego, „urzędniczka” mrużyła oczy, podnosiła okulary i krzyczała: „Nie, to nie on!” i para biegła dalej. Badany, najczęściej zaskoczony sytuacją, zwykle stał przez kilkadziesiąt sekund na chodniku, a wtedy

podchodziła do niego kolejna osoba z prośbą o podpisanie petycji dotyczącej całkowitego zakazania wjazdu cyrku do miasta.

Dlaczego Darkowi chciało się „bawić” w tego rodzaju mini etiudy teatralne i straszyć niewinnych przechodniów opolskich ulic? Wydaje się, że oprócz jego wrodzonej skłonności do delikatnego prowokowania (ale zawsze po coś!) kluczową rolę odgrywało przekonanie, że jeśli chcemy rzeczywiście powiedzieć coś o człowieku, to nie możemy ograniczać się do badań prowadzonych „za biurkiem”, lecz musimy to robić, wychodząc tam, gdzie ten człowiek jest – a zatem na ulicę, targ, do autobusu czy pociągu. Tylko wtedy jesteśmy w stanie sprawdzić jego rzeczywiste zachowanie, nie tylko deklarację tego zachowania.

Właśnie – zachowanie. Darek nigdy specjalnie nie ufał kwestionariuszom, powtarzając za Royem Baumeisterem i Kathleen Vohs, że psychologia nie może stać się nauką o samoopisie i ruchach palców. Między innymi dlatego w 2017 roku opublikował w „Social Psychological Bulletin” niezwykle istotny tekst pod znamienym tytułem *Is psychology still the science of behaviour?* (Dolinski, 2018). Tekst ten stał się osią numeru specjalnego dotyczącego roli pomiaru zachowania we współczesnej psychologii (a szczególnie w psychologii społecznej). Choć był wielokrotnie cytowany i sprowokował znaczące środowiskowe dyskusje, jak się wydaje niestety nie zmienił wiele. Darek pisał w nim, że psychologia musi być nauką badającą rzeczywiste zachowanie, inaczej stanie się karykaturą samej siebie. Choć na poziomie deklaracji wielu się z nim w tej diagnozie zgadza, to jednak „ekonomia pracy naukowej” robi swoje – wciąż w psychologii społecznej dominują kwestionariusze i badania typu „wyobraź sobie, że...”. Dodatkowo najczęściej wykonywane *online*, za pomocą paneli internetowych.

Od 2014 roku Darek realizuje także jeszcze jeden niezwykle ważny, zarówno z perspektywy naukowej, jak i społecznej, program badawczy. Jego pomysł powstał pięć lat wcześniej, gdy Jerry Burger opublikował wyniki swoich badań nad posłuszeństwem, czerpiące z oryginalnych badań Stanleya Milgrama, ale dostosowujących ich procedury do współczesnych standardów etycznych (Burger, 2009). Ta publikacja, pokazująca, że „milgramowskie” badania nad posłuszeństwem można (a pewnie i trzeba) wykonywać także dziś, stała się podstawą największego, po oryginalnych badaniach Stanleya Milgrama, programu eksperymentalnego (Dolinski i Grzyb, 2020). Do dziś Darek przebadał ponad 600 osób w różnych warunkach eksperymentalnych. Wyniki, które wraz ze swoim zespołem uzyskał, pokazały po pierwsze, że także dziś, po ponad 60 latach, ludzie są zdolni do szokująco posłusznego realizowania poleceń eksperymentatora. Udowodnił jednak także, że wiele zmiennych podejrzewanych o obniżanie poziomu posłuszeństwa (na przykład wysoki poziom empatii) wcale nie ma takiego efektu – a ściślej, ma, lecz jedynie w sferze deklaracji. Kiedy przychodzi do sprawdzenia

prawdziwego zachowania, sprawy mają się zupełnie inaczej niż w świecie papieru i ołówka (a raczej – ekranu i klawiatury). Być może najważniejszym efektem, jaki Darek osiągnął w swojej serii badań, jest jednak pokazanie, że zdumiewająco wysoki poziom posłuszeństwa w „milgramowskiej” metodzie można obniżyć. Można to zrobić za pomocą „zblizania” do siebie „ucznia” (konfederata) i „nauczyciela” (rzeczywistego badanego). Gdy są oni blisko siebie (zarówno w sensie fizycznym, jak i znaczeniu spostrzegania bliskości i podobieństwa ważnych poglądów), skłonność do rażenia prądem drugiego człowieka tylko dlatego, że prosi o to eksperymentator, zdecydowanie maleje (Grzyb, Dolinski, 2023).

Bez względu na to, jaką problematyką zajmuje się Darek, uczy nas (za co dziękujemy!) nie tylko badań eksperymentalnych, laboratoryjnych i ulicznych, lecz także rzetelności naukowej, tzn. tego, że badania w psychologii społecznej muszą opierać się na solidnych fundamentach metodologicznych, rzetelnym zbieraniu danych i krytycznej analizie wyników. W tym miejscu chcielibyśmy wspomnieć o innych osobach obecnych w tym tomie, od których uczymy się tej idei, to jest profesorów Czesława Nosala, Andrzeja Szmajke, Macieja Dymkowskiego i Tomasza Zaleśkiewicza. A kontynuując wątek rzetelności, możemy dodać, że nie sprowadza się ona wyłącznie do technicznych aspektów. Kluczowe jest także uwzględnienie kontekstu społecznego i etycznego badań. Darek często podkreśla, że badania psychologiczne nie istnieją w próżni – dotyczą realnych ludzi i ich doświadczeń. Dlatego zachęca do tego, aby każdy badacz zastanowił się nie tylko nad tym, co chce zbadać, lecz także nad tym, jak jego działania wpłyną na uczestników oraz na sposób, w jaki wyniki zostaną zinterpretowane i wykorzystane. Swoją szacunek wobec osób badanych, wraz z Andrzejem Szmajką, wyraził wprost, dedykując im książkę *Samoutrudnianie*:

Pracę tę dedykujemy ludziom, bez których anonimowego udziału nie istniałaby eksperymentalna psychologia. Byłym, aktualnym i przyszłym. Świadomym i nieświadomym uczestnikom eksperymentów naszych i naszych Kolegów: OSOBOM BADANYM (Doliński, Szmajke, 1994, str.5).

To właśnie równowaga między rygiorem naukowym a refleksją nad społeczną odpowiedzialnością badań stanowi o wyjątkowości podejścia Darka do uprawiania nauki.

Darek zdecydowanie nie powiedział jeszcze ostatniego słowa w psychologii społecznej, wrocławskiej, polskiej i światowej. Choć wiek sytuuje go w gronie badaczy „urodzonych wcześniej”, nadal jest w Polsce jednym z naukowców najmłodszych i najodważniejszych, jeśli chodzi o pomysły eksperymentalne, żywość i skłonność do polemiki naukowej, ochotę na otwieranie nowych obszarów badawczych. To znakomicie, bo oznacza, że nadal możemy liczyć na jego kolejne, niezwykle świeże i zaskakujące pomysły na badania i interpretację ich wyników. Na co się cieszymy i za co z góry dziękujemy.

Bibliografia

- Burger, J. M. (2009). Replicating Milgram: Would people still obey today? *American Psychologist*, 64(1), 1–11.
<https://doi.org/10.1037/a0010932>
- Campbell, J. D., Tesser, A., Faurey, P. J. (1986). Conformity and attention to the stimulus: Some temporal and contextual dynamics. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, 315–324.
<https://doi.org/10.1037/0022-3514.52.2.315>
- Doliński, D. (1992). *Przypisywanie moralnej odpowiedzialności*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii Polskiej Akademii Nauk. ISBN: 83-85459-02-2
- Doliński, D. (1993). *Orientacja defensywna*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii Polskiej Akademii Nauk.
- Doliński, D. (2010). *Psychologiczne mechanizmy reklamy*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Doliński, D. (2011). *Techniki wpływu społecznego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe „Scholar”.
- Doliński, D. (2018). Is psychology still a science of behaviour? *Social Psychological Bulletin*, 13(2), 1–14.
<https://doi.org/10.5964/spb.v13i2.250>
- Dolinski, D., Grzyb, T. (2020). *The social psychology of obedience towards authority: An empirical tribute to Stanley Milgram*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429319222>
- Doliński, D., Błoch, B. (2006). *Ukryte sensory zachowania: Rozmowy o wywieraniu wpływu i reklamie*. Kraków: Społeczny Instytut Wydawniczy Znak.
- Doliński, D., Grzyb, T. (2017). *Posłuszni do bólu*. Sopot: Smak Słowa.
- Doliński, D., Grzyb, T. (2022). *Sto technik wpływu społecznego: Kiedy i dlaczego wywieranie wpływu na innych jest skuteczne*. Sopot: Smak Słowa.
- Doliński, D., Kulesza, W. (2020). *Jak pisać prace dyplomowe z psychologii: rady nie tylko dla psychologów*. Sopot: Smak Słowa.
- Doliński, D., Szmajke, A. (1994). *Samoutrudnianie: Dobre i złe strony rzucania kłód pod własne nogi*. Olsztyn: Polskie Towarzystwo Psychologiczne Pracownia Wydawnicza.
- Grzyb, T., Dolinski, D. (2023). You and I are alike, so I will hold back: The effect of directed empathy on the behavior of participants of Stanley Milgram’s obedience paradigm. *Acta Psychologica*, 234, 103859.
<https://doi.org/10.1016/j.actpsy.2023.103859>
- Doliński, D., Strelau, J. (red.). (2023). *Psychologia akademicka* (t. 1). Gdańsk–Sopot: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Doliński, D., Strelau, J. (red.). (2023). *Psychologia akademicka* (t. 2). Gdańsk–Sopot: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.

Część 6. Interdyscyplinarne ścieżki wrocławskiej psychologii

6.1. Czesław S. Nosal – nowoczesna psychologia poznawcza i psychologia różnic indywidualnych. Jak teorię połączyć z praktyką?

Agata Gąsiorowska, Tomasz Zaleśkiewicz

6.2. Maciej Dymkowski – od samowiedzy do poznania historycznego z perspektywy psychologii

Jakub Kuś, Beata Pachnowska, Julita Koszur, Sylwia Cisek-Ciesielska

6.3. Bogusław Pawłowski – pierwszy polski psycholog ewolucyjny

Piotr Sorokowski

6.4. Robert Saciuk i badania nad psychoanalizą

Ilona Błocian, Jerzy Luty

6.5. Jolanta Kowal – wizjonerka interdyscyplinarnej nauki: kapitał ludzki, systemy informacyjne i psychologia analityczna

Monika Ziobrowska

6.1. Czesław S. Nosal – nowoczesna psychologia poznawcza i psychologia różnic indywidualnych. Jak teorię połączyć z praktyką?

AGATA GĄSIOROWSKA

Uniwersytet SWPS, Instytut Psychologii

ORCID: 0000-0002-3354-109

TOMASZ ZALEŚKIEWICZ

Uniwersytet SWPS, Instytut Psychologii

ORCID: 0000-0002-4232-6151

Abstrakt

Rozdział przedstawia sylwetkę Czesława S. Nosała. Omawiamy osiągnięcia naukowe profesora przede wszystkim w takich obszarach jak psychologia poznawcza oraz psychologia różnic indywidualnych. W sposób szczególny koncentrujemy się na przedstawieniu jego wkładu w rozwój teorii umysłu, stylów poznawczych, diagnozy typów umysłowości, psychologii myślenia i podejmowania decyzji. Zwracamy uwagę na to, że jego dorobek jest nastawiony nie tylko na kreowanie i krytyczne analizowanie modeli teoretycznych, lecz także na poszukiwanie praktycznych zastosowań potwierdzonej empirycznie wiedzy naukowej. W pierwszej części rozdziału przytaczamy najważniejsze fakty z kariery profesora, a w części drugiej syntetycznie omawiamy jego najważniejsze prace.

Słowa kluczowe: Czesław S. Nosal, psychologia poznawcza, teorie umysłu, myślenie, podejmowanie decyzji, różnice indywidualne

Abstract

This chapter presents the profile of Czesław S. Nosal. We discuss the professor's scientific achievements, focusing primarily on areas such as cognitive psychology and the psychology of individual differences. Particular attention is given to professor Nosal's contributions to the development of the theory of mind, cognitive styles, the diagnosis of personality types, the psychology of thinking, and decision making. We highlight that professor Nosal's work is aimed not only at creating and critically analyzing theoretical models but also at seeking practical applications of empirically validated scientific knowledge. In the first part of the chapter, we present the key facts from the Professor's career, while the second part synthesizes His most important works.

Keywords: Czesław S. Nosal, cognitive psychology, theories of mind, thinking, decision making, individual differences

Profesor Czesław S. Nosal – nowoczesna psychologia poznawcza i psychologia różnic indywidualnych. Jak teorię połączyć z praktyką?

Czesław Sławomir Nosal to polski psycholog, profesor zwyczajny specjalizujący się w psychologii poznawczej i różnic indywidualnych, psychologii twórczości, kształcenia, mediów oraz zarządzania. Urodził się 30 października 1942 w Wojtkowej, a dzieciństwo spędził w Kotlinie Kłodzkiej na Dolnym Śląsku – regionie, z którym po dziś dzień jest emocjonalnie związany, o czym często wspomina w prywatnych rozmowach. Jest absolwentem Liceum Pedagogicznego w Kłodzku, które ukończył w 1961 roku. Studiował na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, gdzie w 1966 roku uzyskał tytuł magistra psychologii. W 1971 roku na Wydziale Filozoficzno-Historycznym UAM otrzymał stopień doktora nauk humanistycznych, a w 1980 roku habilitował się na Wydziale Psychologii Uniwersytetu Warszawskiego. Tytuł profesora uzyskał 15 czerwca 1990 roku.

W trakcie swojej kariery naukowej pracował m.in. na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (1966–1972), następnie na Politechnice Wrocławskiej (1972–2009), gdzie kierował Zakładem Psychologii Zarządzania i Zachowań Konsumenckich, a w latach 1980–1986 pełnił funkcję zastępcy dyrektora ds. badań naukowych i współpracy z przemysłem w Instytucie Organizacji i Zarządzania. Dalsze miejsca zatrudnienia to Uniwersytet Zielonogórski, Uniwersytet Wrocławski, Uniwersytet Opolski oraz Uniwersytet SWPS (filia we Wrocławiu), w którym pełnił funkcję kierownika Katedry Psychologii Poznawczej i Różnic Indywidualnych. Zajęcia dydaktyczne prowadził również w Wyższej Szkole Umiejętności Społecznych i Wyższej Szkole Zarządzania i Finansów we Wrocławiu. Znaczną część swojej kariery zawodowej związał zatem z Wrocławiem, w tym z Instytutem Psychologii Uniwersytetu Wrocławskiego.

Profesor Nosal od 1989 roku pełni funkcję Głównego Psychologa i mentora naukowego Mensy Polskiej – największego i najstarszego stowarzyszenia ludzi o wysokim ilorazie inteligencji. Przez kilka kadencji był członkiem Centralnej Komisji do Spraw Stopni i Tytułów, a od 1982 roku aż do dzisiaj jest związany z Komitetem Psychologii PAN. Był także członkiem Uniwersyteckiej Komisji Akredytacyjnej oraz ekspertem Państwowej Komisji Akredytacyjnej. Profesor Nosal wyróżnia się otwartością w dzieleniu się wiedzą naukową i swoim doświadczeniem badawczym, co przejawia się w rosnącym przez lata gronie jego uczniów. Do momentu pisania tego tekstu wypromował ponad 15 doktorów, zrecenzował ponad 50 prac doktorskich i 20 dorobków naukowych w postępowaniach o nadanie stopnia doktora habilitowanego, ocenił 11 wniosków profesorskich, a także zaopiniował ponad

130 wniosków grantowych dla MNiSW. Dwoje spośród jego podopiecznych zdobyło tytuł profesorski, a dwoje innych – stopień doktora habilitowanego.

Czesław S. Nosal wielokrotnie otrzymywał Nagrodę Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego. Dwukrotnie zdobył nagrodę główną za popularyzację nauki przyznaną przez miesięczniki „Problemy” i „Wiedza i Życie”. Od prawie 40 lat współpracuje z miesięcznikiem „Nowe Książki”, recenzując prace nie tylko z obszaru psychologii, lecz także z innych dyscyplin (na przykład książki o tematyce neuronaukowej). Jako autorzy tego rozdziału zgodnie możemy przyznać, że lektura tych recenzji to prawdziwa uczta intelektualna i wzór tego, jak interesująco i ze swadą pisać o odkryciach nauki. Profesor wchodził w skład rad redakcyjnych kilku czołowych czasopism psychologicznych, m.in. „Przeglądu Psychologicznego”, „Czasopisma Psychologicznego” i „Roczników Psychologicznych KUL”. Został odznaczony Złotym Krzyżem Zasługi, Medalem Komisji Edukacji Narodowej i Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski.

Angażował się i wciąż angażuje w badania o charakterze aplikacyjnym. Przewodniczył zespołowi, który opracował psychologiczne kryteria w doborze młodzieży uzdolnionej na Studium Podstawowych Problemów Informatyki na Politechnice Wrocławskiej. W obszernym programie „Promocja zatrudnienia i rozwój służb zatrudnienia” realizowanym w latach 1994–1997, koordynowanym przez Uniwersytet Jagielloński i Ministerstwo Pracy i Polityki Socjalnej (MPiPS), a finansowanym przez Bank Światowy, zespół pod jego kierunkiem opracował polską adaptację Kwestionariusza Preferencji Zawodowych Hollanda, który był stosowany w urzędach zatrudnienia w całym kraju. W latach 2004–2006 kierował zespołem, który na zlecenie MPiPS stworzył nową, w pełni standaryzowaną metodę do diagnozy zainteresowań zawodowych, wdrożoną we wszystkich urzędach pracy w Polsce i stosowaną do dzisiaj. Przez wiele lat angażował się w szkolenie kadry kierowniczej, przekazując menedżerom wiedzę o tym, jak wykorzystać dorobek naukowej psychologii w skutecznym zarządzaniu przedsiębiorstwami.

Już nawet ten nieco encyklopedyczny przegląd rzuca światło na to, jak znaczące okazują się osiągnięcia profesora Nosała w wielu obszarach, które są ważne dla nauki, a dotyczą nie tylko prowadzenia badań, lecz również organizacji całego systemu akademickiego. Gdy jednak piszemy o naukowcu, największą radość sprawia nam przyglądanie się jego dorobkowi intelektualnemu. A ten jest naprawdę imponujący. Dokonajmy zatem krótkiego przeglądu, mając świadomość, że wybierając kilka prac, pomijamy setki innych, których jest autorem.

Niewątpliwym *opus magnum* w dorobku piśmienniczym profesora jest książka *Psychologiczne modele umysłu* z 1990 roku. Stanowi ona kompleksową analizę różnych modeli wyjaśniających funkcjonowanie ludzkiego umysłu, a jednocześnie oferuje szereg autorskich propozycji teoretycznych. Wyjaśniane są tutaj mechanizmy percepcji, myślenia, pamięci czy podejmowania decyzji. Na plan pierwszy wysuwa się potrzeba łączenia podejść klasycznych i nowoczesnych, a także perspektyw reprezentowanych przez rozmaite dyscypliny (na przykład psychologię i biologię). Jest to praca, która jawi się przed czytelnikiem jako wielowymiarowa deskrypcja ludzkiego umysłu, a jednocześnie wyznacza ramy interpretacyjne dla całości procesów poznawczych.

Inne ważne w dorobku Czesława S. Nosala dzieło to *Diagnoza typów umysłu. Rozwinięcie i zastosowanie teorii Junga* z 1992 roku. Profesor, od kiedy tylko go znamy, jest nie tylko znawcą, lecz także propagatorem myśli Carla Gustava Junga. Ta książka to nie tylko wprowadzenie w teorię wielkiego Szwajcara, ale także, a raczej przede wszystkim, przedstawienie autorskiej metody do pomiaru typów umysłu. Metoda wyłoniła się wskutek zintegrowania klasycznej myśli jungowskiej z nowoczesną psychologią osobowości i różnic indywidualnych, stanowiąc niewątpliwie przełom w podejściu do diagnozowania typów umysłowości człowieka. Jak już wcześniej pisaliśmy, profesor Nosal koncentruje się w swojej pracy badawczej zarówno na konstruowaniu interesujących rozwiązań teoretycznych, jak i dbałości o to, by wskazywać obszary ich aplikowania w różnych dziedzinach życia. Tak dzieje się również w przypadku pracy *Diagnoza typów umysłu*. Odnajdujemy w niej propozycje zastosowania wiedzy o różnicach indywidualnych w zakresie typów umysłu w psychoterapii (na przykład dostosowanie technik terapeutycznych do indywidualnych potrzeb pacjenta, z uwzględnieniem dominujących funkcji psychicznych), edukacji (zrozumienie stylów uczenia się uczniów i odpowiednie dostosowanie metod nauczania) czy kierowaniu ludźmi (identyfikowanie mocnych i słabych stron pracowników oraz adekwatne przydzielanie zadań).

Są jeszcze dwie książki autorstwa Czesława S. Nosala, które w tym przeglądzie chcielibyśmy przywołać. Są nimi *Psychologia decyzji kadrowych* (1999) oraz *Psychologia myślenia i działania menedżera* (2001). Obie mogą być wzorem łączenia osiągnięć nauki z potrzebami świata biznesu. Trzon pierwszej pracy stanowią rozważania na temat wykorzystania wiedzy o umysłowości, osobowości i temperamentie człowieka w procesach rekrutowania, oceniania i kształcenia pracowników na różnych szczeblach struktury organizacyjnej. Ale w poszczególnych rozdziałach znajdujemy znacznie więcej treści. Profesor poddaje krytycznemu namysłowi kwestie związane z budowaniem strategii

personalnych w przedsiębiorstwie, strukturą kompetencji czy istotą i rodzajami myślenia diagnostycznego. W drugiej z wymienionych prac znajdujemy pasjonujący wykład na temat tego, jak menedżerowie rozwiązują problemy i podejmują decyzje. Jest to książka, która w unikalny sposób przedstawia problematykę stylów pojęciowych, nad którą Nosal przez wiele lat pracował, w kontekście jej zastosowania w praktyce zarządzania. Tym, co natychmiast przyciąga uwagę czytelników *Psychologii myślenia i działania menedżera*, jest rozmach, z jakim została ona napisana. W naszym przekonaniu w taki sposób o procesach decyzyjnych w organizacjach pisali wcześniej tylko Herbert Simon i James March. Dowiadujemy się o tym, na czym polega myślenie strategiczne, jak ludzie radzą sobie z niepewnością i nieprzewidywalnością, jakie są mocne i słabe strony intuicji, jaka jest geneza heurystyk oceniania i podejmowania decyzji itd. Choć jest to książka, która była pisana przede wszystkim w celach aplikacyjnych, to jej walory związane z integrowaniem różnych ujęć teoretycznych są niezaprzeczalne.

Wkład profesora Czesława S. Nosala w rozwój nowoczesnej psychologii poznawczej i psychologii różnic indywidualnych jest ogromny. Ale nie tylko dzięki temu możemy powiedzieć, że mamy do czynienia z człowiekiem niezwykle. Przesądza o tym wiele osobistych właściwości profesora – otwartość, gotowość do rozmowy, wnikliwość, pasja, dowcip i uśmiech, na który zawsze można liczyć. Wrocławska psychologia może być dumna z tego, że w swoich szeregach ma takiego reprezentanta.

Bibliografia

- Nosal, C. S. (1990). *Psychologiczne modele umysłu*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Nosal, C. S. (1999). *Psychologia decyzji kadrowych: Strategie, kryteria, procedury*. Kraków: Wydawnictwo Profesjonalnej Szkoły Biznesu.
- Nosal, C. S. (2001). *Psychologia myślenia i działania menedżera: Rozwiązywanie problemów, podejmowanie decyzji, kreowanie strategii*. Warszawa: Akademia Ekonomiczna.

6.2. Maciej Dymkowski – od samowiedzy do poznania historycznego z perspektywy psychologii

JAKUB KUŚ

Uniwersytet SWPS

ORCID: 0000-0001-6305-8080

JULITA KOSZUR

Uniwersytet SWPS

ORCID: 0000-0001-8105-0891

BEATA PACHNOWSKA

IMAS International Instytut Badania Rynku i Opinii Społecznej

SYLWIA CISEK-CIESIELSKA

University of Southampton

ORCID: 0000-0002-1051-0632

Abstrakt

Celem niniejszego rozdziału jest omówienie kluczowej roli, jaką profesor Maciej Dymkowski odegrał w rozwoju współczesnej psychologii, zwłaszcza w kontekście polskiego środowiska akademickiego. Przez wiele lat związany był on zawodowo z Politechniką Wrocławską, pracował także na Uniwersytecie Wrocławskim oraz Uniwersytecie Opolskim. Obecnie jest zatrudniony na Uniwersytecie SWPS we Wrocławiu, gdzie aktywnie kontynuuje swoje prace badawcze oraz działalność dydaktyczną. W rozdziale szczegółowo analizowane są jego najważniejsze osiągnięcia naukowe, w tym jego znaczący wkład w rozwój psychologii historycznej, której jest pionierem w Polsce. Jego zainteresowania naukowe obejmują również badania nad samowiedzą oraz wpływem autoprezentacji na procesy samopoznania. Maciej Dymkowski jest autorem kilkudziesięciu prac naukowych publikowanych w prestiżowych czasopismach międzynarodowych i krajowych oraz takich książek jak *Wprowadzenie do psychologii historycznej*, *Samowiedza w okowach przywdziewanych masek* i *Poznanie siebie, umotywowane sprawdziany samowiedzy*. W niniejszym rozdziale podkreślony zostaje również jego wkład w rozwój dydaktyki psychologicznej w Polsce, dzięki któremu ukształtował on liczne pokolenia psychologów. Autorzy mają nadzieję, że przedstawienie dorobku profesora Dymkowskiego pozwoli czytelnikom na pełniejsze zrozumienie jego znaczenia dla polskiej psychologii.

Słowa kluczowe: Maciej Dymkowski, psychologia historyczna, psychologia społeczna, psychologia osobowości, metateorie.

Abstract

The purpose of this chapter is to discuss the pivotal role Professor Maciej Dymkowski has played in the development of modern psychology, particularly within the Polish academic community. For many years, Professor

Maciej Dymkowski was professionally associated with the Wrocław University of Science and Technology and worked at the University of Wrocław and the University of Opole. He is currently employed at SWPS University in Wrocław, where he continues his research and teaching activities. This chapter provides an in-depth analysis of the Professor's most significant scientific achievements, including his substantial contributions to the field of historical psychology, in which he is a pioneer in Poland. His research interests also encompass studies on self-knowledge and the impact of self-presentation on self-perception processes. Maciej Dymkowski is the author of dozens of scholarly works published in prestigious international and national journals, as well as such books as *Introduction to Historical Psychology*, *Self-Knowledge in the Shackles of Assumed Masks*, and *Knowing Oneself: Motivated Self-Knowledge Tests*. This chapter also highlights his contributions to the development of psychological education in Poland, through which he has shaped numerous generations of psychologists. The authors hope that presenting Professor Dymkowski's achievements will enable readers to gain a deeper understanding of his significance for Polish psychology.

Keywords: Maciej Dymkowski, historical psychology, personality psychology, social psychology, metatheories.

Wbrew rozmaitym prześmiewcom roli jednostek w historii, chcąc trafnie opisać dzieje, należy z uwagą przyglądać się treściom przekonań ludzi znaczących, którzy w nich uczestniczyli, w tym zwłaszcza ich iluzjom.

Maciej Dymkowski

Między psychologią a historią. O roli złudzeń w dziejach, s. 64

Wprowadzenie

Profesor Maciej Dymkowski to wybitny polski psycholog, ceniony za swoje interdyscyplinarne podejście do nauki, które integruje psychologię z takimi dziedzinami jak historia, socjologia i filozofia. Autor ponad 80 publikacji naukowych, w tym monografii oraz licznych artykułów, odegrał kluczową rolę w rozwijaniu współczesnej psychologii w Polsce, ze szczególnym uwzględnieniem psychologii społecznej, osobowościowej i historycznej. Jego badania cechują się nowatorskim ujęciem procesów samowiedzy i samopoznawania, a także analizą ich regulacyjnych funkcji w kontekście relacji interpersonalnych i społecznych.

Dymkowski jest pionierem w badaniach nad mechanizmami autoprezentacji oraz jej wpływem na przekształcenia tożsamości jednostki, co szczegółowo przedstawił w swoich pracach dotyczących „przywdziewanych masek”. Jego wkład w psychologię historyczną

również jest znaczący, gdyż badał wpływ procesów psychologicznych na interpretację i kształtowanie wydarzeń historycznych.

W niniejszym rozdziale szczegółowo omówione zostaną: biografia prof. Dymkowskiego, jego dorobek naukowy oraz kluczowe obszary badawcze, w tym problematyka regulacyjnych funkcji samowiedzy, koncepcja „przywdziewanych masek” oraz psychologia historyczna jako istotny element jego interdyscyplinarnych dociekań naukowych.

Główne osiągnięcia

Maciej Dymkowski urodził się w 1947 roku. Studia wyższe odbył w latach 1965–1970 na Wydziale Nauk Społecznych Uniwersytetu Warszawskiego, uzyskując tytuł magistra socjologii. Stopień doktora nauk humanistycznych zdobył w roku 1978 na Uniwersytecie Warszawskim na podstawie rozprawy doktorskiej *Uwarunkowania dynamiki postaw interpersonalnych w grupie*, której promotorem był profesor Stefan Nowak. Jej recenzentami byli profesorowie Jan Lutyński oraz Janusz Grzelak.

Zagadnienie regulacyjnych funkcji samowiedzy znalazło swoje odzwierciedlenie w licznych publikacjach Macieja Dymkowskiego z lat 80., z kulminacją w jego rozprawie habilitacyjnej pt. *Samowiedza a psychologiczne konsekwencje ocen*. W pracy tej autor przedstawił oryginalny model teoretyczny opisujący mechanizmy regulacji psychicznej w sytuacjach, gdy samowiedza, w szczególności samooceny i związane z nimi oczekiwania, zostaje skonfrontowana z napływającymi ocenami z otoczenia. W oparciu o ten model określono hipotetyczne determinanty alokacji uwagi, prowadzące do aktywizacji trzech wyróżnionych stylów regulacji zachowania: egotystycznego, konserwatywnego oraz walidacyjnego. Wyniki przeprowadzonych eksperymentów w przeważającej mierze potwierdziły trafność przewidywań teoretycznych lub dały się zinterpretować w ramach proponowanego modelu.

Stopień naukowy doktora habilitowanego nauk humanistycznych w zakresie psychologii (psychologii społecznej i osobowości) Maciej Dymkowski uzyskał w roku 1990 na Uniwersytecie

Zdjęcie nr 17: Profesor Maciej Dymkowski

Autor: Nikodem Szymański, Uniwersytet SWPS

Adama Mickiewicza w Poznaniu na podstawie oceny dorobku naukowego i przedstawionej rozprawy habilitacyjnej pt. *Samowiedza a psychologiczne konsekwencje ocen*. Recenzentami rozprawy habilitacyjnej byli profesorowie: Maria Jarymowicz, Wiesław Łukaszewski oraz Tomasz Maruszewski.

Po uzyskaniu habilitacji kontynuował badania w wybranych obszarach psychologii zarządzania oraz zmiany postaw, w których inspiracją były teoretyczne kontrowersje wokół krytyki teorii dysonansu poznawczego. Podejmował również refleksje nad konstruktem umysłowości liberała, analizując go w świetle współczesnej psychologii poznawczej.

Jego kluczowa działalność naukowa i najważniejsze publikacje były w dużej mierze skoncentrowane na zagadnieniach związanych z samowiedzą i procesami samopoznawania. Centralnym punktem jego badań pozostawało zagadnienie rozumienia siebie oraz regulacyjnych funkcji samowiedzy, a także analiza roli samowiedzy w przetwarzaniu informacji, które z nią się konfrontują. Kontynuował prace nad znaczeniem globalnego poczucia własnej wartości w myśleniu twórczym, jednocześnie kierując swoją uwagę na mechanizmy oraz uwarunkowania procesu samopoznawania. Szczególne miejsce w jego badaniach zajmowała rola przedmiotowej samoświadomości w przekształceniach samowiedzy oraz problematyka iluzorycznej unikatowości samopoznawania w relacji do poznawania innych, obserwowana zarówno w przypadku psychologów zawodowych, jak i osób „naiwnych”. W dalszej perspektywie głównym tematem jego studiów stało się badanie mechanizmów i uwarunkowań przekształceń przekonań o sobie w wyniku publicznej autoprezentacji.

W dorobku powstałym po habilitacji szczególnie istotne są dwie monografie. W pierwszej z nich, *Poznanie siebie. Umotywowane sprawdziany samowiedzy* (1993) rozwijał wątki z wcześniejszych prac, przedstawiając oryginalny model teoretyczny samopoznawania. Opisał ten proces jako umotywowaną weryfikację hipotez o sobie, aktywizowaną przez określone formalne cechy tych hipotez, a także jako selektywnie zniekształcone przetwarzanie informacji odnoszonych do „Ja”. Model ten został zweryfikowany w licznych badaniach eksperymentalnych, których wyniki w większości przypadków potwierdzały założenia teoretyczne lub były spójne z zaproponowanymi interpretacjami.

Druga monografia, *Samowiedza w okowach przywdziewanych masek* (1996), stała się fundamentem dla szeroko zakrojonego programu badań eksperymentalnych realizowanego w ramach seminariów magisterskich. W pracy tej usystematyzował dotychczasowe dokonania w badaniach nad wpływem publicznie demonstrowanych zachowań, niezgodnych z ukształtowaną samowiedzą, na przekształcenia prywatnych przekonań o sobie. Ukazał proces samopoznawania z perspektywy aktora społecznego, który dbając o swój wizerunek, internalizuje

doświadczenia związane z publicznym odgrywaniem ról. Monografia ta stanowiła również wkład w spory teoretyczne dotyczące teorii dysonansu poznawczego, autopercepcji oraz manipulacji wrażeniem, oferując nowe spojrzenie na regulacyjne znaczenie motywacyjnych i poznawczych mechanizmów w tych procesach.

Maciej Dymkowski prowadził także badania nad mechanizmem internalizacji autoprezentacji, czyli procesem, w którym jednostki zaczynają postrzegać siebie zgodnie z rolami społecznymi, które odgrywają. Zjawisko to stanowiło centralny punkt jego analiz dotyczących relacji między publicznym wizerunkiem a prywatnymi przekonaniem o sobie. Wraz ze współpracownikami wykazał, że powtarzalne odgrywanie ról, nawet początkowo niezgodnych z samowiedzą, prowadzi do ich stopniowej internalizacji, co wpływa na zmianę samooceny oraz tożsamości (Cisek, Dymkowski, 1998; Dymkowski, 2001). Proces ten ma istotne znaczenie w zrozumieniu tego, jak jednostki adaptują się do wymogów społecznych i jak publiczna autoprezentacja oddziałuje na ich prywatny obraz siebie, często wzmacniając poczucie spójności między zachowaniem a tożsamością.

W roku 1997 Maciej Dymkowski uzyskał od Prezydenta Rzeczypospolitej tytuł profesora nauk humanistycznych, którego nadanie zostało poprzedzone recenzją dorobku naukowego przez profesorów Marię Jarymowicz, Tomasza Maruszewskiego i Janusza Reykowskiego. Następnie kontynuował wcześniejsze badania naukowe, ze szczególnym uwzględnieniem wpływu rozbieżnej autoprezentacji na kształtowanie się przekonań jednostki o sobie. Dodatkowo podjął refleksję nad ograniczeniami w praktycznym zastosowaniu teorii psychologii społecznej, co zostało przedstawione w jednej z jego publikacji (Dymkowski, 2007).

W kolejnych latach jego zainteresowania badawcze coraz bardziej koncentrowały się na psychologii historycznej, która stopniowo stała się kluczowym obszarem jego działalności naukowej. Wyniki jego rozważań w tym obszarze zostały opublikowane w licznych artykułach, zarówno naukowych, jak i publicystycznych, a także w dwóch znaczących monografiach: *Między psychologią a historią. O roli złudzeń w dziejach* (2000) oraz *Wprowadzenie do psychologii historycznej* (2003). W pracach tych podjął on problem historycznej uniwersalności teorii psychologicznych, szczególnie tych wywodzących się z psychologii społecznej. Szczególną uwagę poświęcił wpływowi deformacji poznawczych – nie zawsze destrukcyjnych – na działania uczestników procesów historycznych.

Profesor Dymkowski argumentował (i argumentuje do dziś) konieczność ścisłej współpracy między historykami a psychologami. Proponował, aby taka współpraca nie tylko umożliwiła psychologom społecznym weryfikację ich teorii w kontekście historycznym, lecz także pozwoliła historykom dokonywać świadomych wyborów w zakresie wykorzystania wiedzy

psychologicznej, która dotychczas opierała się głównie na intuicyjnych koncepcjach potocznych. Te postulaty zostały szczegółowo rozwinięte we wspomnianej już książce *Wprowadzenie do psychologii historycznej* (2003), stanowiącej pierwszą na gruncie polskim kompleksową prezentację tej dyscypliny, zawierającą opis jej przedmiotu, zadań oraz potencjalnych zastosowań. Publikacja ta pełni również rolę podręcznika akademickiego dla studentów psychologii i historii. W ostatnich latach Maciej Dymkowski wydał w tej tematyce takie książki, jak zbiór esejów *Szkice psychologa o historii* (2016) oraz *Polityka zakotwiczona w historii* (2024).

Dorobek dydaktyczny

Dorobek dydaktyczny Macieja Dymkowskiego ściśle koresponduje z jego bogatym i interdyscyplinarnym dorobkiem naukowym, przejawiając się w dużej różnorodności prowadzonych zajęć.

W latach 70. jako starszy asystent przez parę lat był zastępcą pełnomocnika dyrektora do spraw studenckich w Instytucie Organizacji i Zarządzania Politechniki Wrocławskiej. Był członkiem najpierw Zakładu Socjologii, następnie – od późnych lat 70. aż do końca swojej pracy na Politechnice Wrocławskiej – Zakładu Psychologii kierowanego przez prof. Czesława Nosala. Przez lata swojej kariery akademickiej prowadził zajęcia na Uniwersytecie Wrocławskim, Politechnice Wrocławskiej, Uniwersytecie Opolskim, w Dolnośląskiej Szkole Wyższej (obecnie Uniwersytet Dolnośląski DSW), a od ponad 20 lat na Uniwersytecie SWPS. We wczesnym okresie aktywności dydaktycznej na Politechnice Wrocławskiej realizował wykłady i zajęcia z zakresu psychologii zarządzania i socjologii pracy. W ramach pracy w Instytucie Psychologii Uniwersytetu Wrocławskiego koncentrował się z kolei na zajęciach z psychologii społecznej, osobowości i podejmowania decyzji, prowadzonych zarówno dla studentów psychologii, jak i kierunków niepsychologicznych.

Na późniejszych etapach centralne miejsce w jego działalności dydaktycznej zajmowały seminaria i wykłady monograficzne poświęcone regulacyjnym funkcjom samowiedzy i samopoznawania. Te zajęcia ściśle wiązały się z jego badaniami naukowymi i oryginalnym modelem teoretycznym prezentowanym w monografiach *Poznawanie siebie. Umotywowane sprawdziany samowiedzy* i *Samowiedza w okowach przywdziewanych masek*. W tamtym okresie Maciej Dymkowski zajmował się także zagadnieniami z obszaru psychologii politycznej. W tym obszarze powstało wiele prac magisterskich oraz doktoraty Beaty Pachnowskiej, Sylwii Cisek, Olgi Bąk, Julity Koszur i Jakuba Kusia, realizowane głównie na Uniwersytetach Wrocławskim i Opolskim oraz Uniwersytecie SWPS.

Obecnie Maciej Dymkowski prowadzi autorskie zajęcia o charakterze interdyscyplinarnym dla studentów psychologii na Uniwersytecie SWPS. Ich problematyka dotyczy

specyficznych barier poznania historycznego; w ich trakcie wskazuje on, jak psychologia, z jej teoriami i metodami badawczymi, może pomóc w zrozumieniu fenomenów historycznych (na przykład Holokaustu). Dzięki interdyscyplinarnej perspektywie studenci nie tylko zyskują wiedzę o relacjach psychologii z innymi naukami humanistycznymi i społecznymi takimi jak historia, socjologia, antropologia kulturowa i ekonomia, lecz także rozumieją trudności związane z formułowaniem na gruncie psychologii społecznej, międzykulturowej i nauk społecznych twierdzeń uniwersalnie prawdziwych. Prowadzone przez Macieja Dymkowskiego zajęcia odznaczają się unikalnym połączeniem wiedzy teoretycznej z wynikami badań empirycznych, co wielokrotnie było doceniane przez społeczność studentów.

Jego dorobek dydaktyczny zaowocował wypromowaniem wielu prac magisterskich i doktorskich. Do 2024 roku wypromował 6 doktorów oraz ponad 80 magistrantów na Politechnice Wrocławskiej oraz Uniwersytetach: Wrocławskim, Opolskim i SWPS we Wrocławiu. Był również recenzentem wielu prac magisterskich i doktorskich (na uniwersytetach: Wrocławskim, Warszawskim, UAM w Poznaniu, Opolskim i SWPS, a także na Akademii Medycznej we Wrocławiu), a także habilitacyjnych (na Uniwersytecie Warszawskim, w Instytucie Psychologii PAN w Warszawie i na SWPS). Ponadto recenzował dorobek w związku z nadawaniem tytułu profesora w Instytucie Psychologii PAN w Warszawie, na Uniwersytecie Warszawskim i Uniwersytecie SWPS.

Obecnie pełni funkcję kierownika Zakładu Metateoretycznych Zagadnień w Psychologii na Wydziale Psychologii Uniwersytetu SWPS we Wrocławiu.

Dorobek organizacyjny

Maciej Dymkowski odegrał istotną rolę w działalności organizacyjnej i akademickiej na różnych etapach swojej kariery. W latach 70., jako starszy asystent w Instytucie Organizacji i Zarządzania Politechniki Wrocławskiej, pełnił funkcję zastępcy pełnomocnika dyrektora ds. studenckich. Początkowo związany był z Zakładem Socjologii, od końca lat 70. Do zakończenia pracy na Politechnice Wrocławskiej działał w Zakładzie Psychologii kierowanym przez Czesława Nosala.

W latach 1980–1981 kierował Zespołem Badań Opinii Związkowej przy władzach regionalnych NSZZ „Solidarność” we Wrocławiu, gdzie realizował sondaże w dużych zakładach pracy. W tym czasie aktywnie angażował się w działalność związku na Politechnice Wrocławskiej. W latach 80. był przedstawicielem pomocniczych pracowników nauki w radach naukowych Instytutu Organizacji i Zarządzania oraz Wydziału Informatyki i Zarządzania tej uczelni. W latach 1984–1985 jako jedyny przedstawiciel tej grupy zawodowej został

członkiem Senatu Politechniki Wrocławskiej. Od 1992 do 1997 roku kierował Zakładem Eksperymentalnej Psychologii Społecznej w Instytucie Psychologii Uniwersytetu Wrocławskiego, a w latach 1993–1996 reprezentował samodzielnych pracowników nauki Wydziału Nauk Historycznych i Pedagogicznych w Senacie tego Uniwersytetu. Był także członkiem senackiej Komisji ds. Nauczania.

W swojej karierze aktywnie uczestniczył w działalności towarzystw naukowych. Od 1984 roku był członkiem Polskiego Towarzystwa Psychologicznego, od 1987 roku – European Association of Experimental Social Psychology, a od 1995 roku – Society for Personality and Social Psychology. Współpracował także z międzynarodową grupą Self Interest Group aż do jej rozwiązania. Był jednym z założycieli Polskiego Stowarzyszenia Psychologii Społecznej, w którym pełnił różne funkcje.

Za swoje osiągnięcia otrzymał wiele nagród, w tym w 1979 roku indywidualną nagrodę Ministra Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki za pracę doktorską, a w 1990 roku nagrodę Ministra Edukacji Narodowej za cykl publikacji naukowych. Był również wielokrotnie wyróżniany przez rektorów Politechniki Wrocławskiej i Uniwersytetu Wrocławskiego za wkład w działalność naukową, dydaktyczną i organizacyjną. W 1990 roku został uhonorowany Złotą Odznaką Politechniki Wrocławskiej.

Jego wkład w naukę obejmował także recenzowanie licznych książek naukowych i artykułów publikowanych w prestiżowych czasopismach, takich jak „European Journal of Social Psychology”, „Psychologia Społeczna” (obecnie „Social Psychological Bulletin”), „Polish Psychological Bulletin”, „Przegląd Psychologiczny”, „Studia Psychologiczne”, „Psychologia Wychowawcza” i „Historyka”.

Maciej Dymkowski – perspektywa osobista

Druga połowa lat 80. stanowiła wymagający okres dla rozwoju psychologii społecznej, co przekładało się również na warunki dydaktyczne i badawcze. Studenci prowadzeni przez Macieja Dymkowskiego byli angażowani w pracę nad literaturą w oryginale, co wymagało tłumaczenia z pomocą słownika, stymulując rozwój umiejętności językowych i merytorycznych. Podejmowane tematy badawcze, łączące psychologię społeczną i osobowości oraz bazujące na jego autorskich koncepcjach dotyczących samowiedzy, były ambitne i wymagające szczególnego zaangażowania ze strony uczestników.

Proces kształcenia i wsparcia udzielanego przez profesora Dymkowskiego charakteryzował się równowagą między wysokimi wymaganiami intelektualnymi a starannością w zapewnieniu merytorycznego wsparcia. Współpraca z nim była zorganizowana wokół jasno

określonych ram czasowych, co motywowało do regularnego realizowania kolejnych etapów prac badawczych. W kontekście prac doktorskich takie podejście okazywało się szczególnie skuteczne, wspierając równoczesne zaangażowanie młodych naukowców w działania akademickie i zawodowe.

Obecnie Maciej Dymkowski kontynuuje pracę dydaktyczną i badawczą, współpracując z magistrantami i doktorantami, którym zapewnia poczucie bezpieczeństwa oraz przewidywalność dzięki jasno określonym zasadom współpracy. Jego metoda opiera się na równowadze między superwizją a partnerskim podejściem, co pozwala studentom na rozwijanie inicjatywy badawczej przy jednoczesnym wsparciu merytorycznym tam, gdzie jest ono konieczne. Takie podejście nie tylko buduje zaufanie i wzmacnia zaangażowanie, lecz także zapewnia strukturę sprzyjającą efektywnej realizacji projektów badawczych. Proces ten przebiega w atmosferze wzajemnego szacunku i współpracy, co stanowi jeden z kluczowych czynników sukcesu w kształceniu młodych naukowców.

W relacjach interpersonalnych profesor Dymkowski jest ceniony za autentyczne zaangażowanie, otwartość oraz gotowość do udzielania pomocy, szczególnie w sytuacjach wymagających szczególnej uwagi i troski. Jego podejście, łączące profesjonalizm z empatią, sprawia, że jest postrzegany jako wybitny mentor i współpracownik. Wspomnienia studentów i współpracowników jednoznacznie wskazują na pozytywne doświadczenia związane z pracą pod jego kierunkiem. Profesor nie tylko reprezentuje naukę na najwyższym poziomie, ale także uprawia ją w sposób, który wykracza poza ramy tradycyjnych dyscyplin, stosując metateoretyczne podejście do analizy problemów badawczych. Metateoretyczne podejście, które charakteryzuje jego działalność naukową, jest jedną z jego największych zalet jako badacza i mentora. Pozwala ono na refleksję nad fundamentami teoretycznymi psychologii, integrację różnych perspektyw oraz rozwój bardziej uniwersalnych modeli wyjaśniających zjawiska psychologiczne. Dzięki takiemu podejściu studenci i doktoranci zyskują wiedzę operacyjną i umiejętność krytycznego myślenia, co wzbogaca ich rozwój naukowy i zawodowy. Metateoretyczna refleksja pozwala również na dostrzeganie wzajemnych zależności między różnymi dziedzinami nauki, co sprzyja tworzeniu interdyscyplinarnych koncepcji badawczych.

Autorzy niniejszego rozdziału – byli doktoranci profesora Dymkowskiego – podkreślają, że współpraca z nim była nie tylko intelektualnym wyzwaniem, lecz także inspirującym doświadczeniem, które ukształtowało ich kariery. Możliwość bycia uczniami tak znakomitego naukowca i mentora stanowi dla nich powód do dumy oraz głębokiej wdzięczności.

Bibliografia

- Dymkowski, M. (1993). *Poznanawanie siebie: Umotywowane sprawdziany samowiedzy*. Wydawnictwo PAN.
- Dymkowski, M. (1996). *Samowiedza w okowach przywdziewanych masek*. Wydawnictwo PAN.
- Dymkowski, M. (2000). *Między psychologią a historią: O roli złudzeń w dziejach*. Wydawnictwo Scholar.
- Dymkowski, M. (2001). Autoprezentacja pozbawiona mistyfikacji a pojmowanie siebie. *Czasopismo Psychologiczne*, 7(2), 147–154.
- Dymkowski, M. (2003). *Wprowadzenie do psychologii historycznej*. Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Dymkowski, M. (2007). O uniwersalności teorii psychologii społecznej. *Psychologia Społeczna*, 2(4), 44–54.
- Dymkowski, M. (2016). *Szkice psychologa o historii*. Wydawnictwo Avalon.
- Dymkowski, M. (2024). *Polityka zakotwiczona w historii*. Wydawnictwo Avalon.
- Dymkowski, M., Cisek, S. (1998). The impact of self-presentation effectiveness on subsequent self-beliefs. *Polish Psychological Bulletin*, 29, 181–197.

6.3. Bogusław Pawłowski – pierwszy polski psycholog ewolucyjny

PIOTR SOROKOWSKI

Uniwersytet Wrocławski, Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych

Instytut Psychologii

ORCID: 0000-0001-9225-9965

Abstrakt

Profesor Bogusław Pawłowski to wybitny polski antropolog i biolog związany z Uniwersytetem Wrocławskim, który ukształtował naukową ścieżkę psychologii ewolucyjnej w Polsce. Jego badania nad ewolucyjnym podłożem ludzkich zachowań, w tym atrakcyjnością, symetrią ciała czy doborem płciowym, przyniosły liczne publikacje w prestiżowych czasopismach. Jako popularyzator nauki i założyciel Polskiego Towarzystwa Nauk o Człowieku i Ewolucji łączy interdyscyplinarną wiedzę z umiejętnością inspirowania kolejnych pokoleń badaczy. Był również mentorem autora tego tekstu, wspierając jego rozwój naukowy w licznych projektach badawczych. Wspominany jako naukowy ojciec i niezrównany *storyteller*, profesor Pawłowski zasługuje na miano pierwszego i największego autorytetu psychologii ewolucyjnej w Polsce.

Słowa kluczowe: Bogusław Pawłowski, psychologia ewolucyjna, biologia, antropologia.

Abstract

Professor Bogusław Pawłowski is a distinguished Polish anthropologist and biologist who has shaped the field of evolutionary psychology in Poland. His research on the evolutionary foundations of human behavior, including attractiveness, body symmetry, and mate selection, has been widely published in top-tier scientific journals. As a science communicator and founder of the Polish Society for Human and Evolution Studies, Professor Pawłowski bridges interdisciplinary knowledge with the ability to inspire future researchers. He also served as the mentor of the author, supporting his academic growth through various research projects. Remembered as a scientific father figure and unparalleled storyteller, Professor Pawłowski is regarded as the pioneer and foremost authority in evolutionary psychology in Poland.

Keywords: Bogusław Pawłowski, evolutionary psychology, biology, anthropology.

Bogusław Pawłowski – pierwszy polski psycholog ewolucyjny

Jestem zdania, że podobnie do pomników, także wpisy w księgach pamiątkowych powinny się dotyczyć osób, które odeszły. W związku z tym, że idea tej monografii jest inna, pozwólcie drodzy czytelnicy, że przedstawię w niej też krótko nieoczywistego bohatera polskiej psychologii – biologa, profesora Bogusława Pawłowskiego. Pawłowski (ur. 1962 w Prudniku)

to wybitny polski antropolog i profesor nauk biologicznych, od lat związany z Uniwersytetem Wrocławskim. Jest kierownikiem Katedry Biologii Człowieka tej uczelni, a wcześniej przez kilka lat pełnił funkcję dyrektora Zakładu Antropologii PAN. Jego ścieżka edukacyjna obejmuje tytuły magistra inżyniera inżynierii biomedycznej zdobyty na Politechnice Wrocławskiej oraz magistra biologii na Uniwersytecie Wrocławskim. Tytuł profesora uzyskał w 2010 roku. Bogate doświadczenie badawcze i naukowe Pawłowskiego było wzbogacane m.in. podczas prestiżowych zagranicznych stypendiów na uczelniach w Liverpoolu, St. Andrews oraz Getyndze. Profesor Pawłowski specjalizuje się w badaniach nad ewolucją człowieka, koncentrując się na biologicznym i psychologicznym podłożu ludzkich zachowań i preferencji. Jego prace obejmują między innymi analizy dotyczące cech atrakcyjności w kontekście doboru płciowego, takich jak wysokość ciała, wskaźnik WHR czy dymorfizm płciowy. Jest autorem licznych publikacji w prestiżowych czasopismach naukowych, takich jak „Nature”, „PNAS” czy „Evolution & Human Behavior”, a także w wielu czasopismach psychologicznych. Jego najbardziej znany (opublikowany w szacownym czasopiśmie „Nature”) tekst naukowy dotyczył sukcesu reprodukcyjnego, czyli liczby dzieci mężczyzn o różnej wysokości ciała (Pawłowski i in., 2000). Prosty wynik, pokazujący, że wyżsi mężczyźni mają więcej dzieci, był jednym z pierwszych dowodów (w badaniach człowieka) na aktywną selekcję w doborze płciowym. Dobór ten, oparty o jakąś cechę fizyczną, może zwiększać jej dymorfizm płciowy. Co więcej, patrząc szerzej, uważam, że było to jedno z pierwszych przekonujących badań potwierdzających istnienie postulowanego przez Darwina związku pomiędzy doбором płciowym a sukcesem reprodukcyjnym u człowieka. Wcześniej tego typu wyniki uzyskiwano, badając zwierzęta, w tym ptaki (Andersson, 1982).

Powszechnie znany i szanowany w Polsce i za granicą, był założycielem, a obecnie jest przewodniczącym Polskiego Towarzystwa Nauk o Człowieku i Ewolucji (PTNCE), a także członkiem i byłym przewodniczącym European Human Behaviour and Evolution Association (EHBEA). Aktywnie działa także jako popularyzator nauki. Jest współautorem książki *Nagi umysł. Dlaczego jesteśmy, jacy jesteśmy* i zdobywcą licznych nagród za działalność popularyzatorską, w tym tytułu Popularyzatora Nauki w 2016 roku. Za całokształt dokonań został odznaczony Złotym Krzyżem Zasługi oraz Medalem Komisji Edukacji Narodowej. Od kiedy pamiętam prowadzi zajęcia dla studentów psychologii UW.

Bohater niezliczonej liczby anegdot i niezrównany *storyteller*. Jeśli go kiedyś spotkacie, zapytajcie, jak bohaterstwo bronił przed wywiezieniem z Uniwersytetu Wrocławskiego aborygeńskich kości, w jaki sposób weryfikował prawdziwość szkieletu UFO, jak dobierał pary

mażeńskie w popularnym show telewizyjnym „Ślub od pierwszego wejrzenia” lub co Paul Eckman sądził o kłamstwach Billa Clintona.

Mój nauczyciel i nieformalny naukowy współpromotor. Podczas jednych zajęć, które prowadził, zaprezentowałem mu pomysł na badanie [które ostatecznie przeprowadziliśmy i wspólnie opublikowaliśmy (Pawłowski, Sorokowski, 2008)]. Bogusław zabrał mnie do swojego małego i zastawionego książkami po sufit pokoiku, opowiedział kilka ciekawych historii, pokazał korespondencję z kilkoma wielkimi naukowcami, a przy okazji zagrał w Internecie dwie partyjki szachów błyskawicznych. Szybko zostałem kupiony do teamu „Bogusław Pawłowski”. Jeśli Andrzej Szmajke nauczył mnie prowadzenia badań i metodologii, to Bogusław Pawłowski pozostałych elementów pracy naukowej, od wymyślania pomysłów na badania, po ich publikowanie. Jeśli Andrzej był moją naukową matką (opiekował się i uczył pierwszych kroków), Bogusław był moim ojcem – z nim przeżyłem pierwsze naukowe przygody. Prowadziliśmy wspólnie badania dotyczące atrakcyjności człowieka (Pawłowski, Sorokowski, 2008; Sorokowski, Pawłowski, 2008), Bogusław wspierał mnie w badaniach dotyczących ewolucyjnych i kulturowych źródeł i wyznaczników miłości (Sorokowski i in., 2017, 2021); wraz z Wojciechem Małeckim przeprowadziliśmy z wyjątkowych rozmachem eksperyment badający wpływ czytanej literatury na postawy wobec zwierząt (Małecki i in., 2016, 2018, 2019), czy wreszcie wspólnie wspieraliśmy nasze młodsze koleżanki w publikacjach z zakresu stresu oksydacyjnego czy obrzydzenia (Kowal i in. 2024, Żelaźniewicz i in. 2020). W każdym z tych projektów Bogusław wyróżniał się wielką kreatywnością i prezentował ogromną wiedzę na pograniczu biologii, psychologii, antropologii, medycyny i innych nauk pokrewnych.

Podsumuję wątek naukowy krótko: w moim przekonaniu Bogusław Pawłowski jest pierwszym psychologiem ewolucyjnym we Wrocławiu i w Polsce. Pierwszym porządkowo, ale też największym, autorytetem w tej dziedzinie w naszym kraju.

Bogusławie, mój tekst o Tobie nie jest zbyt obszerny, ale w zamian zakończę go wierszem. Zapewne niewielu uczonych doczekało się wiersza (choćby marnego, jak ten poniższy) jeszcze za życia. Ty zasługujesz!

Oda do Bogusława

Na Dolnym Śląsku, za starym Wrocławiem,
mieszka mistrz wiedzy, o którym tu prawię.

Bogusław Pawłowski, nauki kapitan,
którego świat wiedzy z radością powitał.

Jego talenty – szerokie jak rzeka,
od biologii, przez szachy, po psychologię człowieka.
Biolog w sercu czy psycholog w duchu,
rozplatał tajemnice natury w ruchu.

Czy badał symetrię, co miłość przynosi,
czy dłonie człowieka, jak kod ludzki głosi.

Teorie układał, dowody zbierał,
naukowe mosty z pasją budował.
Nie tylko w pięknie, ale też w genie,
Bogusław odkrywał biologii korzenie.
Jego wykłady – pełne humoru,
dla studentów były elementem koloru.

[Bogusławie] Dziś w księdze mistrzów jesteś wspominany,
bo Twoje dzieło, wiedzę i trud doceniamy.
Bogusławie Pawłowski, naukowy herosie,
Darwina symbolu, nie tylko erosie!

Bibliografia

- Andersson, M. (1982). Female choice selects for extreme tail length in a widowbird. *Nature*, 299(5886), 818–820. <https://doi.org/10.1038/299818a0>
- Pawlowski, B., Dunbar, R. I., Lipowicz, A. (2000). Tall men have more reproductive success. *Nature*, 403(6766), 156–156. <https://doi.org/10.1038/35003107>
- Pawlowski, B. A., Sorokowski, P. (2008). Men's attraction to women's bodies changes seasonally. *Perception*, 37(7), 1079–1085. <https://doi.org/10.1068/p5896>
- Sorokowski, P., & Pawlowski, B. (2008). Adaptive preferences for leg length in a potential partner. *Evolution and Human Behavior*, 29(2), 86–91. <https://doi.org/10.1016/j.evolhumbehav.2007.09.002>
- Sorokowski, P., Sorokowska, A., Butovskaya, M., Karwowski, M., Groyecka, A., Wojciszke, B., Pawłowski, B. (2017). Love influences reproductive success in humans. *Frontiers in Psychology*, 8, 1922. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2017.01922>
- Sorokowski, P., Sorokowska, A., Karwowski, M., Groyecka, A., Aavik, T., Akello, G., Sternberg, R. J. (2021). Universality of the triangular theory of love: Adaptation and psychometric properties of the triangular love scale in 25 countries. *The Journal of Sex Research*, 58(1), 106–115. <https://doi.org/10.1080/00224499.2020.1777173>
- Małecki, W., Sorokowski, P., Pawłowski, B., Cieński, M. (2019). *Human minds and animal stories: How narratives make us care about other species*. Taylor & Francis. <https://doi.org/10.4324/9780367332879>
- Małecki, W., Pawłowski, B., & Sorokowski, P. (2016). Literary fiction influences attitudes toward animal welfare. *PLOS ONE*, 11(12), e0168695. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0168695>
- Małecki, W., Pawłowski, B., Cieński, M., Sorokowski, P. (2018). Can fiction make us kinder to other species? The impact of fiction on pro-animal attitudes and behavior. *Poetics*, 66, 54–63. <https://doi.org/10.1016/j.poetic.2018.03.001>
- Kowal, M., Żelaźniewicz, A., Nowak-Kornicka, J., Groyecka-Bernard, A., Pawłowski, B., Sorokowski, P. (2024). Self-reported aggression is related to oxidative stress in men and women. *European Journal of Personality*. <https://doi.org/10.1177/08902070241233027>
- Żelaźniewicz, A., Nowak-Kornicka, J., Figura, R., Groyecka-Bernard, A., Sorokowski, P., Pawłowski, B. (2020). Pharyngeal detection of *Staphylococcus aureus* as a possible factor related to disgust sensitivity in humans. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(21), 8286. <https://doi.org/10.3390/ijerph17218286>

6.4. Robert Saciuk i badania nad psychoanalizą

ILONA BŁOCIAN

Uniwersytet Wrocławski

ORCID: 0000-0002-5604-4278

JERZY LUTY

Uniwersytet Wrocławski, Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych

Instytut Psychologii

ORCID: 0000-0002-2254-9526

Abstrakt

Rozdział przedstawia sylwetkę Roberta Saciuka, wybitnego polskiego psychologa, który odegrał kluczową rolę w popularyzacji i rozwoju psychoanalizy w Polsce. Saciuk, związany z Instytutem Psychologii Uniwersytetu Wrocławskiego, prowadził badania nad psychoanalizą kulturową, psychologią osobowości i teorią relacji interpersonalnych. Jego prace koncentrowały się na humanistycznym i filozoficznym wymiarze teorii psychoanalitycznej, zwłaszcza myśli Ericha Fromma. Podkreślał znaczenie psychoanalizy jako narzędzia analizy procesów społecznych i kulturowych, a także jako źródła głębokiej refleksji nad kondycją ludzką. Rozdział analizuje kontekst historyczny rozwoju psychoanalizy w Polsce, rolę Saciuka w tworzeniu środowiska naukowego zajmującego się tą tematyką oraz jego wpływ na rozwój badań nad psychoanalizą w Polsce.

Słowa kluczowe: Robert Saciuk, psychoanaliza, Erich Fromm, historia psychologii, Instytut Psychologii Uniwersytetu Wrocławskiego.

Abstract

This chapter presents the figure of Robert Saciuk, an outstanding Polish psychologist who played a key role in popularizing and developing psychoanalysis in Poland. Saciuk, associated with the Institute of Psychology at the University of Wrocław, conducted research on cultural psychoanalysis, personality psychology, and the theory of interpersonal relations. His work focused on the humanistic and philosophical dimensions of psychoanalytic theory, especially the thought of Erich Fromm. Saciuk emphasized the importance of psychoanalysis as a tool for analyzing social and cultural processes, as well as a source of deep reflection on the human condition. The chapter analyzes the historical context of the development of psychoanalysis in Poland, the role of Saciuk in creating a scientific environment dealing with this topic, and his influence on the development of psychoanalysis research in Poland.

Słowa kluczowe: Robert Saciuk, psychoanalysis, Erich Fromm, history of psychology, Institute of Psychology, University of Wrocław.

Robert Saciuk i badania nad psychoanalizą

W powojennej polskiej humanistyce psychoanaliza była odbierana z rezerwą: rozwijała się w warunkach szczególnych, zdominowanych przez ograniczenia polityczne i ideologiczne narzucane w oficjalnych założeniach programowych przez władze szkolnictwa wyższego PRL. Różne jej wersje, promowane na Zachodzie przez myślicieli takich jak Herbert Marcuse czy Wilhelm Reich, były uznawane za ideologicznie podejrzane. Obowiązujące w latach 50. i 60. oficjalnie propagowane koncepcje materializmu dialektycznego i behawioryzmu kładły nacisk na klasowe i środowiskowe uwarunkowania ludzkiej psychiki, często ignorując nieuchwytnie na gruncie tych modeli aspekty nieświadomości.

Zmiana nastąpiła w latach 70. wraz z odwilżą polityczną i wzrostem zainteresowania zachodnimi teoriami humanistycznymi i społecznymi. W tym okresie zaczęto tłumaczyć na język polski prace Ericha Fromma, Carla Gustava Junga i innych myślicieli psychoanalitycznych, co przyczyniło się do wzrostu zainteresowania psychoanalizą w środowiskach naukowych i uniwersyteckich. W tym okresie swoje badania zaczął rozwijać Robert Saciuk (1940–2019), który odegrał istotną rolę jako badacz i interpretator teorii psychoanalitycznej, zwłaszcza w jej aspektach humanistycznym i filozoficznym.

Profesor Saciuk przez większość swej kariery akademickiej związany był z Instytutem Psychologii Uniwersytetu Wrocławskiego, gdzie kierował zakładem Filozoficznych Podstaw Psychologii. W pracy naukowej zajmował się przede wszystkim psychoanalizą kulturową, psychologią osobowości, teorią relacji interpersonalnych oraz historią filozofii współczesnej. Na początku lat 90. stał się prekursorem w prowadzeniu zajęć w języku angielskim dla studentów psychologii. W latach 1999–2005 pełnił funkcję prodziekana Wydziału Nauk Historycznych i Pedagogicznych. Warto podkreślić, że były to lata istotnych zmian w funkcjonowaniu szkolnictwa wyższego w Polsce. To wówczas rozpoczęto radykalne zwiększanie liczby osób przyjmowanych na studia, co wiązało się z dodatkową odpowiedzialnością za dostosowanie pracy wydziału do oczekiwań władz. Saciuk wywiązywał się z tego obowiązku rzetelnie, a w pamięci współpracowników zapisał się jako osoba zawsze gotowa do pracy na rzecz wydziału. Z zaangażowaniem podejmował się realizacji ważnych i trudnych działań związanych przede wszystkim z dynamicznym rozwojem studiów niestacjonarnych i dużym wzrostem liczby studentów. Jak podkreślał w liście pożegnalnym, odczytanym podczas uroczystości pogrzebowych profesora Saciuka, ówczesny Dziekan Wydziału, Przemysław Wiszewski, bez zaangażowania profesora niemożliwy byłby rozkwit wydziału zarówno w okresie dwóch kadencji, w których pełnił funkcję prodziekana, jak i w latach następujących po nich.

Równocześnie jego cechy osobiste – wysoka kultura, spokój, serdeczność wobec studentów, ale i stanowczość – dały szansę na rozwijanie pasji badawczej i poszerzanie horyzontów wielu pracownikom naukowym i studentom.

Robert Saciuk był jednym z najważniejszych polskich badaczy psychoanalizy, którego prace koncentrowały się na humanistycznym i filozoficznym wymiarze teorii Freuda, Fromma i Junga. Był też znany jako bardzo dobry tłumacz literatury anglojęzycznej z tego zakresu. W swoich analizach odrzucał ortodoksyjny redukcjonizm freudowski, akcentując kulturowe, historyczne i egzystencjalne uwarunkowania ludzkiej psychiki. Jednocześnie jego badania stanowiły próbę reinterpretacji psychoanalizy w sposób dostosowany do polskiego kontekstu intelektualnego. W swoich pracach postrzegał psychoanalizę jako nie tylko metodę psychotherapeutyczną, lecz także narzędzie analizy procesów społecznych, kulturowych i historycznych. Podkreślał, że psychoanaliza może dostarczać kluczowych wglądów w naturę ludzkiego doświadczenia, które są istotne dla filozofii, literaturoznawstwa czy socjologii.

Saciuk rozwijał badania, które ukazywały psychoanalizę jako narzędzie użyteczne nie tylko w psychoterapii, lecz także w analizie rozmaitych fenomenów kulturowych czy zjawisk społecznych. Przyczynił się do wprowadzenia psychoanalitycznej perspektywy do polskiej humanistyki, wskazując na jej rozległą wartość interpretacyjną. W swej przełomowej na gruncie polskim książce *Amerykańska psychoanaliza kulturowa* (1986, s. 25–26) zwracał uwagę, że „psychoanaliza kulturowa jako teoretyczna całość jest tworem złożonym, bardzo bogatym, a problemy zawarte w pracach jej przedstawicieli sytuują się na styku różnych nauk”, stając się przez to prekursorem tak modnej dziś tendencji do integracji nauk, zwanej interdyscyplinarnością (jego rozprawa o psychoanalizie stała się podstawą do nadania mu stopnia doktora habilitowanego w dyscyplinie filozofia) – widział w niej przejaw odrodzenia renesansowych postaw wobec świata.

Szczególne miejsce w badaniach Saciuka zajmowała myśl Ericha Fromma. Podkreślał znaczenie humanistycznego podejścia Fromma, które koncentrowało się na wartościach miłości, wolności i autentyczności. Jednocześnie analizował dzieła autora *Ucieczki od wolności* w kontekście polskiej rzeczywistości, wskazując, że jego krytyka autorytaryzmu i konformizmu jest szczególnie aktualna w warunkach reżimu totalitarnego.

Kiedy zastanawiamy się nad czynnikami decydującymi o zbyt powolnym przenikaniu psychoanalizy do współczesnej polskiej myśli humanistycznej oraz nad oporem, jaki napotyka ona w świadomości potocznej, to niewątpliwie przychodzi nam również na myśl stan umysłowości Polaków (Saciuk, 2002, s. 5).

Z drugiej strony dostrzegał pozapolityczny i ponadczasowy wymiar psychoanalitycznego projektu, który ów stan umysłowości demaskuje:

Freud, już z górą sto lat temu formułując swoją teorię [...] śmiało nazwać po imieniu rzeczy, które człowiek zarówno owych, jak i dzisiejszych czasów niechętnie uznaje i niechętnie dopuszcza do świadomości. I nie chodzi tylko o mówienie prawdy o ludzkiej seksualności, ale przede wszystkim o małe wewnętrzne piekło małego człowieka, o jego zafalszowaną psychikę zbudowaną niemalże wyłącznie z mechanizmów obronnych, które opatulają niczym wata prawdziwe jądro niskich i mrocznych elementów jego – jak się wyraził Witkiewicz – „niemytej” duszy (Saciuk, 2002, s. 5–6).

Badania Roberta Saciuka nad nieświadomością, kulturą i wartościami humanistycznymi (w tym wartością autentyczności) pokazały, że wywodząca się od Freuda teoria, choć powstała w innym kontekście kulturowym, może być twórczo adaptowana do specyfiki polskiej myśli i rzeczywistości, stając się nie tylko narzędziem terapeutycznym, lecz także źródłem głębokiej refleksji nad kondycją ludzką i społeczną. W teorii i praktyce psychoanalitycznej widział zatem nie tylko moc oswobodzającą z fałszywej świadomości i (nawiązując do metafory Witkacego) „obmywającą” duszę, ale także drogę do samowiedzy każdego człowieka. Cytował amerykańskiego socjologa L.S. Kubiego:

Najważniejszym darem, jaki psychoanaliza może ofiarować człowiekowi, jest uwolnienie go od tyranii nieświadomości [...]. Psychoanaliza ze swej istoty jest koncepcją burzącą i rozrywającą ustalone sądy i przekonania na temat racjonalnego charakteru wewnętrznej („porządku duchowego”) i zewnętrznej („porządku społecznego”) sfery życia człowieka. [...] Analityczna teoria i psychoterapia jest przede wszystkim drogą do samoświadomości. Dzięki niej człowiek może lepiej poznać siebie i świat, w którym żyje. W takim samym stopniu, w jakim dąży do zmiany świata, zapagnie i będzie dążył do zmiany siebie, swego własnego charakteru i osobowości (Saciuk, 1986, s. 28–29).

Czy w dobie konformizmu i wybujałej konsumpcji przekaz ten nie brzmi aż nadto aktualnie?

Ku innym horyzontom myślowym

Jerzy Luty: W jakich okolicznościach poznałaś Roberta Saciuka? Co sprawiło, że nawiązałaś współpracę?

Ilona Błocian: Poznałam profesora Roberta Saciuka na drugim roku studiów, pisaliśmy wtedy prace roczne. Kiedy zastanawiałam się nad tematyką, wiedziałam wtedy tyle tylko, że powinna jakoś dotyczyć obszaru granicznego między filozofią a psychologią, ponieważ wydawał mi się, i wydaje do dzisiaj najbardziej interesujący. Bardzo chwalono wtedy pracę habilitacyjną Roberta (*Amerykańska psychoanaliza kulturowa*) za dobrą, bogatą bibliografię

i znacznie głębsze ujmowanie filozofii społecznej neopsychoanalizy niż w innych pracach z tego okresu. Robert pytał się mnie, jaki element w tym obszarze wydaje mi się najciekawszy. A ja nie musiałam się zastanawiać – oczywiście relacja między jednostką a społeczeństwem. Wybór trochę był podyktowany lekturami tekstów socjologii amerykańskiej ze zbioru *Super-Ameryka* (1970). Teksty były krytyczne, ostre, zbuntowane. Wdzierał się do nich jakiś rys niezgody z dominującymi narracjami na temat relacji jednostki i społeczeństwa w szerszej perspektywie krytyki merkantylności, konsumeryzmu, kultury współczesnej i znalazłam ją też u Fromma, u Horney.

J.L.: Jak wyglądała w tym czasie Wasza współpraca? Które wątki teorii psychoanalitycznej były dla Ciebie najbardziej interesujące?

I.B.: Robert wyznaczył mi angielskie teksty do czytania. Tygodnie ze słownikiem nad pierwszymi anglojęzycznymi tekstami. Niezrozumiałe konteksty użycia znaczeń, niemożliwość odszyfrowania niektórych terminów i jakaś walka na pierwszym badawczym polu. Ale miałam przewodnika. Pierwsze ustalenia dotyczyły oczywiście stosunku do freudyzmu i kontekstu amerykańskiego, przejścia pojęć i koncepcji w inny kontekst kulturowo-społeczny. Wprowadzenia Roberta były osiowe – i niełatwe, ponieważ to, co rzucało się w oczy, to całe listy zarzutów i refutacji wobec koncepcji Freuda. Ten sam niemalże ton, wydawałoby się nieustannej polemiki z nim, znalazłam później w pismach Junga. Sama więc tę krytyczność przyjęłam. Ale Robert wskazywał, że w pewnej mierze Fromm jest kontynuatorem i rozwija wiele elementów obecnych już w koncepcji Freuda, na przykład we wcale niemałej liczbie pism społecznych twórcy psychoanalizy. Ten dylemat kontynuacji i polemiki nie był łatwy, bo pierwszą wcale niełatwo było odnaleźć i rekonstruować, natomiast druga porażała ilością i jakby nawet bezpardonowością krytyki.

J.L.: Rozumiem, że początki Twojego zainteresowania psychoanalizą było ściśle związane z osobą Roberta Saciuka. Czy profesor jakoś Cię ukierunkował?

I.B.: Oczywiście skarżyłam się bardzo na trudności, ale skwitował to tylko: „no, to tyle właśnie kosztuje, ale jak przez to raz przejdiesz, to już zostanie ci na zawsze”. Co roku pisałam następny rozdział – jak się okazało – późniejszej pracy magisterskiej *Myśl społeczna neopsychoanalizy amerykańskiej* i było to pierwsze zetknięcie – a już krytyczne – z Freudem; ciągle był krytykowany, ale ciągle się pojawiał w odniesieniach, ale może przede wszystkim z dwoma podstawowymi już potem w mojej pracy wymiarami: historią pojęcia nieświadomości i wędrówką pojęcia poprzez Atlantyk, jego narodzinami w Europie i przebyciem długiej drogi – ku innemu horyzontowi społeczno-kulturowemu, ku innym horyzontom myślowym, ku pragmatycznej Ameryce.

J.L.: W pewnym momencie odnalazłaś własną drogę.

I.B.: Praca magisterska w końcu rozpoczęła dla mnie długą osobistą podróż w kierunku własnej pasji i dużą część tej drogi przebyłam z Robertem, Andrzejem Kuźmickim, wieloma naszymi kolegami i koleżankami z Instytutu Psychologii. Czasem uświadamiałam sobie, że częściej jestem z nimi i przy ul. Dawida niż we własnym Instytucie. Byliśmy więc razem w tej przestrzeni pomiędzy filozofią społeczną psychoanalizy i neopsychoanalizy, a ich osiami psychologicznymi. Robert nauczył mnie pracy z tekstem, ugruntował w anglojęzyczności i w dbałości o warsztat, o bibliografię. To promotor, nauczyciel. Jako kolega wybijał późniejsze metafizyczne elementy jungizmu jakąś taką prostotą i zdroworozsądkowością ujęć Frommowskich.

J.L.: Robert Saciuk był swego rodzaju *spiritus movens* kręgu badaczy zainteresowanych studiami nad psychoanalizą. Jak postrzegasz jego rolę jako mentora i popularyzatora tych badań w środowisku wrocławskim?

I.B.: Przez kilka lat Robert tłumaczył prace Fromma (Fromm, 1994, 1996, 1997, 1998). Kiedy tłumaczy się teksty innego autora, poznaje się styl jego wypowiedzi i styl myślenia w bardzo głęboki sposób. Rekonstruowanie głównych osi jego koncepcji jest dużo bardziej wnikliwe. W 1997 roku Robert założył Towarzystwo Badań nad Psychoanalizą (prof. R. Saciuk, prof. W. Bokajło, prof. E. Więckowska, dr Krystyna Węglowska-Rzepa, prof. Jolanta Kowal, dr Jadwiga Wajs i my, wielu doktorów, doktorantów) – poznawaliśmy nowych kolegów, politologów i ich badań oraz fascynacjami psychologią przywództwa, badaniami nad autorytaryzmem, związkami Fromma ze szkołą frankfurcką z jej napędem krytycznym. Widać to przecież mocno w tekstach Fromma w krytyce osobowości merkantylnej, studiami nad autorytaryzmem, „religią cybernetyczną”, całą wielką jego *Anatomią ludzkiej destrukcyjności* (Fromm, 1998). Wydawaliśmy jako Towarzystwo kolejne tomy (2002, 2003, 2004, 2005, 2007, 2008). Tym spotkaniom zawdzięczam też długą przyjaźń i współpracę z Andrzejem Kuźmickim.

J.L.: Co wyróżniało wrocławskich badaczy skupionych wokół Towarzystwa Badań nad Psychoanalizą?

I.B.: Badawczo to były dla nas chyba – tomy, konferencje, spotkania, wystąpienia i rozmowy – wyprawy ku głębiom tekstu; wcale niełatwa rzecz próbować wiele wiedzieć o tym, co z definicji wymyka się bezpośredniemu poznaniu (nieświadomość), a pośrednie jest w tym przypadku też niepewne i rozumieć, jak w wielu kontekstach, nabiera ono nowych barw. Oraz rozważać i mierzyć się z całą gamą filozoficznych i psychologicznych krytyk pojęcia.

J.L.: Jakie teoretyczne pozycje zajmował Robert Saciuk w obrębie tych badań? Czy miał świadomość istniejących ograniczeń, również instytucjonalnych?

I.B.: Robert szedł, moim zdaniem, zawsze drogą Fromma. Myślę, że po pierwsze zawsze przemawiała do niego jasna, wyrazista sylwetka ludzka Fromma. Jung raczej dla niego był „podejrzanie metafizyczny”, a kwestie dobra i zła, ich zawikłane związki, nieoczywistość podziału i dziedzictwo filozofii romantyzmu w ujęciach nieświadomości raczej nie przekonywały go. Andrzej i ja jednak zdecydowanie wstąpiliśmy na tę drugą drogę i stąd rozpiętości rozmów i interpretacji. Kiedy się zawędruje w takie przestrzenie, ludzi, poglądy, dyskusje traktujemy trochę jako oczywistość, ale z perspektywy czasu widzę, że była to niezwykle wartość, możliwość bycia i rozwijania się w grupie osób o podobnych zainteresowaniach. Jeden ze swoich wstępów w naszych tomach zaczął od myśli, że nasz kraj – w odróżnieniu od wielu innych – poznawał psychoanalizę z trudem (Saciuk, 2002).

Dotkliwa penuria panuje w Polsce w dziedzinie wiedzy o psychoanalizie, a wokół pojęcia psychoanalizy narosło spore zamieszanie. Nie sposób w tym miejscu wskazać na wszystkie możliwe przyczyny tego stanu rzeczy. W krajach ościennych, „odzyskanych” po komunizmie, toruje sobie ona drogę jakby trochę szybciej i energiczniej. W Polsce natomiast konfuzja i zaniedbanie dotyczą najczęściej definicji i wiedzy o przedmiocie psychoanalizy głównie w świadomości potocznej, choć nie tylko” (Saciuk, 2002, s. 5).

J.L.: Mielicie zatem świadomość wewnętrznego skomplikowania i zróżnicowania teorii psychoanalitycznej?

I.B.: Poznawaliśmy ją z trudem również ze względu na to, że większość ogromnej ilości pism nie był tłumaczony, cenne były te wybory tekstów i tłumaczenia, których dokonywał Jerzy Prokopiuk, a potem kontynuowane już w obszernych przekładach całości pism przez Roberta Reszke. Nie były to jednak największe przeszkody. Inne jest miejsce tego nurtu w historii psychologii, inne – w historii filozofii, a jeszcze inne – mało doceniane, a być może najważniejsze – w historii kultury. Jako filozof, który zajmował się myślą społeczną nurtu tworzonego przez lekarzy, neurologów, psychiatrów, którzy współtworzyli początki myśli psychologicznej, Robert był tych różnic głęboko świadomy. Miejsce psychoanalizy w tych perspektywach jest różne. I to właśnie staraliśmy się pokazywać.

Bibliografia

- Amsterdamski, S. (red.). (Brak daty). *Super-Ameryka* (tłum. E. Życieńska, D. Passent, K. Dziewanowski, W. Górnicki, t. 1). Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Błocian, I., Saciuk, R. (red.). (2003). *Nieświadomość to odrębne królestwo...* Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Błocian, I., Saciuk, R. (red.). (2004). *Gabinet luster: psychoanalityczne krytyki poznania*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.

- Błocian, I., Saciuk, R. (red.). (2005). *Poznać człowieka: szkice z antropologii psychoanalizy*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Błocian, I., Saciuk, R. (red.). (2007). *O uczuciach, namiętnościach i szaleństwie w ujęciu psychoanalizy*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Błocian, I., Saciuk, R. (red.). (2008). *Psychoanalityczne ujęcie wartości, gustów i upodobań*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Fromm, E. (1994). *Niech stanie się człowiek* (tłum. R. Saciuk). Warszawa-Wrocław: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Fromm, E. (1996). *O sztuce słuchania* (tłum. R. Saciuk). Warszawa-Wrocław: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Fromm, E. (1996). *Serce człowieka: jego niezwykła zdolność do dobra i zła* (tłum. R. Saciuk). Warszawa-Wrocław: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Fromm, E. (1997). *O sztuce istnienia* (tłum. R. Saciuk). Warszawa-Wrocław: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Fromm, E. (1998). *Rewizja psychoanalizy* (tłum. R. Saciuk). Warszawa-Wrocław: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Fromm, E. (1998). *Anatomia ludzkiej destrukcyjności* (tłum. J. Karłowski). Poznań: REBIS.
- Saciuk, R. (1986). *Amerykańska psychoanaliza kulturowa: H. S. Sullivan, F. Alexander, E. Fromm, A. Kadiner, H. D. Lasswell*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Saciuk, R. (2002). Perspektywa psychoanalizy: Wstęp. W: *Psyche w sidłach iluzji: O psychoanalizie* (red. R. Saciuk). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Saciuk, R. (Red.). (2002). *Psyche w sidłach iluzji: O psychoanalizie*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

6.5. Jolanta Kowal – wizjonerka interdyscyplinarnej nauki: kapitał ludzki, systemy informacyjne i psychologia analityczna

MONIKA ZIOBROWSKA

Uniwersytet Dolnośląski DSW, Wrocław

ORCID: 0000-0001-6177-2598

Abstrakt

Rozdział przedstawia sylwetkę naukową profesor Jolanty Kowal, prekursorki interdyscyplinarnych badań nad kapitałem ludzkim, technologiami informacyjno-komunikacyjnymi oraz psychologią analityczną. Omówiono jej wkład w rozwój metodologii badań społeczno-ekonomicznych, projektowanie narzędzi badawczych oraz implementację innowacyjnych modeli statystycznych. Szczególną uwagę poświęcono międzynarodowym projektom badawczym, które koncentrowały się na związkach między etyką organizacyjną, kompetencjami biznesowymi a satysfakcją zawodową w różnych kontekstach kulturowych. Wskazano na unikalne zastosowanie psychologii jungowskiej w badaniach nad przywództwem i innowacyjnością. Badania Kowal mają globalny wymiar, a ich wyniki znajdują zastosowanie zarówno w praktyce zarządzania, jak i psychologii organizacyjnej. Rozdział ukazuje jej wkład w rozwój międzynarodowych standardów naukowych oraz integrację interdyscyplinarnych metod badawczych.

Słowa kluczowe: kapitał ludzki, psychologia analityczna, technologie informacyjne, metodologia badań, innowacyjność, etyka organizacyjna.

Abstract

The chapter highlights the scientific contributions of Professor Jolanta Kowal, a pioneer in interdisciplinary research on human capital, information and communication technologies, and analytical psychology. It discusses her impact on developing methodologies for socio-economic studies, designing research tools, and implementing innovative statistical models. Special attention is given to international research projects focusing on the relationships between organizational ethics, business competencies, and job satisfaction in various cultural contexts. The chapter emphasizes her unique application of Jungian psychology in leadership and innovation studies. Professor Kowal's research has a global reach, with findings applicable in management practices and organizational psychology. The chapter underscores her contribution to advancing international scientific standards and integrating interdisciplinary research methodologies.

Keywords: human capital, analytical psychology, information technologies, research methodology, innovation, organizational ethics.

Wprowadzenie

Profesor Jolanta Kowal uzyskała stopień naukowy doktora habilitowanego nauk społecznych w zakresie ekonomii i finansów (Wrocław, 2020), jest także analitykiem jungowskim ((IAAP, Kyoto, 2016), coachem ICF (International Coach Federation, Lexington, 2021), ekspertem z dziedziny psychologii ekonomicznej i zarządzania. Jej działalność naukowa, dydaktyczna i organizacyjna obejmuje szerokie spektrum interdyscyplinarnych badań, od metodologii badań społeczno-ekonomicznych po analizę wpływu technologii informacyjnych na rozwój kapitału ludzkiego i organizacyjnego.

Wykształcenie i rozwój zawodowy

Jolanta Kowal, absolwentka Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu (magisterium w 1984 roku, doktorat w 1995, habilitacja w 2020), od 1987 roku związana jest z Instytutem Psychologii Uniwersytetu Wrocławskiego, gdzie obecnie pełni funkcję profesora i kierownika Zakładu Psychologii Osobowości. Jest inicjatorką jednego z pierwszych laboratoriów komputerowych na uczelni.

Przez niemal trzy dekady (1987–2016) pracowała równocześnie w Wyższej Szkole Zarządzania „Edukacja”, pełniąc funkcję prorektora od 2008 roku. W latach 2021–2024, jako profesor Politechniki Gdańskiej, współtworzyła i nadzorowała projekt Greecoin wspierający postawy proekologiczne.

Od 2016 roku, jako certyfikowana analityczka jungowska (IAAP) i członkini Międzynarodowej Federacji Coachów (ICF), integruje psychologię z zarządzaniem, łącząc teorię z praktyką w pracy coachingowej i analitycznej.

Interdyscyplinarność badań

Profesor Kowal prowadzi innowacyjne empiryczne badania w zakresie metodologii badań społeczno-ekonomicznych (szczególnie metodologii statystycznej), a także kapitału ludzkiego, kompetencji menedżerskich, etyki organizacyjnej oraz satysfakcji z pracy w kontekście technologii informacyjnych. Jest autorką pionierskich badań łączących różnorodne perspektywy naukowe w analizie kapitału ludzkiego w kontekście technologii informacyjnych. Jednym z jej głównych osiągnięć naukowych jest opracowanie modeli relacji między zmiennymi takimi jak kompetencje biznesowe, etyka organizacyjna oraz satysfakcja z pracy i życia. Modele te uwzględniają także cechy społeczno-demograficzne, takie jak płeć czy wiek, oraz poziomy rozwoju społeczno-ekonomicznego badanych krajów.

Jednym z najważniejszych efektów jej pracy było opracowanie i adaptacja nowych narzędzi badawczych, takich jak: Kwestionariusz Kompetencji Biznesowych (Kowal, Roztocki, 2015), narzędzia oceny etyki organizacyjnej i satysfakcji z pracy (Kowal, Roztocki, 2015), Kwestionariusz do badania profilu zachowań proinnowacyjnych w organizacji (Barbosa, da Silva, Filho, de Pontes Bernardo, Kowal, 2019), Kwestionariusz do badania obywatelskich zachowań organizacyjnych (Kowal, Keplinger, Mäkiö, 2019) i Kwestionariusz Typów Psychologicznych wg Junga i Johnstone’a (Kowal, Zaremba, Ziobrowska, 2022). Jej kwestionariusze oraz specjalistyczne oprogramowanie komputerowe (Kowal, 2002, 2009) opierające się na autorskich koncepcjach teoretycznych pozwalają na dokładne pomiary zmiennych w różnych grupach społecznych. Badania będące ich podstawą miały charakter nie tylko teoretyczny, lecz także praktyczny, oferując konkretne rozwiązania w obszarze zarządzania kapitałem ludzkim.

Międzynarodowy kontekst badań

Badania Jolanty Kowal mają wymiar globalny, co pozwoliło na porównanie wyników w różnych środowiskach społeczno-ekonomicznych. Realizowane były w Polsce – reprezentującej gospodarkę w transformacji (Kowal, Keplinger, 2015), w Niemczech – rozwiniętej gospodarce (Kowal, Keplinger, Mäkiö, 2019) oraz w Indiach i Brazylii – reprezentujących gospodarki wschodzące (Kowal, Mäkiö, Gochheit, 2017). Tak szeroka perspektywa pozwoliła na wypracowanie wniosków dotyczących różnych krajów świata.

W ramach tych badań szczególną uwagę poświęcono zagadnieniom związanym z koncepcją *gender*, wiekiem czy pozycją pracowników. Wyniki wykazały, że te czynniki mają istotny wpływ na relacje między kompetencjami biznesowymi, etyką organizacyjną a satysfakcją z pracy i życia (Kowal, Gurba, 2016; Kowal, Jasińska-Biliczak, Weichbroth, 2024).

Działalność badawcza i osiągnięcia naukowe w zakresie metodologii statystycznej

Profesor Jolanta Kowal wnosi znaczący wkład w rozwój metodologii badań społecznych, w szczególności statystycznych, a także w dziedzinę psychologii zarządzania i ekonomii behawioralnej. Jej prace charakteryzują się interdyscyplinarnym podejściem, łączącym statystykę, psychologię i ekonomię. Monografia *Metody statystyczne w badaniach sondażowych rynku* (1998) to tzw. klasyka na polskim rynku, która do dziś stanowi lekturę na studiach z ekonomii, zarządzania i psychologii. Przystępnie wyjaśnia, jak wykorzystać metody statystyczne w praktycznych badaniach rynkowych z użyciem profesjonalnych

programów komputerowych. Profesor Kowal ukazała nowy wymiar analiz jakościowych, twórczo wykorzystując statystykę klasyczną. Jej „algorytm eliminacji obiektów niejednoznacznych” pomaga wyłaniać najważniejsze dane, a opracowana metoda taksonomiczna z testem Friedmana znajduje szerokie zastosowanie w porządkowaniu informacji, czyniąc badania bardziej klarownymi i użytecznymi (Kowal, 2009).

Proponowane przez nią narzędzia, takie jak kwestionariusze satysfakcji z pracy, kompetencji zawodowych czy etyki organizacyjnej, zostały zaadaptowane również w badaniach na temat różnic kulturowych. Uniwersalność tych metod sprawiła, że znalazły zastosowanie nie tylko w Polsce, lecz także w międzynarodowych badaniach psychologicznych i zarządzania marketingowego (Petcu i in., 2021). Ich praktyczność została potwierdzona statystycznymi i ekonometrycznymi weryfikacjami oraz wdrożeniami w badaniach nad psychologią głębi i marketingiem (Kowal, Ziobrowska, Zaremba 2022; Paruzel, Klug, Maier, 2021; Chiebonam i in.. 2023).

Dzięki interdyscyplinarności i innowacyjności prace Jolanty Kowal stały się podstawą dla licznych badań naukowych, wzbogacając zarówno teorię, jak i praktykę w zakresie metodologii badań społecznych i statystycznych (Roztocki, Soja, Weistroffer, 2020).

Psychologia zarządzania – liderstwo i kultura organizacyjna

Badania Kowal nad psychologią zarządzania dostarczyły nowych perspektyw dotyczących przywództwa i organizacji pracy. W pracy *The relationship between leadership style and pro-innovation behavior among Polish e-government managers* wspólnie ze współautorami udowodniła, że styl przywództwa ma kluczowy wpływ na zdolność organizacji do wdrażania innowacji (Kowal, Zaremba, Ziobrowska, 2023).

Dodatkowo badania nad wpływem mobbingu i wypalenia zawodowego (*Mobbing and burnout in emerging knowledge economies*) zaowocowały praktycznymi rekomendacjami dla organizacji w zakresie poprawy warunków pracy (Kowal, Gurba, 2016).

Międzynarodowe badania nad proinnowacyjnymi zachowaniami organizacyjnymi

We współpracy z brazylijskim zespołem badawczym profesor Kowal opisała badania nad zachowaniami proinnowacyjnymi w organizacjach, m.in.:

- 1) *Measuring the pro-innovation behavioral profile of organizations* – badanie zachowań proinnowacyjnych w organizacjach w Polsce i Brazylii (Barbosa, da Silva, de São Pedro Filho, de Pontes Bernardo & Kowal, 2019);

- 2) *Generating skills and abilities among traditional peoples in the Western Amazon* – projekt wspierający rozwój umiejętności w społecznościach tubylczych Amazonii, promujący zrównoważony rozwój i innowacje społeczne (Filho, Kowal, da Silva, 2023)
- 3) *Pro-innovation behavioral profile of organizations in e-government managers' view in Poland* – badanie wpływu pandemii COVID-19 na zarządzanie w sektorze publicznym (Kowal, de São Pedro Filho, Ziobrowska, Zaremba, 2023).

Psychologia analityczna i wpływy kulturowe

Jolanta Kowal, jako certyfikowana analityczka jungowska (IAAP), łączy teorię archetypów z zarządzaniem i psychologią pracy. Jej badania ukazują, jak psychologiczne typy (Kowal, Ziobrowska, Zaremba, 2022) i różnice kulturowe wpływają na percepcję archetypów (Węglowska-Rzepa, Kowal, Park, Lee, 2008) oraz ich zastosowanie w biznesie (Barbarosa i in., 2016). Szczególną uwagę poświęca duchowości i symbolice archetypowej, analizując ich znaczenie w kontekście technologii i współczesnych wyzwań. Bada także nieświadome mechanizmy reklamy internetowej oraz archetypową symbolikę w Internecie (Kowal, Węglowska-Rzepa, 2013), wskazując podróż jako formę autoterapii (Kowal, 2016). W swoich pracach podkreśla uniwersalny charakter archetypów, ich rolę w budowaniu więzi międzykulturowych i znaczenie w erze cyfrowej (Kowal, Węglowska-Rzepa, 2013; Kotarba, Kowal, 2022). Jej interdyscyplinarne podejście czyni archetypy narzędziem do interpretacji współczesnych przemian.

Najważniejsze projekty badawcze

Spośród 25 szerokich projektów, finansowanych przez polskie i międzynarodowe instytucje naukowo-badawcze, na wyróżnienie zasługują zwłaszcza te z ostatnich pięciu lat:

- 1) Projekt GREENCOIN (2021–2024) – powstał z inicjatywy Narodowego Centrum Badań i Rozwoju oraz Norweskiej Rady Badań, koncentrował się na rozwoju narzędzi edukacyjnych promujących proekologiczne zachowania (Weichbroth i in., 2023; Obracht-Prondzyńska i in., 2022);
- 2) MaCICT (2018–2021) – Erasmus+ – dotyczył modernizacji programów nauczania ICT w krajach rozwijających się (Mäkiö, i in., 2019);
- 3) Rozwój Kompetencji Społecznych i Zawodowych Ludności Rdzennej Amazonii (2022–2025) – realizowany we współpracy z Uniwersytetem Federalnym Rondônia w Brazylii, koncentruje się na budowaniu i wzmacnianiu umiejętności społecznych i zawodowych ludności rdzennej regionu (de São Pedro Filho, Kowal, da Silva, 2023);

- 4) Routledge: Edukacja w Zakresie Etyki Inżynierskiej (2021–2024) – celem było opracowanie podręcznika, który oferuje kompleksowe spojrzenie na edukację w zakresie etyki inżynierskiej (EEE), obejmując podstawy, metody nauczania, akredytację i ocenę oraz interdyscyplinarne podejścia badawcze (Mäkiö, Borghuis, Mäkiö, Kowal, 2024).

Działalność organizacyjna i dydaktyczna

Profesor Jolanta Kowal aktywnie wspiera rozwój nauki i edukacji, organizując międzynarodowe konferencje, takie jak ICTM i SIG GlobDev AIS, oraz współpracując z prestiżowymi czasopismami naukowymi, m.in. „Information Technology for Development” i „Frontiers in Psychology”.

W dydaktyce prowadzi wykłady i warsztaty z metodologii badań, psychologii zarządzania oraz statystyki, goszcząc jako *visiting professor* na uczelniach takich jak State University of New York, Stevens Institute of Technology, Uniwersytet Masaryka w Brnie czy Uniwersytet Techniczny w Koszycach. Szczególną uwagę poświęca praktycznemu rozwijaniu kompetencji studentów w analizie danych i ich zastosowaniach w psychologii oraz zarządzaniu.

Wkład w rozwój nauki i społeczności międzynarodowej

Profesor Kowal aktywnie działa na rzecz integracji nauk społecznych i technologicznych, wykorzystując w swoich badaniach interdyscyplinarne podejście. Jej prace, publikowane w prestiżowych czasopismach, przyczyniły się do rozwoju teorii i praktyk zarządzania oraz psychologii w kontekście globalnych wyzwań społeczno-ekonomicznych.

Jej współpraca z naukowcami z Brazylii, USA, Czech, Niemiec oraz Indii podkreśla jej zaangażowanie w międzynarodową wymianę wiedzy oraz tworzenie rozwiązań, które mają realny wpływ na jakość życia i rozwój społeczeństw.

Działalność redakcyjna i organizacyjna

Profesor Kowal regularnie pełni kluczowe funkcje w międzynarodowych zespołach redakcyjnych. Jako redaktorka i recenzentka pracowała dla takich czasopism jak „Information Technology for Development”, „Information Systems Management”, „Electronic Journal of Information Systems in Developing Countries”, „Journal of Global Information Technology Management” czy „Polish Journal of Applied Psychology”.

Jest również organizatorką i współprzewodniczącą licznych międzynarodowych konferencji naukowych, w tym International Conference on ICT Management for Global

Competitiveness and Economic Growth in Emerging Economies (ICTM) i Americas Conference in Information Systems (AMCIS), które stanowią platformę wymiany wiedzy między naukowcami i praktykami.

Nagrody i wyróżnienia

Jolanta Kowal została wielokrotnie nagrodzona za swoje osiągnięcia naukowe, w tym prestiżowymi wyróżnieniami Rektora Uniwersytetu Wrocławskiego oraz uznaniem na międzynarodowych konferencjach, takich jak HICSS 2016 i EMCIS 2016. W 2020 roku zdobyła tytuł Naukowca Roku w interdyscyplinarnych naukach społecznych, przyznany przez International Achievement Center i Honor Academic Society z Chicago, co podkreśla jej znaczący wkład w rozwój nauki na świecie.

W 2021 roku uzyskała certyfikat Expert Reviewer of AIEC, współpracując z czołowymi wydawnictwami naukowymi, jak Francis and Taylor, SAGE i Wiley. W 2022 roku otrzymała tytuł Associate Certified Coach od International Coach Federation (USA), potwierdzający jej wszechstronność oraz zaangażowanie w rozwój naukowy i osobisty.

Podsumowanie

Profesor Jolanta Kowal łączy innowacyjność i interdyscyplinarność z praktycznym podejściem do badań. Jej prace wpływają zarówno na rozwój nauk społecznych, jak i praktykę zarządzania, wypełniając istotne luki w literaturze. Dzięki opracowaniu nowatorskich metod doboru prób i analizy zmiennych, jej badania pozwoliły lepiej zrozumieć zależności między systemami motywacyjnymi, etyką organizacyjną a innowacyjnością, także w kontekście psychoanalitycznym. Szczególnie istotne są jej analizy psychospołecznych aspektów innowacyjności w małych i mikroprzedsiębiorstwach w Polsce, Niemczech i Indiach, które wskazały na kluczowe czynniki, takie jak kompetencje komunikacyjne i kultura organizacyjna.

Bibliografia

- Barbosa, R. A. P., Silva, R., de São Pedro Filho, F., de Pontes Bernardo, C., Kowal, J. (2019, April). Measuring the pro-innovation behavioural profile of organizations. W: *Proceedings of the International Conference on ICT Management for Global Competitiveness and Economic Growth in Emerging Economies (ICTM 2018)*.
- Chiebonam, O. C., Hamad, H. A., Pauline, O. I., Gabriella, O. O., Rita, G. E., Celestine, G. V., Iwundu, I. E. (2023). Effectiveness of interactive television instruction in improving the business competence and income level of women smallholder okra farmers. W: *Women's Studies International Forum* (t. 98, s. 102702). Pergamon.

- de São Pedro Filho, F., Kowal, J., da Silva, I. C. (2023). Generating skills and abilities among traditional peoples in the Western Amazon. *International Journal of Pedagogy, Innovation and New Technologies*, 9, 20–31.
- Kotarba, M., Kowal, J., Winkler, E., Giza, M., Węglowska-Rzepa, K., Samitowski, B., Zaremba, D. (2022). *Widzieć w ciemności: Poruszanie się po terytorium zmian: Analiza jungowska wobec współczesności*.
- Kowal, J. (1998). *Metody statystyczne w badaniach sondażowych rynku*. Warszawa-Wrocław: PWN.
- Kowal, J. (2002). *Wybrane zagadnienia reprezentatywności prób w społeczno-ekonomicznych badaniach jakościowych: metody i oprogramowanie komputerowe*. Wrocław: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Zarządzania „Edukacja”.
- Kowal, J. (2009a). Możliwości zastosowań w badaniach jakościowych wybranych metod statystyki klasycznej i planowania eksperymentów optymalnych. W: A. Oleszkowicz, P. Zdybek (red.), *Psychologia ilości, psychologia jakości: Uzupełniające się spojrzenia* (s. 49–69). Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT.
- Kowal, J. (2009b). Wybrane teoretyczne i praktyczne aspekty statystycznej metodologii badań jakościowych. W A. Oleszkowicz, P. Zdybek (red.), *Psychologia ilości, psychologia jakości: Uzupełniające się spojrzenia* (s. 21–34). Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT.
- Kowal, J. (2016). *How information on archetypal symbolism in Internet can affect the modern man: Travel as a kind of self-therapy?* W: *Proceedings of the International Conference on ICT Management for Global Competitiveness and Economic Growth in Emerging Economies (ICTM 2016)*, 7–8 November, University of Wrocław, Poland. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2875411>
- Kowal, J., Gurba, A. (2016, January). Mobbing and burnout in emerging knowledge economies: An exploratory study in Poland. W: *2016 49th Hawaii International Conference on System Sciences (HICSS)* (s. 4123–4132). IEEE.
- Kowal, J., Jasińska-Biliczak, A., Weichbroth, P. (2024). Organizational ethics and position relationship moderators among knowledge workers: A regional study of Poland. *Information Technology for Development*, 1–23.
- Kowal, J., Keplinger, A., & Mäkiö, J. (2019). Organizational citizenship behavior of IT professionals: Lessons from Poland and Germany. *Information Technology for Development*, 25(2), 227–249. DOI: 10.1080/02681102.2018.1548145
- Kowal, J., Mäkiö, J., Gochhait, S. (2017). Does business competency affect information system (IS) knowledge workers’ life satisfaction? A comparative multicultural study. *Journal of American Academic Research*, 5(4), 77–89.
- Kowal, J., Roztocki, N. (2015). Do organizational ethics improve IT job satisfaction in the Visegrád Group countries? Insights from Poland. *Journal of Global Information Technology Management*, 18(2), 127–145.
- Kowal, J., Roztocki, N. (2015). Job satisfaction of IT professionals in Poland: Does business competence matter? *Journal of Business Economics and Management*, 16(5), 995–1012.
- Mäkiö, E., Borghuis, T., Mäkiö, J., Kowal, J. (2024). Assessment of ethical competencies and affective dispositions. W: *The Routledge International Handbook of Engineering Ethics Education* (ss. 465–479).
- Obracht-Prondzyńska, H., Duda, E., Anacka, H., Kowal, J. (2022). Greencoin as an AI-based solution shaping climate awareness. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(18), 11183. DOI: 10.3390/ijerph191811183
- Straś-Romanowska, M., Kowal, J., Kapala, M. (2016). How to measure spiritual sensitivity at the IT user’s workplace? The construction process and method of validation of Spiritual Sensitivity Inventory (SSI). *Econometrics/Ekonometria*, 2(52).
- Węglowska-Rzepa, K., Kowal, J., Park, H. L., Lee, K. H. (2008). The presence of spiritual archetypes among representatives of eastern and western cultures. *Jung Journal*, 2(3), 58–72. DOI: 10.1525/jung.2008.2.3.58.

Część 7. Podsumowanie i dziedzictwo

7.1. Psychologia na Uniwersytecie Wrocławskim – działalność naukowa pierwszych pokoleń profesorów (1946–2015)

Anna Szemplińska, Danuta Borecka-Biernat

7.2. Ludzie Instytutu Psychologii UWr. Nowa fala

Sylwester Orzechowski

7.1. Psychologia na Uniwersytecie Wrocławskim – działalność naukowa pierwszych pokoleń profesorów (1946–2015)

ANNA SZEMPLIŃSKA

Uniwersytet Wrocławski, Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych

Instytut Psychologii

ORCID: 0000-0002-4271-0073

DANUTA BORECKA-BIERNAT

Uniwersytet Wrocławski, Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych

Instytut Psychologii

ORCID: 0000-0003-1401-9821

Abstrakt

Rozdział przedstawia w ujęciu historycznym rozwój psychologii na Uniwersytecie Wrocławskim. Odwołuje się do jej początków w powojennym mieście, wskazuje na głównych twórców oraz nakreśla zainteresowania i kierunki badawcze prowadzone w poszczególnych zakładach Instytutu Psychologii do 2015 roku. Zawiera również krótkie opisy przedstawiające dorobek profesorów psychologii wskazanego okresu.

Słowa kluczowe: historia psychologii, psychologia po II wojnie światowej, Instytut Psychologii Uniwersytetu Wrocławskiego, kierunki badawcze.

Abstract

The chapter presents a historical analysis of the development of psychology at the University of Wrocław. This is done to the beginnings in the post-war city, resulting from the main and outlined research and studies in individual studies of the Institute of Psychology until 2015. The chapter also contains short descriptions presenting the achievements of the indicated psychology professors.

Keywords: history of psychology, psychology after World War II, Institute of Psychology of the University of Wrocław, research directions.

Wprowadzenie

Celem niniejszego rozdziału jest przybliżenie historii psychologii na Uniwersytecie Wrocławskim ze szczególnym uwzględnieniem jej twórców. Tekst skupia się na latach 1946–2015, czyli począwszy od chwili, kiedy profesor M. Kreutz przybył na Ziemię Odzyskaną, po czasy, kiedy Instytut Psychologii w pełni rozwijał się, prowadzony już przez pokolenie uczniów pionierów psychologii wrocławskiej. Wzmiankuje się w nim również zachodzące od 2016 roku zmiany,

kiedy ster przejęło następne pokolenie. Artykuł jest poprawioną i jednocześnie zmienioną wersją tekstu *Działalność naukowa Profesorów Instytutu Psychologii Uniwersytetu Wrocławskiego jako przestrzeń inspiracji do powstania akademickiego ośrodka biblioterapii* (Szemplińska, Borecka-Biernat, 2015). Informacja o początkach historii psychologii na Uniwersytecie Wrocławskim i jej profilu naukowym wydaje się ważnym uzupełnieniem historii jednostki, pomaga budować jej tożsamość i patrzeć z nadzieją w przyszłość.

Historia psychologii na Uniwersytecie Wrocławskim wpisuje się we wszystko to, co związane z ogólną historią życia naukowego we Wrocławiu po 1945 roku. Wówczas studia na tworzących się wspólnie Uniwersytecie i Politechnice Wrocławskiej organizowane były głównie przez przybywających na Ziemię Odzyskane naukowców z Uniwersytetu Lwowskiego im. Jana Kazimierza oraz Uniwersytetu Wileńskiego im. Stefana Batorego. Początkowo programy studiów układano na wzór przedwojennych metod, nauka wydawała się kontynuacją nauki, jaką prowadzili wcześniej profesorowie zaangażowani w tworzenie nowych struktur naukowych we Wrocławiu. W tym duchu już w marcu 1946 roku pierwszy swój wykład we Wrocławiu na ówczesnym Wydziale Humanistycznym wygłosił profesor **Mieczysław Kreutz** (1893–1971), który do końca czerwca 1941 roku kierował Katedrą Psychologii we Lwowie (Koczanowicz, Koczanowicz-Dehnel, 2020). Istotną informacją jest to, że profesor Kreutz był uczniem jednego z najwybitniejszych polskich filozofów przełomu XIX i XX wieku, profesora Kazimierza Twardowskiego (1866–1938) – twórcy filozoficznej szkoły lwowsko-warszawskiej. Twardowski jako pierwszy stworzył laboratorium psychologiczne w przedwojennej Polsce, do jego uczniów w zakresie psychologii należeli Władysław Witwicki, Bronisław Bandrowski, Leopold Blaustein, Stefan Baley, Stefan Błachowski, Ludwik Jaxa-Bykowski i właśnie Mieczysław Kreutz, który po przejściu Twardowskiego na emeryturę w 1928 roku, kontynuował pracę swojego mistrza we Lwowie.

We Wrocławiu Kreutz w pierwszym wykładzie zachęcał studentów do wyboru psychologii jako kierunku studiów, zarysowywał przedmiot badań i metody badawcze psychologii (Koczanowicz-Dehnel, Koczanowicz, 2013). Studiowanie psychologii przedstawiał jako trudne i wymagające specjalnych uzdolnień, sytuował dyscyplinę na pograniczu nauk biologicznych i humanistycznych, jednocześnie będąc przekonany, że wiedzę psychologiczną należy budować, opierając się na gruntownej znajomości faktów (Porębska, 1991).

Dzięki zaangażowaniu Kreutza w maju 1946 roku powołano po raz pierwszy w powojennym Wrocławiu Katedrę Psychologii. W jej ramach powstał Zakład Psychologii Ogólnej, którego był kierownikiem w latach 1946–1952, równocześnie pełniąc rolę dyrektora Instytutu Pedagogicznego (Skorny, 1980). Profesor prowadził liczne zajęcia dydaktyczne z psychologii ogólnej

i eksperymentalnej, zwracał szczególną uwagę na kształcenie u swych uczniów umiejętności prawidłowego stosowania pojęć naukowych, przeprowadzania badań eksperymentalnych oraz dokonywania analizy różnych zjawisk psychicznych. Jego wykłady i seminaria były wzorem jasności i precyzji myślenia (Skorny, 1973). Warto podkreślić, że w jego działalności równie ważna była praca dydaktyczna i naukowa, uczył sumiennego wykonywania obowiązków, preferował jakość, nie ilość; uznawano go za wzór nauczyciela akademickiego (Porębska, 1991).

Obok Katedry Psychologii powołał do istnienia również Wrocławski Oddział Polskiego Towarzystwa Psychologicznego, nad którym objął opiekę. Przebywając we Wrocławiu, opublikował *Główne kierunki psychologii współczesnej* (1946) oraz *Podstawy psychologii. Studium nad metodami i pojęciami współczesnej psychologii* (1949). Był orędownikiem introspekcyjnego podejścia do zjawisk psychicznych, czemu dawał jednoznaczny wyraz we wszystkich swoich pracach. Pisał: „metoda introspekcyjna jest metodą podstawową, zasadniczą, bo gdyby jej nie było, nie byłoby metod pośrednich, nie wiedzielibyśmy w ogóle nic o zjawiskach psychicznych, choćby nawet jako nieświadome istniały” (Kreutz, 1949, s. 26). Wskazując na ontologiczną odrębność zjawisk psychicznych od zjawisk fizycznych, odrzucił idee stosowania w poznaniu psychologicznym jakichkolwiek metod nauk przyrodniczych, co stawiało go w opozycji wobec behawioryzmu, a później psychologii poznawczej. Był wybitnym introspekcjonistą (Garczyńska, Doliński, 2006). Naczelnym celem w jego badaniach naukowych stała się obrona introspekcji jako metody, bez której, jak twierdził, psychologia staje się karykaturą samej siebie (Koczanowicz-Dehnel, Koczanowicz, 2013).

Początkowo jego jedynym współpracownikiem był dr Witold Kruk-Ołpiński (1908–1973), który uzyskał tytuł doktora psychologii w 1933 roku we Wiedniu. Będąc współpracownikiem Kreutza we Wrocławiu, wykładał również w Instytucie Pedagogicznym Związku Nauczycielstwa Polskiego, a gdy placówka ta została wchłonięta przez Wyższą Szkołę Pedagogiczną we Wrocławiu (1950), związał się z nią na stałe i w 1954 roku przeniósł się wraz z całą uczelnią do Opola (Nicieja, 2004). Jesienią 1946 roku dołączyła do ich zespołu również dr **Helena Słowniewska** (1897–1982). Podobnie jak Kreutz była ona uczennicą Twardowskiego (Jadczak, 1997) i współpracownicą Kreutza we Lwowie. We Wrocławiu zdecydowała się zorganizować Zakład Psychologii Wychowawczej i jako kierownik wspomnianego zakładu w roku akademickim 1947/1948 prowadziła dwugodzinny wykład *Wybrane zagadnienia z psychologii wychowawczej* wraz z ćwiczeniami oraz dwugodzinny wykład *Psychologia rozwojowa* (Jadczak, 1997). Planowała i organizowała zaplecze dla praktyk psychologicznych w postaci wzorowo prowadzonych placówek psychologii stosowanej. W tym celu podjęła się kierowania Wojewódzką Poradnią Zdrowia Psychicznego. Szczególną dbałość przywiązywała do tego, żeby

jej zespół gruntownie opanował metody psychologiczne i z wielką starannością przygotowywała go w czasie prowadzonych przez siebie zajęć dydaktycznych (Porębska, 1991). W latach 1947–1949 Słoniewska brała udział w pracach Towarzystwa Naukowego Organizacji i Zarządzania, prowadząc m.in. organizowane przez tę placówkę badania. Od 1947 do 1950 roku kierowała Oddziałem Wrocławskim Państwowego Instytutu Higieny Psychicznej oraz weszła w skład utworzonego wówczas Wrocławskiego Towarzystwa Filozoficznego im. Kazimierza Twardowskiego. W latach 1950–1953 była wiceprzewodniczącą, a w latach 1953–1968 przewodniczącą Oddziału Polskiego Towarzystwa Psychologicznego we Wrocławiu. W 1954 roku napisała pracę pt. *Psychologiczna analiza zainteresowań*, do której materiały zbierała od 1950 roku z zamiarem habilitacji; praca drukiem ukazała się dopiero w 1959 roku w Poznaniu (Jadczak, 1997).

Profesor Kreutz i dr Słoniewska doskonale uzupełniali się w pracy w nowopowstałej Katedrze Psychologii we Wrocławiu; on kierował przygotowaniem ogólnym i teoretycznym studentów, ona przygotowaniem do pracy w zakresie psychologii stosowanej. Tak zaplanowane zajęcia skutkowały tym, że studia psychologiczne we Wrocławiu w pierwszych powojennych latach zaczęły się szybko rozwijać, oba zakłady organizowały też podstawową bazę materialną i skupiły grono zapalonych młodych psychologów (Porębska, 1991). Katedra zajmowała początkowo pomieszczenia na II i III piętrze budynku przy pl. Nankiera 4, organizowano tu z ogromnym wysiłkiem niezbędne zaplecze naukowo-dydaktyczne. Pierwszy okres działalności uczelni ogólnie scharakteryzować można jako potężny wysiłek skierowany na zabezpieczenie ocalałych budynków oraz resztek sprzętów, jakie w nich pozostały po działaniach wojennych. Głównymi celami stały się zorganizowanie niezbędnej bazy naukowo-dydaktycznej i w miarę normalne funkcjonowanie na zgliszczach powojennego miasta (Porębska, 1991). W Katedrze nie było pomocy naukowych, wszystko przygotowywano samodzielnie, kompletowano bibliotekę z niemieckojęzycznych książek, które udało się zabezpieczyć Bibliotece Uniwersyteckiej ze zrujnowanych budynków przedwojennych bibliotek i jednostek naukowych. Dopiero po przeniesieniu ze Lwowa księgozbioru Zakładu Narodowego im. Ossolińskich studenci we Wrocławiu uzyskali szerszy dostęp do literatury w języku polskim (Porębska, Straś-Romanowska, Czapiga, 2015). Biblioteka istniała właściwie od początku Katedry Psychologii, o co z wielką starannością zabiegał Mieczysław Kreutz (Indeka, Chatzipentidis, 2013). We wspomnieniach pierwszych studentów psychologii można przeczytać:

Na początku nie było nic, ani książek, ani krzeseł [...]. Chodziłam z przyjaciółmi do biblioteki na Piasku i godzinami przerzucałam książki w piwnicy, wybierając te, które dotyczyły psychologii. Profesor Kreutz przeglądał je dokładnie i wpisywał do inwentarza (Dybalska, 2002, s. 7).

W tej trudnej atmosferze rozwijał się i nabierał niebagatelnej znaczenia w kraju wrocławski ośrodek psychologiczny.

Pod opieką Mieczysława Kreutza habilitował się w tamtym czasie dr Tadeusz Tomaszewski (1947) i dr Andrzej Lewicki (1952), którzy wkrótce stali się liderami w ośrodkach psychologicznych w Warszawie i Poznaniu. Jednym z pierwszych studentów profesora Kreutza we Wrocławiu był **Marian Kulczycki** (1924–1995), który już w czasie studiów pracował w Zakładzie Psychologii Ogólnej, początkowo jako wolontariusz, następnie demonstrator, a od 1950 roku jako asystent. Doktorat z psychologii obronił w 1952 roku na podstawie dysertacji *Niektóre warunki myślenia produktywnego*. Doktor Kulczycki równolegle z psychologią studiował medycynę (1950–1957) i jako lekarz praktykował w Wojewódzkiej Poradni Zdrowia Psychicznego, skąd czerpał bogactwo doświadczeń i wiedzy klinicznej (Porębska, Straś-Romanowska, Czapiga, 2015).

We wrześniu 1951 roku z Wydziału Humanistycznego na Uniwersytecie i Politechnice Wrocławskiej wyodrębniono Wydział Filozoficzno-Historyczny, a w jego strukturach znalazła się Katedra Psychologii wraz ze swymi dwoma zakładami. Rok akademicki 1951/1952 był momentem rozdzielenia się Uniwersytetu i Politechniki we Wrocławiu, jednocześnie nastąpiła redukcja katedr i zmniejszono liczbę kierunków nauczania. Decyzją Rady Ministrów w kwietniu 1952 roku Uniwersytet Wrocławski jako odrębna jednostka otrzymał imię Bolesława Bieruta i okazało się, że był to początek większych zmian na uczelni. Okres rozwoju psychologii na Uniwersytecie Wrocławskim uległ zahamowaniu (Okreglicka-Forysiak, 2005; Koczanowicz, Koczanowicz-Dehnel, 2020). Podjęto działania zmierzające do całkowitego wyeliminowania wszelkich instytucjonalnych form nauczania i studiowania psychologii na Uniwersytecie Wrocławskim, decyzją Ministerstwa Oświaty z 1952 roku kształcenie psychologów ograniczono jedynie do Uniwersytetu Warszawskiego, gdzie przeniesiony został Kreutz. Dla psychologii jako dyscypliny naukowej nastąpiła wówczas, jak określał sam Kreutz, „całkowita pustka”, wstrzymano wydawanie wszystkich czasopism psychologicznych, a biblioteki wycofały książki z zakresu psychologii. Podobną politykę prowadzono wobec psychologii stosowanej – od zamykania poradni edukacyjnych, po likwidację stanowisk psychologów w ośrodkach medycznych. Nowe horyzonty nauki, które zaproponowali radzieccy psychologowie, miały stać się wzorem tego, czym powinna być nowa psychologia (Koczanowicz, Koczanowicz-Dehnel, 2020).

We Wrocławiu Katedrę Psychologii zredukowano wówczas do trzech osób, kierownictwo Katedry powierzono dr Słoniewskiej, którą powołano na stanowisko docenta, a asystentami zostali wspomniany wyżej dr Marian Kulczycki i mgr **Maria Porębska**. Od tej chwili głównym zadaniem Katedry stało się przygotowanie pedagogiczno-psychologiczne studentów

na kierunkach nauczycielskich do pracy w szkolnictwie (1952–1967). Katedra utrzymywała się przez prowadzenie wykładów i ćwiczeń z psychologii na różnych kierunkach w ramach przedmiotu Elementy nauk pedagogicznych (Porębska, 1991). Dopiero rok 1956 przyniósł zmiany polityczne, więc można było uruchomić studia pedagogiczne (1957/1958) na Uniwersytecie Wrocławskim, co zwiększało też obowiązki Katedry Psychologii i umożliwiło dodatkowo zatrudnienie mgra **Zbigniewa Skornego** (1926–2012). Pracownicy Katedry Psychologii, zredukowanej do placówki dydaktycznej, nie rezygnowali jednak z aktywnej działalności naukowej. Dr Kulczycki przygotował rozprawę habilitacyjną, a mgr Porębska i mgr Skorny uzyskali stopień naukowy doktora oraz rozpoczęli przygotowania do rozpraw habilitacyjnych, wszyscy publikowali także liczne artykuły (Porębska, 1991). Doktorat Skornego nosił tytuł *Kierunki, treść i geneza zainteresowań psychologicznych* (1963), natomiast dysertacja doktorska Porębskiej – *Analiza zachowania się pod wpływem trudności* (1964). Po jej obronie Maria Porębska podjęła dodatkową pracę w Poradni Zdrowia Psychicznego, gdzie kierowała oddziałem obserwacyjnym dla dzieci. Dzięki zasługom pracowników Katedry Psychologii prężnie działał również Wrocławski Oddział Polskiego Towarzystwa Psychologicznego, który w 1956 roku zorganizował ogólnopolski zjazd PTP. Oficjalnie nie istniał wówczas zawód psychologa, a prawo do używania tego tytułu zachowali tylko pracownicy Katedry Psychologii i członkowie PTP, dlatego jego prężna działalność w tamtym czasie miała nieocenione znaczenie dla środowiska (Porębska, Straś-Romanowska, Czapiga, 2015). Zespół Katedry nie zaprzestawał też aktywnych działań na rzecz przywrócenia studiów psychologicznych na Uniwersytecie Wrocławskim, w celu popularyzacji psychologii prowadzone były liczne wykłady w różnych instytucjach. Na terenie Dolnego Śląska zbierano dane pozwalające wyliczyć niezbędną liczbę miejsc zatrudnienia dla psychologów w całym regionie (Porębska, 1996).

Wspomniane wysiłki, ale też zmiany polityczne w kraju, pozwoliły po 16 latach 1 października 1968 roku powtórnie uruchomić studia psychologiczne na Uniwersytecie Wrocławskim. Niestety w tym samym roku na emeryturę przeszła docent Słoniewska, która od 1952 roku kierowała Katedrą Psychologii. Kierownictwo Katedry Psychologii powierzono wówczas docentowi Kulczyckiemu, który habilitował się wcześniej na Uniwersytecie w Poznaniu na podstawie rozprawy *Kształtowanie racjonalnych poczuć winy* (1964). W 1968 roku Maria Porębska, a rok później Zbigniew Skorny otrzymali stopień doktora habilitowanego, natomiast na stanowisko asystenta stażysty uczelnia zatrudniła mgra **Michała Dąbka** (1943–2009). Wieloletnie wysiłki pracowników Katedry pozwoliły 4 stycznia 1972 roku przemianować ją na osobno działający w strukturach Wydziału Filozoficzno-Historycznego Uniwersytetu Wrocławskiego Instytut Psychologii. Początkowo działały w nim cztery Zakłady – Psychologii

Ogólnej, Psychologii Wychowawczej, Psychologii Rozwojowej i Psychologii Osobowości. Dyrektorem Instytutu do 1975 roku pozostawał profesor Kulczycki, który 21 maja 1973 roku uzyskał tytuł profesora nadzwyczajnego Uniwersytetu Wrocławskiego (Porębska, 1996). Kulczycki w latach 1974–1978 pełnił również funkcję dziekana Wydziału Filozoficzno-Historycznego. Przemianowanie Katedry w Instytut związane było ze zmianą siedziby jednostki, wraz z Instytutem Pedagogiki psychologia otrzymała do użytku odrębny gmach przy ul. Jana Władysława Dawida 1, gdzie pozostaje do dziś. Zmiana adresu początkowo nie spotkała się z aprobatą środowiska naukowego, postrzegano ją raczej jako oddalenie od centrum życia uniwersyteckiego, z czasem jednak miejsce zostało docenione wraz ze swoim architektonicznym walorem, gdyż budynek od początku był zaprojektowany jako miejsce poświęcone edukacji (Indeka, Chatzipentidis, 2015).

Profesor Kulczycki koncentrował swoje zainteresowania na psychologii klinicznej, zajmował się głównie psychologicznymi aspektami funkcjonowania człowieka chorego somatycznie. Syntezą tych dociekań jest jego książka *Psychologiczne problemy człowieka chorego. Z zagadnień współpracy pracownika służby zdrowia z pacjentem* (1971). W bibliografii jego prac obok rozpraw naukowych pojawiają się opracowania popularnonaukowe adresowane do lekarzy, nauczycieli, rodziców, pracowników różnych instytucji (Porębska, 1996). W 1987 roku Kulczycki wyłonił z Zakładu Psychologii Ogólnej, którego kierownikiem był dr Dąbek, pod swoim kierownictwem Zakład Psychologii Klinicznej, który prowadził aż do czasu przejścia na emeryturę w 1994 roku (Kuczyńska, 1998). Pozostali ówcześni profesorowie swoje naukowe zainteresowania zwracali w kierunku psychologii rozwojowo-wychowawczej. Maria Porębska opublikowała *Osobowość i jej kształtowanie się w dzieciństwie i młodości* (1982), zarysowana tam przez nią koncepcja rozwoju indywidualnego, wsparta później dowodami empirycznymi, stanowiła podstawę teoretyczną realizowanego w późniejszych latach (1985–1990) tematu badawczego *Pozycja w rodzinie a rozwój indywidualny człowieka*. Wyniki tej pracy opublikowała w monografii pod swoją redakcją pt. *Kształtowanie się podstaw rozwoju psychicznego człowieka w rodzinie* (1993). Maria Porębska w 1968 roku przejęła przewodnictwo we Wrocławskim Oddziale Polskiego Towarzystwa Psychologicznego, a na uczelni piastowała funkcję zastępcy dyrektora Instytutu Psychologii i kierownika Zakładu Psychologii Rozwoju (1972–1994). W roku 1978 została dyrektorem Instytutu Psychologii; rolę tę pełniła z przerwami przez cztery kadencje do 1991 roku (Borecka-Biernat, 2012). W 1983 roku została odznaczona Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski, w 1988 otrzymała Medal Komisji Edukacji Narodowej (*Współcześni uczeni polscy*, 2000).

Pracownicy Zakładu Psychologii Wychowawczej pod kierownictwem Zbigniewa Skornego koncentrowali się natomiast na problematyce dotyczącej psychologicznych oddziaływań wychowawczych i postępowania korekcyjnego. On sam skupiał swoje zainteresowania na procesach socjalizacji i aspiracji młodzieży (Garczyńska, Doliński, 2006) oraz na metodologii badań psychologicznych. Był autorem programu nauczania psychologii, który przez wiele lat obowiązywał na studiach nauczycielskich. W latach 1969–1998 Skorny pełnił liczne funkcje, był prodziekanem Wydziału Filozoficzno-Historycznego, dyrektorem Instytutu Psychologii, kierownikiem Zakładu Psychologii Nauczania i Wychowania, członkiem Komisji Programowej Psychologii w Ministerstwie Oświaty, członkiem Zespołu Dydaktyczno-Wychowawczego Psychologii przy Ministerstwie Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki, przewodniczącym Sekcji Psychologii Stosowanej przy Wrocławskim Oddziale Polskiego Towarzystwa Psychologicznego. Jego dorobek naukowy obejmuje 16 książek, w tym *Proces socjalizacji dzieci i młodzieży* (1977), *Aspiracje młodzieży oraz kierujące nimi prawidłowości* (1980). Ostatnia z książek wydanych drukiem to *Problemy samopoznania i samorozwoju* z 1993 roku. Za publikacje dydaktyczne i naukowe profesor Zbigniew Skorny otrzymał siedmiokrotnie Nagrodę Ministra Szkolnictwa Wyższego i kilkakrotnie Nagrodę Rektora Uniwersytetu Wrocławskiego, został odznaczony Złotym Krzyżem Zasługi i dwukrotnie Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski (Borecka-Biernat, 2012).

Równie wybitną postacią, która przyczyniła się do rozwoju Instytutu Psychologii na Uniwersytecie Wrocławskim, była niewspomniana tu jeszcze profesor **Jadwiga Różycka** (1913–1990), zatrudniona w 1971 roku. Tytuł magistra psychologii uzyskała już w 1936 roku w Poznaniu pod kierunkiem prof. Stefana Błachowskiego (Porębska, Straś-Romanowska, Czapiga, 2015), a następnie aż do wybuchu II wojny światowej promotorem jej pracy naukowej był prof. Stefan Baley, w tej samej jednostce naukowej. Niestety w czasie działań wojennych praca uległa zniszczeniu, więc dopiero w 1950 roku Różyckiej udało się uzyskać stopień doktora. Następnym jej krokiem naukowym była habilitacja pt. *Psychologia zachowania się kobiet w wieku starszym na Uniwersytecie Wrocławskim*, którą otrzymała 21 kwietnia 1971 roku. Była ona przyczynkiem do zatrudnienia Różyckiej we Wrocławiu, najpierw w Katedrze, a następnie w Instytucie Psychologii Uniwersytetu Wrocławskiego. Profesor Różycka w latach 1972–1975 kierowała kolejnym powstałym zakładem w strukturach Instytutu – Zakładem Psychologii Stosowanej (Jędrzejczak, 1992). W latach 1973–1977 również pod jej auspicjami znajdował się Zespół do Badań Neurotyzmu, a zwieńczeniem tej działalności była monografia *Neurotyzm w aspekcie psychologicznym na podstawie badań empirycznych* (1979). Badaczka zdobyła uznanie w kraju i za granicą, była członkiem Międzynarodowego Towarzystwa Psychologii

Stosowanej (IAAP), Polskiego Towarzystwa Psychologicznego oraz Polskiego Towarzystwa Higieny Psychiczej. Od 1976 roku utrzymywała kontakt naukowy z Uniwersytetem w Birmingham oraz z Uniwersytetem im. Karola w Pradze (Jędrzejczak, 1992).

Od lat 70. XX wieku we wrocławskim ośrodku psychologicznym pracował i tworzył również profesor **Wiesław Łukaszewski** (1940–2024), który w 1972 roku uzyskał stopień doktora na Uniwersytecie Warszawskim, a dwa lata później stopień doktora habilitowanego na Uniwersytecie Wrocławskim. We Wrocławiu zorganizował zespół, wraz z którym prowadził badania empiryczne oparte na rozwijanej przez siebie poznawczej koncepcji osobowości; ich wyniki opublikował w książce *Osobowość. Struktura i funkcje regulacyjne* (1974), która długo była najczęściej cytowaną pozycją w dziedzinie poznawczej psychologii osobowości. Równie ważnymi pozycjami książkowymi jego autorstwa są *Struktura Ja a działanie w sytuacjach zadaniowych: empiryczne studium nad funkcjami osobowości* (1978) oraz *Szanse rozwoju osobowości* (1984), gdzie stawia nowatorską na swoje czasy tezę, że istotą osobowości jest zasób wiedzy podmiotu i sposób formalnej organizacji tej wiedzy (Garczyńska, Doliński, 2006). Łukaszewski w latach 1975–1977 oraz 1981–1982 pełnił funkcję dyrektora Instytutu Psychologii oraz funkcję kierownika Zakładu Psychologii Osobowości; jego zespół organizował ogólnopolskie konferencje naukowe. W 1982 roku wraz z częścią swojego zespołu (m.in. W. Gromskim, A. Szmajke, D. Bocheńską, B. Dolińską, D. Dolińskim) przeniósł się do Opola, gdzie udało im się powołać kolejny dynamiczny ośrodek naukowy psychologii w strukturach Uniwersytetu Opolskiego.

Lata 80. dla Instytutu Psychologii Uniwersytetu Wrocławskiego to znaczny rozwój w dziedzinie psychologii pracy i zarządzania. Kolejno otrzymują stopnie doktora habilitowanego wspomniany wcześniej Michał Dąbek i **Jerzy Mączyński**. Dąbek od 1973 roku kierował Zakładem Psychologii Ogólnej, który przejął po profesorze Kulczyckim. Wśród tytułów jego publikacji wymienić należy: *Psychologiczne mechanizmy podejmowania decyzji ryzykownych przez dzieci* (1976), *Psychologia pracy* (1977) i *Zainteresowanie własną pracą jako podstawa rozwoju zawodowego* (1987). Ostatnią pozycją w jego dorobku była monografia wydana w 2000 roku *Menedżerowie okresu transformacji*, która odpowiadała na aktualne zmiany zachodzące w zakresie psychologii pracy i organizacji. Zainteresowania badawcze Dąbka miały niemały wpływ na powołanie mu w 1991 roku przez społeczność akademicką funkcji dyrektora Instytutu Psychologii, którą piastował do 1996 roku. Na tę kadencję przypada czas dużych zmian w Instytucie; kolejno na emeryturę odeszli pionierzy psychologii wrocławskiej, którzy na wiele lat wyznaczyli kierunek uniwersyteckiej psychologii – prof. Porębska, prof. Kulczycki, prof. Skorny. Przez kolejne lata pracownikami Instytutu Psychologii we Wrocławiu byli w większości ich uczniowie, którzy

nierzadko byli też kontynuatorami poglądów swoich mistrzów (Straś-Romanowska, 2013). To w trakcie ich kadencji Instytut wykształcił kadre naukowo-dydaktyczną, systematycznie wzrastała liczba przeprowadzanych przewodów doktorskich i publikacji naukowych, a pracownicy owocnie skupili się na zadaniach zespołowych, czego przykładem były wspomniane zespoły prof. Różyckiej, prof. Porębskiej czy prof. Łukaszewskiego.

Zmieniająca się sytuacja polityczna w kraju była inspiracją do pojawienia się nowych trendów w rozwijającej się systematycznie psychologii. Czas zmian pokoleniowych był nieuchronny, jednak nie powodował osłabienia pozycji Instytutu Psychologii, wiązał się raczej z ustabilizowaniem jego rangi i ogólnej pozycji w kraju. Wśród osób, które dość szybko zauważyły nowe możliwości dla nauki polskiej w czasie zmian ustrojowych, był niewątpliwie wspomniany profesor Jerzy Mączyński. Zajmował się on procedurami delegowania decyzji kierowniczych w procesach zarządzania. Od 1991 roku był kierownikiem Zakładu Psychologii Zarządzania. W jego dorobku znajduje się ponad sto opublikowanych prac, w tym siedem pozycji książkowych na przykład *Partycypacja w podejmowaniu decyzji* (1996), *Kulturowe uwarunkowania pracy decyzyjnej* (1997) czy *Diagnozowanie partycypacji decyzyjnej* (1998). Na uwagę zasługuje fakt, że jako jeden z pierwszych psychologów wrocławskich publikował dużą część swojego dorobku w języku angielskim. Można powiedzieć, że Mączyński starał się rozślawić Instytut na świecie, tym bardziej, że w latach 1980–1997 odbył 16 krótko- i długoterminowych staży naukowych jako *visiting professor* w USA, Wielkiej Brytanii, Austrii, Holandii, Francji, Finlandii, co przyczyniło się do owocnej współpracy naukowej ze znaczącymi ośrodkami naukowymi w różnych krajach. Publikował w renomowanych czasopismach naukowych, jak również włożył wiele wysiłku w redagowanie tomów czasopisma „Polish Psychological Bulletin”. Był założycielem czasopisma „Polish Journal of Applied Psychology”, które wydawane było przez Instytut Psychologii w latach 2001–2021 i znajdowało się na ministerialnej liście czasopism punktowanych.

W 1996 roku, po odejściu z pracy profesora Mączyńskiego, Zakład Psychologii Zarządzania przejął profesor **Stanisław Witkowski**, który uzyskał stopień doktora habilitowanego na podstawie rozprawy *Psychologiczna prognoza efektywności kierowania. Możliwości i ograniczenia* (1995). Witkowski jest autorem wielu prac z dziedziny zarządzania, które publikował sukcesywnie również po ukończeniu współpracy z Uniwersytetem Wrocławskim. Warto wspomnieć *Psychologiczne wyznaczniki sukcesu*, *Psychologię sukcesu*, a także *Sukces w zarządzaniu* będący wynikiem jego wieloletniej współpracy z prof. Tadeuszem Listwanem z Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu. Witkowski był następcą Dąbka i piastował stanowisko dyrektora Instytutu Psychologii w latach 1996–2002. Z jego kadencją

związane jest otwarcie studiów psychologii wieczorowej i podyplomowych studiów z zakresu psychologii zarządzania w Instytucie Psychologii Uniwersytetu Wrocławskiego.

W Instytucie systematycznie wzrasta liczba samodzielnych pracowników naukowych. Wśród nich znajduje się **Maria Straś-Romanowska**, która w 1995 roku na Uniwersytecie Jagiellońskim uzyskała habilitację na podstawie rozprawy *Los człowieka jako problem psychologiczny* (1992). M. Straś-Romanowska jest psychologiem humanistycznym i autorką prac z zakresu psychologii osobowości. Początkowo w Instytucie Psychologii kierowała Zakładem Psychologii Ogólnej, a następnie Zakładem Psychologii Osobowości. W latach 2002–2008 podjęła się kierowania Instytutem Psychologii jako dyrektor, stanowisko to piastowała przez kolejne dwie kadencje. W ich trakcie w 2006 roku uruchomiono Stacjonarne Studia Doktoranckie Psychologii. Straś-Romanowska zainicjowała w Instytucie Psychologii badania z dziedziny psychologii personalistyczno-egzystencjalnej; problematyce tej poświęcona jest m.in. książka *Na tropach psychologii jako nauki humanistycznej* (1995). Kolejną przestrzenią jej badań jest metodologia badań jakościowych w psychologii, co znalazło wyraz m.in. w tomie *Metody jakościowe w psychologii współczesnej* (2000). Pod jej kierunkiem zapoczątkowany został cykl ogólnopolskich konferencji naukowych poświęconych problematyce badań narracyjnych w psychologii (Porębska, Straś-Romanowska, Czapiga, 2015). Wypromowała wielu doktorów i była recenzentką w licznych przewodach habilitacyjnych. Wspecjalizowała się w dziedzinie psychologii jakości życia, jest współautorką Kwestionariusza Poczucia Jakości Życia i Kwestionariusza inteligencji duchowej. Jej obecne badania i publikacje skupiają się wokół problematyki starzenia się i starości, w tym godności człowieka starszego. Jej kluczową publikacją w tej dziedzinie jest rozdział w podręczniku *Psychologia rozwoju człowieka* pod redakcją Janusza Trempały (2012). W 2013 roku została odznaczona Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski za wybitne zasługi w pracy naukowo-dydaktycznej i działalności społecznej (M.P. 2013, poz. 512). Profesor Straś-Romanowska przeszła na emeryturę w 2017 roku.

W Zakładzie Psychologii Osobowości Instytutu Psychologii w latach 1992–2014 zatrudniona była również dr hab. **Barbara Mróz**, która pracowała następnie jako profesor nadzwyczajny w Uczelni Zawodowej Zagłębia Miedziowego w Lubinie, szkoły stworzonej i prowadzonej przez wspomnianego wcześniej profesora Witkowskiego. Obecnie Mróz jest profesorem Uniwersytetu Opolskiego. Pracując we Wrocławiu, opracowała szereg projektów dotyczących psychologii osobowości i problematyki aksjologicznej ludzi odnoszących sukcesy osobiste oraz zawodowe. Jej zainteresowania badawcze skupiają się wokół psychologii twórczości i psychologii zarządzania. Jest autorką około 100 artykułów naukowych znajdujących się w poważnych czasopismach psychologicznych. Do jej osiągnięć naukowych należy

weryfikacja Modelu Osobowościowo-Aksjologicznego MOA w poczuciu jakości życia oraz badania podłużne zrealizowane na grupie wybitnych aktorów polskich. Wyniki swoich badań opublikowała pracując we Wrocławiu w książkach *Osobowość wybitnych aktorów polskich. Studium różnic międzygeneracyjnych* (2008), *Poczucie jakości życia u pracowników wyższego szczebla. Uwarunkowania osobowościowe i aksjologiczne* (2011) czy w publikacji pod swoją redakcją *Functioning in the workplace. Quantitative and qualitative psychological research* (2012).

Obok wspomnianych wyżej Zakładu Psychologii Zarządzania i Zakładu Psychologii Osobowości w Instytucie Psychologii Uniwersytetu Wrocławskiego funkcjonowało do 2015 roku jeszcze sześć innych. Zakład Psychologii Ogólnej, założony jeszcze przez Kreutza, był kierowany od 2005 roku przez uczennicę Kulczyckiego – profesor **Bożenę Jandę-Dębek**. Piastowała tę funkcję po uzyskaniu na Uniwersytecie UAM w Poznaniu stopnia doktora habilitowanego. Janda-Dębek w latach 2008–2012 pełniła również funkcję prodziekana do spraw studiów niestacjonarnych na Wydziale Nauk Historycznych i Pedagogicznych, a od 2013 roku była ekspertem w Ministerstwie Nauki i Szkolnictwa Wyższego do spraw oceny wniosków o stypendia ministra. Jest autorką kilkudziesięciu artykułów i rozdziałów w książkach. Na szczególną uwagę zasługuje jej monografia na temat dystansu interakcyjnego *Daleko czy blisko. Dystans interakcyjny w wybranych sytuacjach społecznych* (2003), pod jej redakcją ukazała się także książka *Psychologia współczesnego człowieka* (2010). Ponad 20 lat przedmiotem jej zainteresowań badawczych była komunikacja niewerbalna, w tym zagadnienia związane z proksemiką. Innym obszarem jej pracy badawczej była psychologia kłamstwa, w tym empiryczna weryfikacja jednej z hipotez koncepcji umowy społecznej Johna Tooby’go i Ledy Cosmides dotycząca ewolucyjnego uwarunkowania ludzkiej zdolności do wykrywania oszustów i kłamców. Koncentrowała się także na badaniach z dziedziny psychologii środowiskowej. Jest współautorką polskiej adaptacji Kwestionariusza spostrzeganej jakości zamieszkiwanego środowiska i przywiązania do miejsca (PREQ NA). Prowadziła m.in. badania na temat podmiotowych korelatów oceny jakości środowiska zurbanizowanego, których wyniki prezentowane były na konferencjach międzynarodowych. Janda-Dębek była opiekunem licznych prac doktorskich. Na emeryturę przeszła w 2018 roku.

Zakład Psychologii Wychowawczej, prowadzony początkowo przez doc. Słoniewską, jest do dziś Zakładem Psychologii Edukacji i Wychowania. Kieruje nim uczennica prof. Skornego, profesor **Danuta Borecka-Biernat**. Jej dorobek naukowy mieści się w obszarze psychologii wychowawczej i jest skoncentrowany na problemie zachowania się młodzieży w okresie dorastania w społecznych sytuacjach trudnych, co też oddaje tytuł jej pracy habilitacyjnej *Strategie radzenia sobie młodzieży w trudnych sytuacjach społecznych* (2006).

Opublikowała 9 książek związanych z tym zagadnieniem i ponad 100 artykułów oraz rozdziałów w książkach w kraju i za granicą. Za szczególnie ważne należy uznać *Zachowania agresywne i nieśmiałe młodzieży w sytuacjach ekspozycji społecznej* (1998). Borecka-Biernat jest też m.in. redaktorką i współredaktorką książek: *Zaburzenia w zachowaniu dzieci i młodzieży w kontekście trudnych sytuacji szkolnych i pozaszkolnych* (2011), *Social problems of the contemporary families* (2014), *Sytuacje konfliktu społecznego. Przyczyny – sposoby rozwiązywania – skutki* (2015). Wypromowała jednego doktoranta i 76 magistrów, w tym 63 magistrów psychologii oraz 13 magistrów pedagogiki. Na zlecenie różnych uczelni i wydawnictw napisała 4 recenzje prac doktorskich, 6 recenzji prac monograficznych i 26 recenzji wydawniczych artykułów. W latach 1996–1998 współpracowała z Uniwersytetem Pedagogicznym w Wilnie, zajmując się zachowaniem uczniów szkół polskich na Litwie, a w 2014 roku prowadziła wykłady dydaktyczne w ramach Programu LLP/Erasmus w Instytucie Komunikacji i Mediacji w Uniwersytecie Mykolo Remerio w Wilnie. Jest członkiem kilku rad naukowych czasopism wydawanych w kraju i za granicą.

Zakład Psychologii Edukacji i Wychowania reprezentowała również profesor **Anna Oleszkowicz**, która w latach 2008–2016 pełniła funkcję dyrektora Instytutu Psychologii. Z jej kadencją wiąże się znaczny rozwój Instytutu Psychologii. Zainteresowania badawcze Oleszkowicz obejmują okres adolescencji i wczesnej dorosłości, w tym kryzysy rozwojowe, kształtowanie się tożsamości, psychospołeczne uwarunkowania poczucia dorosłości, jak również zjawisko maksymalizmu moralnego. Pełniła szereg ważnych funkcji w Instytucie Psychologii, w latach 1990–1999 była wicedyrektorem ds. dydaktycznych, w latach 1996–2008 kierownikiem studiów wieczorowych, a w latach 1999–2008 kierownikiem Zakładu Psychologii Wychowawczej. Za swoją działalność na rzecz Instytutu i Uniwersytetu została odznaczona Medalem Edukacji Narodowej. Wspomnieć należy także jej książki jak *Kryzys młodzieńczy – istota i przebieg* (1995), *Bunt młodzieńczy-uwarunkowania, formy, skutki* (2006) czy *Psychologia dorastania. Zmiany rozwojowe w dobie globalizacji* (2013), której jest współautorką wraz dr hab. Alicją Senejko. Anna Oleszkowicz na emeryturę przeszła w 2023 roku.

Profesor **Alicja Senejko** była kierownikiem Zakładu Psychologii Rozwoju, którym wcześniej nieprzerwanie przez 21 lat, od czasu jego powstania do 1994 roku, kierowała Maria Porębska. Senejko swoje psychologiczne wykształcenie zawdzięcza studiom psychologicznym odbytym na kilku uniwersytetach – w Warszawie, Rostowie i Petersburgu. Pracę doktorską oraz kolokwium habilitacyjne obroniła na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie. Interesują ją problemy z pogranicza psychologii rozwoju, psychologii osobowości i psychologii społecznej, jednak obrona psychologiczna człowieka i jej rola w prawidłowym rozwoju

to podstawowy problem badawczy jaki zajmuje ją od okresu studiów. Swoje fascynacje skupia wokół szeroko rozumianych zagadnień specyfiki doświadczania globalizacji przez człowieka. W ramach zainteresowań naukowych zajęła się również specyfiką rozwoju adolescentów i młodych dorosłych, zwłaszcza kształtowaniem się tożsamości. Spopularyzowała model stylów kształtowania tożsamości Michaela Berzonsky'ego i metodę mierzącą style na rynek polski. Z prac przez nią wydanych należy wspomnieć *Obronę psychologiczną jako narzędzie rozwoju na przykładzie adolescencji* (2010), *Aktywność obronną dzieci* (1995) oraz liczne artykuły w periodykach psychologicznych w języku polskim i angielskim. Profesor Senejko przeszła na emeryturę w 2022 roku.

Wymieniając kolejne zakłady działające w Instytucie Psychologii do 2015 roku, nie sposób pominąć Zakładu Psychologii Klinicznej, którego założycielem był Marian Kulczycki. Po jego śmierci w 1995 roku zakład zmienił nazwę na Zakład Psychologii Klinicznej i Zdrowia, kierownictwo nad nim objęła profesor **Alicja Kuczyńska**, kierując nim do czasu przejścia na emeryturę w 2015 roku. Kuczyńska jest autorką monografii *Sposób na bliski związek. Zachowania wiążące w nawiązaniu i utrzymaniu bliskich związków* (1998), *Podręcznika do oceny płci psychologicznej*, redaktorką 5 prac zbiorowych oraz ponad 70 artykułów i rozdziałów w książkach. Jej zainteresowania naukowe koncentrują się wokół psychologii klinicznej i psychoseksuologii oraz psychologii społecznej, głównie psychologii więzi, płci i komunikacji. W latach 2005–2015 roku była redaktorem naczelnym czasopisma „Polish Journal of Applied Psychology”. Była też przewodniczącą Rady Naukowej powstałego w 2011 roku „Przeglądu Biblioterapeutycznego” założonego przez kierownika Biblioteki Instytutu Psychologii dra Wiktora Czernianina. Należy zaznaczyć, że „Przegląd Biblioterapeutyczny” ukazujący się w latach 2011–2018 był drugim czasopismem naukowym wydawanym przez Instytut Psychologii Uniwersytetu Wrocławskiego, które znalazło się na ministerialnej liście czasopism punktowanych. Celem periodyku było konsolidowanie środowiska biblioterapeutów w Polsce.

Zakład Psychologii Klinicznej i Zdrowia reprezentowany był również przez profesor **Grażynę Dolińską-Zygmunt** oraz dr hab. **Barbarę Dolińską** – absolwentki Instytutu Psychologii we Wrocławiu. Dolińska-Zygmunt pracowała na Uniwersytecie Wrocławskim od 1977 roku, gdzie została zatrudniona zaraz po swoim magisterium przez profesora Kulczyckiego, pod jego kierunkiem napisała i obroniła w 1986 roku pracę doktorską pt. *Niektóre psychologiczne zagadnienia przerywania ciąży*. Habilitację uzyskała w 2001 roku na Uniwersytecie Gdańskim z zakresu psychologii zdrowia. Jest redaktorką pierwszego w Polsce podręcznika z zakresu psychologii zdrowia *Podstawy psychologii zdrowia* (2001) i autorką monografii *Podmiotowe uwarunkowania zachowań promujących zdrowie* (2000). Jest też autorką licznych artykułów poświęconych

problematyce psychologicznych uwarunkowań zdrowia. Wypromowała 5 doktorów oraz ponad 200 magistrantów. Pełniła funkcję kierownika Zakładu Psychologii Klinicznej i Zdrowia w latach 2015–2018. Profesor Dolińska-Zygmunt przeszła na emeryturę w 2018 roku.

Następnie kierownictwo nad Zakładem Psychologii Klinicznej i Zdrowia przejął dr **Ryszard Poprawa**, który w 2016 roku otrzymał habilitację na Uniwersytecie Poznańskim na podstawie monografii *„Skazani” na problemy. W poszukiwaniu osobowościowych uwarunkowań angażowania się mężczyzn w picie alkoholu*. (2015). Poprawa był ostatnim doktorantem profesora Kulczyckiego, obronił się w 1992 roku na podstawie dysertacji *Radzenie sobie z problemami życiowymi a używanie i nadużywanie alkoholu przez młodzież w okresie późnego dorostania*. Jego zainteresowania naukowe to głównie psychologia uzależnienia od alkoholu i uzależnienia behawioralne (głównie nałogowe używania aplikacji Internetu) oraz radzenie sobie ze stresem i asertywność. Ważne miejsce w jego aktywności naukowej zajmują adaptacja oraz tworzenie narzędzi pomiaru psychologicznego.

Zakład Psychologii Klinicznej i Zdrowia reprezentowała, jak wcześniej wspomniano, również Barbara Dolińska, która jest doktorem zarówno nauk medycznych, jak i psychologii klinicznej. Pracując w Instytucie Psychologii Uniwersytetu Wrocławskiego, zajmowała się społeczną psychologia kliniczną. Jest autorką monografii *Placebo* (2011) oraz *Bezdzielnosc. Perspektywa społeczno-kulturowa* (2014). Napisała wiele artykułów z zakresu psychopatologii, technik wpływu społecznego, psychologicznych aspektów klęsk żywiołowych, psychologicznych aspektów prokreacji i placebo. W 2014 roku uchwałą Rady Instytutu Psychologii UAM w Poznaniu uzyskała stopień doktora habilitowanego, powiększając grono samodzielnych pracowników naukowych Instytutu Psychologii we Wrocławiu. W 2015 roku rozwiązała umowę o pracę z Uniwersytetem Wrocławskim i wsparła swoimi umiejętnościami Uniwersytet Opolski.

Nie sposób pominąć też faktu, że w latach 1989–2001 w Instytucie Psychologii Uniwersytetu Wrocławskiego byli zatrudnieni znani dziś w kraju profesorowie **Maciej Dymkowski**, **Dariusz Doliński** i **Czesław Nosal**, którzy istotnie przyczynili się do rozwoju badań psychologicznych w kraju. Profesor Nosal, autor *Diagnozy typów umysłu* (1992) i *Twórczego przetwarzania informacji* (1992), skupił wokół siebie zespół, który przekształcił się w Zakład Psychologii Umysłu (działający w strukturach Instytutu Psychologii Uniwersytetu Wrocławskiego w latach 1994–1998). Profesor Dymkowski, autor monografii o samowiedzy i poznawaniu siebie (1993), w 1991 roku powołał do istnienia w Instytucie Psychologii Uniwersytetu Wrocławskiego Zakład Eksperymentalnej Psychologii Społecznej. W 1992 roku dołączył do jego zespołu profesor Doliński, autor *Orientacji defensywnej* (1993) i *Psychologii wpływu społecznego* (2000). Przez dziesięć lat swojej działalności zakład skupiał wielu utalentowanych

pracowników. W 2001 roku kierownictwo nad nim przejął profesor **Andrzej Szmajke** (1953–2016), który wraz ze swoimi współpracownikami przyczynił się do dalszego wzrostu i znaczenia badań nad społecznymi aspektami funkcjonowania człowieka. W obrębie jego zainteresowań znalazły się badania dotyczące percepcji interpersonalnej, autoprezentacji, atrakcyjności interpersonalnej, egotyzmu, psychologii zachowań politycznych i psychologii sportu. Był między innymi autorem monografii *Samoutrudnianie jako sposób autoprezentacji. Czy rzucanie kłód pod własne nogi jest skuteczna metoda wywierania korzystnego wrażenia na innych?* (1997).

Uczniem Szmajke jest profesor **Piotr Sorokowski**, który zdecydował się na niezwykle badania, których zwieńczeniem była praca doktorska dotycząca atrakcyjności długości nóg i związków atrakcyjności człowieka z jego sukcesem reprodukcyjnym. Zainteresowania naukowe i badawcze Sorokowskiego obejmują w szczególności adaptacyjną rolę kanonów urody i piękna oraz ludzkie strategie w doborze płciowym, które analizował m.in. wśród plemion Himba w Namibii i Yali w Papui Zachodniej oraz Hadza i Datoga w Tanzanii. Jest autorem i współautorem licznych artykułów naukowych z zakresu szeroko pojętej psychologii ewolucyjnej, międzykulturowej i społecznej. Był stypendystą Fundacji na rzecz Nauki Polskiej (2008 i 2009) i laureatem stypendium badawczego polskiej edycji National Geographic (2009), laureatem nagród naukowych: im. Andrzeja Malewskiego (nadanej przez Komitet Polskiej Akademii Nauk), im. Roberta Zajonca (nadanej przez Polskie Stowarzyszenie Psychologii Społecznej) oraz im. Piotra Jaśkowskiego. Jest członkiem International Society for Human Ethology, członkiem zarządu Polskiego Towarzystwa Nauk o Człowieku i Ewolucji oraz założycielem Cross-Cultural Research Group (Szemplińska, Borecka-Biernat, 2015). W roku 2011, po odejściu z Instytutu Psychologii profesora Szmajke, przejął kierownictwo nad Zakładem Eksperymentalnej Psychologii Społecznej i w roku 2014 habilitował się w tej dziedzinie. W 2016 roku został dyrektorem Instytutu Psychologii, wprowadzając szereg nowatorskich zmian, a jego działalność badawcza otwiera kolejny rozdział w historii tego kierunku.

Prace empiryczne dotyczące ciemnej triady cech osobowości i różnic indywidualnych w zakresie tendencji do uprzedmiotowienia innych realizuje w Instytucie Psychologii profesor **Kinga Lachowicz-Tabaczek**, która w roku akademickim 2011/2012 wyodrębniła z wyżej opisywanego Zakładu Psychologii Społecznej własny Zakład Badań nad Strukturą Ja. W roku 2006 uzyskała stopień doktora habilitowanego na podstawie książki *Potoczne koncepcje świata i natury ludzkiej* (2004). Jest także autorką licznych prac dotyczących samooceny i samowiedzy. Od 2018 kieruje Zakładem Psychologii Różnic Indywidualnych.

Wpływ na rozwój Instytutu, szczególnie w dziedzinie metodologii badań psychologicznych, miał również profesor **Władysław Jacek Paluchowski** pracujący wprawdzie

na drugim etapie, ale w sposób bardzo zaangażowany. Paluchowski w latach 1998–2013 kierował Zakładem Metodologii Badań Psychologicznych.

Wielu uczonych z Instytutu Psychologii Uniwersytetu Wrocławskiego swoją pracą naukową wpisało się w dorobek polskiej psychologii, a w niektórych obszarach zaczęło nawet wytyczać nowe perspektywy. Klimat naukowy psychologii wrocławskiej ożywiali swoją aktywnością także profesor **Eugeniusz Żabski** (logik), autor m.in. książki *Nauka w oczach metodologów. O niektórych metodach badawczych z punktu widzenia logiki* (2002), który pracował w instytucie w latach 1969–2011, oraz profesor **Robert Saciuk** (1940–2019, filozof) pracujący w instytucie w latach 1987–2010, który kierował Zakładem Filozoficznych Podstaw Psychologii. Jest on autorem m.in. książki *Psychoanaliza i neopsychoanaliza* (1983).

Historyczny zarys działalności psychologii na Uniwersytecie Wrocławskim nie wyczerpuje pełnego obrazu dokonań jej przedstawicieli. W rozdziale wspomniano tylko działalność profesorów psychologii Uniwersytetu Wrocławskiego w latach 1946–2015 i pokrótce scharakteryzowano ich osiągnięcia. W strukturach Instytutu Psychologii zatrudnionych było jednak szereg postaci, których tu nie wspomniano, a które miały niemały wpływ na jego funkcjonowanie. Po 2015 roku Instytut Psychologii Uniwersytetu Wrocławskiego reprezentuje wielu nowych wybitnych naukowców, profesorów, którzy przyczyniają się do rozwoju psychologii w kraju i za granicą, jednak w tej publikacji ich nie wspominamy, licząc na to, że następne pokolenia uzupełnią ich dokonania. Kolejne tomy historii psychologii na Uniwersytecie Wrocławskim.

Bibliografia

- Borecka-Biernat, D. (2012). Zbigniew Skorny (1926–2012). *Przegląd Biblioterapeutyczny*, 2, 179–18.
- Dybalska, W. (2002). Po Bożym Narodzeniu na studia [rozmowa z prof. Marią Porębską]. *Gazeta Wyborcza*, 301, 28–29 grudnia, dodatek Wrocław, 7.
- Encyklopedia PWN. <https://encyklopedia.pwn.pl>.
- Garczyńska, B., Doliński, D. (2006). Historia wrocławskiej psychologii od jej początków do roku 2005. W: M. Hałub, A. Mańko-Matysiak (red.), *Śląska Republika Uczonych* (t. 2, ss. 492–509). Wrocław: Oficyna Wydawnicza Atut.
- Indeka, I., Chatzipentidis, K. (2013). Biblioteka Instytutu Psychologii Uniwersytetu Wrocławskiego w latach 1972–2012. W: M. Straś-Romanowska (red.), *Drogi rozwoju psychologii wrocławskiej: Tom jubileuszowy z okazji 45-lecia studiów psychologicznych w Uniwersytecie Wrocławskim* (ss. 45–55). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Indeka, I., Chatzipentidis, K. (2015). *Na początku nie było nic...: Zarys historii Biblioteki Instytutu Psychologii Uniwersytetu Wrocławskiego*. W: J. Szablicka-Żak, A. Gryglewska (red.), *Salve lux post tenebras. Historia instytucji oświatowych w budynku dawnego gimnazjum św. Elżbiety przy ulicy Dawida we Wrocławiu* (ss. 159–168). Wrocław: Wydawnictwo Via Nova.

- Jadczak, R. (1997). Helena Słoniewska: Wierna pamięci i wskazaniom programowym Kazimierza Twardowskiego. *Kultura i Edukacja*, 1–2, 91–98.
- Jędrzejczak, M. (1992). Doc. dr hab. Jadwiga Różycka (ur. 1913 r. – zm. 1990 r.). W: M. Jędrzejczak, G. Dolińska-Zygmunt (red.), *Problemy życiowe, sytuacje trudne, zaburzenia rozwoju osobowości* (ss. 3–7). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego
- Kocznowicz, L., Koczanowicz-Dehnel, I. (2020) Ideology and science: The story of Polish psychology in the communist period. *History of the Human Sciences*, 34 (3–4), 195–217. DOI: 10.1177/0952695120965506
- Koczanowicz-Dehnel, I., Koczanowicz, L. (2013). Czy psychologia może się obejść bez introspekcji?: Wrocławskie czasy profesora Mieczysława Kreutza. *Przegląd Psychologiczny*, 56 (2), 131–143.
- Kreutz, M. (1949). *Podstawy psychologii: studium nad metodami i pojęciami współczesnej psychologii*. Warszawa: Czytelnik.
- Kuczyńska, A. (1998). Wprowadzenie. W: A. Kuczyńska (red.), *Zrozumieć zachowanie człowieka w zdrowiu i chorobie* (ss. 5–8). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego
- Monitor Polski* 2013 poz. 512. R
- Nicieja, S. (2004). *Alma Mater Opoliensis: Ludzie, fakty, wydarzenia: księga jubileuszowa w 50. rocznicę Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Opolu i 10. rocznicę powstania Uniwersytetu Opolskiego*. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Okręglika-Forysiak, E. (2005) *Informator o studiach na rok akademicki 2005/2006*. (druk wewnętrzny Instytutu Psychologii Uniwersytetu Wrocławskiego).
- Porębska, M. (1991). 40 lat psychologii w Uniwersytecie Wrocławskim. W: Maria Porębska (red.), *40 lat psychologii w Uniwersytecie Wrocławskim: historia, kierunki rozwoju i aktualne osiągnięcia* (ss. 5–15). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Porębska, M. (1996). Wspomnienie o Profesorze Marianie Kulczyckim. W: S. Witkowski (red.), *Psychologiczne významniki sukcesu w zarządzaniu* (t. 3, ss. 7–12). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Porębska, M., Straś-Romanowska, M., Czapiga, A. (2015). Historia Instytutu Psychologii W: J. Szablicka-Żak, A. Gryglewska (red.), *Salve lux post tenebras: Historia instytucji oświatowych w budynku dawnego gimnazjum św. Elżbiety przy ulicy Dawida we Wrocławiu* (ss. 137–148). Wrocław: Wydawnictwo Via Nova.
- Skorny, Z. (1980) Mieczysław Kreutz. W: J. Trzynadłowski (red.), *Uczeni Wrocławscy 1945–1979* (ss. 66–67). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Skorny, Z. (1973) Profesor Mieczysław Kreutz (1893–1971). *Acta Universitatis Wratislaviensis* (174), *Prace Psychologiczne* 2, 3–5. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Straś-Romanowska, M. (2013). Wprowadzenie. W: M. Straś-Romanowska (red.), *Drogi rozwoju psychologii wrocławskiej: Tom jubileuszowy z okazji 45-lecia studiów psychologicznych w Uniwersytecie Wrocławskim* (s. 7). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Szemplińska, A., Borecka-Biernat, D. (2015). Działalność naukowa Profesorów Instytutu Psychologii Uniwersytetu Wrocławskiego jako przestrzeń inspiracji do powstania akademickiego ośrodka biblioterapii. *Przegląd Biblioterapeutyczny*, 5 (1), 65–79.
- Współcześni uczeni polscy: Słownik biograficzny. T. 3, M–R (2000). J. Kapuścik (red.). Warszawa: Ośrodek Przetwarzania Informacji.

7.2. Ludzie Instytutu Psychologii Uniwersytetu Wrocławskiego. Nowa fala

SYLWESTER ORZECOWSKI

Uniwersytet Wrocławski, Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych

Instytut Psychologii

ORCID: 0000-0002-5710-8114

Abstrakt

W latach 2016–2020 Instytut Psychologii UWr przeszedł szereg zmian, które przyniosły wzrost jego konkurencyjności wśród podobnych ośrodków w kraju i za granicą. Dowody na to znaleźć można w czterokrotnym wzroście liczby publikacji afiliowanych w IPs, w czasopismach z listy ISI/JCR, awansami w zajmowanych pozycjach rankingowych w kraju i za granicą, zwiększeniem liczby samodzielnych pracowników naukowych oraz liczby studentów chcących zdobywać tu wykształcenie. W niniejszym opracowaniu przedstawiono sylwetki młodych profesorów, badaczy, którzy mieli największy udział w tym sukcesie. Grupę tę określono mianem Nowej Fali.

Słowa kluczowe: Instytut Psychologii UWr, historia, rozwój, reforma, Nowa Fala.

Abstract

Between 2016 and 2020, the Institute of Psychology at the University of Wrocław underwent a series of changes that ultimately increased its significance among similar centers both domestically and internationally. Evidence of this can be found in a fourfold increase in the number of publications affiliated with the IPs in ISI/JCR-listed journals, improvements in national and international ranking positions, an increase in the number of independent researchers, as well as a growing number of students eager to pursue their education here. This study presents the profiles of researchers who contributed the most to this success. This group has been referred to as the New Wave.

Keywords: Institute of Psychology UoW, history, development, reform, New Wave.

Wprowadzenie

Instytut Psychologii Uniwersytetu Wrocławskiego (IPs UWr) w 2026 roku będzie obchodzić 80-lecie swojego istnienia. Powstał w 1946 roku, początkowo jako Katedra Psychologii, i przetrwał zarówno ideologiczną zawieruchę lat 50., jak i okres względnej izolacji polskiej nauki od świata zachodniego. Doczekał się również transformacji ustrojowych, które stworzyły zupełnie nowe warunki funkcjonowania, takie jak powstawanie niepublicznych szkół wyższych. Zwiększona konkurencja wymusiła konieczność dostosowania się do nowych trendów w prowadzeniu badań naukowych oraz kształceniu przyszłych psychologów. Zdolność do adaptacji, wobec nieraz gruntownie zmieniającej się rzeczywistości, świadczy o ogromnym zaangażowaniu osób, które przez dekady tworzyły Instytut.

Dziś należy on do czołowych ośrodków naukowych i dydaktycznych w Polsce. Niezła jest też pozycja Instytutu Psychologii w międzynarodowym rankingu szanghajskim, w którym w 2024 roku plasował się w trzeciej setce najlepszych ośrodków badawczych w dziedzinie psychologii na świecie.

Historia Instytutu Psychologii została już wielokrotnie opisana w różnych opracowaniach (zob. Garczyńska, Doliński, 2006; Porębska, 1991; Porębska, Straś-Romanowska, Czapiga, 2015; Straś-Romanowska, 2013; Szemplińska, Borecka-Biernat, 2015), gdzie znaleźć można szczegółowe informacje na temat jego początków i dalszej działalności oraz osób, których praca, a czasem też poświęcenie, w znaczący sposób wpłynęły na jego rozwój.

Niniejszy tekst dotyczy jednak okresu najnowszego, który – choć trudny do uznania za historyczny ze względu na jego otwarty charakter – przyniósł istotne zmiany nadające Instytutowi nowy kształt. Zmiany te wiązały się przede wszystkim z umiędzynarodowieniem działalności, zarówno w obszarze naukowym, jak i dydaktycznym (na przykład programy wymiany studenckiej i kadry akademickiej).

Umownie można przyjąć, że momentem wyznaczającym ten nowy okres był rok 2016, gdy funkcję dyrektora Instytutu objął Piotr Sorokowski. Powierzenie mu tej roli było dowodem uznania dla jego osiągnięć oraz przekonania, że poprowadzi on Instytut ścieżką dalszego rozwoju. Biorąc pod uwagę obecną pozycję Instytutu wśród podobnych jednostek, nie sposób zaprzeczyć, iż wypełnił on swoją misję znakomicie. Liczba publikacji pracowników Instytutu wzrosła czterokrotnie. Liczba studentów przyjmowanych na studia niestacjonarne

podobnie. Powołał on także do życia Inkubator Doskonałości Naukowej *Being Human*, w którym młodzi badacze doskonalą swój warsztat, skutecznie sięgają po prestiżowe granty i prowadzą nowatorskie badania. Do zespołu naukowego Inkubatora udało mu się zaprosić uznanego etologa Craiga Robertsa (University of Stirling, Szkocja), który kieruje obecnie jego pracami. W 2020 roku Sorokowski przekazał kierowanie Instytutem swojemu następcy, dr. Tomaszowi Frąckowiakowi, który z powodzeniem realizuje wyznaczony kurs.

W dalszej części opracowania przybliżone zostaną sylwetki badaczy, których osiągnięcia naukowe przybrały wymiar międzynarodowy i ustanowiły tym samym nowe punkty odniesienia, zwłaszcza dla najmłodszego pokolenia naukowców. Kolejność opisów poszczególnych postaci odpowiada porządkowi alfabetycznemu.

Michał Białek

Profesor Michał Białek studia ukończył na Uniwersytecie Łódzkim. Pracę we Wrocławiu rozpoczął w 2019 roku. Obecnie kieruje w Instytucie Psychologii Zakładem Psychologii Zarządzania. W latach 2017–2019 odbył staż podoktorski na University of Waterloo w Kanadzie.

Wśród jego zainteresowań naukowych znajdują się poznawcze i społeczne efekty posługiwania się językiem obcym, poznawcze determinanty sądów moralnych oraz analiza struktury procesów decyzyjnych. Wyniki swoich badań publikuje w takich czasopismach jak „Journal of Experimental Social Psychology”, „Current Psychology”, „Nature Human Behaviour”, „Social Psychology”, „Behavioral and Brain Sciences”, „Journal of Experimental Psychology: Applied”, „Personality and Social Psychology Bulletin”, „PloS one”, „Cognition”, „Human Ethology”. Dotychczasowe badania Białka finansowane były ze środków Narodowego Centrum Nauki oraz Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego.

Profesor Białek jest laureatem nagrody Ministra Nauki dla wybitnych młodych naukowców. Jest członkiem rad redakcyjnych „Journal of Behavioral Decision Making” oraz „Social Psychological Bulletin”.

Anna Brytek-Matera

Profesor Anna Brytek-Matera to absolwentka psychologii i kulturoznawstwa Uniwersytetu Śląskiego. W Instytucie Psychologii UWr pracuje od 2019 roku. Obecnie jest kierownikiem Zakładu Psychologii Żywienia, Laboratorium Badań nad Zachowaniami Żywnościowymi oraz studiów podyplomowych Psychodietetyka.

W pracy badawczo-naukowej zajmuje się zachowaniami żywieniowymi zarówno w normie, jak i patologii. W jednym z ostatnich projektów naukowych badała wpływ negatywnego afektu na zachowania żywieniowe. Wyniki swoich badań publikuje m.in. w: „Scientific Reports”, „European Eating Disorders Review”, „Psychiatry”, „Journal of Eating Disorders”, „International Journal of Mental Health and Addiction”, „Journal of Environmental Psychology”, „Body Image”, „Current Psychology”, „Eating Behaviors” i wielu innych czasopismach.

Otrzymywała granty badawcze od Narodowego Centrum Nauki oraz w konkursach zagranicznych, m.in. Le Fondation Maison des Sciences de l’Homme, DEA Programme – Associate Research Directors (Francja). Jest także laureatką programu stypendialnego im. Franciszka Walczaka Narodowej Agencji Wymiany Akademickiej, Nagrody Ministra Edukacji i Nauki za znaczące osiągnięcia w zakresie działalności dydaktycznej oraz programu stypendialnego im. Mieczysława Bekkera Narodowej Agencji Wymiany Akademickiej.

Profesor Brytek-Matera znajduje się w rankingu Uniwersytetu Stanforda oraz wydawnictwa Elsevier w gronie TOP 2% badaczy mających największy wpływ na rozwój nauki na świecie.

Maciej Karwowski

Profesor Maciej Karwowski jest absolwentem psychologii (Uniwersytet Warszawski), pedagogiki (Akademia Pedagogiki Specjalnej im. M. Grzegorzewskiej w Warszawie) oraz socjologii (Uniwersytet Warszawski). Pracę w Instytucie Psychologii UW rozpoczął w 2017 roku. W 2022 roku otrzymał tytuł profesora zwyczajnego. Obecnie kieruje Zakładem Psychologii Twórczości.

Jego zainteresowania naukowe skupiają się wokół zagadnień związanych z kreatywnością. Bada on jej źródła, podmiotowe i zewnętrzne uwarunkowania, metody pobudzania oraz pomiaru. Drugi filar badań stanowią prace nad systemem edukacyjnym oraz możliwościami jego reform idących w kierunku tworzenia środowiska sprzyjającego rozwojowi kreatywności.

Wyniki badań Karwowskiego znaleźć można w czasopismach takich jak: „Creativity Research Journal”, „Journal of Creative Behavior”, „Empirical Studies of the Arts”, „Psychology of Aesthetics”, „Creativity, and the Arts”, „New Ideas in Psychology”, „Personality and Individual Differences”, „Learning and Individual Differences”, „Journal of Cross-Cultural Psychology”, „Contemporary Educational Psychology”, „Behavioral and Brain Sciences”, „Thinking Skills and Creativity”, „Intelligence”, „Journal of Beliefs

and Values”, „European Journal of Psychological Assessment”, „Learning and Individual Differences”, „Scandinavian Journal of Psychology”, „Current Psychology”, „Journal of Intelligence”, „Scientific Reports” i wielu innych.

Profesor Karwowski jest również autorem lub współautorem wielu monografii, w tym: *Creative agency unbound* (napisaną wspólnie z Ronaldem A. Beghetto z Arizona State University, USA), wydaną przez Cambridge University Press, oraz redaktorem lub współredaktorem opracowań zbiorowych, m.in. *Creative Agents in the Classroom. Climate, Curricula, Curiosity* (współredakcja z Adą Zielińską), wydanym przez Palgrave, oraz *The Creative Self. Effect of Beliefs, Self-Efficacy, Mindset, and Identity* (współredakcja z Jamesem C. Kaufmanem, wydanym przez Academic Press), aby wymienić tylko kilka z nich.

Za swoje osiągnięcia naukowe otrzymał wiele nagród przyznawanych przez uznane gremia naukowe, jak choćby International Centre for Innovation in Education (Niemcy) czy Andrzej Malewski Prize for Interdisciplinary Research przyznaną przez Komitet Psychologiczny Polskiej Akademii Nauk. Jest także laureatem stypendiów naukowych wliczając w to przyznane przez Ministra Nauki, Fundacji na rzecz Nauki Polskiej czy „Polityki”.

O klasie naukowej profesora Karwowskiego najlepiej świadczy zaliczenie go w rankingu Stanforda i wydawnictwa Elsevier do grona 2% badaczy, którzy wnieśli największy wkład w rozwój nauki na świecie. Przedstawione osiągnięcia naukowe profesora Karwowskiego stanowią zaledwie małą część jego dorobku, a trzeba pamiętać, że wciąż pozostaje on badaczem młodym, wzięwszy pod uwagę długość karier w nauce.

Izabela Lebuda

Profesor Izabela Lebuda ukończyła psychologię na Uniwersytecie SWPS w Warszawie oraz pedagogikę na Akademii Pedagogiki Specjalnej im. M. Grzegorzewskiej również w Warszawie. W Instytucie Psychologii Uniwersytetu Wrocławskiego pracuje od 2017 roku, dokładniej w Zakładzie Psychologii Twórczości. Odbyla dwa staże podoktorskie na uniwersytetach w Gruzji oraz Clearmountain.

Lebuda koncentruje się w swoich badaniach na osobowościowych determinantach osiągnięć twórczych. Wyniki swoich prac badawczych opublikowała m.in. w: „Psychology of Aesthetics”, „Creativity, and the Arts”, „Journal of Creative Behavior”, „International Journal of Environmental Research and Public Health”, „Journal of Research in Personality”, „Creativity Research Journal”, „Current Psychology”, „Thinking Skills and Creativity”.

Kierowała projektami badawczymi finansowanymi m.in. przez Komisję Europejską (grant Marii Curie-Skłodowskiej), Narodowe Centrum Nauki, Ministerstwo Edukacji i Nauki.

Otrzymała również stypendium dla wybitnych młodych naukowców ufundowane przez Ministerstwo Nauki i Edukacji. Za swoje osiągnięcia naukowe w obszarze twórczości i estetyki otrzymała nagrodę Daniela E. Berlyne'a przyznaną przez Society for the Psychology of Aesthetics, Creativity, & the Arts.

Jako zastępczyni redaktora na stałe współpracuje z czasopismami o zasięgu międzynarodowym, takimi jak: „Thinking Skills and Creativity”, „Possibility Studies and Society” oraz „Creativity: Theories-Research-Applications”. Jest także członkinią rad redakcyjnych „Journal of Creativity”, „Psychology of Aesthetics”, „Creativity and the Arts”, „Journal of Creative Behavior” oraz „Europe's Journal of Psychology”.

Anna Oleszkiewicz

Profesor Anna Oleszkiewicz jest absolwentką psychologii i socjologii na Uniwersytecie Wrocławskim. Pacę w Instytucie Psychologii rozpoczęła w 2016 roku. Obszar jej zainteresowań naukowych obejmuje zagadnienia związane z rolą zmysłów wzroku, słuchu i węchu w poznaniu społecznym. Ostatnie projekty badawcze, finansowane z grantów Narodowego Centrum Nauki, dotyczą problematyki rozwoju zdolności węchowych w kontekście rozwoju poznawczego i emocjonalnego dzieci w okresie przedszkolnym, uwarunkowań wrażliwości węchowej, efektów treningu węchowego oraz kształtowania relacji społecznych u osób z deficytami wzrokowymi i słuchowymi. Wyniki swoich dotychczasowych badań opublikowała m.in. w: „European Archives of Oto-rhino-laryngology”, „Personality and Individual Differences”, „Psychological Science”, „Psychonomic Bulletin”, „Proceedings of the Royal Society B”, „Philosophical Transactions of the Royal Society: Biological Sciences”, „The Laryngoscope”, „Neuroscience and Biobehavioral Reviews”, „PLoS One”, „Computers and Human Behavior”, „Biology Letters, Behavioral Neuroscience”, „Chemical Senses”, „Scientific Reports” i wielu innych.

Odbýwała staże naukowe w Szwecji, we Włoszech, w Holandii, Norwegii, Niemczech, a także w Australii, Tanzanii i na Wyspach Cooka. W ramach współpracy międzynarodowej prowadziła projekty badawcze z Uniwersytetem Technicznym w Dreźnie oraz otrzymała międzynarodowy grant MeDDrive przyznany przez Carl Gustav Carus Medical School TU (Niemcy).

Za swoje osiągnięcia naukowe była wielokrotnie nagradzana. Wśród przyznanych wyróżnień znalazły się m.in. międzynarodowa nagroda za osiągnięcia naukowe przyznana przez Sekcję Badań nad Węchem i Smakiem Niemieckiego Towarzystwa Otolaryngologicznego oraz nagroda 30 Kreatywnych Wrocławia w kategorii nauka. Całość

dorobku naukowego profesor Oleszkiewicz dopełnia udział w licznych konferencjach międzynarodowych.

Katarzyna Pisański

Profesor Katarzyna Pisański jest absolwentką McMaster University (B.A., PhD) oraz University of Lethbridge (M.Sc.) w Kanadzie. Przedmiotem jej zainteresowań naukowych jest komunikacja akustyczna u ssaków, w tym ludzi. Dąży do zrozumienia jej pochodzenia, rozwoju, mechanizmów i funkcji. Mają one charakter porównawczy (międzykulturowy i międzygatunkowy) oraz interdyscyplinarny,

Dotychczasowe jej badania finansowane były ze środków m.in. Komisji Europejskiej, Narodowej Francuskiej Agencji Badawczej, Rady ds. Badań Nauk Społecznych i Humanistycznych (Kanada), Narodowego Centrum Nauki i Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego. Publikuje w takich czasopismach jak: „Trends in Cognitive Sciences”, „Nature Communications”, „Cognition”, „Journal of Experimental Psychology”, „Biology Letters”, „Animal Behaviour”, „Psychological Science and Hormones & Behavior”. Wyniki jej badań wzbudzają zainteresowanie mediów, były komentowane w: „The Scientist”, „Time”, „Science”, „New York Times”, „The New Yorker”, „Psychology Today” oraz stacjach radiowych i telewizyjnych (na przykład BBC, CBC).

Profesor Pisański jest laureatką wielu nagród, które otrzymała za osiągnięcia naukowe. Wśród nich znajdują się Nagroda Profesora Jana Strzałko dla wybitnych młodych naukowców czy Certyfikat Doskonałości Akademickiej Kanadyjskiego Towarzystwa Psychologicznego.

Agnieszka Sorokowska

Profesor Agnieszka Sorokowska jest absolwentką psychologii na Uniwersytecie Wrocławskim. Wiodącym tematem jej badań jest rola zmysłu węchu w komunikacji międzyludzkiej. Jej ostatnie projekty badawcze koncentrują się wokół zagadnień neofobii żywieniowej, pamięci zapachowej oraz długofalowych efektów ciąży i rodzicielstwa.

Dorobek publikacyjny Sorokowskiej składa się z licznych artykułów opublikowanych w takich czasopismach jak: „Personality and Individual Differences”, „Journal of Cross-Cultural Psychology”, „Nature”, „Psychological Science”, „Rhinology”, „European Archives of Oto-rhino-laryngology”, „Nature Human Behaviour”, „European Journal of Personality”, „Evolution and Human Behavior”, „The Journal of Sex Research”, „The Journal of Pediatrics”, „Personality

and Social Psychology Bulletin”, „PloS one”, „Journal of neuroscience methods” I wielu innych. Jest współautorką polskiej adaptacji skali Ten Item Personality Inventory (TIPI).

Znaczenie badań Sorokowskiej odzwierciedla jej obecność w liczbie 2% najczęściej cytowanych w ostatnich latach badaczy na świecie (ranking Stanforda i wydawnictwa Elsevier).

Piotr Sorokowski

Profesor Piotr Sorokowski jest związany z Instytutem Psychologii od czasów studiów magisterskich. Od początku swojej działalności naukowej przejawiał oryginalność i odwagę w wyborze podejmowanych problemów badawczych. Dobrze czuje się w interdyscyplinarnych zespołach. Na swoim koncie ma współpracę z biologami, filologami, filozofami, antropologami, medykami i artystami. W obszarze jego zainteresowań leżą badania międzykulturowe i ewolucyjne. Jako psycholog, jest w kraju prekursorem tego rodzaju badań. Prowadził je w wielu zakątkach świata; odwiedził m. in. plemiona Hadza i Datoga w Tanzanii oraz Yali, Dani i Asmat w Zachodniej Papui. Wyniki swoich badań publikował m.in. w: „Nature”, „Nature Human Behaviour”, „PNAS”, „Philosophical Transactions of the Royal Society B” i „Poetics”. Odbiły się one echem w międzynarodowych mediach: BBC, CNN, „Time”, „New York Times”, „The Guardian”, „El Pais”, „Die Zeit”, „New Yorker” oraz „Scientific American”.

Badania Sorokowskiego były dotychczas finansowane m. in. przez Narodowe Centrum Nauki, Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego oraz programy międzynarodowe na przykład Strategischen Fördertopf Internationalisierung (Niemcy). Jest on także laureatem wielu stypendiów przyznanych m.in. przez Fundację na rzecz Nauki Polskiej, Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego, NAWA im. Bekkera. Otrzymał także sześciomiesięczne stypendium na Uniwersytecie Stirling (Szkocja). Do listy nagród zaliczają się nagroda Roberta Zajonca, Piotra Jaśkowskiego, Margo Wilson Award oraz nagroda przyznana w 2020 roku za najlepszy artykuł w „Human Ethology”.

Według rankingu Stanforda i wydawnictwa Elsevier zaliczany jest do 2% najczęściej cytowanych badaczy na świecie.

Podsumowanie

Konieczność podporządkowania się wymogom redakcyjnym nie pozwoliła na pełniejszą prezentację dorobku przedstawionych osób. Szczególny niedosyt pozostawiają opisy ich zainteresowań badawczych, które są bardzo skrótowe. Na pewno zasługują one na pełniejszą prezentację. Odwołanie się do bardziej „technicznych” danych pozwala jednak łatwiej

zorientować się, jaki wkład do nauki wniosły przedstawiane osoby. Ostatecznie więc rozkład akcentów na poszczególne treści wymagał kompromisu. Druga uwaga dotyczy wyboru osób, które znalazły się w niniejszym opracowaniu. W głównej mierze wynikał on z chęci ukazania, w jaki sposób nowa polityka personalna, polegająca na aktywnym poszukiwaniu i zatrudnianiu zdolnych i utalentowanych badaczy, wzmocniła efekt zmian wprowadzonych w okresie 2016–2020. Większość z przedstawionych w tekście osób rozpoczęło pracę w Instytucie Psychologii właśnie w tym okresie.

Bibliografia

- Garczyńska, B., Doliński, D. (2006). Historia wrocławskiej psychologii od jej początków do roku 2005. W: M. Hałub, A. Mańko-Matysiak (Red.), *Śląska Republika Uczonych* (t. 2, ss. 492–509). Wrocław.
- Porębska, M. (1991). 40 lat psychologii w Uniwersytecie Wrocławskim. W: Maria Porębska (Red.), *40 lat psychologii w Uniwersytecie Wrocławskim. Historia, kierunki rozwoju i aktualne osiągnięcia* (Acta Universitatis Wratislaviensis, nr 1195, Prace Psychologiczne 25, ss. 5–15). Wrocław.
- Porębska, M., Straś-Romanowska, M., Czapiga, A. (2015). *Historia Instytutu Psychologii we Wrocławiu*.
- Szemplińska, A., Borecka-Biernat, D. (2015). Działalność naukowa Profesorów Instytutu Psychologii Uniwersytetu Wrocławskiego jako przestrzeń inspiracji do powstania akademickiego ośrodka biblioterapii. *Przegląd Biblioterapeutyczny*, 5(1), 65–79.
- Straś-Romanowska, M. (2013). Drogi rozwoju psychologii wrocławskiej. W: M. Straś-Romanowska (red.), *Tom jubileuszowy z okazji 45-lecia studiów psychologicznych w Uniwersytecie Wrocławskim* (Acta Universitatis Wratislaviensis, nr 3546, Prace Psychologiczne 62, s. 7). Wrocław.

Zakończenie

Wrocławscy mistrzowie psychologii: Dziedzictwo, które inspirowało przyszłość

Historia wrocławskiej psychologii od jej początków na Uniwersytecie Wrocławskim to świadectwo niezwyklej determinacji, interdyscyplinarności i innowacyjności w nauce. Od skromnych początków w powojennym Wrocławiu, gdzie na gruzach miasta odbudowywano podstawy naukowego funkcjonowania po dzisiejszy dynamiczny ośrodek badawczy psychologia wrocławska stała się jednym z filarów polskiej nauki.

Pierwsze kroki, stawiane przez takich pionierów jak Mieczysław Kreutz, wytyczyły kierunek dla kolejnych pokoleń naukowców. Kreutz, dzięki swemu połączeniu introspekcyjnej tradycji z praktyką dydaktyczną, stworzył fundamenty wrocławskiej psychologii. Jego dziedzictwo rozwijały wybitne postacie, takie jak Helena Słoniewska, która wprowadzała innowacje w psychologii stosowanej, oraz Marian Kulczycki, ojciec polskiej psychologii zdrowia.

Kolejne dekady przyniosły interdyscyplinarność stającą się cechą wyróżniającą wrocławski ośrodek. Wiesław Łukaszewski, Andrzej Szmańke czy Bogusław Pawłowski wprowadzali nowe perspektywy, łącząc psychologię z naukami biologicznymi, społecznymi i humanistycznymi. Instytut Psychologii stał się miejscem spotkań teorii z praktyką, a także międzynarodowej współpracy badawczej.

Ostatnie lata opisywane w publikacji podkreślają, jak ważne są interdyscyplinarne podejścia w zrozumieniu złożoności ludzkiej natury. Dzięki wybitnym postaciom wrocławskiej psychologii osiągnęła ona wymiar globalny, jednocześnie zachowując lokalny kontekst kulturowy i historyczny.

Rozdziały książki ukazują nie tylko sylwetki wybitnych naukowców, lecz także ich wkład w tworzenie narzędzi badawczych, nowatorskich teorii i praktycznych rozwiązań w dziedzinach takich jak psychologia kliniczna, edukacyjna, społeczna czy pracy. Ich działania, często podejmowane w trudnych warunkach politycznych i ekonomicznych, pokazują, jak istotne są pasja i zaangażowanie w rozwijaniu nauki.

Psychologia na Uniwersytecie Wrocławskim to historia nieustannego rozwoju i inspiracji. Dziedzictwo wrocławskich mistrzów jest dziś źródłem inspiracji dla kolejnych pokoleń badaczy, którzy kontynuują ich dzieło, wprowadzając nowe perspektywy i poszerzając granice wiedzy o człowieku. Tym samym Wrocław pozostaje ważnym punktem na mapie światowej psychologii – miejscem, w którym przeszłość i przyszłość nauki łączą się w unikalny sposób.

Monografia, choć obszernie prezentuje dorobek kluczowych postaci wrocławskiej psychologii, nie pretenduje do wyczerpania tematu ani zamknięcia dyskusji o wszystkich

wybitnych umysłach, które współtworzyły ten niezwykle ośrodek naukowy. Wrocław pełen jest młodszych badaczy, których osiągnięcia i wkład w rozwój psychologii zasługują na równie szczegółowe opracowanie. Może znajdą się autorzy, którzy podejmą wyzwanie opisanie historii dotąd nieopowiedzianych, odsłonią ukryte ścieżki naukowej eksploracji lub przybliżą sylwetki postaci, które – choć mniej znane – wniosły równie ważny wkład w rozwój tej dyscypliny. Mamy nadzieję, że niniejsza monografia zainspiruje do dalszych poszukiwań, odkryć i refleksji, by oddać sprawiedliwość wszystkim, którzy kształtowali i wciąż kształtują wrocławską psychologię. Niech stanie się zaproszeniem do dialogu, który pozwoli uczynić z tych historii część wspólnego dziedzictwa naukowego.

Jolanta Kowal i Kiriakos Chatzipentidis

Wrocławska psychologia: Ludzie i idee

Fragmenty recenzji wydawniczej

Monografia „Wrocławska psychologia: Ludzie i idee” to kompleksowe opracowanie, które szczegółowo przedstawia rozwój psychologii na Uniwersytecie Wrocławskim. Dzięki interdyscyplinarnemu podejściu redaktorzy Jolanta Kowal i Kiriakos Chatzipentidis oraz zespół autorów, ukazali historię, sylwetki wybitnych psychologów i ich wkład w różne subdyscypliny naukowe.

Struktura i zakres

Publikacja jest podzielona na siedem rozdziałów, obejmujących szerokie spektrum tematyczne – od historycznych korzeni, przez psychologię kliniczną, społeczną, pracy, aż po interdyscyplinarność.

Książka wyróżnia się:

1. **Interdyscyplinarnością:** Podkreśla związki psychologii z innymi dziedzinami, jak filozofia czy neuropsychologia.
2. **Historycznym kontekstem:** Ukazuje ewolucję nauki, od filozoficznych podstaw po współczesne osiągnięcia.
3. **Szerokością analizy:** Porusza zarówno kwestie metodologiczne, jak i praktyczne zastosowania.

Podsumowanie

Monografia „Wrocławska psychologia: Ludzie i idee” to wartościowe źródło wiedzy dla badaczy i studentów psychologii, ukazujące bogate dziedzictwo tej dyscypliny. Publikacja stanowi ważny wkład w historiografię polskiej psychologii i jest doskonałym punktem wyjścia do dalszych badań.